William L. Shirer

USPON I PAD TREĆEG REICHA

USPON ADOLFA HITLERA

TRIJUMF I KONSOLIDACIJA

Znanje

Urednik

ZLATKO CRNKOVIĆ

Stručni savjetnik

VOJMIR KLJAKOVIĆ

Stručni redaktor

NIKOLA KRŠIĆ

William L. Shirer

USPON I PAD TREĆEG REICHA

USPON ADOLFA HITLERA
TRIJUMF I KONSOLIDACIJA

PRVI SVEZAK

S engleskog prevela
MIGNON MIHALJEVIĆ

ZNANJE ZAGREB
1977

Naslov izvornika

THE RISE AND FALL
OF THE THIRD REICH

A History of Nazi Germany
by William L. Shirer
A Fawcett Crest Book

U toku vremena koje nas sve više udaljava od jednog razdoblja nedavne prošlosti, kao da se pojačava naša radoznalost za događaje koji su ga ispunili. Za samo četvrtinu vijeka svijet je prošao kroz razaranja prvog svjetskog rata, bio svjedok ili učesnik jedne velike revolucije, osjetio teško breme svjetske ekonomske krize i ubrao prve plodove jedne razorne ideologije u usponu moći, koja ga je dovela pred vrata drugog svjetskog rata.

Kada su teški uvjeti života uzdrmali strukturu kapitalističkog svijeta, u njegovu krilu rađao se fašizam kao borbena snaga krajnje desnice. Njegova ideologija direktno je oprečna humanizmu, suprotstavljajući mu nasilje i teror, odbacivala je pacifizam da bi ga zamijenila agresijom, svijet je podijelila po rasnom principu na niže i više narode. Fašizam je htio da silom izmijeni svijet i skrene unazad tok prirodnog društvenog razvitka. Javio se u zemljama gdje su društveni problemi sazrijevali za demokratska progresivna rješenja, ojačao je podržavan od krupne i srednje buržoazije, koja je u njemu vidjela zaštitnika svojih interesa pred opasnostima porasta revolucionarnih stremljenja osiromašenih masa naroda.

Fašizam se razvio i došao na vlast najprije u Italiji, ali se razbuktao najvećom snagom u Njemačkoj. U obje zemlje nasilje i teror su mu bili zajednički na putu do vlasti. Njemački fašizam, bolje poznat pod imenom nacizam, utjelovljen u nacionalsocijalističkoj partiji s Adolfom Hitlerom na čelu, od svog postanka do kraja prošao je uspon, zenit i pad. Svaka od ovih etapa ima svoju historiju. Ali, ma koliko bile različite među sobom, sve su etape imale zajedničko – fizičko uništavanje ljudi u vremenu borbe za vlast, u vremenu kulminacije nacizma i kroz rat koji se završio njegovim uništenjem. Crvena nit krvi je konstata koja je pratila njemački nacizam za cijelo vrijeme njegova postojanja, dok nije i sam u njoj iščezao.

Slijedeći svoju destruktivnu ideologiju sile, Hitler se napajao njemačkom historijom i u dvadesetom stoljeću htio da ostvari ono što u toku hiljadu godina njemačkim vladarima nije uspjelo. Htio je da sažme vrijeme, da bi za života jedne generacije to postigao. Vjerovao je u rasu nadljudi kojima treba dati vođu vizionara da ih povede putevima pobjede. Sebe je smatrao odabranikom providnosti. Mesijanska opsesija

rodila se iz magle prošlosti i vizije budućnosti kroz izvrnutu sliku svijeta. Sve što je u prošlosti bilo megalomansko, pangermansko, rasno i mistično usvajao je fanatički.

O prošlosti njemačkog naroda imao je svoj sud. Izvlačio je pouke za sve velike pokušaje koji u prohujalim vremenima nisu uspjeli i napajao se idejama koje su mu se činile neprolaznim. Smatrao je da se sve može postići kad se volja ujedini sa snagom. Njegova žudnja da Njemačku obnovi u granicama ujedinjenja iz 1871. godine i proširi je Austrijom, nije bio krajnji cilj. To je bila samo platforma sa koje će, kako je zamišljao, nadmoćna germanska rasa krenuti da ovlada svijetom. Dok su njemački srednjovjekovni vladari sanjali o svjetskoj monarhiji, da ostvare *dominium mundi,* Hitler je vjerovao da je on predodređen da to provede u svom vremenu.

Opravdanost nasilja i prava jačega vidio je u primjeru iz 13. vijeka kada je, poslije dinastije Hohenstaufena, zavladao zakon pesnice – *Faustrecht*, u vrijeme opće nesigurnosti i bezvlašća u zemljama Njemačke. On će imati priliku da taj princip razradi i primijeni u vrijeme Weimarske Republike, u sličnoj atmosferi klonulosti i konfuzije našeg vijeka kada su u njemačkoj nastupile posljedice izgubljenog rata.

Pod utjecajem poraza na frontu i oktobarske revolucije u Rusiji, Njemačka je 1918. godine proživljavala duboke unutrašnje potrese. Revolucionarno previranje zahvatilo je i vojsku i pozadinu. Car je abdicirao, a za njim i kraljevi njemačkih država. Njemačka je kapitulirala. Hitler je bio očevidac ovih promjena, nepoznat i izgubljen među milijunima Nijemaca, ali aktivan promatrač. On je vjerovao da će, kao i iz francuske revolucije, iz ovog košmara izaći nova Njemačka, njegova tipa. Nije li iz vrtloga u kome se Francuska našla zemlja izašla preporođena, da bi joj Bonaparte dao veličinu i sjaj! Čvrsto je vjerovao da će doći i njegov 18. brumaire.

Hitler je poznavao prekretnice svjetske historije, ali kada se okretao prošlosti vidio je samo Njemačku. Odbacivao je ideje Oktobra, jer su bile u suprotnosti s njegovim rasističkim pogledima, nacionalističkim osjećajima i osvajačkim namjerama i, napokon, za njega nije to bila njemačka revolucija. Od »nižih« rasa kao što su Slaveni, smatrao je, nema šta da uči. On hoće vojničku autoritarnu državu, uređenu na *Führerprinzipu.* Njemačka je iznad svih tuđih primjera i on će voditi nacionalsocijalističku revoluciju da pokopa nemoćnu Weimarsku Republiku, kao što je »vladarska revolucija« 1803. godine srušila već mrtvo rimsko carstvo njemačke narodnosti.

Često je oči upirao u budućnost u kojoj je vidio sebe kao pokretača nove snage nacije. Hitler je maštao o herojstvu i veličini naroda pod njegovim vodstvom, o njegovoj prirodnoj supremaciji nad ostalim svijetom. Htio je da to Njemačka shvati što prije. Naslov pjesme njegova prijatelja književnika Dietricha Eckharta *Deutschland erwache!* – Njemačka, probudi se! – postat će poziv nacista njemačkom narodu.

Uzori su mu bile jake ličnosti koje su historiji dale svoj pečat, a primjeri duha oni koji su osuđivali slabosti Njemačke i bodrili je na junačka djela, na mržnju i osvetu.

Njemački književnici, suvremenici Bonaparte, koji su živjeli između poniženja nametnutog njihovoj poraženoj zemlji i zavisti zbog uspona Francuske, bili su primjer germanskog duha, borbenosti i bunta. U svojim djelima iz toga doba Ernest Arndt udarao je na učmalost svojih sunarodnjaka koji nisu znali mrziti i svetiti se; Heinrich Kleist, plamteći mržnjom prema svemu što nije germansko, svojim djelom *Die Hermannsschlacht* u stvari poziva na osvetu i pobjedu kroz davne događaje iz Teutoburške šume; ili Achim Arnim koji je svojim djelima ukazivao na dubok smisao njemačkih mitova i prošlosti, da bi mladi znali graditi veliku budućnost. Proći će samo nešto više od sto godina kada će Alfred Rosenberg usred modernog doba u *Mitu 20. vijeka* propovijedati nacistički pogled na svijet kroz nuždu istrebljenja ljudi nižih rasa u misiji pangermanske vladavine.

Versajskim ugovorom o miru Weimarskoj Republici bilo je dozvoljeno da drži vojsku – *Reichswehr* – od svega sto hiljada vojnika, uračunavši ovdje i četiri hiljade oficira. Vrhovna komandu – *Oberste Heeresleitung* – raspušta se. Određen je rok službe stalnom i aktivnom sastavu. Sva ranija utvrđenja u Njemačkoj morala su se razoriti, osim ona na jugu i istoku, prema mladoj sovjetskoj državi. Ratna mornarica je svedena praktično na simbolične snage i bila je bez podmornica, a avijacija zabranjena. Tri međunarodne savezničke komisije određene su da kontroliraju izvršenje i poštovanje ovih obaveza.

Kasnije se nešto izmijenilo u materijalnom i političkom položaju Njemačke. Priliv stranog kapitala u njemačku privredu naglo je porastao. Napokon, u Lausanni 1932. godine problem reparacija povoljno je riješen za Njemačku. U međuvremenu, 1926. godine, Njemačka je ušla u Društvo naroda, u nadi da će ublažiti odredbe Versajskog ugovora o miru. Na konferenciji za razoružanje 1932. godine Njemačka je tražila ravnopravnost sa silama pobjednicama u ratu, da bi se slobodno naoružala, nasuprot obavezama iz Versajskog ugovora o miru. U takvoj klimi, 31. jula 1932. održani su izbori za Reichstag koji su nacistima donijeli velik uspjeh. U decembru su delegati pet sila napokon usvojili njemački zahtjev o »pravu na jednakost u naoružanju«. To je Hitler naslijedio kada je 30. januara 1933. godine postao kancelar Njemačke. Tada se Treći Reich rodio.

Dolaskom nacizma na vlast, u Njemačkoj počinje period ostvarivanja Hitlerovih planova o rukovođenju zemljom. Sve je u znaku radikalnih zahvata. U unutrašnjoj politici produžava i pojačava obračun s političkim protivnicima, nastavlja rasistička čišćenja i poduzima ekonomske mjere za obnovu. U međunarodnim okvirima smišljeno izigrava mirovne obaveze, koristi posljedice Youngova plana koje bi dovele do ukidanja reparacija, i sprema se da stvori moćnu oružanu silu. Ovo posljednje je poluga njegovih dalekosežnih planova koje mora ostvariti. Nakon preuzimanja vlasti, Njemačka je preplavljena geografskim kartama na kojima su precizno ucrtani teritoriji u susjednim zemljama na koje nacistička Njemačka polaže pravo, od

Klajpedske oblasti (Memel), preko Danciškog koridora, Poznanja, Sudeta, Alzasa, Lotaringije, Eupena i Malmedya, do sjevernog Schleswiga. Tu je i Austrija – *Deutsch Österreich* – sa sličnim graničnim zahtjevima.

Nacistička propaganda najprije je postavila pitanje, a zatim pokrenula zahtjev, da se ovi teritoriji predaju Njemačkoj. Tako je krenulo od 1933. godine dalje, prijeteći silom. Evropa je gotovo ravnodušno primala ono što se događalo u Njemačkoj: nasilje, militarizaciju, progone Židova, komunista i svih političkih protivnika nacizma. Kao da je pobjeda u ratu uspavala svijest i savjest pobjednika i uvjerila ga da će ova snaga u bujanju, kada dostigne kulminaciju, krenuti na istok u duhu politike *Drang nach Osten* – težnja ka Istoku. Time će nesavladivi zapad ne samo biti pošteđen njemačke najezde, nego će biti oslobođen opasnosti koja mu prijeti s istoka. Kakve li kratkovidnosti!

U odsutnosti trezvenog rasuđivanja vodećih državnika zapadne Evrope, čuo se još slab ali jasan glas CK KP Jugoslavije i CK KP Italije, koji su odmah po dolasku nacista na vlast u Njemačkoj, u jednom zajedničkom dokumentu, upozoravali: »Ova vlada (Hitler, Papen, Hugenberg) ... ima zadaću da putem razbijanja KP Njemačke izvrši konačno obespravljenje i porobljavanje njemačkog proletarijata, da bi ubrzanim tempom pripremila Njemačku za nove imperijalističke ratove i za imperijalističku intervenciju protiv Sovjetskog Saveza. Učvršćenje Hitler–Papen–Hugenbergove vlade u Njemačkoj znači u isto vrijeme pohod kontrarevolucije i fašizma na radne mase u čitavoj Evropi...« Bilo je to upozorenje koje nije imalo odjeka na širokom planu. Evropa će se trijezniti u stvarnosti kada bude kasno da se bujica obuzda.

Žudnja za silom, za snagom, stvorila je u Njemačkoj neobično šarenilo vojnih i poluvojnih formacija. *Reichswehr* je figurirao kao regularna stohiljadita vojska, ali je, izigravši odredbe ugovora o miru, njegovo rukovodeće tijelo – Uprava kopnene vojske – formirala tajno dopunsku armiju, tzv. *Crni Reichswehr,* koja je nastala od formacija *Freikorpsa.* Hitlerov dolazak na vlast dočekala je nacistička organizacija *Sturm–Abteilungen (SA),* jurišnici u smeđim košuljama, sa preko pola milijuna pripadnika, dobro obučenih, uniformiranih i naoružanih. Oni će sredinom 1933. godine imati dva milijuna članova i na tome broju neće ostati. Jedna druga poluvojna organizacija, *Stahlhelm* – Čelični šljem, imala je preko trista hiljada ljudi. Elitne nacističke formacije *Schutz–Staffel (SS)* u to vrijeme imale su pedesetak hiljada pripadnika.

Hitler je znao da s partijskim formacijama ne može voditi rat. Stoga je tražio rješenje kako da što prije stvori ne samo brojčano veliku vojsku, nego i sredstvima jaku. On neće takvu armiju koja će mjesecima ležati nepokretna u rovovima, kao što je to bilo na obje strane u prvom svjetskom ratu; on hoće modernu ratnu mašinu, sposobnu za postizanje brzih uspjeha. I to da je izgradi što prije, odmah. Ona mu je potrebna da u etapi osvajanja bez krvi bude strah kolebljivcima i opomena jakima.

Vjerovao je da će vrijeme uzaludnih uvjeravanja zapadnih sila proći kada budu oružane snage dorasle za velike zadatke. Znao je za izreku: »Sila ide ispred prava.« Dobro je pamtio tu mudrost i ona će ostati u srži njegovih pogleda na odnose među narodima.

Sada je trebalo djelovati. Trebalo je od *Reichswehra* napraviti željenu a ne simboličnu silu. Dok je Pruska, poslije poraza kod Jene, 1807. godine ukinula privilegij plemića da budu samo oni oficiri, Hitler će u oružanim snagama prihvatiti samo one koji će biti odani sljedbenici njegova puta. To će biti nov kvalitetni korak naprijed u stvaranju oružane sile kakvu je zamislio. On je Scharnhorstovu postavku »da su svi državljani rođeni branioci domovine« sada pretvorio u novu – dužnost je građana da prošire njene granice.

Još su spone Versaillesa bile prisutne u ovim planovima. Da li ići onako kako je Scharnhorst u sličnoj situaciji postupio, kada je nametnuti mir tražio da pruska armija ne smije imati više od 42.000 vojnika, primjenivši tzv. *Krümpersystem*? Takav postupak je moguć i sada. Ali, to ne može osigurati onaj razmjer snage koji želi Hitler. Nisu *Reichswehr, Crni Reichswehr* i poluvojne organizacije dovoljni za velike ambicije. Treba stvoriti moćnu snagu, sposobnu za velike pothvate. Ali kako?

Napokon, Hitler se odlučuje da otvoreno istupi: u oktobru 1933. napušta Društvo naroda i konferenciju za razoružanje. Da bi umirio Zapad, javno izjavljuje da je nacionalsocijalistička revolucija uperena protiv komunizma. Slijedeće godine preuzima svu vlast i proglašuje se *Führerom* – vođom njemačkog naroda. Sada je imao odriješene ruke da slobodno djeluje i nije se kolebao. Naređuje da se kopnena vojska utrostruči, zatim uvodi opću vojnu obavezu i ponovo povećava broj vojnika na pola milijuna. U talijanskom fašizmu nalazi ideološkog istomišljenika i potencijalnog saveznika. Podržava 1935. godine agresiju fašističke Italije na Etiopiju, a kasnije zajedno s njom intervenira u Španiji na strani Franca. Dok će u 1935. godini u Moskvi sedmi kongres Kominterne ukazati da je fašizam glavna opasnost po mir u svijetu i pozvati sve napredne snage u borbu protiv njega, četrnaest mjeseci kasnije nacistička Njemačka i fašistička Italija potpisale su tzv. Oktobarski protokol o vojnoj i političkoj suradnji, čime je udaren temelj Osovini Rim–Berlin. Samo mjesec dana kasnije Njemačka sklapa s militarističkim Japanom Pakt antikominterne, kome će se kasnije pridružiti i Italija da bi nakon tri godine prerasla u vojni savez, tzv. Trojni pakt.

Dok se na planu međunarodne politike učvršćuje ovim putem, Hitler je striktno izvršavao dano obećanje o uskrsnuću veličine njemačke nacije, bilo mirom ili ratom. U martu 1936. godine počeo je etapu beskrvnog osvajanja ulaskom trupa u demilitariziranu Rajnsku oblast. Mlako reagiranje Evrope, čak i uplašenost nekih zemalja, bili su potvrda njegove pretpostavke da se nitko neće oduprijeti. Za dalje akcije trebalo se spremiti dobro. Njegov slijedeći cilj bila je Austrija. Prije toga morao je

postići dva važna rezultata: pridobiti Mussolinija da prihvati tu agresiju i razviti oružanu silu – *Wehrmacht* – do željene snage.

Sve je sazrelo početkom 1938. godine. Veliki pohod duž granica Njemačke nastavio se u martu. Njemačke trupe ušle su u Austriju, okupirale je a Hitler proglasio njeno pripajanje *(Anschluss)* Njemačkom Reichu. Hitlerov sračunati rizik pokazao se ispravnim. Kao rezultat nemoćnog uzbuđenja u vodećim zemljama zapadne Evrope i nove Hitlerove provokacije oko Čehoslovačke, u München su septembra 1938. došli predsjednici vlada Francuske i Velike Britanije da bi kapitulirali: žrtvovali su Čehoslovačku. S bezobzirnom upornošću već slijedećeg mjeseca Hitler uzima znatne dijelove Češke, u martu 1939. od Litvanije Klajpedsku oblast i istovremeno okupira preostali dio Čehoslovačke. Ovaj pohod bez rata završio je sklapanjem tzv. Čeličnog pakta o vojnoj i političkoj suradnji s Italijom u maju te godine.

Njemačka je proživljavala frenetični zanos zbog »vraćenog ponosa«, zbog »uvećane nacije«, a da nije ispaljen ni jedan metak. Uz neviđenu propagandu, Hitler postaje oslobodilac, nepogrešivi vođa Trećeg Reicha koji će izgraditi veliku i sigurnu budućnost njemačkom narodu za slijedećih hiljadu godina. On je priključio Reichu dvije trećine svih teritorija koje su smatrali njemačkim, pa i onih koje nisu tako tretirane.

Okupacijom Češke Hitler nije računao da je posao završen. Preostale su prostrane oblasti na istoku, u Poljskoj i Danzig (danas Gdanjsk) koje je namjeravao priključiti Njemačkoj, ne zaboravljajući ni one na zapadu, u Francuskoj. Sredinom 1939. slutio je da je došao kraj mirnom osvajanju. Ali ga to nije pokolebalo da produži gdje je stao. U stvari, to nije bilo bez razloga, premda će postati kobno za njega i Treći Reich.

Do tog vremena mnogo je urađeno na pripremama oružane sile za rat. Ideje bivšeg načelnika Uprave kopnene vojske *Reichswehra,* generala von Seeckta, o značaju elementa brzine u budućem rutu pale su na plodno tlo. Neprijatelja treba ne samo iznenaditi, nego koncentracijom mase na težištu fronta slomiti i imati sredstva koja će brzo prodirati u dubinu, u slobodan prostor i dovesti ga do rasula. Shvatio je da to mogu izvesti samo masovno upotrijebljene oklopne i motorizirane snage. Tada još malo poznat, general Guderian pisao je u jednoj studiji 1936. godine: »Napad oklopnih jedinica mora se izvršiti velikom brzinom, da bi se iskoristilo iznenađenje, da bi se duboko prodrlo u protivnikov položaj, da bi se onemogućilo rezervama neprijatelja da se uključe u borbu i da bi se dobiveni taktički uspjeh pretvorio u operativni.« Hitler je od oklopnih snaga očekivao još više, jer je vjerovao da budući protivnik ovo neće shvatiti ni pravilno primijeniti te da rat neće dobiti. Brzinu, koja je svojstvo njegove neobuzdanosti, smatrao je da u modernom ratu nitko ne može postići osim njemačkog vojnika. »Tko kaže da ja mislim voditi rat kao one budale iz 1914?« kazao je Hermannu Rauschningu. »Generalski mozgovi su isto tako sterilni

kao i svih ostalih ... Ja se ne igram vojske i neću dopustiti da me vode generali. Rat ću ja lično voditi. Povoljni trenutak za napad sam ću odrediti.«

Ova shvaćanja o modernom ratu bila su temelj *Blitzkriega,* munjevitog rata, kome je Hitler težio. U novoj vojnoj organizaciji oružanih snaga iščezao je stari *Reichswehr* koji je smatrao nesposobnim da se prilagodi novim zahtjevima modernog rata. Za njim su otišli i njegovi vrhovi: feldmaršal von Blomberg, generali Beck, von Fritsch, von Hammerstein–Equord i drugi, s raznim motivima i obrazloženjima. Premda još nisu dostigle vrh svoje moći, njemačke oružane snage u predvečerje drugog svjetskog rata bile su dovoljno jake za protivnika s kojim će se u početku suočiti, a nadasve će dominirati sredstvima i načinom na koji će voditi agresivni rat.

Svijet je u ono vrijeme učinio fatalnu grešku što je propustio da ozbiljnije gleda na čovjeka koji se na čelu višemilijunskog naroda onako izjašnjavao i djelovao u problemima budućnosti Njemačke, Evrope i čovječanstva, a ne jednostavno gledati u njemu fantastu i čak nenormalnog čovjeka koji ne može postati opasan. Hitler je iz godine u godinu ostvarivao svoje prijetnje na odviše drastičan način da ne bi zabrinjavao.

Dok je razmišljao o ratu i djelovao intenzivno na vanjskom planu, nije zaboravljao usmjeravati život zemlje u nacističkom duhu. Da bi Njemačku učinio »najčistijom arijevskom zemljom«, prepustio je esesovcima i Gestapou da se bez skrupula bore protiv antinacizma i antirasizma, protiv komunizma i semitizma, protiv demokratskih stremljenja, za veliku nacističku Njemačku. Teror i propaganda učinili su svoje. Raspoloženje masa u Njemačkoj okretalo se prema onome tko je jednom rukom pružao ekonomsko poboljšanje i »nacionalno otrežnjenje,« a u drugoj držao nalog za koncentracioni logor.

Hitler je tipičan ideolog i nosilac fašističkog nazora na svijet, destruktivna ličnost Neronovog mentaliteta našeg vijeka, u čijim se rukama stekla golema moć. Ako je u svojoj sredini prihvaćen, Evropa je morala na vrijeme uvidjeti opasnost, da bi izbjegla tragediju u koju će je ubrzo uvući. Tu je zatajila savjest u službi političke igre u kojoj su političari pokazali nedoraslost za odgovornost prema čovječanstvu.

Za Hitlera i Njemačku bilo je kobno što su uspjesi koje je Hitler do tada bio postigao na međunarodnom planu blefom, pritiskom i svršenim činom kod većine u zemlji stvorili uvjerenje u njegovu neponovljivu historijsku misiju, a kod Hitlera samouvjerenje u svoju nepogrešivost. Takva vjerovanja mogu biti pozitivna za moral i rukovođenje. Ali, ako su temeljena na prividu, u ne na stvarnosti, onda postaju zlo sa nesagledivim posljedicama. Zbog te pogreške njemački narod će platiti tešku cijenu, ali i Evropa ne manju.

I Macchiavelli bi imao što da nauči iz primjera kako je došlo do njemačkog napada na Poljsku. Historija diplomacije imat će bogato vrelo činjenica u izvanrednim

kombinacijama političke igre dok nisu napokon 1. septembra 1939. njemačke armije prešle granicu Poljske. Vojni stratezi konstatirat će da je otada nastupio nov način vođenja rata. Za svega 35 dana operacija, s Poljskom je sve bilo gotovo. Hitler je uspostavio željenu novu granicu na istoku, zahvativši prostor preko ranije traženog. Raspadom Poljske nestala je *tampon–država* između Trećeg Reicha i Sovjetskog Saveza. Dvije zemlje su se našle na zajedničkoj granici, od Njemena preko Buga do Sana.

Poslije svakog krupnog pothvata Hitler je tražio predah, da bi razmislio o daljem koraku i imao jasnije vidike kada se prašina slegne. Nakon Poljske, 6. oktobra ponudio je mir Francuskoj i Velikoj Britaniji, ali njemački mir. Nadao se da će pod utiskom munjevite pobjede u Poljskoj ove zemlje ustuknuti i pregovarati. U isto vrijeme produžio je s vojnim pripremama. Njegova ratna mašina je radila, još ne punom snagom, ali zato punim poletom vojske u pobjedničkom zanosu. To je doba kada se Hitler transformira u vrhovnog komandanta, ali ne samo po tituli nego i po djelovanju. Do kraja pohoda na Poljsku još je prepuštao Generalštabu da vodi operacije. Sada je on taj koji će rat voditi, a generali će ga slušati. Sve manje će se savjetovati, a sve više diktirati. U aprilu 1940. izveo je munjevit udar na sjever Evrope: pregazio je Dansku i iskrcao se u Norvešku pred očima britanske domovinske flote. Ne računajući na nebitne borbe na krajnjem sjeveru Norveške kod Narvika, sve je bilo gotovo – za 25 dana.

Zbog pobjede u Danskoj i Norveškoj Njemačka se ponovo našla u zanosu oduševljenja. Nacija je stekla novo samopouzdanje, gubici u ratu su bili mali, operacije su se brzo završavale, točno onako kako je Führer najavljivao. Preostalo je sada da se onaj čudni rat bez borbe na zapadu pretvori u pobjedu i Njemačka – nacistički Treći Reich – dostići će zenit svoje snage i ugleda. Trebalo je samo vjerovati, vjerovati u vojsku, vjerovati u Führera, baš kao što vojska vjeruje u pokazanu snagu, a Hitler u svoju nepogrešivost.

»Sijat ću užas brzom upotrebom svih sredstava za uništavanje. Uspjeh zavisi od iznenadnog udara koji unosi paniku i demoralizira ...,« zapisao je Rauschning Hitlerove riječi izgovorene prije nego što je rat počeo. » ... Strašni udarci sručit će se sa svih strana na slaba mjesta neprijateljske obrane, vršeni jedan za drugim, kao udarci koji ruše sve, ne vodeći obzira ni o čemu drugom...« Nisu to bile prazne riječi. To će Hitler primijeniti uskoro na zapadu.

U rano proljeće 1940. godine u njemu se pokrenula silovita želja da na zapadu Evrope učini nešto što prije njega nitko nije izveo: da na mjestu gdje ga neprijatelj ne očekuje probije front i u brešu ubaci oklopne korpuse. Dok se neprijatelj osvijesti, njegovi tenkovi će prodrijeti do mora, razdvojivši kao mačem protivnika na dva dijela.

Kako je zamislio, tako je i ostvario. U rano jutro 10. maja 1940. krenule su njemačke armije u napad. Oklopne divizije projurile su kroz Luxemburg i Ardene, prošle Sedan i duž Some za deset dana stigle na njeno ušće u kanal La Manche. Sudbina belgijske i holandske vojske bila je zapečaćena, kao i britanskih i francuskih snaga sjeverno odatle. Ostaci britanske i dijela francuske vojske, bez oružja i opreme, izmrcvareni, demoralizirani i dezorganizirani, sa plaža kod Dunkerquea evakuirali su se u Englesku. U ovim operacijama bilo je ubijeno, ranjeno ili zarobljeno oko milijun i dvjesta hiljada vojnika, sa svom ratnom tehnikom i opremom.

U nastaloj pometnji, 5. juna sve se još jednom ponovilo, ali jače, gore i razornije. Nijemci su svoj front u sjevernoj Francuskoj obrnuli na jug, razbili protivnika na Somi i u prazan prostor ubacili oklopne divizije koje su nezadrživo jurnule u dubinu Francuske. Tako se desilo nekoliko dana kasnije na rijeci Aisne. Koliko su njemačke armije bile dorasle svom zadatku, toliko su francusko rukovodstvo i trupe pokazali nesposobnost.

Feldmaršal Schlieffen bio je u pravu kada je, tridesetak godina prije ovih događaja, o uništavajućoj bici kod Cannae konstatirao: »Za potpuno uništenje kod Cannae potreban je s jedne strane Hanibal, a s druge jedan Terencije Varon; njih su dvojica na svoj način surađivali na postignuću velikog cilja« – Hanibalove pobjede. Konačno, podlegla je i Francuska 22. juna, za svega osamnaest dana. *Blitzkrieg* je ovdje trijumfirao. Njegovi rezultati su gotovo nevjerojatni: dok su Nijemci u pohodu na zapadu izgubili svega 153.500 vojnika, Francuska, Britanija, Belgija i Holandija izgubili su 2,700.000 vojnika. Pobjedom na zapadu Treći Reich je dobio konačno željene granice, prisvajanjem francuskih i belgijskih graničnih oblasti.

Je li to značilo da je nastupio kraj zahtjevima nacističke njemačke? Je li Hitlerova druga ponuda za mir, učinjena Britaniji u Reichstagu 19. jula, poslije pobjede na zapadu, odraz pravilnog procjenjivanja mjere i moći? Ne, to je bilo traženje trenutka potrebnog za predah, da se sankcionira ono što se postiglo do tada, prije velikog puta na Istok, u uvjetima kada je potisnuta Britanija s evropskog kontinenta. Odbijanje Britanije da prihvati ponuđeni mir izazvalo je Hitlerovu sujetu da je prisili na kapitulaciju iskrcanjem njemačke vojske na britanske otoke

Nešto se sa Hitlerom dešavalo u trenucima kada je Njemačka bila u zanosu najveće pobjede u ratu. Generali su sa čuđenjem primili avanturu kod Dunkerquea, kada su neopravdano zaustavljene tenkovske jedinice, ustremljene da u jednom naletu bace u more razbijene ostatke britanskih i francuskih snaga. Tu epizodu je potisnula veličina pobjede na zapadu. Sada je Hitler došao na ideju da iskrca njemačku vojsku na britanske otoke u okolnostima kada na njihovoj straži stoji netaknuta britanska domovinska Hola. Ovo je izazvalo prva krupna neslaganja između ratne mornarice i kopnene vojske. Dok su tražena prihvatljiva rješenja oko ovog pitanja, iznenada, posljednjih dana jula 1940, Hitler je povjerio najužem krugu svojih suradnika da

namjerava napasti Sovjetski Savez, možda već u jesen iste godine.

Ovo je bio šok, jer je Hitler uvijek kategorički tvrdio da nikad neće ponoviti grešku iz prvog svjetskog rata da se bori na dva fronta. Generali nisu imali razloga da sumnjaju u moć njemačke oružane sile i znali su dobro što znači visok borbeni moral i iskustvo njihove vojske, uz to izvanredno opremljene. Ali, ostale su velike nepoznanice koje Istok za njih predstavlja. Tih nekoliko neuobičajenih pojava kod Hitlera za posljednja dva mjeseca zbunjivalo ih je, jer se odatle vidjelo da je najviše vojno i državno rukovodstvo došlo do prekretnice na kojoj nema jasnog izbora i sigurne perspektive. Postojao je opravdan strah da vrhovni komandant u donošenju novih odluka ne izgubi ravnotežu između želja i mogućnosti. Na svoj način to je bilo 12. decembra 1940. predočeno generalu Jodlu, načelniku Operativnog štaba Vrhovne komande. Jodl je odbio takvu sumnju, jer on vjeruje »da je Führer i ovdje genijalnom intuicijom ponovo izabrao jedini pravilan put.«

Zabrinutost i skepsa koja se javila kod manjeg broja visokih vojnih ličnosti s jedne strane, i Hitlerova samouvjerenost s druge strane, imaju svoj poseban smisao. Generali nisu negodovali zbog mogućnosti da se Sovjetski Savez sruši, nego nisu bili sigurni da se to može pouzdano postići. Nemogućnost da napadne britanske otoke nije bila razlog da se Hitler odluči za napad na Sovjetski Savez. Bio je to samo povod da se njegova stara ideja, toliko puta javno izrečena, sada ostvari. Osvajački pohod u tom vremenu neposredno je imao za svrhu da stvori materijalne uvjete za kasniji poraz Velike Britanije ili za postizanje nagodbe s njom. Na planu njegovih životnih ciljeva, osvajanje Sovjetskog Saveza bilo bi završni čin stvaranja goleme njemačke države na evropskom kontinentu – *imperium germanicum* našeg vremena.

Zahuktale pripreme za napad na Sovjetski Savez i njihov uspješni razvoj uklonile su te prolazne sumnje. Ali, komplikacije na Balkanu, koje je izazvala Italija napadom na Grčku u oktobru 1940, bile su mučno primljene u njemačkoj Vrhovnoj komandi. Njena vojska je morala intervenirati, da bi raščistila situaciju i osigurala svoje južno krilo rasporeda na Istoku. Martovski događaji 1941. godine u Jugoslaviji bili su loš predznak uoči velikog pohoda. Prevrat u Beogradu odgodio je njemački napad na Sovjetski Savez za pet tjedana, a jedna armija zakasnila je da se uključi na vrijeme u početne operacije na pravcu prema Moskvi. U aprilu i maju 1941. Njemačka je intervenirala. Bio je to još jedan primjer pobjede postignute *Blitzkriegom.*

Veliki rezultati vođenja rata koje je njemačka oružana sila postigla do tada, u završnoj etapi priprema za napad na Istok, potvrdili su uvjerenje u izuzetne sposobnosti njemačke vojske da munjevito pobjeđuje i otkloni posljednje sumnje i nevjerice gdje ih je bilo. Tada čak ni sasvim nestvarne Hitlerove ideje, koje su se istodobno javljale, nisu nailazile ni na kakav otpor ili sumnjičavost. Tako je primljen bez prigovora kod vrhovnog rukovodstva vojske u februaru 1941. zahtjev da se izradi plan za eventualnu buduću koncentraciju njemačke vojske u Afganistanu za napad na Indiju,

ili kada je u junu potpisao direktivu za nove pothvate u jugozapadnoj Aziji, Sredozemlju i drugdje, pošto bude razbijena sovjetska vojska. Sve se ovo osnivalo na Hitlerovom čvrstom uvjerenju da će munjevitim udarom za tri do četiri mjeseca riješiti rat protiv Sovjetskog Saveza. Takva procjena prihvaćena je i od njegovih najbližih vojnih suradnika.

Ponekad je potrebno previdjeti samo jednu bitnu činjenicu pa da vojskovođa izgubi i bitku i rat. Upravo to se desilo Hitleru. Krenuo je u pohod na Sovjetski Savez s pogrešnim uvjerenjem da će i tamo izvesti *Blitzkrieg.* Potcijenio je borbenost sovjetskog vojnika, izjednačivši ga s onima koje je do tada bio pobijedio, kao i sposobnost visokih sovjetskih komandnih tijela da se ne samo odupru najezdi nego i da uspješno ofanzivno djeluju. S druge strane, precijenio je moć njemačke armije i svoje mogućnosti da savlada prostor i neprijatelja. Na savjetovanju s komandantima grupa armija i načelnikom Generalštaba kopnene vojske u januaru i februaru 1941. Hitler je kazao da će Evropa i svijet zaustaviti dah kada se bude izvodio napad na Sovjetski Savez.

Evropa je zaista bila impresionirana onim što je uslijedilo poslije 22. juna 1941. godine, kada su njemačke armije svom širinom fronta od Baltičkog do Crnog mora, napale Sovjetski Savez. Razvoj operacija u naredna četiri mjeseca u sovjetskoj ravnici činilo se da potvrđuje Hitlerova predviđanja. Staljinove greške učinjene ranije i propusti u očekivanju njemačkog napada, kao i greške sovjetskog vrhovnog vojnog rukovodstva u tom vremenu, uvećali su uspjeh iskusnih njemačkih armija i omogućili im da daleko nadmaše one kod Kutna i Radoma 1939. godine i u Flandriji, na Somi i Aisni 1940. godine.

Ali, nije li već prošlo ono vrijeme za koje je Hitler predvidio da će završiti rat na Istoku? Poslije prvih velikih gubitaka ljudstva i teritorija, sovjetsko rukovodstvo se snašlo, pojačavajući otpor napadaču. Posljednjim naporima njemačke vojske u oktobru i novembru da se domogne Moskve, definitivno se završio *Blitzkrieg.* Njemačka vojska je do 1. decembra već bila izgubila četvrtinu svojih cjelokupnih snaga na Istoku i ušla u zimu a da pobjeda nikad nije bila dalje. Kada je Crvena armija pred Moskvom 5. decembra prešla u napad, bio je to kraj mita o nepobjedivosti njemačke vojske.

Zadnjih mjeseci 1941. godine rat na Istoku nije imao one karakteristike koje su njemačke oružane snage do tada pokazale svugdje u Evropi: pobjeda u svakoj operaciji, pobjeda u svakom pohodu, pobjeda munjevita i razorna, brzo postignuta uz male žrtve vlastite i katastrofalne gubitke protivnika. Ali za to su postojali objektivni uvjeti: najmodernije opremljenoj i organiziranoj njemačkoj vojsci suprotstavljale su se slabije naoružane vojske, brojem inferiorne, zastarjele doktrine, defetizmom i špijunažom podrivene, a sudbina napadnutih rješavala se na malim prostorima njihovih država. Ovdje na Istoku sve je bilo drukčije, a računalo se na ponavljanje istih ili

sličnih elemenata kao u operacijama na zapadu koji su brzo dovodili do pobjede.

Iz neuspjeha i poraza izvlače se pouke bez srdžbe i žuči, da bi se popravilo što se može. Ali, to je Hitlerovoj prijekoj naravi bilo strano. Za poraz na Istoku u zimu 1941/42. godine Hitler je okrivio druge, smijenio maršale i generale i sam preuzeo neposrednu komandu nad kopnenom vojskom, da bi je, kako je kazao, poveo sa somnambulističkom sigurnošću ka pobjedi. Odbacio je činjenicu da se bitno mijenja odnos dviju vojski na Istoku i pretpostavku o novim mogućnostima sovjetske vojske. Nije mogao da se pomiri s izgledom da njemačka vojska izgubi makar jednu veću bitku. On joj je usadio agresivni, ofanzivni duh bez iznimke i smatrao da nema sile koja bi je porazila. Iz lične sujete i predrasuda, iz ideološke zanesenosti i bahate razmetljivosti, odricao je Slavenima, posebno Rusima, svaku sposobnost da ga ozbiljno ugroze na bojnom polju. Ta, on je – vjerovao je – u svetoj misiji stvaranja novog velikog njemačkog Reicha istovremeno i osvetnik davnih poraza Birgerovih vitezova i reda Braće Kristove vojske koji su tučeni na ovim prostorima, Lewalda i Friedricha na njemačkoj zemlji. Rusi su jednom ušli u Berlin i opljačkali ga, a on će ući u Moskvu i sravniti je sa zemljom.

Pretpostavke o defanzivama, povlačenjima i porazima smatrao je da su izraz dekadentnih i preživjelih shvaćanja u modernom ratovodstvu. Kao negativan primjer takvih gledanja i postupaka u ratu uzimao je Francuze. To nije, smatrao je, svojstveno germanskoj rasi u našem vremenu i njena vojska ne može sebi dozvoliti poraze kao što su nekada doživljavali kod Kunersdorfa ili Jene. Nedostajalo mu je osjećanje da razmisli ne lebde li sada nad ruskom i ukrajinskom ravnicom sjene Darija i Napoleona. Tu je, u ovim razmišljanjima, Hitler kao vojskovođa zatajio.

Hitler je smatrao da se osvojeni prostori mogu učvrstiti i opasnosti savladati jedino ako se gvozdenom voljom primijeni zakon neograničene surovosti. Treba vladati po Bismarckovu načelu *Blut und Eisenpolitik* – politikom krvi i gvožđa. Njegovi su se nazori idealno uklapali u mogućnosti koje su se javile nakon napada na Sovjetski Savez. Tada je vidio priliku za ideološki rat, potenciran rasnim predrasudama, za obračun nacizma sa marksizmom, Germana sa Slavenima, Dok su u Njemačkoj u koncentracione logore dovlačene desetine i stotine hiljada ljudi da bi završili u krematorijima – Židovi, antifašisti i svi ostali nepoćudni elementi, na Hitlerovu sugestiju Vrhovna komanda već u početku napada na Sovjetski Savez izdala je naređenje da se ubijaju svi politički komesari Crvene armije, da se njenim ostalim zarobljenicima oduzme pravo tretmana predviđenog Ženevskom konvencijom Sa svoje strane, Gestapo je izdao naređenje za likvidaciju istaknutih sovjetskih intelektualaca i funkcionera, pa se formiraju specijalne grupe za vršenje masovnih ubojstava u pozadini fronta. A kada se javio otpor naroda na okupiranom sovjetskom teritoriju, a u u Jugoslaviji izbio ustanak, Vrhovna komanda naređuje da se u ovim zemljama za svakog ubijenog Nijemca strijelja po pedeset do sto komunista«.

Bila je to prilika Hitleru za obračun sa Slavenima, ne samo na frontu nego i politikom uništavanja stanovništva, što je često najavljivao, »Kad već imam snage da bez ikakve grižnje savjesti šaljem u smrt cvijet njemačke mladeži, zar nemam pravo da uništim milijune one inferiorne rase koja se množi kao gamad?« Tako je kazao prije rata, tako je uradio u ratu.

I ognjem i mačem Nijemci su pustošili istočnom Evropom, gdje su prije točno sedam stoljeća – 1242. godine – prodirući istim putevima, pripadnici Teutonskog reda – Mačonosci – bili poraženi na ledu Pejpuskog jezera i tu zaustavljeni. Borba bez milosti iz onog vremena u ratu bez poštede ponovila se u strašnim razmjerima našeg doba. Hitler je ispunjavao ranije obečanje: »Ja ću taj rat voditi bez obzira na gubitke. Svaki od nas zna što znači totalni rat. Ja neću ustuknuti ni pred kakvim razaranjem ... Stisnut ćemo zube, boriti se i pobijediti ...«

Činio je sve da to ostvari u 1942. godini. Privredu Njemačke potpuno je preorijentirao na ratnu, pojačao je eksploataciju sirovina i drugih prirodnih bogatstava okupirane Evrope. U Njemačku su upućivane stotine hiljada radnika iz drugih zemalja, a i ratni zarobljenici počeli su se uključivati u proizvodnju, da bi se oslobodili njemački radnici koje je slao na Istočni front. Uvedena je opća vojna obaveza i u područjima koja su anektirana Reichu, a od svojih saveznika zatražio je da upute nove kontigente na sovjetski front. Hitler se odlučio da na Istočnom frontu u 1942. godini postigne pobjedu, da prijeđe u ofanzivu u sjevenjoj Africi a da na Atlantiku pojača podmornički rat.

Od kraja zime na Istočni front stizale su nove trupe iz Njemačke i satelitskih zemalja koliko su ih ove mogle dati. Ali, računica je pokazala da sve to zajedno nije dovoljno da Hitler ponovi ono što je uradio prethodne godine: niti da udari cijelom širinom fronta niti istom silinom. Zato se odlučio da novu veliku ofanzivu izvede na južnoj polovici fronta, da tamo razbije sovjetsku armiju i dokopa se izvora nafte kod Bakua. Napokon, krajem juna 1942. krenuo je prema Staljingradu i Kavkazu.

U pobjedi se lako stvara jedinstvo misli i akcije. Ali, kada zlo zaprijeti, javljaju se prve razlike u biranju puta kojim treba dalje voditi rat. Pogledi na krupna pitanja često se razilaze i stvaraju krizu mišljenja. Do toga je došlo ovog puta, kada je izgledalo da se sve odvija po predviđenom planu. Dok je Hitler bio uvjeren da ništa nije u stanju poremetiti operacije prema Volgi i Kavkazu, u Generalštabu kopnene vojske javljaju se drukčija mišljenja i veća opreznost. Kada je na vrijeme upozoren na moguću opasnost da Crvena armija u pogodnom trenutku udari sa sjevera preko Dona u bok njemačkih i satelitskih armija koje su se ustremile prema zavoju Dona i Staljingradu, Hitler se drži pogrešnog uvjerenja iz 1941. godine da je njegov protivnik na izdisaju. Generale je optužio da su opterećeni profesionalnim normama, dok je u sebi vidio nadahnutog vojskovođu koji, osim toga, na čelu neprijateljske vojske ima nedorasle i nesposobne generale.

Njegovo podcjenjivanje svega što nije njemačko i rasna zaslijepljenost stalno su ga lišavali mogućnosti da hladno odmjerava svoje i protivnikove vrijednosti i sposobnosti. Netolerantnost prema mišljenjima drugih koja nisu u skladu s njegovima, otežat će mu mnogu gorku stvarnost u dugotrajnom rvanju na tim dalekim prostranstvima. Takav njegov pristup u donošenju velikih odluka ostao je nepromijenjen do kraja, ne prihvaćajući nikakve pouke iz poraza kojim su se redovito završavali svi njegovi veliki pothvati, na Istoku. Nošen svojim željama i vizijama u odlučivanju, vodio je često avanturističku strategiju u tim istim regionima u kojima je takva strategija prije gotovo dva i pol stoljeća dovela do uništenja vojsku švedskog kralja Karla XII u borbi protiv Rusa.

Uvjeren da samo on vidi pravu viziju, Hitler je tvrdio u ljeto 1942. da će u ravnici južne Rusije, kao Friedrich Veliki kod Hohenfriedsberga, postići pobjedu kakvu svijet nije vidio. Malo je koji vojskovođa bio tako obmanut prividom kao što je bio ovog puta Hitler od svog protivnika. Sirenski zov Staljingrada neodoljivo je vukao, pa je bitku za taj grad na Volgi pretvorio u bitku za prestiž. U porazu koji njemačka vojska nije doživljela još od vremena Jene, početkom 1943. godine Staljingrad nije osvojio, a bitku i prestiž je nepovratno izgubio.

Staljingradska bitka označila je definitivni preokret u drugom svjetskom ratu. Nastupila je 1943. godina u kojoj će se uspjesi njemačkog oružja sasvim ugasiti: u prvoj polovici godine na Istočnom frontu Nijemci su odbačeni daleko na zapad, sjevernu Afriku su izgubili, u Jugoslaviji, u kojoj se razvilo novo ratište, propale su dvije velike ofanzive protiv Narodnooslobodilačke vojske, a na Atlantiku se potpuno izmijenila situacija na štetu Njemačke. Tmurne vijesti su stizale i s Pacifika, na kojem se Japan borio protiv saveznika. U drugoj polovici te godine nastavilo se pogoršavanje položaja Osovine: njemačke armije poražene su u grandioznoj bici kod Kurska, posljednjem ali uzaludnom pokušaju da se zaustavi Crvena armija. Dotle su se Angloamerikanci iskrcali na Siciliju i na Apeninski poluotok, što je dovelo do pada fašizma u Italiji i njene kapitulacije. U Jugoslaviji se razvilo ratište po razmjeru upotrijebljenih njemačkih snaga ravno onom u Italiji, a pokreti otpora u raznim zemljama predstavljali su nerješiv problem koji je i te kako opteretio njemačke napore u ratu.

Izgubljena strategijska inicijativa otvarala je nacističkoj Njemačkoj mračan horizont ishoda rata. U prvoj polovici 1944. godine na istočnom frontu Crvena armija je već u aprilu zakoračila u Rumunjsku i sasvim se približila granicama ostalih susjeda na jugu. Na zapadu Evrope očekivala se najavljena saveznička invazija, u Italiji i Jugoslaviji borbe su se neprestano rasplamsavale dok je jačala zračna ofanziva na Njemačku. Vlade u satelitskim zemljama pokazivale su prve znake zabrinutosti, a neke su bile spremne da napuste savez s Njemačkom i prepuste je njenoj sudbini.

Hitler nije pokazivao ni traga kolebanja u riješenosti da rat nastavi po svaku cije-

nu. Još dok je trajala agonija 6. armije u Staljingradu, proglasio je u Njemačkoj »totalnu mobilizaciju«, zatim je povećao proizvodnju naoružanja, pojačao prinudno dovođenje radne snage iz okupirane Evrope u Njemačku i udvostručio proizvodnju tenkova, aviona i artiljerije do kraja 1943. godine Ojačao je Atlantski bedem protiv očekivane savezničke invazije na Zapadu i obećavao nova oružja koje će izmijeniti tok rata. Cijela Njemačka je grozničavo proizvodila dok je bila najviše rušena. Propaganda je prkosila razaranju iz zraka parolama: »Rušite naše zidove, ali ne i naša srca«, od bombardiranja poremećeni željeznički saobraćaj brzo je popravljen pod parolom: »Točkovi se moraju okretati za pobjedu.« Još uvijek se u Njemačkoj u nju vjerovalo.

Šesti juna 1944. iskrcali su se saveznici na normandijsku obalu Francuske, čime je u Evropi otvoren tzv. drugi front. Neuspjeh njemačke vojske da invazione snage baci u more nije mogao nikoga ostaviti u sumnji kakve će to posljedice imati po dalji tok rata. Njemačka se našla ukliještena između dva glavna fronta, s Istoka i Zapada, i pritisnuta sa dva na jugu, u Italiji i Jugoslaviji. Propaganda je hrabrila Nijemce da izdrže »do pobjede«. Tada su lansirane i prve rakete »V« na Englesku, oružje za koje se tvrdilo da će promijeniti tok rata. U Njemačkoj su se industrija i poljoprivreda u najvećoj mjeri naprezali da pridonesu pobjedi. Vojska se borila istim elanom u tom uvjerenju i zadatku.

Njemačka nije imala nikakav širi aktivni pokret otpora nacizmu. Osim pojedinaca i rijetkih manjih grupa, odvajala se samo jedna značajnija skupina koju su sačinjavale građanska elita i neke visoke vojne ličnosti. Tu su među civilima bili pripadnici njemačkog plemstva, crkve, liberali, konzervativci, antiracionalisti i sljedbenici filozofije Ortege y Gasseta. Svi su oni u suštini antimarksisti, antikomunisti, većinom anglosaksonski orijentirani. Bio je to jedan mali odvojeni dio njegove klase koja je prihvatila i podržala nacizam. Od ogromne većine njemačkog oficirskog kadra i generaliteta ostalo je malo pasivnih opozicionera iz vremena Hitlerovog dolaska na vlast. Kada je njemačko oružje po Evropi redalo pobjedu za pobjedom, gasila su se njihova opoziciona raspoloženja. Nakon svih neuspjeha na Istoku, nisu tražili kako da se rat protiv Sovjetskog Saveza završi nego kako da se uspješnije vodi. Kada na zapadu Evrope Hitler nije uspio spriječiti saveznike da otvore novi front, osporavajući mu sposobnost da rat ili pobjednički završi ili izbjegne poraz, antihitlerovska opozicija u Njemačkoj nije imala ni snage ni sposobnosti da spriječi katastrofu. Mjesec i pol dana nakon invazije, jedan hrabar čovjek, pukovnik grof Stauffcnberg, pokušao je izvršiti atentat na Hitlera. Njegov neuspjeh doveo je do istrebljenja zavjerenika. Hitler je rat nastavio s još većom upornošću, ali s još manjim izgledima.

Išao je sve »do gorkog dna«. Krajem 1944. godine na zapadnim granicama Trećeg Reicha stajale su savezničke vojske. Na Istoku sovjetske armije prešle su granicu Istočne Pruske, a u Mađarskoj bile na prilazima Austrije. On se ni tada nije preda-

vao. U oktobru naredio je mobilizaciju svih za oružje sposobnih muškaraca od 16 do 60 godina starosti. U duhu totalnog rata, sve žene koje nisu bile u službi obrane morale su sudjelovati u izgradnji prepreka, rovova i bunkera. Dok su tada već mnogima klonule nade, Hitlera nisu napustile. Izveo je još dva velika pokušaja da bi promijenio tok rata ili usporio ono što se neminovno približavalo: u decembru je počeo veliku ofanzivu na Zapadu, u Ardenima, a u januaru 1945. protivofanzivu kod Budimpešte. Pa ipak, sve se to slomilo pod tepisima bombi savezničke avijacije i potopom vatre sovjetske artiljerije. Doživio je i moralni udar od najboljih esesovskih jedinica: izvan sebe od srdžbe što je SS jedinica njegovog imena u bici kod Budimpešte pogrešno postupila i bila desetkovana, naredio je da se preživjelim vojnicima skinu oznake pripadnika SS. Ogorčeni vojnici skinuli su i sva odlikovanja i poslala ih Hitleru, otpremivši ih na uvredljiv način.

U teškim danima 1944. godine Hitler se još više odvajao od stvarnosti. Poslije atentata posvuda je vidio nepouzdane, kolebljive i sumnjive ljude među svojim suradnicima. Sumnjao je u sposobnost njemačkog naroda da ga dalje slijedi, da ide naprijed. Grupi je gaulajtera kazao da bi njemački narod, u slučaju da bude poražen, pokazao time svoju nezrelost i morao računati na propast Ali, vojska se borila uporno kako je on od nje tražio i kakav ju je agresivni duh prožimao. Slijedila je tradicionalnu nepovredivost zakletve na vjernost i ostala i dalje slijepo oružje u Hitlerovim rukama. Zadojena nacističkim duhom, vjerovanjem u svoju snagu, u njenu nesavladivost, u prezir prema svim drugim narodima, i napokon u njenu historijsku misiju stvaranja goleme germanske države, ni onda kada se sve rušilo, to vjerovanje nije još bilo oboreno. Hitler je bio sam uvjeren u čudo spasa, u nemogućnost da se rat koji je poveo onako neviđenim pobjedama, probrazi u ponor poraza, u kataklizmu naroda i tragičan kraj njegovog vođe. Što je vrijeme dalje odmicalo, to se više povlačio u svijet svojih snova i pustih nada.

Dok su početkom 1945. godine sovjetske armije plavile Istočnu Prusku i hitale kroz Poljsku prema Berlinu, a na zapadu Evrope savezničke armije upale širokim frontom preko granice u Njemačku. Hitler se nije predavao. Mislio je samo kako će zadržati napredovanje neprijatelja. U februaru je razmišljao da otkaže Ženevsku konvenciju o ratnim zarobljenicima, da bi spriječili predaju njemačkih vojnika i natjerao ih na borbu do smrti. Zatim je zatražio da se evakuira cjelokupno njemačko stanovništvo iz oblasti u kojima će doći do borbi, samo da vojska ne bi bila sputana u razaranju. Naredio je komandantima grupa armija da vode borbu fanatičnom upornošću, dodavši da »u sadašnjem trenutku ne može biti nikakvih obzira prema stanovništvu.«

U to vrijeme svojoj okolici Hitler više nije krio mogućnost sloma, premda se stalno nadao nekom preokretu sudbine. »Ako rat bude izgubljen, i narod će biti izgubljen... Oni koji budu ostali nakon ove borbe, ionako su manje vrijedni jer su do-

bri pali,« kazao je Speeru. Neumitni tok rata stalno ga je podsjećao na ono neizbježno što dolazi. Nema sumnje da se Hitler otimao smrti kada se ona približila. Htio je sudbinu cijelog naroda vezati za svoju, na način kakav historija nije zabilježila, besmisleno žrtvujući dobra zemlje i živote. *Pereat!* Kao da je oživotvorio Ciceronovu misao – neka i prijatelji propadnu, samo da bi propali i neprijatelji s njima.

Pod parolom: »Ostavit ćemo Amerikancima, Englezima i Rusima samo pustoš«, u martu je izdao naređenje o »spaljenoj zemlji« – *Verbrannte Erde Befehl:* na pravcu napredovanja neprijatelja na njemačkom tlu treba sve razoriti – komunikacije, centrale i brane, sva industrijska postrojenja i sve ostale važne objekte. Jesu li mu u ovoj odluci bili uzorom Skiti koji su se povlačili pred Perzijancima, Rusi pred Francuzima ili pred Nijemcima? Da li se nadao da će, žrtvujući *Volkssturm* – djecu i starce – spasiti Njemačku? Ili *će* možda nastavak razaranja gradova i ubijanje civilnog stanovništva skrenuti tok rata? Ni na što nije mislio nego na otpor, na otpor do zadnjeg vojnika. Trebalo je produžiti borbu po bilo koju cijenu; jedino tako je odgađao dan svoga kraja. Kao da se utrkivao s vremenom. U spalom vjerovanju javila bi se iskra nade. Tada je tražio analogiju u historiji. I ovog puta našao je sličnost sa Friedrichom Velikim. Zar on nije spašen prstom sudbine posljednjeg časa, u beznadnoj situaciji, kada je ratovao protiv ujedinjene Evrope – Austrije, Francuske i Rusije? Kada je napisao oproštajno pismo da bi u smrti iskupio poraz, umrla je njegova velika protivnica ruska carica, a saveznici pokazali više međusobne zavisti nego mudrosti. Tako je nastao preokret kada je sve bilo izgubljeno, preokret iz kojeg se Friedrich ne samo izvukao nego i sačuvao sve što mu je ranije bilo oteto.

Kakve li slučajnosti! Kada je Hitler odlučio da ostane u Berlinu, da bi svojom prisutnošću vojnicima obrane glavnog grada dao poticaj za borbu do samožrtvovanja, stigla je vijest o smrti predsjednika SAD Roosevelta. Očevici kažu da je tada bio izvan sebe od zanosa, uvjeren u ispravnost svojih proročanstava o preokretu u ratu, jer ga providnost spašava u svakoj kritičnoj situaciji. Tada je na Odri i Nisi stajala milijunska masa Rusa. Još samo četiri dana ostalo je da udare na Berlin. Na istom mjestu, prije gotovo 190 godina, kod Frankfurta na Odri, i Friedrich se sukobio s Rusima. U dugoj i krvavoj bici, punoj obostrane strastvene mržnje, pruski kralj je odnio pobjedu i spasio Berlin. A sada? Sada mu je Goebbels u skloništu duboko pod zemljom dvorišta Reichskancelarije čitao historiju Friedricha Velikog.

Hitler je sa zebnjom čekao trenutak kada će sovjetske armije prijeći u napad. On im je na Odri suprotstavio najbolje trupe koje su mu preostale, te naoružano stanovništvo. Svojom prisutnošću u Berlinu pokazao je da je sve stavio na kocku. Šesnaetog aprila strašna kanonada navijestila je početak kraja. Trupe dvaju sovjetskih frontova slomile su njemačku obranu i za devet dana hermetički zatvorile Berlin i široku oblast oko njega.

Na posljednjem sastanku na kojem je razmotrena situacija u opkoljenom Berlinu, u kasnoj noći 29. aprila, komandant obrane grada, general Weidling, saopćio je Hitleru da su Rusi ovladali najvećim dijelom grada i da će najkasnije 1. maja prodrijeti do Hitlerova skloništa. U 23 sata Hitler je uputio posljednju radio–depešu: gdje su armije koje treba da razbiju sovjetski obruč oko Berlina? Odgovor je bio porazan: armije su ili obustavile pokušaje da se probiju do grada ili su same razbijene. Kao što se Friedrich Veliki zarekao da se pobijeđen neće nikada živ predati neprijatelju, tako je odlučio i Hitler. Svojoj okolici saopćio je da namjerava izvršiti samoubojstvo, jer je sve izgubljeno i sve su nade potonule.

Zloslutna tutnjava sovjetskih topova navijestila je siegfriedovsku smrt jače od zvona u Wormsu. Eksplozije teških granata odzvanjale su kao kontrapunkt Wagnerovog umiranja heroja, koje je zahvatilo tu betonsku grobnicu pod zemljom. Oprostivši se od malobrojnih službenika i stranačkih funkcionera koji su ostali još s njim, 30. aprila u tri i pol sata po podne Hitler je okončao život. Još samo nekoliko dana borit će se uzaludno vojska koja je 1939. godine krenula u osvajanje, a 1945. godine završila braneći posljednje stope svog teritorija. Izgubivši ideološkog vođu i rat, nije mogla preživjeti njegovo vrijeme. Kapitulacijom njemačke oružane sile 9. maja 1945. završila se i vladavinu Trećeg Reicha.

Hitlerova Njemačka ostavila je za sobom opustošenu Evropu. Milijuni ljudi izgubili su živote kao žrtve nacifašističke ideologije. Svijet je visokom cijenom platio spoznaju o njenoj praksi kroz martirij jedne generacije, čije iskustvo treba da posluži kao pouka u traženju društvenih rješenja čovječanstva, u njegovoj prirodnoj težnji za progresom i mirom, da se ne ponovi doba mržnje, tiranije i rasne podijeljenosti. To je nedavna prošlost ostavila u naslijeđe budućnosti.

*

Ideologija nacizma u Njemačkoj ne ostavlja nikakve dileme o svojem sadržaju, društvenoj opredijeljenosti i karakteru. Svi koji su pisali o njenu tvorcu i nosiocu Adolfu Hitleru, osim njegovih ideoloških istomišljenika, slažu se da je Hitler izrazita rušilačka ličnost. U njegovom djelu nema ničega što bi ublažilo strogi sud historije. Kada bi i pripadao jednoj od šest vrsta Carlyleovih heroja, nikada ne bi ušao u tu plejadu jer je svoje vrijeme učinio mračnim, oduzevši ljudima pravo na goli život. Uveo je zakon džungle, oborio dostojanstvo čovjeka i ponizio ga do animalnog.

U svjetskoj literaturi do danas Hitler je ostao sporna ličnost jedino u svojstvu vrhovnog komandanta, stratega njemačke oružane sile u ratu i šefa nacije organizirane za vođenje rata. Ocjene o njegovu rukovođenju variraju između dvije krajnosti. Davale su ih nejednako njegovi suradnici i njegovi protivnici. Zanemarujući ratnu propagandu, koja ima svoju svrhu i sadržaj, dok je rat bio u toku, u zatvorenim razgovorima među liderima triju vodećih savezničkih sila čula su se različita mišlje-

nja o njemu. Na Teheranskoj konferenciji u novembru 1943. Roosevelt je kazao, da je, po njegovu mišljenju, Hitler duševno poremećen čovjek. Staljin mu je to osporio. Ma šta čovjek mislio o njegovim postupcima, tvrdio je da je samo sposoban čovjek mogao postići ono što je Hitler uradio na mobiliziranju njemačkog naroda. Staljin je ostavio utisak da smatra da je Hitler napadom na Sovjetski Savez učinio osnovnu grešku, srušivši time sve svoje dotadašnje uspjehe. Churchill ga također nije podcjenjivao. Da je Roosevelt bio u pravu, to ne bi bio prvi slučaj u historiji da neuravnotežen čovjek vodi narod kroz težak, dugotrajan rat. Ni Staljinovo uvjerenje ne bi moralo u potpunosti isključiti ovo prvo.

Danas smo ipak u mogućnosti da se, u ocjeni Hitlerove uloge u ratu, više približimo istini. Nacistički režim u Njemačkoj mogao je strahovladom koju je zaveo, smišljenim, makar defektnim planom, postići mnoge željene rezultate u unutrašnjoj politici. Moderna oružana sila koju je Njemačka izgradila iznad svake druge u Evropi, imala je objektivno najveće mogućnosti da pobijedi inferiorne oružane snage svakog protivnika, čak i onog koji je, uspavljujući sebe i svijet, uvjeravao sve u svoju lažnu nadmoć.

U takvom odnosu snaga, smjela operativna rješenja kojima je Hitler često težio bila su minimalan rizik, kojeg je uspjeh još u toku rata propagiran kao genijalan podvig. Hitler je bio sklon originalnim pothvatima. Primjenjivao ih je opravdano, nesumnjivo dobro upoznat sa slabostima protivnika i njegovim ograničenim sposobnostima, svjestan snage kojom je sam raspolagao. Velika supremacija moći njemačke vojske nad neprijateljem dopuštala je izvođenje takvih pothvata koji bi u drukčijoj konstelaciji sile predstavljali avanturu. Sve vojske u Evropi napadao je slijedeći Schlieffenovu misao da dvije protivničke strane u bici u stvari surađuju u stvaranju pobjede jedne i poraza druge, unaprijed opravdano siguran u svoju pobjedu. Tako je bilo sve do napada na Sovjetski Savez. Tu je kraj njegovih uspjeha koji su bili i ostali za mnoge razlog vjerovanju u veće dimenzije Hitlera kao vojskovođe od onih koje je zapravo posjedovao.

Prava mjera Hitlera kao vojskovođe ne može se cijeniti isključivo ili pretežno kroz pobjede koje je odnosio po Evropi od 1939. do 1941. godine, kada je opremljenost njemačke vojske i njen suvremeni način ratovanja bio apsolutno dominantan nad svim protivnicima. Rat protiv Sovjetskog Saveza bio je prilika da se potvrdi ili ospori. Na Istoku njemačka oružana sila prošla je kroz tri glavne etape: u prvoj, kada je bila praktično ljudstvom i sredstvima premoćna nad protivnikom, u drugoj, kada su snage približno izjednačene, i trećoj, kada su izgubljene sve prednosti.

Na Istoku je došlo do bitne promjene u Hitlerovu vođenju rata i tu je pravio grešku za greškom. Prvu etapu završio je u duhu zastarjelih Falkenhaynovih pogleda da neprijatelju ne treba ustupiti nikada ni stopu onoga što se osvoji, i time je uvećao poraz pred Moskvom. U drugoj je odbacio Halderovu opomenu kada je čuo istinu

koja nije bila u skladu s njegovom zamišljenom slikom situacije i doživio katastrofu kod Staljingrada. Tako je išlo sve do kraja. Međutim, nije samo on uzrokovao neuspjehe. Njegov sovjetski protivnik, koji se brzo oporavljao poslije prvih poraza, brzo je učio i stjecao iskustvo, koristio je Hitlerove greške u najvećoj mjeri i njegovo lakoumno potcjenjivanje moći i sposobnosti sovjetske vojske. Erfurthovu misao: »Suviše veliko samopouzdanje mora se obuzdati trezvenim smislom za stvarnost« – jednostavno nije primjenjivao.

Došavši poslije Staljingradske bitke u težak položaj, nije pokazao snalažljivost koja bi ga učinila velikim u porazu. Naprotiv, njegove tadašnje odluke nisu ni blijeda slika poteza velikih vojnika iz prošlosti, kada su se našli u sličnim poteškoćama. Gašenje njegova ugleda kao vojskovođe bilo je postepeno. Ipak, ostao je jedan faktor od značaja: uspio je da vodi gotovo šest godina rat protiv moćne svjetske koalicije, a od toga gotovo polovicu vremena doživljavao je poraze. Ovome je znatno pridonijela efikasna organizacija rukovođenja oružanim snagama i zahtjevi za njihovo krajnje naprezanje. Sve ove činjenice govore u prilog Trevor–Roperovu mišljenju da Hitlerovo vođenje rata treba promatrati kroz pojedina razdoblja, a ne samo kroz ishod rata.

U svijetu je o Hitleru i Trećem Reichu napisan veliki broj knjiga. Na žalost, mnoge među njima nose pečat blokovske podijeljenosti i njihovih ideoloških shvaćanja. Kroz sudbinski put Trećeg Reicha umanjuje se značaj nekadašnjih ratnih saveznika, a veliča doprinos drugih. Od toga nije potpuno imun ni Shirer. Pa ipak, knjiga Williama Shirera *Uspon i pad Trećeg Reicha* jedan je od krupnih pokušaja da se predstave vrijeme i ljudi nacističke Njemačke u svim etapama njena postojanja. Shirer je pri tom zahvatio mnogo bitnih pojava, ali ne i sve. Tako se, prateći zbivanja u tadašnjoj Evropi, nije upuštao da opiše otpor porobljenih naroda njemačkog nacizmu u mjeri koliko zaslužuje. Zadržao se na prikazivanju rata među državama.

U predgovoru knjige Shirer je opravdano ukazao da se na stranicama ove knjige provlače i njegove predrasude i da će neka njegova izlaganja mnogi osporiti. »To je neizbježno,« piše, »jer ničije mišljenje nije nepogrešivo.« Možda se nećemo složiti sa svakim Shirerovim tumačenjem, ali ćemo, čitajući njegovu knjigu, vidjeti panoramu nacističke Njemačke kakvu ne susrećemo u sličnim djelima. O Trećem Reichu i njegovu vođi Adolfu Hitleru još će se dopunjavati naša znanja. Ali suština prirode nacističkog poretka i karaktera njegovih ličnosti neće se mijenjati. Oni će ostati kao mračan znak jednog vremena koje se udaljava ali ne zaboravlja.

Vojmir Kljaković

USPON I PAD

TREĆEG REICHA

Često sam osjetio gorku žalost misleći o njemačkom narodu čiji su pojedinci tako vrijedni, a u cjelini je tako bijedan.

GOETHE

Hitler je bio sudbina Njemačke, a ta se sudbina nije mogla spriječiti.

FELDMARŠAL WALTER VON BRAUCHITSCH, VRHOVNI KOMANDANT NJEMAČKE KOPNENE VOJSKE 1938–41.

Tisuću godina će proći a krivnja Njemačke neće biti zbrisana.

HANS FRANK, generalni guverner okupirane Poljske, prije vješanja u Nürnbergu

Oni koji ne pamte prošlost osuđeni su da je ponovo prožive.

SANTAYANA

PREDGOVOR

Iako sam živio i radio u Trećem Reichu u prvoj polovici njegova kratkog života, motreći izbliza kako Adolf Hitler učvršćuje svoju diktatorsku vlast u toj velikoj i zagonetnoj naciji, a zatim kako ju je poveo u rat i osvajanje, to osobno iskustvo ne bi me ponukalo da napišem ovu knjigu. Na to me potaknulo to što je vjerojatno jedinstveno u povijesti.

Na svršetku drugog svjetskog rata pala je u ruke pobjedničkim silama većina tajnih arhiva njemačke vlade i svih njezinih ogranaka, među njima Ministarstva vanjskih poslova, kopnene vojske i mornarice, Nacionalsocijalističke stranke i Himmlerove tajne policije. Vjerujem da nikad prije nije u ruke suvremenih povjesničara palo tako neprocjenjivo blago. Dotad su velike države, čak i ako su bile pobijeđene u ratu a njihove vlade srušene u revoluciji, kao što se dogodilo u Njemačkoj i u Rusiji 1918, uspjele spasiti i sačuvati svoje arhive, i samo su oni dokumenti naposljetku objavljeni koji su služili interesima režima što je slijedio.

Treći Reich se u proljeće 1945. tako naglo slomio da je ostala ne samo golema količina njegovih tajnih dokumenata, već i drugog izvanredno vrijednog materijala, npr. osobni dnevnici, zapisnici povjerljivih razgovora i konferencija, tajna korespondencija, čak i zapisi telefonskih razgovora nacističkih vođa koje je snimala posebna služba što ju je bio uspostavio Hermann Göring u Ministarstvu avijacije.

Tako je, na primjer, general Franz Halder vodio dnevnik Gabelsbergerovom stenografijom, u koji je ne samo iz dana u dan, nego iz sata u sat unosio sažete bilješke. To je jedinstveni izvor informacija o razdoblju od 14. kolovoza 1939. do 24. rujna 1942, kad je Halder kao načelnik Generalštaba kopnene vojske bio u svakodnevnom dodiru s Hitlerom i drugim vrhovima nacističke Njemačke.

Osim njega su od velikog značenja i drugi dnevnici, poput dnevnika dra Josepha Goebbelsa, ministra propagande i bliskog Hitlerovog suradnika, generala Alfreda Jodla, načelnika Operativnog odjeljenja Vrhovne komande oružanih snaga, te ratni dnevnici Operativnog odjeljenja Vrhovne komande oružanih snaga i Komande ratne mornarice.

Šezdeset tisuća fascikla njemačkog pomorskog arhiva zaplijenjenih u dvorcu

Tambach kod Coburga obuhvaća gotovo sve signalne knjige, brodske dnevnike, ratne dnevnike, memorandume itd. njemačke ratne mornarice od godine 1868, kad je položen temelj moderne njemačke flote.

485 tona akata njemačkog Ministarstva vanjskih poslova zaplijenila je američka Prva armija u nekoliko dvoraca i rudnika u Harzu u trenutku kad su, po naredbi iz Berlina, trebali biti spaljeni. Ti dokumenti nisu potjecali samo iz Hitlerova vremena, nego su sezali do Weimarske Republike i dalje, sve do početaka Bismarckova Reicha.

Još mnogo godina nakon rata ležali su nagomilani nacistički dokumenti zaključani u golemu skladištu američke vojske u Alexandriji (Virginija), a da američka vlada nije pokazala zanimanje da makar otvori sanduke i pogleda ne nalazi li se u njima historijski vrijedan materijal. Naposljetku su 1955, deset godina pošto su ondje pohranjeni, zahvaljujući poticaju Američkog povijesnog udruženja *(American Historical Association)* i velikodušnoj novčanoj pomoći nekih privatnih fondacija – sanduci s dokumentima otvoreni. Tad se posve mala istraživačka grupa, s nedovoljno pomoćnih sila i opreme, upustila u to da materijal pregleda i fotografira, prije nego što ga je američka vlada – koja je s tim i te kako žurila – vratila Njemačkoj. Dokumenti iz Alexandrije pokazali su se zlatnim rudnikom.

Isto je vrijedilo i za neke druge dokumente, npr. djelomice sačuvane stenografske zapisnike s pedeset i jedne »konferencije« u Führerovu Glavnom stanu, koje je u Berchtesgadenu jedan obavještajni oficir američke 101. padobranske divizije bio izvukao iz pougljenjenih ostataka Hitlerovih spisa, kao i opširne zabilješke Hitlerovih razgovora za stolom sa stranačkim drugovima, sekretarima i sekretaricama u toku rata, koje su se nalazile među spisima Martina Bormana.

Stotine tisuća zaplijenjenih dokumenata prikupljeno je hitno u Nürnbergu kao dokazni materijal, a kasnije su dodana tome 42 sveska objavljenih zapisnika saslušanja i iskaza svjedoka, koji su još dopunjeni sa deset svezaka mnogih važnih, na engleski prevedenih dokumenata. Za mene je bilo dragocjeno i petnaest svezaka dokumenata sa dvanaest idućih nürnberških procesa, iako u tom izdanju manjkaju mnogi spisi i izjave.

Uz to, dotad neviđeno obilje dokumenata stajali su mi naposljetku na raspolaganju još i opširni zapisnici sa saslušanja njemačkih oficira, nacističkih stranačkih i upravnih činovnika, kao i zapisnici njihovih iskaza pod zakletvom u različitim poslijeratnim procesima. Oni su predstavljali izvor materijala kakav, vjerujem, nakon prijašnjih ratova nikad nije nikom stajao na raspolaganju.

Razumije se da od te vrtoglave količine dokumenata nisam mogao pročitati sve – to bi daleko prelazilo snage pojedinca. Ali vrlo opsežan dio sam svladao, prilično sporo, kao i svi koji su to pokušali, zbog pomanjkanja bilo kakvog prikladnog

indeksa.

Zapanjuje koliko smo malo mi novinari i diplomati koji smo za Hitlerova vremena bili na dužnosti u Njemačkoj doista znali o zbivanju iza kulisa Trećeg Reicha. Naravno da je za jednu totalitarnu diktaturu tipično da radi iza zatvorenih vrata i da krije tajne od radoznalih pogleda sa strane. Doduše, bilo je razmjerno jednostavno izvještavati o golim, uzbudljivim i često gnusnim događajima u Trećem Reichu: o Hitlerovu usponu na vlast, paležu Reichstaga, krvavom pokolju 30. lipnja 1934, *Anschlussu* Austrije, Chamberlainovoj kapitulaciji u Münchenu, okupaciji Čehoslovačke, napadu na Poljsku, na Skandinaviju, na Zapad, na Balkan i o užasima nacističke okupacije i koncentracionih logora, o likvidaciji Židova. Ali u tajnosti donesene sudbonosne odluke i spletke, podmukle izdaje, motivi i stranputice, uloge koje su protagonisti iza kulisa igrali, opseg terora koji su vršili i načini na koje su ga organizirali – sve to i mnogo više ostalo je uglavnom skriveno od nas dok se nisu pojavili njemački tajni dokumenti.

Mnogi drže da je još rano pisati povijest Trećeg Reicha, da takav posao treba prepustiti jednoj od idućih generacija koja će stvari moći promatrati iz dalje perspektive. Takvo sam mišljenje najviše susretao u Francuskoj, kad sam ondje obavljao neka istraživanja za svoju knjigu. Današnji historičari ne bi smjeli obuhvaćati ništa novije od napoleonskih vremena, govorili su mi.

Takvo je gledište umnogome opravdano. Većina historičara čekala je da prođe pedeset, stotinu i više godina dok se osmjelila pisati o nekoj zemlji, carstvu ili eri. Ali, zar to nije bilo zato što je bilo potrebno toliko vremena da odnosni dokumenti izbiju na svjetlo dana i pruže im potreban, autentičan materijal? I premda je time postignuta perspektiva, nije li nešto bilo izgubljeno, zato što je autorima nedostajalo osobno poznavanje života, atmosfere vremena i historijskih ličnosti o kojima su pisali?

U slučaju Trećeg Reicha, a to je jedinstven slučaj, golovo sav dokumentarni materijal postao je pristupačnu nakon njegova sloma i obogaćen svjedočanstvima svih preživjelih vođa, vojnih i civilnih, u nekim slučajevima prije njihova smaknuća. S obzirom na tako neusporedive, tako brzo raspoložive izvore i na sjećanja na život u nacističkoj Njemačkoj, na ličnosti, postupke i karaktere ljudi koji su njom upravljali, a najviše od svih na Adolfa Hitlera, još svježa, snažna i živa, odlučio sam da bar pokušam napisati povijest uspona i pada Trećeg Reicha.

Što se mene tiče,« primjećuje Tukidid u svojoj *Povijesti Peloponeskog rata,* jednom od najvećih povijesnih djela uopće, »proživio sam ga cijelog u dobi kad sam mogao shvatiti događaje i posvetiti im pažnju kako bili saznao pouzdanu istinu o njima.«

Meni je bilo krajnje teško i ne uvijek moguće da saznam pouzdanu istinu o Hitlerovoj Njemačkoj. Lavina dokumentarnog materijala pomaže da se uznapreduje mno-

go dalje na putu do istine nego se to činilo mogućim prije dvadeset godina, ali i sâm njegov golemi opseg može često dovesti u zabunu. A u svim ljudskim zapisima i svjedočanstvima neizbježno će biti neobjašnjivih suprotnosti.

Nema sumnje da se od vremena do vremena na stranicama ove knjige provlače moje predrasude, koje neizbježno potječu iz mog iskustva, mog porijekla i odgoja. U principu prezirem svaku totalitarnu diktaturu, a ovu sam to više mrzio što sam duže u njoj živio i gledao njezino nasilje nad ljudskim duhom. Ipak, nastojao sam u ovoj knjizi biti krajnje objektivan, puštajući činjenicama da govore same za sebe i navodeći izvor za svaku. Nijedan događaj, prizor ili navod ne potječu iz moje mašte; svi se temelje na dokumentima, svjedočanstvu očevidaca ili mojem osobnom opažanju. Ono nekoliko slučajeva nagađanja, gdje manjkaju činjenice, jasno je označeno kao takvo.

Moje izlaganje će, o tome ne sumnjam, mnogi osporavati. To je neizbježno jer ničije mišljenje nije nepogrešivo. Mišljenje koje sam se usudio iznijeti ovdje, da bih svom prikazu dao jasnoću ili dubinu, stvorio sam što sam najbolje mogao iz dokaznog materijala, vlastitog iskustva i znanja.

W. L. SHIRER

PRVA KNJIGA

USPON ADOLFA HITLERA

1

RAĐANJE TREĆEG REICHA

U samo predvečerje rođenja Trećeg Reicha Berlin je bila obuzela grozničava napetost. Gotovo je svakom bilo jasno da će Weimarska Republika propasti. Već se više od godinu dana naglo raspadala. General Kurt von Schleicher, koji, kao ni njegov neposredni prethodnik Franz von Papen, nije mnogo mario za Republiku, još manje za njezinu demokraciju, a na položaj kancelara također ga je imenovao predsjednik te nije bio odgovoran parlamentu, nakon pedeset i sedam dana vladavine našao se u bezizlaznu položaju.

U subotu 28. siječnja 1933. ostarjeli predsjednik Republike, feldmaršal von Hindenburg, kratkim putem skinuo ga je s položaja. Adolf Hitler, vođa nacionalsocijalista, najveće političke stranke u Njemačkoj, tražio je za sebe položaj kancelara demokratske republike koju je, kako se zarekao, bio naumio uništiti.

Tog sudbonosnog zimskog vikenda glavnim su gradom kružila najnevjerojatnija nagađanja o tome što će se zbiti, a ona koja su najviše uznemiravala nisu bila, kuko se pokazalo, bez određenih osnova. Pročulo se da Schleicher, budući da je u sukobu s generalom Kurtom von Hammersteinom, šefom Uprave kopnene vojske, priprema puč s podrškom potsdamskog garnizona da bi uhapsio predsjednika i uspostavio vojnu diktaturu. Bilo je govora i o puču nacista. Berlinski će jurišni odredi, potpomognuti nacističkim simpatizerima u policiji, zauzeti *Wilhelmstrasse* u kojoj se nalazila predsjednička palača i većina ministarstava. Spominjao se i generalni štrajk. U nedjelju 29. siječnja oko stotinu tisuća radnika ispunilo je *Lustgarten* u središtu Berlina demonstrirajući protiv toga da Hitler postane kancelar. Jedan od radničkih vođa pokušao je stupiti u dodir s generalom von Hammersteinom da bi predložio zajedničku akciju vojske i organiziranog radništva ako bi Hitler bio imenovan na čelo nove vlade.[1] Generalni je štrajk već jednom ranije u vrijeme Kappova puča 1920, spasio Republiku pošto je vlada bila pobjegla iz glavnog grada.

Dobar dio noći od nedjelje na ponedjeljak Hitler je koračao gore–dolje svojom sobom u hotelu »Kaiserhof« na *Reichskanzlerplatzu* nedaleko od Kancelarije Reicha.[2]

Unatoč nervozi, bio je potpuno uvjeren da je kucnuo njegov trenutak. Već je gotovo mjesec dana tajno pregovarao s Papenom i drugim vođama konzervativne desnice. Bio je primoran na nagodbu. Nije mogao postići isključivo nacističku vladu. Ali mogao je postati kancelar koalicione vlade čiji su se članovi – osam od jedanaest nisu bili nacisti – slagali s njim u tome da se ukine demokratski vajmarski režim. Činilo se da mu na putu stoji samo ostarjeli, nepopustljivi predsjednik. Još 26. siječnja, dva dana prije tog prijelomnog vikenda, sjedokosi stari feldmaršal rekao je generalu von Hammersteinu da »nipošto ne namjerava tog austrijskog kaplara imenovati ni za ministra obrane ni za kancelara Reicha«.[3]

Ali pod utjecajem svog sina Oskara von Hindenburga, svog sekretara Otta von Meissnera, Papena i drugih članova kamarile, predsjednik je naposljetku popustio. Bilo mu je osamdeset i šest godina i bio je pomalo senilan. Poslije podne, u nedjelju 29. siječnja, dok je Hitler pio kavu i jeo kolače s Goebbelsom i drugim doglavnicima, Herman Göring, predsjednik Reichstaga i prvi po rangu poslije Hitlera u nacističkoj stranci, banuo je i kategorički izvijestio da će Hitler sutradan biti imenovan za kancelara.[4]

U ponedjeljak, 30. siječnja 1933. pred podne, Hitler se odvezao u Kancelariju Reicha na razgovor s Hindenburgom, razgovor sudbonosan po sebe, Njemačku i ostali svijet. Goebbels, Röhm i drugi nacistički funkcionari sa zebnjom su stražarili na prozoru »Kaiserhofa« motreći vrata Kancelarije Reicha odakle je Führer trebao izaći. »Pročitat ćemo s njegova lica je li uspio ili nije,« zapisao je Goebbels. Jer, čak ni tad još nisu bili posve sigurni. »Naša su srca razdirale sumnja, nada, radost i malodušnost,« zabilježio je Goebbels u svoj dnevnik. »I prečesto smo se razočarali da bismo bezgranično vjerovali u veliko čudo.«[5]

Nekoliko časaka kasnije bili su svjedoci čuda. Čovjek s čaplinovskim brčićima, koji je u svojoj mladosti u Beču bio doista skitnica, neznani vojnik u prvom svjetskom ratu, izopćenik u Münchenu u prvim mračnim poslijeratnim danima, ponešto smiješan vođa puča u münchenskoj pivnici, magičan govornik koji čak nije bio Nijemac nego Austrijanac, čovjek kojemu su bile tek četrdeset i tri godine, upravo je položio zakletvu za kancelara njemačkog Reicha.

Prevezao se onih stotinjak metara do »Kaiserhofa« i ubrzo našao među svojim starim pristašama, Goebbelsom, Göringom, Röhmom i drugim smeđim košuljama koji su mu pomagali po kamenitom i bučnom putu do vlasti. »Šutio je i svi mi smo šutjeli,« zapisao je Goebbels, »ali oči su mu bile pune suza.«[6]

Te večeri od sumraka pa sve do poslije ponoći nacistički jurišni odredi u deliriju su stupali u masovnoj bakljadi slaveći pobjedu. Tisuće i tisuće nadirale su u discipliniranim redovima iz dubina *Tiergartena,* prolazile ispod slavoluka Brandenburških vrata i dalje niz *Wilhelmstrasse.* Limene glazbe treštale su stare ratne koračnice uz

zaglušno udaranje bubnjeva, a tisuće grla urlale su novu verziju pjesme Horsta Wessela i druge, stare kao i sama Njemačka. Tisuće pari čizama odjekivale su u moćnom ritmu po kolniku, a visoko uzdignute baklje oblikovale su plamenu zmiju koja je osvijetlila noć i izmamila klicanje promatrača zbijenih na pločnicima. S prozora palače Hindenburg je promatrao svjetinu kako stupa, lupkajući takt vojnih koračnica svojim štapom, vidljivo zadovoljan što je naposljetku odabrao kancelara koji može pokrenuti narod na tradicionalno njemački način. Je li starac u svojoj senilnosti imao pojma o tome što je tog dana odriješio, dvojbeno je. Ubrzo se Berlinom proširila priča, vjerojatno izmišljena, da se usred parade okrenuo nekom starom generalu i rekao: »Nisam znao da smo zarobili toliko Rusa.« Samo stotinjak metara niže u *Wilhelmstrasse,* kraj otvorenog prozora Kancelarije Reicha stajao je Adolf Hitler, izvan sebe od uzbuđenja i radosti, tapkajući na mjestu, neprestano izbacujući ruku u nacističkom pozdravu, smješkajući se i smijući se dok mu se oči nisu ponovo ispunile suzama.

Jedan strani promatrač pratio je događaje te večeri s drugačijim osjećajima. »Rijeka plamena tekla je mimo francuske ambasade,« zapisao je ambasador André François-Poncet, »dok sam teška srca i pun zlih slutnji promatrao njezin gorući trag.«[7]

Te se noći Goebbels, umoran ali sretan, vratio kući u tri poslije ponoći. Prije nego što je legao u postelju, zapisao je: »Ovo je gotovo kao san ... bajka ... Novi *Reich* se rodio. Četrnaest godina rada okrunjeno je uspjehom. Njemačka revolucija je počela!«[8]

Hitler se hvastao da će Treći Reich, koji se rodio 30. siječnja 1933, potrajati tisuću godina,[9] a u nacističkom žargonu često su spominjali ‘Tisućgodišnji Reich’. Potrajao je dvanaest godina i četiri mjeseca, ali je u tom kratkom vremenskom bljesku, u odnosu na povijest, uzrokovao na Zemlji erupciju silovitiju i razorniju od bilo koje do tada, uzdigavši njemački narod na vrhunce moći kakve nije bio dosegao tisuću godina, pretvorivši ga u jednom razdoblju u gospodare Evrope od Atlantika do Volge, od Sjevernog pola do Sredozemlja, a zatim ga bacio u ponore razaranja i pustošenja na kraju rata, koji je Treći Reich hladnokrvno izazvao i u toku kojeg je ugnjetavao podjarmljene narode na način koji je, proračunatim uništavanjem ljudskog tijela i duha, nadmašio sva divljačka tlačenja proteklih doba.

Čovjek koji je utemeljio Treći Reich, koji je njime upravljao bezobzirno i često izuzetno lukavo, koji ga je doveo do takvih vrtoglavih visina i tako bijednog kraja, bio je osoba nesumnjivog, iako zločinačkog, genija. Istina, u njemačkom narodu, onakvom kakvim su ga nedokučiva providnost i stoljeća bili oblikovali do tada, našao je instrument koji je uspio primijeniti u svoje mračne svrhe. Ali bez Adolfa Hitlera i njegove demonske ličnosti, granitne volje, jezovitog instinkta, hladne bezobzirnosti, neobična intelekta, bujne mašte i – sve do pred kraj, kad se, opijen

vlašću i uspjehom, prevario u računu – fantastične sposobnosti da ocijeni ljude i situaciju, gotovo sigurno Trećeg Reicha nikad ne bi bilo.

Kako je rekao istaknuti njemački povjesničar Friedrich Meinecke: »jedan od velikih primjera jedinstvene i nepredvidljive snage ličnosti u povijesti«.[10]

Nekim Nijemcima i, bez sumnje, većini stranaca činilo se da je u Berlinu na vlast došao šarlatan. Ali za većinu Nijemaca Hitler je imao – ili je ubrzo stekao – aureolu pravog, božanski nadarenog vođe. Idućih dvanaest burnih godina oni će ga slijediti slijepo kao da je nepogrešiv.

PORIJEKLO ADOLFA HITLERA

Kad razmotrimo Hitlerovo porijeklo i djetinjstvo, teško bi bilo zamisliti manje vjerojatnu figuru da naslijedi plašt Bismarcka, Hohenzollerna i predsjednika Hindenburga od tog neobičnog Austrijanca seljačkog porijekla, koji se rodio 20. travnja 1889, u pola sedam navečer u *Gasthofu zum Pommer,* skromnoj gostionici u gradiću Braunau na Innu, uz samu bavarsku granicu.

To što se rodio na austrijsko–njemačkoj granici pokazalo se značajnim jer je Hitlera već u mladoj dobi, još kao dječaka, opsjedala misao da između ta dva naroda, koji govore njemačkim jezikom, ne bi trebala postojati granica jer oba pripadaju jednom te istom Reichu. Ti su njegovi osjećaji bili toliko snažni i trajni da je u trideset i petoj godini života, diktirajući u njemačkom zatvoru knjigu koja će postati predložak Trećeg Reicha, prve retke posvetio simboličnom značenju svog rodnog mjesta. *Mein Kampf* počinje ovim riječima:

> Danas mi se čini da je Braunau na Innu za moje rodno mjesto odabrala sama providnost jer taj gradić leži na granici dviju njemačkih država čije ujedinjenje svim sredstvima koja nam stoje na raspolaganju, bar mi iz mlađih generacija, smatramo svojom životnom zadaćom ... Taj mali grad na granici čini mi se simbolom te velike misije.[11]

Adolf Hitler bio je treće dijete iz trećeg braka malog austrijskog carinika, koji se rodio kao nezakonito dijete, te je prvih trideset i devet godina života nosio majčino prezime Schicklgruber. Prezime Hitler pojavljuje se i u očinskoj lozi. Oboje, Hitlerova baka po majci i njegov djed po ocu, nosili su prezime Hitler ili varijante tog prezimena jer su se pisali Hiedler, Hütler, Hüttier i Hitler. Adolfova mati bila je polusestrična njegova oca i za brak je trebala biskupsku dozvolu.

Preci budućeg njemačkog *Führera* s obje strane generacijama su živjeli u Waldvi-

ertelu, okrugu u Donjoj Austriji, između Dunava i granica Češke i Moravske. Dok sam živio u Beču, ponekad bih prolazio onuda na putu u Prag ili u Njemačku. To je brežuljkast, šumovit kraj ispresijecan selima i malim imanjima, i premda udaljen samo sedamdesetak kilometara od Beča, nekako je zabačena i siromašna izgleda, kao da su ga glavni tokovi austrijskog života mimoišli. Stanovnici su često opori, poput čeških seljaka samo nešto sjevernije odatle. Brakovi rođaka su uobičajeni kao u slučaju Hitlerovih roditelja, a vanbračna djeca česta.

Na majčinoj strani bilo je izvjesne postojanosti. Četiri generacije obitelji Klare Pölzl živjele su na zemljišnoj čestici broj 37 u selu Spital.[12] Povijest Hitlerovih predaka s očeve strane posve je drugačija. Pisanje obiteljskog imena se, kao što smo vidjeli, mijenja; prebivalište također. Među Hitlerima vlada nemiran duh, potreba da se sele iz sela u selo, od jednog posla do drugog, da izbjegavaju čvrste veze i pomalo se bohemski ponašaju u odnosima sa ženama.

Johann Georg Hiedler, Adolfov djed, bio je putujući mlinar koji je svoj zanat obavljao sad u ovom, sad u onom selu Donje Austrije. Pet mjeseci pošto je bio sklopio prvi brak godine 1824, rodio mu se sin, ali ni dijete ni majka nisu preživjeli. Osamnaest godina kasnije, dok je radio u Dürenthalu, oženio se četrdesetsedmogodišnjom seljakinjom iz sela Strones, Marijom Annom Schicklgruber. Pet godina ranije, 7. lipnja 1837, Maria je bila rodila vanbračnog sina kojeg je nazvala Alois, budućeg oca Adolfa Hitlera. Vrlo je vjerojatno da je Aloisov otac bio Johann Hiedler, iako pouzdanog dokaza nema. Uostalom, Johann se naposljetku oženio tom ženom, ali, suprotno običaju u takvim slučajevima, nije se potrudio da uzakoni sina nakon sklapanja braka. Dijete je odraslo kao Alois Schicklgruber.

Anna je umrla 1847, nakon čega se Johannu Hiedleru na trideset godina zameo trag da bi ponovo iskrsnuo u dobi od osamdeset i četiri godine u mjestu Weitra u Waldviertelu, prezimena izmijenjena u Hitler, kad je pred notarom i tri svjedoka posvjedočio da je otac Aloisa Schicklgrubera. Zašto starac nije taj korak poduzeo prije, ili zašto ga je naposljetku ipak poduzeo, nije iz raspoloživih dokumenata poznato. Prema Heidenu, Alois je kasnije povjerio nekom prijatelju da je to učinjeno kako bi on mogao dobiti dio stričeve ostavštine, mlinareva brata, koji je Aloisa odgojio u svom domaćinstvu.[13] U svakom slučaju, to pozno priznavanje izvršeno je 6. lipnja 1876. a 23. studenog svećenik u döllersheimskoj župi, kojem je notar proslijedio izjavu, precrtao je u knjizi krštenih ime Aloisa Schicklgrubera i iznad njega upisao Alois Hitler.

Od tada je Adolfov otac bio službeno poznat kao Alois Hitler i to je prezime prirodno prešlo na njegova sina. Tek tridesetih godina su poduzetni bečki novinari, prekapajući po župnim knjigama, otkrili ovu činjenicu o Hitlerovim precima i, zanemarivši zakašnjeli potez starog Johanna Georga Hiedlera kojim je ispravio vanbračni položaj sina, pokušali nacističkom vođi prikačili ime Adolf Schicklgruber.

U neobičnom životu Adolfa Hitlera bilo je mnogo čudnih obrata sudbine, ali ni jedan nije bio tako čudan kao ovaj što se odigrao trinaest godina prije njegova rođenja. Da se osamdesetčetverogodišnji putujući mlinar nije gotovo trideset godina nakon smrti svoje žene iznenada pojavio da prizna očinstvo svom tridesetdevetogođišnjem sinu, Adolf Hitler bi se bio rodio kao Adolf Schicklgruber. To prezime nema nikakva posebna značenja, čak i nikakva, ali sam čuo Nijemce nagađati bi li Hitler mogao postati njemačkim vođom da je svijetu bio poznat pod imenom Schicklgruber. Ono ima pomalo komičan prizvuk kad ga izgovara Bavarac. Mogu li se zamisliti pomahnitale njemačke mase kako kliču Schicklgruberu svojim gromovitim »Heil«? »Heil Schicklgruber!«? »Heil Hitler!« klicale su mase u mističnim svečanostima na nacističkim skupovima recitirajući to poput nekog vagnerijanskog poganskog recitala. To je postao obavezan pozdrav Nijemaca u Trećem Reichu, čak i pri telefoniranju, gdje je nadomjestio uobičajeni »halo«. »Heil Schicklgruber!« To je malo teško zamisliti.*

Kako Aloisovi roditelji, čini se, nikad nisu živjeli zajedno, čak ni nakon vjenčanja, budući otac Adolfa Hitlera rastao je kod svog strica, koji je, iako brat Johanna Georga Hiedlera, pisao svoje prezime drugačije te je bio poznat kao Johann von Nepomuk Hütler. S obzirom na neugasivu mržnju koju je nacistički *Führer* od same mladosti osjećao prema Česima, kojima je naposljetku razorio državu, krsno ime Nepomuk vrijedno je spomena. Jan Nepomuk narodni je svetac Čeha i neki su povjesničari vidjeli u tome što je jedan Hitler nosio to ime prisutnost češke krvi u Hitlerovoj lozi.

Alois Schicklgruber učio je najprije postolarski obrt u selu Spital, ali, kako je bio nemirna duha poput oca, ubrzo je u potrazi za srećom krenuo u Beč. U osamnaestoj godini stupio je u graničare pri austrijskoj carinskoj službi u blizini Salzburga, a kad je devet godina kasnije unaprijeđen u samu carinsku službu, oženio se Annom Glasl–Hörer, posvojenom kćerkom višeg carinskog činovnika. Ona mu je donijela mali miraz i skok na društvenoj ljestvici, onako kako su se stvari već odvijale u sitnoj birokraciji stare Austro–Ugarske. Ali brak nije bio sretan. Bila je četrnaest godina starija, slaba zdravlja i nerotkinja. Nakon šesnaest godina braka rastali su se, a tri godine kasnije, 1883, Anna je umrla.

Prije rastave Alois, sad zakoniti nosilac prezimena Hitler, stupio je u odnose s mladom hotelskom kuharicom Franziskom Matzelsberger, koja mu je 1882. rodila sina Aloisa. Mjesec dana nakon ženine smrti Alois se oženio kuharicom, a tri mjeseca kasnije ona mu je rodila kćerku Angelu. Ni ovaj drugi brak nije dugo potrajao. Godinu dana nakon poroda Franziska je umrla od tuberkuloze. Šest mjeseci kasnije Alois Hitler oženio se po treći i posljednji put.

Novoj ženi, Klari Pölzl, koja je uskoro postala majkom Adolfa Hitlera, bilo je dvadeset i pet godina, a njezinu mužu četrdeset i osam. Poznavali su se bili dugo.

Klara je potjecala iz Spitala, rodnog sela Hitlerovih. Njezin je djed bio onaj isti Johann von Nepomuk Hütler kod koga je odrastao Alois Schicklgruber Hitler. Tako su Alois i Klara bili bratić i sestrična iz drugog koljena te su, kako smo već spomenuli, za sklapanje braka morali zatražiti dozvolu biskupa.

Čini se da je carinik već mnogo ranije bio pomišljao na vezu s Klarom, koju je za svog prvog braka, u kojem nije imao djece, uzeo u kuću kao pokćerku. Ona je dugo živjela sa Schicklgruberima u Braunauu i, kad se Aloisova četrnaest godina starija žena razboljela, čini se da je pomišljao da se oženi Klarom čim mu žena umre. On sam postao je zakonit sin i naslijedio je strica koji je bio Klarin djed, kad je djevojci bilo šesnaest godina, dakle upravo dovoljno da prema zakonu može stupiti u brak. Ali, kako smo vidjeli, Aloisova žena poživjela je još tri godine poslije razlaza i Klara je, možda stoga što je Alois u međuvremenu zametnuo odnos s kuharicom Franziskom Matzelsberger, u dobi od dvadeset godina napustila domaćinstvo i otišla u Beč gdje se zaposlila kao služavka.

. Vratila se četiri godine kasnije da vodi kućanstvo svom bratiću. I Franziska je, u posljednjim mjesecima svog života, otišla od muža. Alois Hitler i Klara Pölzl vjenčali su se 7. siječnja 1885, a nakon četiri mjeseca i deset dana otprilike rodilo im se prvo dijete, sin Gustav. Umro je u djetinjoj dobi, a isto tako i drugo dijete Ida, rođena 1886. Adolf je bio treće dijete iz ovog trećeg braka. Njegov mlađi brat Edmund, rođen 1894, živio je samo šest godina. Peto i posljednje dijete, Paula, rođena 1896, nadživjela je svog čuvenog brata.

Ađolfov polubrat Alois i njegova polusestra Angela, djeca Franziske Matzelsberger, rasli su u istoj kući. Angela, lijepa mlada žena, udala se za poreznog činovnika Raubala i nakon njegove smrti radila u Beču kao gazdarica, neko vrijeme – ako je Heidenov podatak točan – i kao kuharica u jednoj židovskoj kuhinji za siromahe.[14] Godine 1928. Hitler ju je doveo u Berchtesgaden da mu vodi kućanstvo, i uskoro su se u Hitlerovoj okolini pročuli njezini bečki kolači koje je Hitler gutao s velikim apetitom. Napustila ga je 1936. da bi se udala za profesora arhitekture u Dresdenu, a Hitler, tad već kancelar i diktator, bjesnio je zbog njezina odlaska i odbio da joj pošalje svadbeni dar. Čini se da je ona bila jedina u obitelji s kojom je u zreloj dobi bio prisan – uz jednu iznimku. Angela je imala kćerku, Geli Raubal, privlačnu plavojku, koja je, kako ćemo još vidjeti, bila jedina Hitlerova prava ljubav.

Adolf Hitler nije volio da mu se spominje polubrat. Alois Matzelsberger, kasnije uzakonjen kao Alois Hitler, postao je konobar i više je puta u životu došao u sukob sa zakonom. Heiden navodi da je Alois, kad mu je bilo osamnaest godina osuđen na pet mjeseci zatvora zbog krađe, a u dvadesetoj je odsjedio osam mjeseci za isti prekršaj. Naposljetku je otišao u Njemačku, ali je i ondje ponovo zapao u neprilike. Godine 1924, kad je Hitler sjedio u zatvoru zbog političkog puča u Münchenu, Aloisa Hitlera je jedan hamburški sud osudio na šest mjeseci zatvora zbog bigamije.

Poslije toga, prema Heidenu, odselio se u Englesku gdje je ubrzo osnovao obitelj i jednako je brzo napustio.[15]

Kad su se nacionalsocijalisti dočepali vlasti, osvanuli su i Aloisu Hitleru bolji dani. Otvorio je *Bierstube* – malu pivnicu – u berlinskom predgrađu odakle je neposredno pred rat preselio na *Wittenbergplatz,* u otmjeni dio Berlina. U njegov lokal dolazili su nacistički funkcionari i u toku prvih godina rata, kad je nedostajalo namirnica, tu je bilo jela još u izobilju. I ja sam u to vrijeme povremeno tamo svraćao. Aloisu je tad bilo blizu šezdeset, bio je krupan, priprost, dobroćudan čovjek, vrlo malo nalik na svog čuvenog polubrata; zapravo se nije razlikovao od mnoštva drugih malih gostioničara kakve je čovjek susretao po Njemačkoj i Austriji. Posao mu je cvao i sad je, bez obzira na svoju prošlost, očigledno uživao u blagostanju. Imao je samo jednu brigu: da mu polubrat u trenutku neraspoloženja ili bijesa ne oduzme obrtnicu. Povremeno se u gostionici govorkalo kako je kancelaru i Führeru Reicha taj podsjetnik njegova skromnog porijekla trn u oku. Sam Alois, sjećam se, izbjegavao je da bilo što govori o svom polubratu – što je od njega bilo mudro i oprezno, ali muka za sve nas koji smo nastojali saznati što više o životu čovjeka koji se u to vrijeme već bio uputio na osvajanje Evrope.

Osim u *Mein Kampfu,* gdje oskudan biografski materijal često zavodi na krivi put a mnogo se šta prešućuje, Hitler je rijetko spominjao svoje porijeklo i mladost – ili dopuštao razgovor o tome u svojoj prisutnosti. Vidjeli smo kako stoji s njegovim porijeklom. A kakva mu je bila mladost?

MLADOST ADOLFA HITLERA

One godine kad mu se otac u pedeset i osmoj godini života povukao iz carinske službe u mirovinu, šestogodišnji Adolf krenuo je u osnovnu školu u selu Fischlham, nedaleko od Linza. Bilo je to 1895. godine. U iduće četiri ili pet godina nemirni umirovljenik selio se iz jednog sela u drugo u okolici Linza. Do petnaeste godine njegov je sin zapamtio sedam selidaba i pet različitih škola. Dvije godine išao je u školu u benediktinskom samostanu u Lambachu, blizu kojeg je njegov otac kupio seljačko imanje. Ondje je Adolf pjevao u koru, odlazio na satove pjevanja i, prema vlastitom navodu,[16] sanjao da se jednog dima zaredi. Naposljetku se umirovljeni carinik skrasio zauvijek u selu Leondingu na južnom prilazu Linzu, gdje je obitelj stanovala u skromnoj kući s vrtom.

Kad je Adolfu bilo jedanaest godina, poslali su ga u Linz u gimnaziju. To je za njegova oca predstavljalo novčanu žrtvu, a upućivalo je na ambiciju da sin pođe nje-

govim stopama i postane državni činovnik. Ali o tome je dječak najmanje sanjao.

»Prvi put u svom životu,« pisao je kasnije Hitler,[17] »bio sam, a tad mi je bilo jedva jedanaest godina, natjeran da se oduprem... Nisam htio postati činovnik.«

Priča o ogorčenoj, nepopustljivoj borbi jedanaestogodišnjeg dječaka protiv upornog i, kako je rekao, dominantnog oca jedna je od rijetkih biografskih pojedinosti koju Hitler opširno i, očigledno, iskreno i istinito razlaže u *Mein Kampfu.* Taj je sukob iznio na vidjelo prve znakove divlje, nepokolebljive volje koja će ga kasnije dovesti onoliko daleko, usprkos naoko nepremostivim zaprekama, i koja je, preneraživši sve koji su mu stali na put, ostavila neizbrisiv trag u Njemačkoj i Evropi.

> Nisam htio postati činovnik, ne i sto puta ne! Svi očevi pokušaji da pričama iz svog života u meni potakne ljubav ili volju za taj poziv, postigli su upravo obratno. Smučilo bi mi se od same pomisli da bih morao sjediti u kancelariji, da bi mi sloboda bila uskraćena; da bih prestao biti gospodar svog vremena i bio primoran da sadržaj cijelog svog života pretačem u upitnike koje bih morao popunjavati ...
>
> Jednog dana postalo mi je jasno da ću postati slikar, umjetnik ... Moj je otac, kad sam mu to rekao, zanijemio. »Slikar? Umjetnik!«[18]
>
> Posumnjao je u moj zdravi razum ili je možda pomislio da nije dobro čuo ili shvatio. Ali, kad je shvatio, a posebno pošto je osjetio kako je moja namjera ozbiljna, suprotstavio joj se svom odlučnošću svoje naravi ...
>
> »Umjetnik! Nikad! Nikad, dok sam ja živ!«... Od svog »nikad« otac nije odustao, a ja sam pojačao svoj »ipak!«[18]

Jedna je posljedica tog sukoba bila, kako je Hitler kasnije objasnio, da je u školi prestao učiti. »Nadao sam se da će me otac, kad vidi kako u gimnaziji slabo napredujem, pustiti da se posvetim svom snu, sviđalo mu se to ili ne.«[19]

To, napisano trideset i četiri godina kasnije, možda je djelomice isprika za neuspjeh u školi. U osnovnoj je školi Hitler još imao dobre ocjene, ali u gimnaziji u Linzu bile su tako slabe da je naposljetku izgubio godinu i bio primoran da prijeđe u državnu školi u Steyr, nedaleko od Linza. I tu je ostao samo kratko vrijeme i otišao a da nije položio malu maturu.

Da ga je neuspjeh u školovanju kasnije u životu grizao, vidjelo se kad se izrugivao »gospodi akademicima« zbog njihovih titula i diploma i učenog držanja. Čak i u posljednje tri–četiri godine svog života, kad se u svom Glavnom stanu bavio svim pojedinostima vojne strategije, taktike i komande, običavao je za slobodnih večeri u krugu starih stranačkih drugova raspravljati o gluposti svojih učitelja. Neke od arabeski tog luđaka, koji je tad kao vrhovni komandant osobno upravljao golemim armijama od Volge do kanala La Manchea, sačuvane su.

Kad razmišljam o ljudima koji su bili moji učitelji, uviđam da je većina bila malo luda. Dobri su učitelji bili iznimka. Žalosno je što takvi ljudi imaju moć da određuju život mladom čovjeku. – *3. ožujka* 1942.[20]

O učiteljima koji su me učili imam najneugodnija sjećanja. Već i njihova vanjština odavala je prljavštinu; prljavi ovratnici, nenjegovana brada ... Bili su proizvod potpuno ovisnog duhovnog proletarijata koji se odlikovao nečuvenim neznanjem i bio stvoren upravo zato da bude stup sistema koji je sad, bogu hvala, stvar prošlosti. – *12. travnja 1942*.[21]

Kad se sjećam svojih učitelja, uviđam da je polovica njih bila nenormalna... Nas učenike u staroj Austriji odgajali su da poštujemo starce i žene. Ali, prema svojim profesorima nismo imali milosti; bili su nam prirodni neprijatelji. Većina h bila duševno poremećena i popriličan broj je njih završio kao pravi luđaci! ... Ja sam osobno bio s učiteljima u posebno lošim odnosima. Nisam pokazivao nimalo sklonosti prema stranim jezicima – iako bih ih možda stekao da učitelj nije bio rođeni idiot. Nisam ga podnosio. – *29. kolovoza 1942*.[22]

Naši učitelji bili su apsolutni tirani. Nisu imali osjećaja za omladinu; jedini im je cilj bio da nam natrpaju mozgove i pretvore nas u učene majmune poput njih samih. Ako je koji učenik pokazivao i najmanje znakove originalnosti, progonili bi ga neumorno, a svi su uzorni đaci koje sam poznavao kasnije u životu propali. – 7. *rujna 1942*.[23]

Do svoje smrti Hitler, očito, nije oprostio svojim učiteljima slabe ocjene koje su mu bili dali – a ni zaboravio. Ali osvećivao im se ismijavajući ih.

Kad je Hitler postao svjetska ličnost, neki su pokušaIi prikupiti dojmove koje je on ostavio na svoje učitelje. Jedan od rijetkih koje je Hitler, čini se, volio bio je profesor Theodor Gissinger, nastavnik prirodopisa. Gissinger se kasnije prisjećao: »Što se mene tiče, Hitler nije u Linzu ostavio ni povoljan ni nepovoljan dojam. Nipošto nije bio vođa razreda. Bio je mršav i uspravan, lica blijeda i vrlo upala, gotovo kao u tuberkuloznog bolesnika, pogleda neobično otvorena, očiju blistavih.«[24]

Profesor Eduard Hümer, očito jedan od onih koje je Hitler kasnije opisao kao »rođene idiote« jer je podučavao francuski, došao je 1923. u München da svjedoči u prilog svom bivšem učeniku, kojem su tad sudili za izdaju nakon puča u pivnici. Iako je hvalio Hitlerove ciljeve i izjavio da od srca želi da on ostvari svoje ideale, dao je slijedeću skicu učenika gimnazije:

> Hitler je svakako bio nadaren, iako samo za određene predmete, ali mu je nedostajalo discipline i, najblaže rečeno, smatrali su ga drskim, samovoljnim, svadljivim i nesposobnim da se pokori školskim pravilima. A nije bio ni marljiv; inače bi bio postigao mnogo bolje rezultata, uz svoju darovitost.[25]

Kako se pokazalo, jedan je profesor u gimnaziji u Linzu izvršio jak i sudbonosan utjecaj na mladog Adolfa Hitlera. Bio je to profesor povijesti dr Leopold Pötsch, koji je potjecao s juga zemlje, iz miješanog njemačko–slavenskog jezičnog područja, i kojeg su tamošnje nacionalne trzavice učinile fanatičnim njemačkim nacionalistom.

Prije dolaska u Linz, podučavao je u Marburgu, koji je kasnije, kad je poslije prvog svjetskog rata to područje pripalo Jugoslaviji, postao Maribor.

Iako je dr Pötsch svom učeniku dao samo »dobar« iz povijesti, jedini je on od Hitlerovih učitelja pohvalno spomenut u *Mein Kampfu.* Hitler spremno priznaje svoj dug tom čovjeku.

> Za cijeli moj kasniji život bilo je možda presudno što mi je sreća dodijelila profesora povijesti koji je, kao malo tko, shvatio princip: upamti bitno, zaboravi nevažno ... U mom profesoru dru Leopoldu Pötschu iz gimnazije u Linzu bio je taj princip utjelovljen doista na idealan način. Taj stari gospodin, ljubazan ali istodobno energičan, uspijevao je da svojom blistavom rječitošću ne samo zadrži našu pažnju već da nas i ponese. Čak i danas s iskrenim uzbuđenjem mislim na sjedokosog čovjeka koji je žarom svog izlaganja ponekad uspijevao da zaboravimo sadašnjost, kao čarolijom prenosio nas u prošla vremena, a suhe povijesne činjenice iz tisućgodišnjih magli pretvarao u živu stvarnost. Sjedili smo često ushićeni, ponekad čak dirnuti do suza... Iskoristio je naš propupali nacionalni fanatizam kao sredstvo za naš odgoj, pozivajući se često na naš osjećaj nacionalnog ponosa.
>
> Taj je profesor učinio povijest mojim najmilijim predmetom. Vjerojatno sam tad – iako mu to nije bila namjera – postao mladim revolucionarom.[26]

Otprilike trideset i pet godina kasnije, 1938, obilazeći Austriju pošto joj je bio nametnuo *Anschluss,* prekinuo je kancelar Hitler svoj trijumfalni put u Klagenfurtu da obiđe svog, tad već umirovljenog starog profesora. Oduševio se kad je saznao da je stari gospodin bio član dotad zabranjenog nacističkog SS. Razgovarao je nasamo s njim puni sat i kasnije povjerio svojim stranačkim drugovima: »Ne možete zamisliti koliko dugujem tom slarcu.«[27]

Alois Hitler umro je od krvarenja u plućima 3. siječnja 1903, u dobi od šezdeset i pet godina. Krvarenje ga je zadesilo na jutarnjoj šetnji i umro je nekoliko trenutaka kasnije u obližnjoj gostionici, na rukama jednog susjeda. Kad je njegov trinaestogodišnji sin ugledao očev leš, spopao ga je grčevit plač.[28]

Njegova mati, kojoj su tad bile četrdeset i dvije, preselila se u skroman stan u Urfahr, predgrađe Linza, gdje je nastojala uzdržavati sebe i dvoje preživjele djece, Adolfa i Paulu, oskudnom ušteđevinom i mirovinom koja joj je preostala. Osjećala se obaveznom, kao što Hitler primjećuje u *Mein Kampfu,* da ga nastavi školovati u skladu s očevim željama – »drugim riječima«, kao što on kaže, »da ga školuje za činovnika«. Ali, iako je mlada udovica bila popustljiva prema svom sinu a on je nju, čini se, vrlo volio, bio je »odlučniji no ikad«, kaže, »da ni pod koju cijenu ne postane činovnik«. I tako je usprkos nježnoj ljubavi između majke i sina, bilo trvenja i Adolf je i dalje zanemarivao učenje.

»Tad mi je iznenada došla u pomoć bolest i za nekoliko tjedana odlučila o mojoj budućnosti i prekinula vječne prepirke u kući.«[29]

Zbog bolesti pluća morao je šesnaestogodišnji Hitler izostati iz škole najmanje godinu dana. Poslali su ga na neko vrijeme u rodno selo Spital, gdje se oporavljao u kući majčine sestre Therese Schmidt. Kad je prizdravio, vratio se na kratko vrijeme u gimnaziju u Steyr. Njegov posljednji školski izvještaj, od 16. rujna 1905, pokazuje ocjene »dovoljan« iz njemačkog, kemije, fizike, geometrije i nacrtne geometrije. U zemljopisu i povijesti bio je »dobar«; u slobodnom crtanju »vrlo dobar«. Mogućnost da napusti školu zauvijek toliko ga je uzbudila da se prvi i posljednji put u životu napio. Kao što se kasnijih godina prisjećao, pokupila ga je u zoru, na cesti izvan Steyra, mljekarica i pomogla mu da se vrati u grad dok se zaklinjao da se više nikada neće opiti.* Bar je što se toga tiče održao riječ jer je postao zakleti apstinent, nepušač i vegetarijanac, najprije iz nužde, dok se skitao bez novaca po Beču i Münchenu, a kasnije iz uvjerenja.

Iduće dvije–tri godine Hitler je često opisivao kao najsretnije dane svog života.* Dok mu je mati predlagala – a ostali rođaci navaljivali – da se zaposli i izuči neki zanat, on se zadovoljavao time da sanjari o svojoj budućnosti umjetnika i provodi dane u ugodnu ljenčarenju na obalama Dunava. Nikad nije zaboravio »pahuljastu mekoću« tih godina, od šesnaeste do devetnaeste, kad je kao »majčin ljubimac« uživao u »jalovosti udobna života«.[30] Iako je boležljiva udovica teško sastavljala kraj s krajem živeći o skromnoj mirovini, mladi Adolf je odbijao da joj pripomogne time da se zaposli. Gadila mu se i sama pomisao da se prihvati kakvog stalnog zaposlenja, a to je potrajalo do kraja njegova života.

Čini se da su te posljednje godine dječaštva za Hitlera bile tako sretne zato što nije morao raditi, a mogao je lutati, sanjariti i provoditi dane tumarajući gradskim ulicama ili okolicom objašnjavajući prijatelju što to ne valja sa svijetom i kako bi ga trebalo popraviti, a večeri s knjigom u krevetu ili stojeći na galeriji opere u Linzu ili Beču slušajući opčinjeno mistična, poganska djela Richarda Wagnera.

Jedan drug iz djetinjstva kasnije ga se sjećao kao blijeda, boležljiva, vitka mladića koji bi, iako obično bojažljiv i šutljiv, katkad iznenada planuo histeričnim bijesom na one koji su mu protuslovili. Četiri godine smatrao se smrtno zaljubljenim u lijepu plavojku koja se zvala Stefanie, a iako je često u nju čeznutljivo zurio dok se s majkom šetala gore–dolje po *Landstrasse* u Linzu, nikad se nije ni najmanje potrudio da je upozna, pretpostavljajući da ona ostane, kao i tolike druge stvari, u sjenovitom svijetu njegovih zanosnih mašta. IJ bezbroj pjesama koje je spjevao o njoj, a nikad joj ih nije poslao (jedna je nosila naslov »Himna ljubljenoj!) i koje je uporno čitao svom strpljivom prijatelju Augustu Kubizeku,* postala je doista junakinja iz *Die Walküre* i odjevena u tamnoplavu baršunastu haljinu, jahala na bijelcu procvjetalim livadama.[31]

Iako je Hitler bio odlučio da postane umjetnik, najradije slikar ili bar arhitekt, bio je opsjednut politikom već u dobi od šesnaest godina. Do tada je već bio razvio silovitu mržnju prema habsburškoj monarhiji i svim nenjemačkim narodima u višenacionalnom Austrougarskom carstvu kojim je vladala, i jednako strastvenu ljubav za sve što je njemačko. Sa šesnaest godina postao je ono što će ostati do posljednjeg daha: fanatičan njemački nacionalist.

Čini se da je imao malo bezbrižnog mladenačkog duha, usprkos skitanju. Osjećao je probleme života kao teret. Kubizek se kasnije prisjećao: »Posvuda je vidio samo zapreke i neprijateljstvo ... Uvijek je bio protiv nečeg i u zavadi sa svijetom ... Nikad ga nisam vidio da nešto shvaća vedro ... «[32]

U tom je razdoblju mladić koji nije podnosio školu poslao strastven čitač, te je iz javnih biblioteka posuđivao bezbroj knjiga. Kubizek se sjeća da je Hitler uvijek bio okružen hrpama knjiga; najradije je čitao djela o njemačkoj povijesti i mitologiji.[33] Kako je Linz bio pokrajinski gradić, nije dugo trebalo da Beč, blistavi barokni glavni grad carstva, počne privlačiti mladića takve ambicije i mašte. Godine 1906, nedugo nakon svog sedamnaestog rođendana, Hitler se, opskrbljen novcem koji su mu dali majka i rođaci, uputio na dva mjeseca u veliku metropolu. Iako je kasnije postao poprište njegovih najgorčih godina, kad je, povremeno, doslovce živio na ulici, Beč ga je prilikom tog prvog posjeta opčinio. Lutao je danima ulicama, ispunjen uzbuđenjem pri pogledu na impozantne građevine uzduž Ringa i u neprestanoj ekstazi od onog što je vidio u muzejima, operi, kazalištima.

Raspitao se također o uvjetima za upis u bečku Akademiju likovnih umjetnosti i godinu dana kasnije, u listopadu 1907, vratio se u prijestolnicu da pristupi prijemnom ispitu kao prvom praktičnom koraku u ostvarenju svog sna da postane slikar. S osamnaest godina bio je pun velikih nada, ali je doživio razočaranje. Bilješka na listu kvalifikacije za Akademiju svjedoči o tome:

> Navedeni nisu na prijemnom ispitu pokazali zadovoljavajuće rezultate, ili nisu ni pripušteni na ispit... Adolf Hitler, Braunau na Innu, 20. travnja 1889, Nijemac, katolik. Otac državni činovnik, 4. razreda gimnazije. Malo portreta. Ispitni radovi ne zadovoljavaju.[34]

Iduće godine Hitler je ponovo okušao sreću i tog puta su mu crteži bili toliko slabi da na ispit nije ni pripušten. Za mladog ambicioznog čovjeka bio je to, kako je kasnije napisao, »udarac groma iz vedra neba«. Bio je potpuno siguran da će ga ovaj put primiti. Prema vlastitom prikazu u *Mein Kampfu,* Hitler je zamolio objašnjenje od rektora Akademije.

> Taj me gospodin uvjeravao da crteži koje sam priložio nepobitno dokazuju da nisam nadaren za slikanje,

i da moje sposobnosti, očito, leže na polju arhitekture; za mene, rekao je, slikarska akademija ne dolazi u obzir, nego samo škola za arhitekturu.[35]

Hitler je to, doduše, uvidio, ali je ubrzo, na svoju žalost, shvatio da će mu to što nije završio gimnaziju možda onemogućiti upis na arhitekturu.

U međuvremenu je njegova mati umirala od raka na prsima te se vratio u Linz. Tri pune godine otkako je Adolf napustio školu, Klara Hitler i njezini rođaci uzdržavali su mladića ne dočekavši nikakav rezultat. Dana 21. prosinca 1908, dok se grad zaodijevao u svečano blagdansko ruho, Hitlerova mati je umrla, a dva dana kasnije pokopana je u Leondingu pokraj muža. Devetnaestogodišnjem mladiću

bio je to strašan udarac ... oca sam poštovao, ali majka sam volio ... smrt je iznenada prekinula sve moje lijepe planove... Siromaštvo i surova stvarnost primorali su me da brzo odlučim... Bio sam upućen na to da se sâm nekako prehranjujem.[36]

Nekako! Nije ništa izučio. Uvijek je prezirao fizički rad. Nikad nije pokušao privrediti ni pfeniga. Ali to ga nije pokolebalo. Kad se opraštao sa svojim rođacima, izjavio je da se neće vratiti sve dok ne uspije.

S kovčegom punim odjeće i rublja u ruci i s nepokolebljivom voljom u srcu, odvezao sam se u Beč. Nadao sam se izvući od sudbine ono isto što je pedeset godina ranije uspjelo mom ocu; i ja sam htio postati »nešto« – ali nipošto činovnik.[37]

»NAJTUŽNIJE DOBA MOG ŽIVOTA«

Iduće četiri godine, između 1909. i 1913, bile su za mladiću iz Linza, koji je došao da pobijedi, godine krajnje bijede i neimaštine. Tih posljednjih godina prije pada Habsburgovaca, prije nego je i Beč prestao biti prijestolnica carstva od pedeset i dva milijuna ljudi u srcu Evrope, taj je grad bio veseo i privlačan kao ni jedan od tadašnjih evropskih metropola. Ne samo u arhitekturi, kiparstvu, muzici, već u lakomislenom, željnom zabave i kultiviranom duhu svojih stanovnika, taj je giad sačuvao atmosferu baroka i rokokoa kakva je drugim zapadnim metropolama bila nepoznata.

Smješten na obalama Dunava, ispod šumovitih brežuljaka Wienerwalda protkanih žuto–zelenim vinogradima, Beč je bio grad takve prirodne ljepote da je zarobio došljaka, a Bečane je ona ponukala da vjeruju kako im je providnost bila posebno sklona. Zrak je ispunjala glazba, veličanstvena glazba darovitih domaćih sinova,

najvećih koje je Evropa poznavala: Haydna, Mozarta, Beethovena i Schuberta, a u posljednjim godinama sjaja koji je tamnio veseli valceri obožavanog Bečanina Johanna Straussa. Ljudima tako obdarenim i prožetim baroknim načinom života i sam se život činio poput sna, i građani su provodili ugodne dane i noći u plesu i zabavi, u lakim razgovorima u udobnim kavanama, slušajući glazbu i gledajući nestvaran svijet na sceni kazališta, opera i opereta, u ljubakanju i ljubljenju, prepuštajući dobar dio života užitku i mašti.

Svakako, carstvom treba upravljati, vojsku i mornaricu popunjavati ljudstvom, pruge i ceste održavati, poslove i radove obavljati. Ali malo je tko u Beču radio prekovremeno – ili čak i puno radno vrijeme.

Beč je, naravno, imao i mračnih strana. Taj grad, kao i svi ostali, imao je svoje siromahe: slabo hranjene, loše odjevene ljude koji su stanovali u bijednim stanovima. Ali, kao najveći industrijski centar u srednjoj Evropi i ujedno prijestolnica, Beč je cvao, a blagostanje koje je odatle proizlazilo cijedilo se i u niže slojeve. Politički je gradom vladala premoćna većina sitne buržoazije; radništvo se organiziralo ne samo u sindikate nego i u svojoj moćnoj političkoj stranci, socijaldemokratskoj. Stanovništvo, koje je bilo naraslo na dva milijuna, previralo je. Demokracija je istiskivala zastarjelu autokraciju Habsburga, obrazovanje i kultura postali su pristupačni masama tako da je godine 1909, kad je Hitler došao u Beč, mladi čovjek bez sredstava mogao dobiti višu naobrazbu ili pristojno zarađivati da, kao jedan od milijuna ljudi s redovnom zaradom, sudjeluje u kulturnom dobru koje je grad nudio svojem stanovništvu. Zar nije već i njegov jedini prijatelj, Kubizek, jednako siromašan i nepoznat kao i on, stvarao ime na Muzičkoj akademiji?

Ali mladi Adolf nije slijedio svoju ambiciju da postane arhitekt. Mogao je biti primljen u školu iako mu je nedostajala svjedodžba gimnazije – mladiće »posebno nadarene« primali su bez maturalne svjedodžbe – ali, koliko je poznato, nije se potrudio da ga prime. Isto tako nije pokazao sklonosti da nešto izuči ili da se stalno zaposli. Umjesto toga, radije se uzdržavao prigodnim poslovima: čišćenjem snijega, istresanjem sagova, nošenjem kovčega na Zapadnom kolodvoru, povremeno i kao pomoćni građevinski radnik. U studenome 1909, nepunu godinu dana pošto je bio došao u Beč da »izazove sudbinu«, bio je prisiljen da se iseli iz namještene sobe u *Simon Denk Gasse* i iduće četiri godine spavao je u prenoćištima za siromašne ili u gotovo jednako bijednom muškom domu u *Meldemannstrasse 27,* u dvadesetom okrugu, blizu Dunava, utoljujući glad u dobrotvornim gradskim kuhinjama.

Nije čudo što je gotovo dvadeset godina kasnije napisao:

Za mene je Beč, grad koji je tolikima bio pojam nedužne zabave, svečano poprište razdraganih ljudi, na žalost samo živi spomen najtužnijeg razdoblja u mom životu. Čak i danas u meni taj grad budi samo tmurne misli. Za mene ime tog fetonskog grada predstavlja pet godina neimaštine i bijede. Pet godina za kojih sam

> morao zarađivati nasušni kruh najprije kao nadničar, zatim kao mali slikar; uistinu oskudan hljeb nikad dostatan da utoli i običnu glad. Glad je tada bila moj vjerni tjelesni čuvar; nije me napuštala ni na trenutak i sve je spremno sa mnom dijelila ... Moj je život bila neprekidna borba s tim nemilosrdnim prijateljem.[38]

Ipak ga glad nikad nije natjerala da potraži stalno zaposlenje. Kao što objašnjava u *Mein Kampfu,* izjedao ga je malograđanski strah da će se »opet srozati u redove proletarijata« – strah koji je kasnije iskoristio gradeći nacionalsocijalističku stranku na širokim osnovama tadašnje obezglavljene, loše plaćene, zapuštene klase sitnih obrtnika i činovnika, čiji su se milijuni pripadnika pothranjivali iluzijom da su bar društveno u boljem položaju od »radnika«.

Iako Hitler kaže da se probijao i kao »mali slikar«, u svojoj autobiografiji ne iznosi nikakvih drugih pojedinosti o tome, osim što usputno dodaje da mu se 1909. i 1910. položaj toliko popravio da više nije morao raditi kao prost nadničar.

»Tad sam već«, kaže, »radio samostalno kao mali crtač i akvarelist.«[39]

To je malo nejasno, kao i mnogo šta drugo od biografskog materijala u *Mein Kampfu.* Iako izjave onih koji su ga u to vrijeme poznavali nisu mnogo vjerodostojnije, prikupljeno je dosta materijala iz kojeg se može dobiti vjerojatno točnija i potpunija slika.*

Da Adolf Hitler nikad nije bio soboslikar, kao što su njegovi politički protivnici tvrdili, prilično je sigurno. U najmanju ruku, nema dokaza da se ikad bavio tim obrtom. Ono što je slikao ili crtao bile su diletantske sličice Beča, obično kakvih dobro poznatih građevina kao što je katedrala sv. Stjepana, opera, Burgtheater, dvorac u Schönbrunnu ili rimske ruševine u schönbrunnskom parku. Prema izjavama svojih znanaca, precrtavao ih je sa starijih djela; očito nije umio crtati po prirodi. Ti su crteži i slikarije ukočeni i beživotni, poput grubih i nemarnih skica kakvog početnika arhitekta, a ljudski likovi koje je ponekad dodavao toliko loši da podsjećaju na strip. Pronašao sam bilješku koju sam jednom pribilježio dok sam listao mapu Hitlerovih originalnih crteža: »Vrlo malo lica. Diletantski. Jedno gotovo demonsko lice.« Prema Heidenu, »oni stoje poput sitnih ispunjenih vreća ispred visokih, mračnih palača«.[40]

Hitler je prodao vjerojatno na stotine takvih jadnih proizvoda sitnim trgovcima koji su njima ukrašavali zidove, punili prazne okvire izložene na prodaju i prodavačima namještaja koji su ih ponekad lijepili za poleđinu jeftinih sofa i stolaca, prema tadašnjoj modi u Beču. Hitler je umio biti i komercijalniji. Često je crtao oglase za trgovce reklamirajući proizvode kao npr. Teddy–puder protiv znojenja, a postojao je i jedan oglas, naslikan možda da zaradi nešto novaca o Božiću, sa svetim Nikolom kako prodaje šarene svijeće, i drugi sa šiljastim gotskim tornjem crkve sv. Stjepana iznad brda sapuna. Kopiranje tog tornja nikad ga nije zamaralo.

To je bio cijeli Hitlerov »umjetnički opus«, što ga nije priječilo da se sve do kraja

života smatra »umjetnikom«.

Za tih skitalačkih godina u Beču neosporno je izgledao bohemski. Oni koji su ga tad poznavali sjećali su se kasnije njegova dugačkog otrcanog crnog ogrtača, koji mu je visio do gležnja i nalikovao na kaftan, a poklonio mu ga je bio neki mađarski Židov staretinar, s kojim se bio upoznao u bijednom domu za muškarce. Sjećali su se njegova masnog crnog polucilindra koji nije skidao cijele godine, njegove mutne kose, počešljane na čelo kao u kasnijim godinama, a straga prerasle preko prljavog ovratnika jer se, čini se, rijetko šišao ili brijao te su mu obrazi i brada obično bili obrasli crnim čekinjama. Ako možemo vjerovati Hanischu, koji je kasnije postao neka vrsta umjetnika, Hitler je bio »pojava kakva se rijetko viđa među kršćanima«.[41]

Suprotno nekim od nasukanih mladih ljudi s kojima je živio, Hitler nije imao nikakvih mladenačkih mana. Nije pušio ni pio. Nije se ljubakao sa ženama – ne zbog kakve abnormalnosti, koliko se zna, već jednostavno zbog urođene bojažljivosti.

»Vjerujem,« primijetio je kasnije Hitler u *Mein Kampfu,* u jednom od svojih rijetkih bljeskova humora, »da me tad moja okolina vjerojatno smatrala čudakom.«[42]

Sjećali su se, kao i njegovi učitelji, oštra, ukočena pogleda koji je dominirao licem i izražavao nešto utjelovljeno u toj ličnosti što se nije podudaralo s bijednim izgledom neoprane skitnice. I sjećali su se da je taj mladić, vrlo lijen kad je trebalo zasukati rukave, bio pohlepan čitač koji je veći dio dana i večeri provodio zadubljen u knjige.

> U to vrijeme čitao sam mnogo i temeljito. Sve slobodno vrijeme koje mi je preostalo trošio sam na učenje. Na taj nam način u nekoliko godina stvorio temelje znanja kojim se i danas koristim.[43]

U *Mein Kampfu* Hitler opširno razmatra kako treba čitati.

> Pod »čitanjem«, naravno, razumijem nešto drugo od velike većine naše takozvane »inteligencije«.
>
> Poznajem ljude koji beskrajno mnogo »čitaju« ... ali ih ne smatram »načitanim«. Oni, razumije se, posjeduju golemo »znanje«, ali im je mozak nesposoban da organizira i registrira pročitani materijal... S druge će strane čovjek koji umije pravilno čitati ... instinktivno i trenutačno upiti sve što, po njegovu mišljenju, vrijedi upamtiti, bilo da odgovara njegovu cilju ili je, općenito, vrijedno znati... Umijeće čitanja, kao i učenja, jest:... *zadržati bitno, zaboraviti nebitno** ... Samo takvo čitanje ima smisla i svrhu ... Gledano u tom svijetlu, moje je bečko razdoblje bilo posebno plodno i korisno.[44]

Korisno u kojem smislu? Hitlerov je odgovor da je iz svog štiva i života među bečkim siromasima i obespravljenima naučio sve što mu je u kasnijem životu trebalo.

> Beč je bio i ostao za mene najteža, iako najtemeljitija životna škola. Došao sam u taj grad još napola kao dječak, a otišao kao šutljiv i ozbiljan muškarac.
>
> U tom se razdoblju u meni izgradila slika svijeta i pogled na svijet koji su postali granitni temelji cijelog mog djelovanja. Uz ono što sam tad naučio nisam trebao više mnogo učiti; a izmijeniti nisam morao ništa.[45]

Što je, dakle, naučio u toj teškoj školi kojom ga je Beč tako obilno podario? Kakve su bile ideje koje je čitanjem i iskustvom stekao i koje su, kako je rekao, uglavnom ostale neizmijenjene do njegova kraja? Da su pretežno bile plitke i otrcane, često groteskne i proturječne, prožete neshvatljivim predrasudama, očito je i nakon vrlo površnog preispitivanja. Da su važne za ovaj prikaz, kao što su bile važne po svijet, jednako je očito jer su postale sastavni dio temelja Trećeg Reicha koji je taj knjiški skitač jednog dana izgradio.

MLADENAČKE IDEJE ADOLFA HITLERA

Sve one, uz jednu iznimku, nisu bile njegove već sakupljene iz kovitlaca političkog života Austrije prvih godina 20. stoljeća. Dunavska monarhija umirala je od pokvarene probave. Stoljećima je njemačko–austrijska manjina vladala u tom višejezičnom carstvu namećući tucetu naroda svoj jezik i kulturu. Ali nakon 1848. njezina je vlast počela slabiti. Tolike se narodnosti nisu mogle progutati i probaviti. Austrija nije bila topionički tiganj. Šezdesetih godina otrgnuli su se Talijani, a 1867. Mađari dobiše jednak položaj kao i Nijemci u okviru takozvane dvojne monarhije. Sad, na početku dvadesetog stoljeća, različiti slavenski narodi – Česi, Slovaci, Srbi, Hrvati i ostali – tražili su jednakost ili bar nacionalnu autonomiju. Austrijskom politikom dominirala je ogorčena borba naroda.

Ali to nije bilo sve. Postojalo je i socijalno nezadovoljstvo koje se često prebacivalo na nacionalna trvenja. Obespravljene niže klase zahtijevale su pravo glasa, a radnici pravo da organiziraju sindikate i štrajkove – ne samo za veće nadnice i bolje radne uvjete već i za ostvarenje svojih demokratskih političkih ciljeva. Naposljetku je jedan generalni štrajk donio opće pravo glasa muškarcima, a time dokrajčio političku dominaciju austrijskih Nijemaca, koji su brojčano predstavljali samo trećinu stanovništva u austrijskoj polovici carstva.

Hitler, fanatični mladi njemačko–austrijski nacionalist iz Linza, bio je oštar protivnik takva razvoja. U njegovim očima carstvo je tonulo u »smradni mulj«. Spasili ga je moglo samo ako vladajuća germanska rasa ponovno potvrdi svoj apsolutni

autoritet. Ostali nenjemački narodi, osobito Slaveni a nadasve Česi, u njegovim su očima bili manje vrijedni. Potrebno je da Nijemci njima vladaju željeznom rukom. Parlament mora ukinuti i dokrajčiti cijelu tu »demokratsku besmislicu«.

Iako se u politiku nije aktivno upletao, Hitler je budno pratio djelatnost triju velikih stranaka stare Austrije: socijaldemokrata, kršćanskih socijalista i pangermana, njemačkih nacionalista. U mozgu neočešljanog posjetioca dobrotvornih kuhinja počela je tad klijati politička oštroumnost, koja mu je omogućila da fantastično jasno sagleda snagu i slabosti suvremenih političkih pokreta i učinila ga, kad je dozrio, vodećim političarem Njemačke.

Već od prvih dodira sa socijaldemokratskom strankom razvila se u Hitleru bjesomučna mržnja prema njoj: »Najviše mi se ogadio njezin neprijateljski stav prema borbi za očuvanje njemštine i njezino sramotno ulagivanje slavenskim 'drugovima' ... U nekoliko mjeseci stekao sam ono što bi inače možda potrajalo desetljećima: spoznaju o toj pogubnoj prostitutki* koja se krila pod plaštom socijalne vrline i bratske ljubavi.«[46]

Ipak, bio je već toliko pametan da svlada svoj osjećaj bijesa protiv te radničke stranke kako bi mogao pažljivo proučiti razloge njezinoj popularnosti. Zaključio je da tome ima nekoliko uzroka, i niz godina kasnije sjetio ih se i iskoristio ih u izgradnji njemačke nacionalsocijalističke stranke.

Jednog dana, kako je napisao u *Mein Kampfu,* bio je svjedok masovnih demonstracija bečkih radnika. »Gotovo dva sata stajao sam i suspregnuta daha gledao kako divovski ljudski zmaj polagano vijuga u prolazu. Sa zebnjom i potišten napustio sam to mjesto i otumarao kući.«[47]

Kod kuće je počeo čitati socijaldemokratsku štampu, proučavati govore njezinih vođa, analizirati njezinu organizaciju, razmišljati o njezinoj psihologiji, o političkim tehnikama i izvlačiti iz svega zaključke. Uspjeh socijaldemokrata objašnjavao je sa tri razloga: znali su kako treba stvoriti masovni pokret bez kojeg je svaka politička stranka besmislena; svladali su umijeće propagande među masama; i, konačno, spoznali su značenje onog što je nazvao »duhovnim i fizičkim terorom«.

Ova treća pouka, iako se pouzdano temeljila na pogrešnom opažanju te odražava njegove vlastite čudesne predrasude, posebno je zanimala mladog Hitlera. Deset godina kasnije on će je u svoje svrhe korisno primijeniti.

Shvatio sam nečuven duhovni teror koji taj pokret vrši, posebice na buržoaziju koja nije ni moralno ni mentalno dorasla takvim napadima; na dan znak otvara se prava paljba laži i kleveta protiv trenutno najopasnijeg neprijatelja dok se živci napadnutog ne slome ... To je precizno izračunata taktika zasnovana na svim ljudskim slabostima, a njezini rezultati vode do uspjeha gotovo matematički sigurno...

Ne manje jasno postalo mi je značenje fizičkog terora nad pojedincem i masama ... Jer, dok se u redovima pristaša njime postignuta pobjeda čini trijumfom pravedne stvari, pobijeđeni protivnik u većini slučaja

> sumnja u uspjeh bilo kakvog daljnjeg otpora.[48]

Ovo je najbolja definicija nacističke taktike, onakve kako ju je kasnije Hitler razvio, koja je ikad napisana.

Međutim, u tadašnjem Beču postojale su dvije političke stranke koje su snažno privlačile mladog Hitlera, i obje je podvrgnuo oštroumnoj i hladnoj analizi, sposobnosti koja je u njemu sve više rasla. Najprije se, kaže, prihvatio proučavanja Stranke pangermanskih nacionalista koju je bio utemeljio Georg Ritter von Schönerer, porijeklom iz istog kraja blizu Spitala u donjoj Austriji kao i Hitlerova obitelj. Pangermanska stranka nalazila se tad u posljednjoj fazi borbe prsa o prsa za njemačku prevlast u višenacionalnom carstvu. Iako je Hitler smatrao Schönerera »dubokim misliocem« i oduševljeno prihvaćao osnove njegova programa: borbeni nacionalizam, antisemitizam, antisocijalizam, ujedinjenje s Njemačkom i opoziciju Habsburgovcima i Svetoj stolici, ubrzo je otkrio uzroke neuspjeha te stranke:

> To što ova stranka nije pokazivala dovoljno razumijevanja za važnost socijalnih problema stajalo ju je gubitka istinski borbene narodne mase; stupanje u parlament oduzelo joj je snagu zamaha i opteretilo je svim onim slabostima svojstvenim toj instituciji; borba protiv katoličke crkve ... uskratila joj je bezbrojne najbolje elemente koje nacija uopće može nazvati svojim.[49]

Jedna od pouka iz njegovih bečkih godina koju naširoko izlaže u *Mein Kampfu,* iako ju je Hitler zaboravio kad je došao na vlast u Njemačkoj, bila je da nijedna politička stranka nema izgleda da pobijedi ako zametne rat s crkvom. »Bez obzira na to koliko se kojoj crkvi može prigovoriti,« kaže objašnjavajući zašto je Schönererov pokret »otcjepljenja od Rima« *(Los–von–Rom)* bio taktička pogreška, »nijedna politička stranka ne smije nikad smetnuti s uma činjenicu da u cijeloj povijesti nikakva sasvim politička stranka nije nikad uspjela provesti vjersku reformaciju.«[50]

Ali najveća pogreška pangermana, po Hitlerovoj procjeni, bila je njihova nesposobnost da pokrenu mase, njihova nesposobnost da uopće shvate psihologiju proširenog čovjeka. Očito je iz njegove rekapitulacije ideja koje su se počele oblikovati u njegovu mozgu kad mu nije bilo mnogo više od dvadeset i jedne godine, da je to smatrao kardinalnom greškom. On je nije ponovio kad je osnivao svoj politički pokret.

Još jednu grešku pangermana Hitler nije počinio. Oni su propustili da pridobiju podršku bar neke od moćnih, već postojećih institucija, bilo crkve, vojske ili bar kabineta ili šefa države. Ukoliko jedan politički pokret ne zadobije takvu podršku, uviđao je mladi čovjek, bit će mu teško, ako ne i nemoguće, osvojiti vlast. Upravo je takvu podršku Hitler oštroumno pribavio u prijelomnim berlinskim siječanjskim da-

nima 1933. i samo je s njezinom pomoći uspio da zajedno s nacionalsocijalističkom strankom preuzme vlast u tako velikoj zemlji.

U Hitlerovo vrijeme u Beču je, međutim, ipak postojao istaknut politički vođa koji je uviđao sve ovo, kao i nužnost da se stranka osloni na mase. Bio je to dr Karl Lueger, gradonačelnik Beča i vođa kršćanske socijalne stranke, koji je više od bilo kog drugog postao Hitlerov politički mentor, iako se njih dvojica nikad nisu sreli. Hitler ga je uvijek držao »najvećim njemačkim gradonačelnikom svih vremena ... političarom većim od svih tadašnjih takozvanih 'diplomata' zajedno ... Da je dr Karl Lueger živio u Njemačkoj, bio bi svrstan u najveće umove našeg naroda.«[51]

Između Hitlera kakav je kasnije postao i tog krupnog, srdačnog, idola malograđanskih slojeva Beča bilo je malo sličnosti. Točno je da je Lueger postao najutjecajniji političar Austrije, kao vođa stranke koja se regrutirala iz redova nezadovoljne sitne buržoazije i koja je izbijala politički kapital, kao kasnije i Hitler, iz grubog antisemitizma. Ali Lueger, koji je poniknuo iz skromnih prilika i radom se probijao kroz studije, bio je čovjek značajnog nivoa, i njegovi protivnici, uključujući i Židove, spremno su mu priznavali poštenje, viteštvo, velikodušnost i toleranciju. Židov Stefan Zweig, istaknuti austrijski pisac, koji je u to vrijeme bio odrastao u Beču, posvjedočio je da Lueger nikad nije dopuštao da ga njegov službeni antisemitizam priječi u tome da pomaže i prijateljski se odnosi prema Židovima. »Njegova gradska uprava,« pisao je Zweig, »bila je primjerno pravedna i čak tipično demokratska ... Židovi koji su drhtali gledajući pobjedu te antisemitske stranke i dalje su uživali ista prava i ugled kao i do tada.«[52]

To se mladom Hitleru nije sviđalo. Smatrao je da je Lueger pretjerano snošljiv i da ne uviđa rasni problem koji predstavljaju Židovi. Zamjerao je gradonačelniku i to što nije prigrlio pangermanizam, i bio je skeptičan prema njegovu rimokatoličkom klerikalizmu i odanosti Habsburzima. Zar nije stari car Franjo Josip dva puta odbio da odobri Luegerov izbor za gradonačelnika?

Pa ipak, Hitler je morao priznati genijalnost tom čovjeku koji je znao pridobiti podršku masa, koji je shvaćao moderne socijalne probleme i važnost utjecaja propagande i govorništva na mase. Hitler nije mogao a da se ne divi »beskrajno oštroumnom« načinu na koji se Lueger odnosio prema moćnoj crkvi. I, napokon, Lueger je »brzo i vješto umio iskoristiti sva raspoloživa sredstva da pridobije podršku postojećih moćnih institucija kako bi za svoj pokret izvukao što više iz tih starih izvora moći«[53]

To su ukratko bile ideje i tehnika kojima se Hitler kasnije služio u stvaranju vlastite političke stranke i putu do vlasti u Njemačkoj. Originalan je bio samo u tome što ih je, kao jedini desničarski političar poslije prvog svjetskog rata, primijenio u Njemačkoj. Tad je nacistički pokret jedini od nacionalističkih i konzervativnih stra-

naka uspio privući mase, a kad je to postigao, pridobiti podršku vojske, predsjednika Republike i organizacija velikog kapitala – triju »postojećih moćnih institucija« koje su pomogle da se Hitler domogne položaja kancelara. Pouke naučene u Beču pokazale su se doista korisnim.

Dr Karl Lueger bio je sjajan govornik, ali je pangnmanskoj stranci nedostajalo govornika koji bi mogli pokrenuti slušatelje. Hitler je to uočio i u *Mein Kampfu* naglasio važnost govorničkog dara u politici.

> Snaga koja je pokrenula velike lavine religioznog ili političkog karaktera odvajkada je bila samo čarobna snaga izgovorene riječi.
>
> Široke narodne mase mogu se ustalasati samo snagom riječi.
>
> Svi veliki pokreti su narodni pokreti, vulkanske provale ljudskih srasti i emocija, uzburkani bilo strašnom božicom nuždom ili plamenom bakljom riječi bačenom u mase; a ne zaslađenom limunadom književnih esteta i salonskih junaka.[54]

Iako se mladi Hitler nije bio aktivno uključio u austrijsku politiku, počeo je već kušati svoj govornički dar na publici koju je nalazio u bečkim prenoćištima, dobrotvornim kuhinjama i gradskim uglovima. Taj se dar razvio (kako autor, koji je kasnije slušao niz njegovih najznačajnijih govora, može potvrditi) u govorništvo kojem između dva rata nije bilo premca u Njemačkoj i koje je uvelike pridonijelo njegovom fantastičnom uspjehu.

I naposljetku, u Hitlerova bečka iskustva pripadaju još i Židovi. U Linzu je, kako je rekao, bilo samo nekoliko Židova. »Ne sjećam se da sam u rodnoj kući, dok je otac bio živ, ikad čuo riječ Židov.« U gimnaziji je bio jedan učenik Židov – »ali mi o tome nismo razmišljali... Ja sam ih (Židove) čak smatrao Nijemcima.«[55]

Prema pričanju Hitlerova prijatelja, to nije istina. »Kad sam upoznao Adolfa Hitlera,« kaže August Kubizek, sjećajući se njihovih zajedničkih dana u Linzu, »njegov je antisemitizam već bio snažno izražen ... Kad je krenuo u Beč, Hitler je već bio uvjeren antisemit. I premda su njegovi doživljaji u Beču možda produbili taj osjećaj, on nipošto nije poniknuo ondje.«[56]

»Tada sam,« piše Hitler, »došao u Beč.«

> Obuzet mnoštvom dojmova ... pritisnut težinom svoje sudbine, nisam u početku opažao unutarnju slojevitost stanovništva tog golemog grada. Iako je Beč tada brojio blizu dvije stotine tisuća Židova među stanovništvom od dva milijuna, nisam ih zapažao ... Židova je u mojim očima karakterizirala samo njegova vjera i stoga sam, iz ljudske snošljivosti, u ovom slučaju, kao i ostalim, osuđivao vjerske napade. Tako mi se ton antisemitske bečke štampe činio nevrijednim kulturne tradicije jedne velike nacije.[57]

Jednog se dana, sjeća se Hitler, šetao središtem grada. »Odjednom sam susreo prikazu u crnom kaftanu s crnim zulufima. ‘Je li to Židov?’ bila mi je prva pomisao. Jer u Linzu svakako nisu tako izgledali. Promatrao sam čovjeka ispod oka i oprezno, ali što sam duže zurio u to strano lice., ispitujući crtu po crtu, to je više moje pitanje poprimalo novi oblik: ‘Je li to Nijemac?’«[58]

Hitlerov se odgovor može lako pretpostaviti. On, međutim, tvrdi da je, prije no što je odgovorio, odlučio »rastjerati svoje sumnje knjigama«. Zadubio se u antisemitske brošure koje su se uvelike prodavale u ono vrijeme u Beču. Zatim je izašao na ulice da taj »fenomen« promotri izbliza. »Kamo god sam pošao,« kaže, »počeo sam susretati Židove, i što sam više gledao, to su se više u mojim očima razlikovali od ostalih ljudi ... Kasnije bi mi često pozlilo od vonja tih kaftanonosaca.«[59]

Zatim je, kaže, otkrio »moralnu mrlju« na »izabranom narodu« ... »Je li postojala ikakva prljavština ili bestidnost, posebno u kulturnom životu, a da u nju nije bio upleten bar jedan Židov? Ako je čovjek oprezno i rasjekao takav gnojni čir, našao bi, poput crva u gnjilu tijelu, često zaslijepljena iznenadnim svjetlom – Židovčića!« Židovi su uglavnom bili odgovorni, kako je vjerovao, za prostituciju i trgovinu bijelim robljem. »Kad sam prvi put,« navodi Hitler, prepoznao Židova kao hladnokrvnog, besramnog i proračunatog dirigenta te odvratne trgovine niskim strastima velegradskog ološa, prožela me hladna jeza.«[60]

U Hitlerovoj mržnji prema Židovima ima dosta bolesne seksualnosti. To je bilo karakteristično za tadašnju antisemitsku bečku štampu, kao što je postalo kasnije za opsceni nürnberški tjednik *Der Stürmer* koji je izdavao jedan od Hitlerovih najdražih suradnika, franački *Gauleiter,* poznati pervertit i jedna od najodvratnijih ličnosti Trećeg Reicha Julius Streicher. *Mein Kampf* je prošaran mračnim nagovještajima o tome kako sotonski Židovi zavode nedužne kršćanske djevojke te tako prljaju njihovu krv. Hitler je pisao o »strašnoj viziji u kojoj krivonogi židovski gadovi zavode na stotine tisuća djevojaka«. Kako Rudolf Olden ističe, možda je jedan od uzročnika Hitlerova antisemitizma počivao u seksualnoj zavisti koja ga je mučila. Iako je bio prešao dvadesetu, nije, koliko je poznato, u Beču imao bilo kakav odnos sa ženama.

»Postepeno sam počeo mrziti Židove,« priča Hitler, »Za mene je to bilo vrijeme najvećeg duševnog preokreta koji sam ikad doživio. Iz slabunjavog kozmopolita pretvorio sam se u gorućeg antisemita.«[61]

Lukav, zaslijepljen i fanatičan, ostao je do kraja; njegov testament, koji je diktirao nekoliko sati prije smrti, sadržavao je posljednju optužbu protiv Židova pripisujući im odgovornost za rat koji je on započeo, a koji je dokrajčio njega i Treći Reich. Ta plamena mržnja koja je zarazila tolike Nijemce dovela je naposljetku do pokolja, tako strašnog i takvih razmjera da je na civilizaciji ostavila ružnu brazgotinu koje jamačno neće nestati dokle god bude čovjeka na Zemlji.

U proljeće 1913. Hitler je zauvijek napustio Beč i otišao u Njemačku kojoj je, kako kaže, njegovo srce oduvijek pripadalo. Bile su mu dvadeset i četiri godine i svakom, osim njemu samom moralo se činiti da je u životu potpuno propao. Nije postao slikar ni arhitekt. Nije postao ništa, to je svak mogao vidjeti; bio je skitnica, svakako nesvakidašnja, skitnica koja je čitala knjige. Nije imao prijatelja, ni obitelji, ni stalnog zaposlenja, ni doma. Imao je, međutim, jedno: nepokolebljivu vjeru u samog sebe i duboko, žarko uvjerenje da mora ispuniti misiju.

Vjerojatno je da je otišao iz Austrije kako bi izbjegao vojnoj obavezi.* Ne zato što bi bio kukavica nego što mu je bila odvratna misao da služi vojsku sa Židovima, Slavenima i ostalim nacionalnim manjinama u carstvu. U *Mein Kampfu* Hitler iznosi da je otišao u München u proljeće 1912, ali to nije točno. Prema bečkom policijskom registru, živio je u Beču sve do svibnja 1913.

Razlozi koje sam navodi za odlazak iz Austrije grandiozni su.

> Moje unutarnje neslaganje s habsburškom državom neprestano se povećavalo... Gadio mi se konglomerat rasa u prijestolnici, gadila mi se cijela ta mješavina Čeha, Poljaka, Mađara, Rusina, Srba i Hrvata i posvuda ta vječita plijesan čovječanstva – Židovi, i opet Židovi. Meni se taj divovski grad činio utjelovljenjem oskrvnuća... Što sam duže živio u njemu, to je više u meni rasla mržnja na tu tuđu mješavinu naroda koja je počela nagrizati to staro sjedište njemačke kulture... Iz svih ovih razloga, sve je jača i snažnija bivala u meni težnja da naposljetku odem tamo kamo su me od djetinjstva vukle tajne želje i skrivena ljubav.[62]

Njegova sudbina u toj zemlji koju je toliko volio bit će takva kakvu čak ni on sam u najfantastičnijim snovima nije mogao zamisliti. Bio je i ostao još i kratko vrijeme prije proglašenja za kancelara njemačkog Reicha, tehnički, stranac, Austrijanac. Hitler se jedino i može shvatiti kao Austrijanac koji je postao punoljetan u posljednjoj dekadi prije sloma habsburške carevine, koji se nije uspio snaći u njezinoj civiliziranoj prijestolnici, koji je prigrlio sve moguće proturječne predrasude i mržnje ekstremista što su govorili njemački, i koji nije uspio spoznati ono što je u velikoj većini njegovih sugrađana, bili oni Česi, Židovi ili Nijemci, siromašni ili bogati, umjetnici ili obrtnici, bilo čestito, ispravno i časno. Pitanje je bi li bilo koji Nijemac sa sjevera, iz Porajnja na zapadu, iz Pruske na istoku ili čak i iz Bavarske na jugu, mogao u svojoj krvi i umu imati upravo onu mješavinu komponenata koja je Adolfa Hitlera naposljetku iznijela na najviše vrhunce. K tome je dakako još pridolazilo i to što je razvio nepredvidivu darovitost.

Ali u proljeće 1913. od njegove se darovitosti još ništa nije vidjelo. U Münchenu je, kao i u Beču, bio bez sredstava, prijatelja i stalnog zaposlenja. A tad je, u ljetu 1914, izbio rat koji je i njega, poput milijuna đrugih, ščepao svojim neumoljivim pandžama. Treći kolovoza podnio je molbu bavarskom kralju Ludwigu III za dopuštenje da stupi kao dobrovoljac u jednu bavarsku jedinicu, i to mu je odobreno.

Tu priliku kao da mu je poslalo samo nebo. Sad je mladi skitnica mogao udovoljiti ne samo svojoj čežnji da služi svojoj usvojenoj domovini u borbi, kako je izjavio da je vjerovao, za njezin opstanak – »biti ili ne biti« – već je mogao pobjeći od svih neuspjeha u svom osobnom životu i svojih propalih nada.

»Meni samom tadašnji su događaji došli kao spas iz mučnih stanja koja su me bila pritisnula u danima moje mladosti. Ne stidim se reći da sam, ponesen oduševljenjem trenutka, pao na koljena i s punim srcem zahvalio nebesima što mi je podarena sreća da živim u takvo vrijeme ... Za mene, kao i za svakog Nijemca, počeo je tad najznačajniji trenutak života. U usporedbi s događajima u toj divovskoj borbi, cijela je prošlost bila pala u zaborav.«[63]

Hitleru je prošlost sa svom svojom bijedom, osamljenošću i razočaranjima ostala zauvijek u sjeni, iako je oblikovala njegov um i karakter za sva vremena. Rat koji će donijeti smrt tolikim milijunima, donio je njemu, u dvadeset i petoj godini, nov početak u životu.

Bilješke

Prvo poglavlje

* Čini se da je i sam Hitler to shvaćao. Kao mladić, povjerio je svom jedinom prijatelju da ga ništa nije obradovalo više nego što mu je otac promijenio prezime. Rekao je Augustu Kubizeku da mu se prezime Schicklgruber »čini tako grubim, tako seljačkim, pored toga što je nespretno i nepraktično. Ime Hidler smatrao je premekanim; ali Hitler zvuči lijepo i lako se pamti.« (August Kubizek: *Adolf Hitler, mein Jugendfreund,* Graz i Göttingen 1953, str. 59).

* Ispričao je tu priču o sebi sjećajući se prošlosti navečer od 8. na 9. siječnja 1942, u Glavnom stanu. (*Hitler's Secret Conversations,* str. 160)

* »To su bili najsretniji dani mog života i činili su mi se gotovo poput sna...« *(Mein Kampf,* str. 18.) U pismu koje nosi datum 4. kolovoza 1933, šest mjeseci pošto je postao kancelar, Hitler je pisao svom prijatelju iz mladosti Augustu Kubizeku: »Bit će mi drago... da s tobom ponovo oživim sjećanja na najbolje godine svog života.« (Kubizek, *Adolf Hitler, mein Jugendfreund,* str. 273)

* Kubizek, čini se jedini prijatelj kojeg je Hitler imao u mladosti dao je u svojoj knjizi *Adolf Hitler, mein Jugendfreund* zanimljiv prikaz svog prijatelja u četiri godine drugovanja prije nego je Hitler poslao skitnica u Beču – prikaz koji ne samo popunjuje biografsku prazninu u životu njemačkog Führera nego donekle ispravlja i već uvriježeni dojam o njegovu mladenačkom liku. Kubizek je bio sušta protivnost Hitleru. Imao je u Linzu topao roditeljski dom, učio je tapetarski zanat kao i njegov otac, marljivo je radio učeći istodobno glazbu i uspješno diplomirao na bečkom konzervatoriju. Započeo je djelovati kao skladatelj i dirigent, ali je tu njegovu karijeru osujetio prvi svjetski rat.

* Vidi *Das Ende des Hitler–Mythos* Josefa Greinera koji je osobno poznavao Hitlera za njegovih bečkih dana. Vidi također *Hitler the Pawn* Rudolfa Oldena; Oldenova knjiga obuhvaća i izjave Reinholda Hanischa, studenta–skitnice, koji je neko vrijeme dijelio sobu s Hitlerom u muškom domu i preprodavao njegove slike. Konrad Heiden u *Der Führer* također navodi Hanischov materijal, između ostalog i sudski zapisnik o Hitlerovoj tužbi protiv tog skitnice zbog navodne prijevare u kojoj je Hanisch utajio dio novca od prodaje njegove slike.

* Kurziv je Hitlerov.

* Riječ »prostitutka« bila je u drugom i svim daljnjim izdanjima *Mein Kampfa* izbačena i nadomještena riječju »pošast«.

* Od 1910, kad mu je bila dvadeset i jedna godina, bio je vojni obveznik. Prema Heidenu, austrijske ga vlasti nisu mogle pronaći dok je živio u Beču. Naposljetku su ga otkrile u Münchenu i naredile da se javi na regrutaciju u Linz. Josef Greiner, u svojoj knjizi *Das Ende des Hitler–Mythos,* objavljuje nešto od Hitlerova dopisivanja s austrijskim vojnim vlastima u kojem Hitler niječe da je otišao u Njemačku kako bi izbjegao vojnu službu. Tvrdeći da nema novaca, tražio je dopuštenje da se na regrutaciju javi u Salzburg jer je blizu Münchena. Bio je pregledan ondje 5. veljače 1914. i proglašen nesposobnim za aktivnu, pa čak i za pomoćnu vojnu službu zbog slaba zdravlja – očito je još bolovao na plućima. To što se nije javio na regrutaciju sve dok ga vlasti naposljetku nisu u dvadeset i četvrtoj godini pronašle mora da je mučilo Hitlera kasnije, kad mu je ugled u Njemačkoj počeo rasti.

Greiner potvrđuje priču koja je kružila u antinacističkim krugovima kad sam je bio u Berlinu, prema kojoj je Hitler poslije okupacije Austrije 1938. godine naredio Gestapou da pronađe dokumente u vezi s njegovom vojnom službom. Ali Gestapo je uzalud prekapao arhive, u Linzu – na sve veći Hitlerov bijes. Dokumente je bio sakrio jedan član tadašnje gradske uprave koji ih je, nakon rata, pokazao Greineru.

2

ROĐENJE NACISTIČKE STRANKE

Deseti studenog 1918, mračne jesenje nedjelje, Adolf Hitler je iskusio nešto što je iz dubine svoje mržnje i razočaranja nazvao najvećim lopovlukom stoljeća.* U vojnu bolnicu u Pasewalku, gradiću na sjeveroistoku od Berlina, gdje se Hitler oporavljao od privremene sljepoće, posljedice britanskog napadaja otrovnim plinom mjesec dana ranije u blizini Ypresa, stigao je jedan pastor s viješću koja se Hitleru učinila neshvatljivom.

Tog nedjeljnog jutra pastor je saopćio da je car abdicirao i pobjegao u Nizozemsku. Dan ranije, rekao je, u Berlinu su proglasili republiku. A sutradan, 11. studenog, bit će u Compiegneu u Francuskoj potpisano primirje. Rat je izgubljen. Njemačka je prepuštena na milost i nemilost pobjednicima. Pastor je zajecao.

»Nisam to mogao podnijeti,« kaže Hitler u prikazu tog prizora. »Pred očima mi se sve ponovo zacrnjelo; pipajući i posrćući, vratio sam se u bolničku sobu, bacio se na ležaj i zario užarenu glavu u ponjavu i jastuk ... Dakle, sve je bilo uzalud, sve žrtve i odricanja; ... uzalud sati u kojima smo, dok nam je smrtni strah stezao srca, ipak vršili svoju dužnost; uzalud dva milijuna poginulih ... Zar su izginuli za ovo? ... Zar te sve to odigralo zato da bi banda prokletih zločinaca mogla položiti ruke na Domovinu?«[64]

Prvi put otkako je stajao kraj majčina groba, kaže, slomio se i zaplakao. »Nisam mogao drugačije.« Poput milijuna svojih sunarodnjaka, tad i zauvijek nakon toga, nije se mogao pomiriti s golom i poraznom činjenicom da je Njemačka na bojištu potučena i da je izgubila rat.

Poput milijuna drugih Nijemaca, i Hitler je bio dobar i hrabar vojnik. Kasnije su ga neki politički protivnici optuživali da se kukavički ponio u ratu, ali treba pošteno priznati da za takvu optužbu nema ni trunka dokaza. Kao kurir 1. čete 16. bavarskog rezervnog pješadijskog puka, stigao je na frontu pred kraj listopada 1914, nakon nepuna tri mjeseca obuke. Njegova je jedinica bila desetkovana u četverodnevnim

teškim borbama prve bitke kod Ypresa gdje su Britanci zaustavili njemački prodor prema Kanalu. Prema jednom Hitlerovom pismu svom münchenskom stanodavcu, krojaču Poppu, njegov je puk u četiri dana borbe bio sveden sa 3.500 na 600 vojnika; samo je trideset oficira preživjelo, a četiri čete morali su ukinuti.

U ratu je Hitler bio dvaput ranjen, prvi put 7. listopada 1916. u bitki na Sommi, kad je pogođen u nogu. Poslije liječenja u Njemačkoj vratio se u Listov puk – nazvan po prvom komandantu – i 17. ožujka 1917. unaprijeđen je u čin kaplara; borio se u bitki kod Arrasa i u trećoj bitki kod Ypresa tog ljeta. Njegov puk bio je u središtu borbi u toku posljednje njemačke velike ofenzive u proljeće i u ljeto 1918. U noći 13. listopada zahvatio ga je težak britanski napadaj plinom na uzvisini južno od Werwicka u toku posljednje bitke kod Ypresa. »Oteturao sam gorućih očiju,« kaže Hitler, »noseći sa sobom posljednji ratni izvještaj. Nekoliko sati kasnije oči su mi se pretvorile u užareno ugljevlje; oko mene se sve pomračilo.«[65]

Dva puta je odlikovan za hrabrost. U prosincu 1914. dodijeljen mu je Željezni križ drugog reda, a u kolovozu 1918. dobio je Željezni križ prvog reda koji se rijetko u staroj carskoj vojsci dodjeljivao običnom vojniku. Jedan ratni drug iz njegove jedinice posvjedočio je da je Hitler dobio odlikovanje zato što je sam samcat zarobio petnaest Engleza; drugi je izjavio da su to bili Francuzi. U dokumentima puka List ne spominje se uopće takav pothvat; nema ni podataka o zaslugama pojedinaca koji su odlikovani. Bez obzira za što ga je dobio, nema sumnje da je kaplar Hitler Željezni križ prvog reda zaslužio. Ponosno ga je nosio do kraja života.

A ipak je, prema izjavama vojnika, bio čudan svat. Nije primao pisama ni paketa od kuće, kao ostali. Nikad nije zatražio dopust; nije čak pokazivao zanimanje za žene kakvo vojnici u ratu pokazuju. Nikad nije prigovarao, što su i najbolji činili, prljavštini, ušima, blatu, smradu u prednjim linijama. Bio je pasioniran vojnik, smrtno ozbiljan uvijek kad se govorio o ratnim ciljevima Njemačke i njezinoj sudbini.

»Svi smo ga proklinjali i smatrali nepodnošljivim,« izjavio je kasnije jedan drugi vojnik iz njegove čete. »Bio je bijela vrana među nama jer nije zajedno s nama slao taj rat do đavola.«[66] Neki drugi ga je opisao kao čovjeka koji je »sjedio u kutu kantine držeći glavu u rukama, duboko zamišljen. Iznenada bi skočio i, uzbuđeno trčeći naokolo, rekao da će nam, usprkos našim topovima, oduzeti pobjedu jer su nevidljivi neprijatelji njemačkog naroda opasniji i od najvećeg neprijateljskog topa.«[67] Zatim bi otrovnom paljbom zasuo te »nevidljive neprijatelje« – Židove i marksiste. Zar se nije u Beču osvjedočio da su oni izvor sveg zla?

I zar se nije na svoje oči osvjedočio o tome i u Njemačkoj, dok se usred rata oporavljao od rane na nozi? Kad su ga otpustili iz bolnice u Beelitzu, blizu Berlina, otišao je u glavni grad a odatle u München. Posvuda je nailazio na »hulje koje su

proklinjale rat i željele da se što prije svrši«. Zabušanata koliko želiš, a tko su oni ako ne Židovi? »Kancelarije su bile pune Židova. (gotovo svaki činovnik bio je Židov, a gotovo svaki Židov činovnik... U 1916. i 1917. gotovo cijela proizvodnja bila je u rukama židovskog kapitala ... Židovi su pljačkali cijelu naciju i gurali je pod svoju dominaciju ... S užasom sam uvidio da se približava katastrofa ...«[68] Hitler nije mogao podnijeti to što je vidio i, kako kaže, odlanulo mu je kad se vratio na frontu.

Još je manje mogao podnijeti katastrofu koja je zadesila njegov voljeni *Vaterland* u studenom 1918. Njemu, kao i gotovo svim Nijemcima, ona je bila »monstruozna« i nezaslužena. Njemačka vojska nije bila poražena na ratištu. Izdajice kod kuće zabile su joj bile nož u leđa.

Tako je u Hitleru, kao i mnogim drugim Nijemcima, niknula fanatična vjera u legendu o »nožu u leđa« koja je, više no išta drugo, potkopala Weimarsku Republiku i utrla put Hitlerovu konačnom trijumfu. Legenda je bila lažna. General Ludendorff, pravi gazda u Vrhovnoj komandi, inzistirao je 28. rujna 1918. da se smjesta sklopi primirje, a njegov nominalni starješina, feldmaršal von Hindenburg, u tom ga je podržao. Drugi listopada, na sjednici krunskog vijeća u Berlinu kojoj je predsjedao car Wilhelm II, Hindenburg je ponovio zahtjev Vrhovne komande da se smjesta sklopi mir. »Vojska«, rekao je, »ne može čekati ni četrdeset i osam sati.« U jednom pismu napisanom istog dana Hindenburg je bez okolišanja izjavio da *vojna* situacija nalaže »da se obustave borbe«. Nije spomenut nikakav »udarac nožem u leđa«. Tek kasnije je zaslužni ratni heroj Njemačke pribjegao legendi. Na saslušanju pred istražnom komisijom narodne skupštine 18. studenog 1919, godinu dana nakon završetka rata, Hindenburg je izjavio: »Kao što je jedan engleski general vrlo točno rekao, njemačkoj je vojsci ‘zabijen nož u leđa’.«*

Činjenica je bila da se civilna vlast na čelu s princom Maxom von Badenom, kojoj Glavna uprava kopnene vojske sve do kraja rujna nije saopćila da se vojna situacija pogoršala, još nekoliko tjedana odupirala Ludendorffovu zahtjevu da se sklopi primirje.

Čovjek je morao živjeti u Njemačkoj između dva rata da bi shvatio kako je u njemačkom narodu bilo rašireno vjerovanje u tu nevjerojatnu legendu. Činjenice koje su je opovrgavale bile su posvuda prisutne. Nijemci s desnice nisu ih htjeli vidjeti. Krivci su, nikad nisu prestajali tvrditi, »novembarski zločinci« – izraz koji je Hitler utuvljivao u podsvijest naroda. Nije bilo važno što je njemačka vojska, lukavo i kukavički, dovela republikansku vladu do toga da potpiše kapitulaciju koju su vojničke vođe zahtijevale, i da je zatim savjetovala vladi da prihvati Versajski mirovni ugovor. Nije, čini se, mnogo značilo ni to što je socijaldemokratska stranka 1918. s oklijevanjem prihvatila vlast, samo zato da spasi naciju od krajnjeg kaosa koji je prijetio da će zemlju baciti u boljševizam. Ona nije bila odgovorna za slom Njemačke. Krivnja

za to ležala je na starom režimu.* Ali milijuni Nijemaca odbijali su da to uvide. Morali su naći krivce za poraz, poniženje i očaj. Lako su uvjerili sami sebe da su ih našli u »novembarskim zločincima« koji su potpisali predaju i uspostavili demokratsku vladu namjesto stare autokracije. Lakovjernost Nijemaca je tema kojoj se Hitler neprestano vraća u *Mein Kampfu.* Uskoro ju je u punoj mjeri iskoristio.

Kad je pastor te večeri, 10. studenog 1918, izišao iz bolnice u Pasewalku, za Adolfa Hitlera su »uslijedili strašni dani i još gore noći«. »Znao sam,« kaže, »da je sve izgubljeno. Samo budale, lašci i zločinci mogli su se nadati milosti od neprijatelja. Za tih noći u meni se skupljala mržnja na one koji su sve to skrivili... Bijedni i degenerirani zločinci! Što sam više nastojao razjasniti ta i čudovišni događaj, to mi je više ogorčeni stid poniženja palio mozak. Što je sva bol u mojim očima bila u usporedbi s tim očajem?«

A zatim: »Moja mi je sudbina postala jasna. Odlučio sam postati političar.«[69]

Kako se pokazalo, bila je to sudbonosna odluka po Hitlera i po svijet.

ZAČECI NACISTIČKE STRANKE

Izgledi da taj tridesetogodišnji Austrijanac bez prijatelja i sredstava, bez zaposlenja, bez zanata ili profesije i bilo kakvog svjedočanstva o redovnom zaposlenju, bez ikakvog iskustva u politici, u Njemačkoj postigne političku karijeru bili su sve drugo do ružičasti. U početku i kratkotrajno Hitler je bio toga svjestan. »Danima sam se pitao što se može poduzeti, ali sam na kraju svih razmišljanja morao trijezno zaključiti da ja, onako bezimen kakav sam bio, nemam nikakve osnove za bilo kakvu korisnu akciju.«[70]

Vratio se u München potkraj studenog 1918. Grad u kojem je odlučio živjeti zatekao je vrlo izmijenjen. I tu je izbila revolucija. I tu je kralj abdicirao. Bavarska je bila u rukama socijaldemokrata koji su uspostavili bavarsku Narodnu Državu na čelu s Kurtom Eisnerom, popularnim židovskim piscem rođenim u Berlinu. Sedmi studenog Eisner, poznata ličnost u Münchenu, sa svojom sijedom bradom, cvikerom, velikim crnim šeširom i sitnim rastom, prošao je ulicama na čelu nekoliko stotina ljudi, zauzeo parlament i sjedište vlade i proglasio republiku, a da nijedan metak nije bio ispaljen. Tri mjeseca kasnije ubio ga je mladi desničarski oficir grof Anton Arco–Valley. Radnici su zatim proglasili republiku sovjeta, ali je ona bila kratka vijeka. Prvi svibnja 1919. jedinice redovne vojske upućene iz Berlina i bavarski dobrovoljački odredi *(Freikorps)* umarširali su u München i zbacili komunistički režim poubijavši nekoliko tisuća ljudi, među njima i mnoge komuniste, za odmazdu što su ovi

ustrijelili desetak talaca. Iako je privremeno službeno uspostavljena umjerena socijaldemokratska vlada na čelu s Johanesaom Hoffmannom, prava politička vlast prešla je u ruke desnice.

Što je činilo desnicu u Bavarskoj u to kaotično vrijeme? Redovna vojska, *Reichswehr;* monarhisti koji su tražili povratak Wittelsbacha, masa konzervativaca koji su prezirali demokratsku Republiku obrazovanu u Berlinu; a kako je vrijeme odmicalo, najviše golema masa demobiliziranih vojnika kojima je izmaklo tlo pod nogama 1918, ljudi bez korijena koji nisu mogli naći posla ili se prilagoditi mirnodopskom društvu iz kojeg su bili otišli 1914, koji su u ratu ogrubjeli i postali nasilni, koji se nisu mogli otresti ukorijenjenih navika i koji su, kako je Hitler, koji je neko vrijeme i sam bio jedan od njih, kasnije rekao, »postali revolucionari zbog revolucije i iz želje da revolucija postane trajno stanje«.

Naoružane dobrovoljačke organizacije nicale su po cijeloj Njemačkoj, a tajno ih je opremao *Reichswehr.* U početku su ih uglavnom upotrebljavali za borbu protiv Poljaka i baltičkih zemalja na spornim istočnim granicama, ali su se ubrzo njima služili i zavjerenici koji su rušili republikanski režim. U ožujku 1920. zaposjela je jedna od njih, po zlu čuvena Ehrhardtova brigada, predvođena dobrovoljačkim kapetanom Ehrhardom, Berlin i omogućila dru Wolfgangu Kappu, osrednjem političaru krajnje desnice, da se proglasi kancelarom.* Redovna vojska pod generalom von Seecktom stajala je po strani dok su predsjednik Republike i vlada pobjegli iz Berlina u zapadnu Njemačku. Tek je generalni štrajk radničkih sindikata ponovo vratio republikansku vladu na vlast.

U Münchenu je istodobno jedan drugačiji vojni *coup d'état* bio mnogo uspješniji. Četrnaesti ožujka 1920. redovna vojska zbacila je Hoffmannovu socijalističku vladu i uspostavila desničarski režim na čelu s Gustavom von Kahrom. I tad je glavni grad Bavarske postao magnet za sve one snage u Njemačkoj koje su odlučile srušiti Republiku, uspostaviti autoritaran režim i odbiti *Diktat* iz Versaillesa. Tu su napokon *condottieri* Freikorpsa, među njima i pripadnici Ehrhardove brigade, našli utočište i dobrodošlicu; tu se skrasio general Ludendorff s grupom drugih ozlojeđenih, otpuštenih oficira redovne vojske.* Tu su kovana politička umorstva, među njima i ubojstvo Matthiasa Erzbergera, umjerenog katoličkog političara, koji je imao hrabrosti da potpiše primirje kad su generali uzmaknuli; i Walthera Rathenaua, sjajnog, kulturnog, ministra vanjskih poslova kojeg su ekstremisti mrzili jer je bio Židov i jer je provodio politiku nacionalne vlade pokušavajući da ispuni bar neke od uvjeta Versajskog ugovora.

Na tom je plodnom münchenskom tlu Adolf Hitler dobio priliku za start.

Kad se vratio u München potkraj studenog 1918, ustanovio je da je njegov bata-

ljon u rukama »vojničkih sovjeta«. To mu je bilo tako odbojno, kaže, da je »smjesta odlučio da ode«. Zimu je proveo stražareći u jednom logoru za ratne zarobljenike u Traunsteinu, blizu austrijske granice. U proljeće se vratio u München. U *Mein Kampfu* iznosi da je na sebe navukao nezadovoljstvo ljevičarske vlade i tvrdi da je izbjegao hapšenje jedino tako što je uperio karabin u trojicu »lupeža« koji su došli po njega. Čim je komunistički režim bio zbačen, Hitler je počeo svojom, kako je to nazvao, »prvom manje–više političkom akcijom«. Ona se sastojala u pružanju podataka istražnoj komisiji koju je 2. pješadijski puk obrazovao da ispita tko je sudjelovao u uspostavljanju kratkovjeke vlasti sovjeta u Münchenu.

Čini se da je Hitlerova usluga u ovom slučaju bila ocijenjena dovoljno vrijednom da ponuka vojsku da ga uposli. Dan mu je posao u Uredu za štampu i vijesti Političkog odjela Okružne vojne komande. Njemačka redovna vojska je sad, suprotno tradiciji, bila zagrezla duboko u politiku, osobito u Bavarskoj, gdje je napokon uspostavila vladu po svom izboru. Da prošire svoja konzervativna gledišta, vojnicima su držani kursevi »političkih instrukcija«. Na jednom od tih je Adolf Hitler bio pažljiv polaznik. Jednog dana, prema njegovu pričanju, intervenirao je u toku predavanja na kojem je netko rekao dobru riječ za Židove. Njegova antisemitska haranga očito se toliko svidjela njegovim pretpostavljenima da je ubrzo premješten u jedan münchenski puk kao *Bildungsoffizier,* čovjek kojem je glavni posao bio da suzbija opasne ideje – pacifizam, socijalizam, demokraciju; takvu je koncepciju imala vojska o svojoj ulozi u demokratskoj republici kojoj je položila zakletvu.

To je bila značajna prilika za Hitlera, prvo priznanje koje je dobio na političkom polju na koje je pokušao prodrijeti. Iznad svega, dala mu je mogućnost da iskuša svoju govorničku sposobnost – prvi preduvjet, kako je oduvijek tvrdio, da političar uspije. »Iznenada,« kaže, »pružila mi se prilika da govorim pred većom skupinom; i ono što sam oduvijek pretpostavljao predosjećajući, ali što nije bilo provjereno, sad se potvrdilo: umio sam ‘govoriti’«. To ga je otkriće vrlo obradovalo, iako ga nije osobito iznenadilo. Bojao se da mu je glas zauvijek oslabio od trovanja plinom na fronti. Sad se uvjerio da se dovoljno oporavio da ga čuju »bar u svakom kutu male četne prostorije«.[71] Bio je to početak dara koji ga je bez po muke učinio najdjelotvornijim govornikom Njemačke, s čudesnom moći kad se počeo služiti radiom, da svojim glasom pokrene milijune.

Jednog dana u rujnu 1919. Hitler je od Vojnog političkog odjela primio naredbu da prouči malu političku grupu u Münchenu koja je sebe nazivala Njemačkom radničkom strankom. Vojska je sumnjičavo gledala radničke stranke jer su pretežno bile socijalističke ili komunističke, ali vjerovalo se da je ova možda drugačija. Hitler kaže da mu je »bila potpuno nepoznata«. A ipak je poznavao jednog od govornika na skupu te stranke koju je trebao upoznati.

Nekoliko tjedana ranije, na jednom od odgojnih tečajeva za vojnike, slušao je pre-

davanje Gottfrieda Federa, građevnog inženjera i čovjeka čudnovatih ideja na polju ekonomije, kojeg je opsjedala misao da je »spekulativni« kapital, što je suprotno od »stvaralačkog« i »produktivnog«, korijen velikog dijela njemačkih privrednih teškoća. Zagovarao je ukidanje onog prvog i 1917. je za tu svrhu obrazovao organizaciju: Njemačku borbenu ligu za ukidanje kamatnog ropstva. Hitlera, koji nije imao pojma o ekonomici, duboko se dojmilo Federovo predavanje. U njegovu apelu za »ukidanje kamatnog ropstva« vidio je jedan od »bitnih preduvjeta za stvaranje nove stranke«. U Federovu predavanju, kaže, »osjetio sam snažnu parolu za tu predstojeću borbu«.[72]

Ali u početku nije uopće naslutio važnost Njemačke radničke stranke. Pošao je na sastanak te stranke jer mu je bilo naređeno i, pošto je odsjedio s nekih dvadeset i pet osoba na tom, kako se njemu činilo, dosadnom sastanku u polumračnoj podrumskoj prostoriji u pivnici Sternecker, nije bio impresioniran. Bila je to jedna od mnogobrojnih novih organizacija. »To je bilo vrijeme«, kaže, »kad se svatko tko nije bio zadovoljan situacijom ... smatrao pozvan da osnuje novu stranku. Posvuda su nicale te organizacije da bi se nakon nekog vremena neopazice ugasile. Njemačku radničku stranku nisam ocijenio drugačije.«[73]

Kad je Feder završio predavanje, Hitler je ustao da ode, ali tad je neki »profesor« skočio, prigovorio vjerodostojnosti Federovih argumenata i predložio da se Bavarska odvoji od Pruske i osnuje južnonjemačku državu s Austrijom. To je bila popularna parola u Münchenu u to vrijeme, ali, čuvši je javno, Hitler se razbjesnio i ustao da »učenom gospodinu«, kako je kasnije izjavio, kaže svoje mišljenje. Ono je, očigledno, bilo tako žestoko da je, prema Hitleru, »profesor« napustio prostoriju »kao poliven pudl«, dok su ostali prisutni gledali nepoznatog mladog govornika »zapanjena lica«. Jedan čovjek – Hitler kaže da tad nije upamtio njegovo ime – požurio se za njim i gurnuo mu u ruke neku brošuru.

To je bio Anton Drexler, izučen bravar, za koga se može reći da je pravi utemeljitelj nacionalsocijalizma. Boležljiv čovjek s naočalama, bez škola, nezavisna ali smušena uma, slab pisac i još gori govornik, Drexler je bio zaposlen u münchenskim željezničkim radionicama. Sedmi ožujka 1918. osnovao je »Odbor nezavisnih radnika« za borbu protiv marksizma i slobodnih sindikata i agitaciju za »pravedni« mir za Njemačku. Bila je to zapravo podružnica jednog većeg pokreta uspostavljenog u sjevernoj Njemačkoj kao Udruženje za unapređenje mira na radničkoj liniji (zemlja je tad bila i ostala sve do 1933. puna bezbrojnih grupa s bombastičnim nazivima koje su vršile pritisak).

Drexler nije nikad uspio okupiti više od četrdeset pristaša i u siječnju 1919. udružio je svoj odbor s jednom uličnom grupom, Političkim radničkim krugom, koji je predvodio novinski reporter Karl Harrer. Nova organizacija s nepunih stotinu članova nazivala se Njemačka radnička stranka i Harrer joj je bio prvi predsjednik.

Hitler, koji u *Mein Kampfu* rijetko spominje neke od svojih ranih suradnika kojih su imena sad već zaboravljena, priznaje Harreru da je bio »pošten« i »svakako široko obrazovan«, ali žali što mu je nedostajalo »govorničkog dara«. Možda Harrerova prolazna slava leži u tome što je tvrdoglavo tvrdio da je Hitler slab govornik, a to je Hitlera još i kasnije kopkalo, kako proizlazi iz njegove autobiografije. Uostalom, Drexler je, čini se, bio glavni pokretač u toj maloj, nepoznatoj Njemačkoj radničkoj stranci.

Idućeg jutra Hitler se prihvatio brošurice koju mu je Drexler bio tutnuo u ruke. Taj prizor naširoko opisuje u *Mein Kampfu.* Bilo je 5 sati ujutro. Hitler se rano probudio, kao što kaže da je običavao, podbočio se na svom ležaju u kasarni 2. pješadijskog puka promatrajući miševe kako grickaju korice kruha koje im je navečer običavao ostaviti na podu. »Upoznao sam toliko bijede u životu,« sjeća se, »da sam dobro mogao zamisliti glad i zadovoljstvo tih malih bića.« Sjetio se malog pamfleta i počeo ga čitati. Naslov je bio *»Moje političko buđenje*«. Na Hitlerovo iznenađenje, odražavao je prilično mnogo ideja koje je i sam bio usvojio u toku godina. Drexlerov glavni cilj bio je da izgradi političku stranku koja će se oslanjali na radničke mase, ali koja će, suprotno socijalnodemokratskoj, biti strogo nacionalistička. Drexler je bio član patriotske Domovinske fronte, ali ga je njezin građanski duh, koji kao da nije uopće imao dodira s masama, ubrzo razočarao. U Beču, kao što smo vidjeli, Hitler je naučio prezirati buržoaziju iz istog razloga – zbog njezine potpune nezainteresiranosti za radničke obitelji i njihove socijalne probleme. Drexlerove su ga ideje svakako zainteresirale.

Kasnije tog dana Hitler se iznenadio dopisnici kojom mu je javljeno da je primljen u Njemačku radničku stranku. »Nisam znao da li da se ljutim ili smijem,« sjećao se kasnije. »Nisam se uopće namjeravao priključiti nijednoj postojećoj stranci, već osnovati svoju vlastitu. Njihova drska pretpostavka nije doista dolazila u obzir.«[74] Htio im je to saopćiti pismenim putem, ali je »znatiželja nadvladala« te je odlučio da ode na sastanak odbora na koji su ga pozvali i da osobno objasni zašto se ne želi učlaniti u tu »apsurdnu malu organizaciju«.

> Gostionica *Alte Rosenbad* u *Herrenstrasse,* u kojoj se održavao sastanak, bila je vrlo trošna ... Prošao sam slabo osvijetljenom glavnom prostorijom u kojoj nije bilo ni žive duše, otvorio vrata stražnje sobe i našao se licem u lice s odborom. Pri prigušenom svjetlu plinske svjetiljke za stolom su sjedila četvorica mladih ljudi, među njima i autor brošure, koji me smjesta najradosnije pozdravi i poželi dobrodošlicu kao novom članu Njemačke radničke stranke.
>
> Bio sam doista malo zatečen. Pročitan je zapisnik prošlog sastanka i sekretaru izglasano povjerenje. Zatim je blagajnik podnio izvještaj – sve u svemu, stranka je posjedovala sedam maraka i pedeset pfeniga – i blagajnički je izvještaj također prihvaćen. I to je zavedeno u zapisnik. Zatim je prvi predsjednik pročitao odgovore na jedno pismo iz Kiela, na jedno iz Düsseldorfa i na jedno iz Berlina i svi su izjavili da se slažu. Zatim je podnesen izvještaj o pristigloj pošti ...

> Strašno, strašno! Bilo je to provincijsko društvo najgore vrste. Zar sam u taj klub trebao stupiti?[75]

Ipak, u tih bijedno odjevenih ljudi u slabo osvijetljenoj stražnjoj sobi bilo je nešto što ga je privuklo: »Želja za novim pokretom koji će biti više nego stranka u dotadašnjem smislu riječi.« Te večeri vratio se u kasarnu da »se suočim s najtežim pitanjem svog života: da li da se priključim?« Razbor mu je, kako priznaje, govorio da odbije. Pa ipak ... Baš to što je organizacija bila beznačajna dat će mladom energičnom čovjeku s idejama priliku »za pravu osobnu djelatnost«. Hitler je razmišljao što bi mogao »u tom smislu učiniti«.

> To što sam bio siromašan i bez sredstava činilo mi se još najpodnošljivijim, ali je teže bilo to što sam pripadao bezimenim, što sam bio jedan od milijuna koje slučaj ostavlja da žive ili poziva iz života a da ni njihova najbliža okolina to ne primijeti. K tome je pridolazila i teškoća koja je neizbježno izvirala iz pomanjkanja školovanja ...
>
> Poslije dvodnevnog mučnog razmišljanja i razmatranja došao sam naposljetku do zaključka da moram učiniti taj korak.
>
> Bila je to najznačajnija odluka mog života. Više nije moglo i nije smjelo biti povratka.[76]

Adolf Hitler je na licu mjesta primljen za sedmog člana odbora Njemačke radničke stranke.

U ovom trenutku dva člana te beznačajne stranke zaslužuju da ih spomenemo; obojica su u Hitlerovu usponu odigrala važnu ulogu. Kapetan Ernst Röhm, iz münchenske Okružne vojne komande, priključio se stranci prije Hitlera. Bio je to zdepast, debelovrat, profesionalni vojnik, sitnih prasećih očiju, s unakaženim licem – gornji dio nosa bio mu je odstrijeljen 1914. – imao je njuha za politiku i urođeni organizatorski dar. Poput Hitlera, bio je opsjednut plamenom mržnjom prema demokratskoj Republici i »novembarskim zločincima« koje je smatrao odgovornim za sve. Njegov je cilj bio obnova jake nacionalističke Njemačke, a kao i Hitler vjerovao je da se to može postići strankom koja bi se oslanjala na niže klase, iz kojih je i sam bio potekao, što nije bilo pravilo za oficire redovne vojske. Žilav, bezobziran, poduzetan čovjek – iako, kao mnogi rani nacisti, homoseksualac – pomogao je da se organiziraju prvi borbeni odredi stranke iz kojih će kasnije nastati *Sturmabteilung* (SA), jurišni odredi kojima je zapovijedao dok ga Hitler nije 1934. dao smaknuti. Röhm je u stranku doveo ne samo velik broj bivših redovnih vojnika i pripadnika dobrovoljačkih odreda *Freikorpsa,* koji su u prvim godinama bili stup organizacije, nego je kao oficir redovne vojske koja je nadzirala Bavarsku dobio za Hitlera i njegov pokret zaštitu i ponekad podršku vlasti. Bez njegove pomoći, Hitler vjerojatno nikad ne bi dobio pravu mogućnost da pokrene kampanju za zbacivanje Republike. U svakom

slučaju, ne bi nekažnjeno prošao sa svojim metodama terora i zastrašivanja da bavarske vlasti i policija nisu bili zažmurili.

Dictricha Eckarta, dvadeset i jednu godinu starijeg od Hitlera, često su nazivali duhovnim osnivačem nacionalsocijalizma. Bio je to duhovit novinar, osrednji pjesnik i dramatičar, prevodilac Ibsenova *Peer Gynta* i autor niza neizvedenih kazališnih komada. U Berlinu je neko vrijeme, kao i Hitler u Beču, živio bohemskim životom, propio se, počeo uzimati morfij i, prema Heidenu, bio zatvoren u duševnu bolnicu gdje je naposljetku mogao režirati svoje drame uzimajući bolesnike za glumce. Vratio se u svoju rodnu Bavarsku na kraju rata i postao stalni gost gostionice *Brennessel* u Schwabingu, umjetničkoj četvrti Münchena, raspredajući ondje pred krugom štovatelja o nadmoći arijevaca i tražeći istrebljenje Židova i uklanjanje »svinja« u Berlinu. Heiden, koji je tada radio u jednom münchenskom listu, navodi što je Eckart pred stalnim gostima *Brennessela* deklamirao 1919:

»Treba nam čovjek na vodstvu koji može podnijeti štektanje mitraljeza. Toj bandi treba utjerati strah u kosti. Ne možemo upotrijebiti nijednog oficira jer ih ljudi više ne cijene. Najbolji bi bio radnik koji zna kako treba govoriti ... Ne treba mu mnogo pameti ... Mora biti neženja, pa ćemo pridobiti i žene.«[77]

Što je bilo prirodnije nego da pijani pjesnik* nađe u Adolfu Hitleru upravo čovjeka kakvog je tražio? Postao mu je bliski savjetnik, posuđivao mu knjige, ispravljao mu jezik – u govoru i u pismu – i predstavljao ga širokom krugu prijatelja, kojem su pripadali ne samo bogataši, poticani da prilažu u stranački fond i Hitlerovo uzdržavanje, već i takvi budući pomoćnici kao što su Rudolf Hess i Alfred Rosenberg. Hitler se nikad nije prestao diviti Eckartu i posljednja rečenica u *Mein Kampfu* zahvala je tom čudnovatom mentoru: »Bio je,« kaže Hitler završavajući svoju knjigu, »jedan od najboljih ljudi, koji je posvetio svoj život buđenju našeg naroda, svojim pisanjem, svojim mislima i, naposljetku, svojim djelima.«[78]

Takvo je bilo to neobično društvo promašenih ljudi koji su osnovali nacionalsocijalizam, koji su nesvjesno počeli oblikovati pokret koji će trinaest godina kasnije preplaviti tu zemlju i Njemačkoj donijeti Treći Reich. Smušeni bravar Drexler dao je jezgro, pijani pjesnik Eckart nešto od »duhovne« osnove, ekonomski fantast Feder nešto kao privrednu ideologiju, homoseksualac Röhm podršku vojske i ratnih veterana, ali je bivši skitnica Adolf Hitler, još ni tridesetjednogodišnji i potpuno nepoznat, preuzeo vodstvo da izgradi dotadašnje debatno društvo iz stražnje gostioničke sobe u snažnu političku stranku.

Sve one ideje koje su od vremena njegova gladovanja u Beču vrele u njegovoj glavi sad su našle odušak, a on je razvio energiju kakvu mu, sudeći po njegovu izgledu, čovjek ne bi pripisao. Ponukao je svoj plašljivi odbor da organizira veće skupo-

ve. Osobno je pisao na pisaćem stroju pozive i dijelio ih. Kasnije se sjećao kako su jednom podijelivši osamdeset poziva, »sjedili čekajući mase koje su se imale pojaviti. Sat kasnije 'predsjednik' je morao otvoriti 'skup'. Bilo nas je sedam, starih sedam.«[79] Ali nije se dao obeshrabriti. Povećao je broj poziva davši ili umnožiti na mimeografu. Prikupio je nekoliko maraka da objavi oglas o skupu u lokalnim novinama. »Uspjeh je bio svakako fantastičan,« kaže, »stotinu i jedanaestorica su došla.« Hitler je trebao održati svoj prvi »javni« govor poslije glavnog govornika, jednog »münchenskog profesora«. Harrer, nominalni šef stranke, prigovorio je tome. »Taj gospodin, koji je inače nesumnjivo bio pošten,« kaže Hitler, »bio je uvjeren da sam možda sposoban za neke stvari, ali ne i da govorim. Govorio sam trideset minuta, i ono što sam ranije samo naslućivao u sebi, » da nisam pouzdano znao, sad se pokazalo stvarnim: dobro sam govorio!«[80] Hitler tvrdi da je slušateljstvo bilo »naelektrizirano« njegovim govorom, a svoje je oduševljenje dokazalo prilozima od tri stotine maraka, što je na neko vrijeme oslobodilo stranku financijskih briga.

Početkom 1920. Hitler je preuzeo propagandu stranke, o kojoj je mnogo razmišljao otkako je uočio njezinu važnost u socijalističkoj i kršćanskosocijalnoj stranci u Beču. Smjesta je počeo organizirati kudikamo najveći skup o kojem je mogla sanjati ta jadna mala stranka. Održan je 24. veljače 1920. u *Festsaalu* čuvenog *Hofbräuhausa* u kojoj je moglo sjediti gotovo dvije tisuće ljudi. Ostali članovi odbora smatrali su to ludošću. Harrer je u znak protesta dao ostavku i njegovo je mjesto zauzeo Drexler, koji je, međutim, ostao skeptičan.* Hitler naglašava da je osobno preuzeo pripreme u svoje ruke. Taj se događaj i njemu činio toliko značajnim da prvi svezak *Mein Kampfa* završava njegovim opisom jer, kako objašnjava, bila je to prilika kad je »stranka provalila okvire malog kluba i prvi put izvršila određeni utjecaj na najmoćniji faktor našeg vremena: javno mnijenje.«

Hitler nije čak bio predviđen da bude glavni govornik. Ta je uloga bila rezervirana za stanovitog dra Johannesa Dingfeldera, homeopatskog liječnika i brbljavca, koji je u novinama objavljivao privredne članke pod pseudonimom »Germanus Agricola«, i koji je uskoro pao u zaborav. Njegov je govor bio dočekan šutnjom; zatim je Hitler uzeo riječ. Evo kako je sam opisao taj prizor:

> Nekoliko minuta kasnije prolomila se tuča povika, u dvorani je došlo do snažnih sukoba, a šačica najvjernijih ratnih drugova i drugih pristaša tukla se s ometačima, komunistima i socijalistima ... i tek su malo–pomalo uspjeli uspostaviti kakav–takav red. Mogao sam nastaviti govor. Nakon pola sata pljesak je polagano počeo zaglušivati vikanje i urlanje ... Kad se nakon gotovo četiri sata dvorana počela prazniti, znao sam da u njemački narod izlaze i principi pokreta koji se više nisu mogli zaboraviti.[81]

U toku govora Hitler je prvi put objelodanio program Njemačke radničke stranke u 25 točaka. Na brzinu su ga bili sastavili Drexler, Feder i Hitler. Većina dobacivanja

iz publike bila je usmjerena protiv dijelova tog programa koji je čitao, ali je on ipak smatrao da su sve točke usvojene, i one su postale službeni program stranke kad je ona 1. travnja 1920. promijenila ime u Nacionalsocijalističku njemačku radničku stranku. Štoviše, Hitler ih je 1926. iz taktičkih razloga proglasio »neizmjenjivim«.

Tih je 25 točaka bilo, naravno, mješavina svega i svačega, koja je trebala namamiti istodobno radnike, srednju klasu i seljake, a većina ih je bila pala u zaborav kad je stranka došla na vlast. Mnogi autori koji su pisali o Njemačkoj, ismijali su ih, pa i samom Hitleru bilo je kasnije neugodno kad bi ga tko podsjetio na neke od njih. Ali, kao i u slučaju glavnih principa izloženih u *Mein Kampfu,* najvažnije točke programa u Trećem Reichu bile su provedene s posljedicama katastrofalnim za milijune ljudi u samoj Njemačkoj i izvan nje.

Prva točka programa zahtijevala je ujedinjenje svih Nijemaca u Veliku Njemačku. Zar nije upravo na tome kancelar Hitler inzistirao i to postigao kad je pripojio Austriju i njezinih šest milijuna stanovnika, kad je prisvojio Sudete s njihovih tri milijuna Nijemaca? I zar nije upravo njegov zahtjev za povratak Danziga i nekih drugih poljskih područja nastanjenih pretežno Nijemcima doveo do njemačkog napada na Poljsku i izazvao drugi svjetski rat? I zar se ne može reći da je jedna od svjetskih nesreća bilo to što su mnogi u godinama između dva rata ignorirali ili se smijali nacističkim ciljevima, koje se Hitler potrudio i pismeno objaviti? Zar nisu i one točke programa pročitanog 24. veljače 1920. u münchenskoj pivnici, koje su jasno osvijetlile antisemitizam stranke, bile jezivo upozorenje? Židovima je trebalo oduzeti pravo na javnu službu, rad u štampi, čak pravo i na njemačko državljanstvo. Sve Židove koji su poslije 2. kolovoza 1914. ušli u Njemačku trebalo je protjerati.

Priličan broj točaka u programu stranke bio je, očito, tek demagoško ulagivanje raspoloženju nižih klasa u vrijeme kad su bile u nepovoljnom položaju i pozitivno raspoložene prema radikalnim i čak socijalističkim parolama. Točka 11, na primjer, tražila je ukidanje dobiti koja nije zarađena radom; točka 12. nacionalizaciju trustova; točka 13. da velike industrije podijele dobit s državom; točka 14. ukidanje zemljišnih renti i spekulacija sa zemljom. Točka 18. tražila je smrtnu kaznu za izdajice, lihvare i špekulante, a točka 16. pozivala je na stvaranje i održavanje »zdrave srednje klase«, podržavljenje velikih trgovina i njihovo iznajmljivanje, uz jeftinu najamninu, sitnim trgovcima. Ti su zahtjevi uneseni na traženje Drexlera i Federa, koji su, čini se, doista vjerovali u »socijalizam« nacionalsocijalista. Te su ideje Hitleru poslale neugodne kad su krupni industrijalci i zemljoposjednici počeli punih stranačku blagajnu i, razumije se, nikad nisu bile ostvarene.

Naposljetku, postojale su još dvije točke programa koje je Hitler smjesta ostvario čim je postao kancelar. Točka 2. tražila je poništavanje ugovora sklopljenih u Versaillesu i St. Germainu. Posljednja točka, broj 25, zahtijevala je »stvaranje jake centralističke vlasti u državi«. Ove su točke, kao i točka 1. i 2, kojima se tražilo ujedinjenje

svih Nijemaca u Reich i poništenje mirovnih ugovora, uvrštene u program na Hitlerov zahtjev i to pokazuje kako je čak i tad, kad je njegova stranka bila gotovo posve nepoznata izvan Münchena, svoje poglede upravljao na dalje horizonte, čak i uz opasnost da izgubi podršku u krugu vlastitih pristaša.

U to je vrijeme u Bavarskoj separatizam bio vrlo jak i Bavarci, neprestano u svađi s centralnom vladom u Berlinu, tražili su manje, a ne više, centralizacije da bi Bavarska mogla autonomno upravljati sama sobom. To je zapravo i činila u tom trenutku; Berlin je imao malo autoriteta u pojedinim državama. Hitler, međutim, nije mislio ostvariti vlast samo u Bavarskoj, nego s vremenom u cijelom Reichu, a da bi se održala i mogla djelovati takva diktatorska vlast, kako ju je već bio zamislio, morala se konstituirati kao snažna centralistička vlast i ukloniti poluautonomne državice koje su, pod Weimarskom Republikom, kao i u hohenzollernovskom carstvu, imale svoje parlamente i vlade. Jedan od njegovih prvih poteza nakon 30. siječnja 1933. bio je da hitno provede tu posljednju točku programa stranke koju je tako mali broj ljudi zapazio ili shvatio ozbiljno. Nitko nije mogao tvrditi da Hitler nije svoje namjere dao na znanje. Činio je to od samog početka, vrlo obilno, crno na bijelom.

Ma kako bili plameni govori i radikalni program koji svakom obećava sve važno za jednu novu stranku koja želi privući pažnju masa i pridobiti njihovu podršku, po Hitlerovu mišljenju, to nije bilo dovoljno. On je sad svoju pažnju posvetio tome da pribavi više – mnogo više. Prvi znakovi njegova čudnog genija počeli su se javljati i postajati zamjetljivi. Smatrao je da masama trebaju ne samo ideje – nekoliko jednostavnih ideja koje bi im mogao bez prestanka utuvljivati u glavu – nego i simboli koji će apelirati na njihove osjećaje, parade i zastave koje će ih mobilizirati, te nasilje i teror koji će, ako budu uspješni, privući pristaše (zar nije tada većina Nijemaca bila sklona snažnijem) i dati im osjećaj moći nad slabijima.

U Beču je, kao što smo vidjeli, Hitlera bio zainteresirao, kako je to nazvao, »infamni duhovni i fizički teror« koji su, kako je vjerovao, socijaldemokrati primjenjivali protiv svojih političkih protivnika. Sad je to i sam primijenio u svojoj antisocijalističkoj stranci. U prvo vrijeme je bivšim vojnicima na skupovima dan zadatak da ušutkavaju ometače i, ako je potrebno, da ih izbace. U ljetu 1920, ubrzo pošto je stranka nazivu »Njemačka radnička stranka« dodala »nacionalsocijalistička« i postala Nacionalsocijalistička njemačka radnička stranka ili NSDAP, Hitler je okupio grubijane iz bande razbijača u takozvanu *Ordnertruppe,* pod komandom Emila Mauricea, bivšeg robijaša i urara. Peti listopada 1921, pošto su se neko vrijeme kamuflirali kao »Gimnastička i sportska sekcija« stranke, da ih berlinska vlada ne bi zabranila, službeno su nazvani *Sturmabteilung,* ili SA. Jurišnici u smeđim uniformama regrutirani su uglavnom iz bivših *Freikorpsa* i stavljeni pod komandu Johanna Ulricha Klintscha, jednog od pomoćnika zloglasnog kapetana Ehrhardta, koji je još donedavno sjedio u zatvoru u vezi s ubojstvom Erzbergera.

Ti uniformirani razbijači, koji se nisu zadovoljavali time da održavaju red na nacističkim skupovima, uskoro su počeli rastjerivati skupove drugih stranaka. Jednom 1921. godine Hitler je osobno predvodio svoje jurišnike u napadu na skup na kojem je trebao govoriti bavarski separatist po imenu Ballerstedt, koga su pretukli. Za to je Hitler bio osuđen na tri mjeseca zatvora, od čega je odsjedio samo jedan mjesec. Bio je to njegov prvi susret sa zatvorom iz kojeg je izašao kao neka vrsta mučenika, popularniji no ikad. »Lijepo,« izjavio je policiji. »Postigli smo što smo željeli. Ballerstedt nije govorio.« Kao što je Hitler rekao na jednom skupu nekoliko mjeseci ranije: »Nacionalsocijalistički pokret će ubuduće bez milosti – ako bude trebalo i silom – spriječiti sve skupove ili predavanja koja bi mogla smutiti naše sunarodnjake.«[82]

U ljetu 1920. Hitler, propali umjetnik koji se sad razvijao u majstorskog propagandista, nadošao je na genijalnu ideju. Uvidio je da stranci nedostaje amblem, zastava, simbol koji će izraziti ono za što se zalaže nova organizacija i apelirati na maštu masa koje, kako je Hitler smatrao, moraju imati neko upadljivo obilježje koje će slijediti i pod kojim će se boriti. Nakon dugog razmišljanja i bezbrojnih nacrta odlučio se za zastavu s crvenom pozadinom na kojoj će u sredini, na bijelom krugu, biti ucrtan crni kukasti križ. Kukasti križ – *Hackenkreuz* – svastika, iako posuđen od mnogo drevnijih vremena, postao je moćan i strašan simbol nacističke stranke i, naposljetku, nacističke Njemačke. Odakle Hitleru ideja da kukasti križ upotrijebi i za zastavu i za simbol stranke, u svojoj podužoj raspravi o tome u *Mein Kampfu* ništa ne otkriva.

Hackenkreuz je star gotovo kao i čovjek na ovom planetu. Pronađen je u drevnim ruševinama Troje, Egipta i Kine. Ja sam ga osobno vidio na prastarim hinduskim i budističkim spomenicima u Indiji. U novija vremena pojavio se kao službeni amblem u baltičkim državama Estoniji i Finskoj, gdje su ga vojnici njemačkog *Freikorpsa* vidjeli u borbama 1918–19. Ehrhardtova brigada naslikala ga je na svoje šljemove kad je ušla u Berlin u vrijeme Kappova puča 1920. Hitler ga je nesumnjivo vidio u Austriji na amblemima ove ili one antisemitske stranke, a možda mu je udario u oči i kad je Ehrhardtova brigada došla u München. Kaže da su mnogi crteži koje su mu predlagali članovi stranke većinom sadržavali svastiku, i da je neki »zubar iz Sternberga poslao idejni crtež koji nije uopće bio loš, uostalom, prilično je sličio mojem«.

Što se tiče zastave, Hitler je, naravno, odbacio crno–crveno–zlatnu, boje omražene Weimarske Republike. Odbio je da upotrijebi staru carsku crveno–bijelu–crnu zastavu, ali su mu se njezine boje sviđale ne samo zato što, kako kaže, tvore »najsjajniju harmoniju što postoji«, već i zato što su to bile boje Njemačke za koje se borio. Ali trebalo je dati nov oblik, pa je dodana svastika.

Hitler je uživao u svojoj jedinstvenoj kreaciji: *»Simbol je to uistinu!«* kliče u *Mein Kampfu.* »U *crvenom* vidimo socijalnu ideju pokreta, u *bijelom* nacionalističku, u *Hackenkreuzu* misiju borbe za pobjedu arijskog čovjeka.«[83]

Uskoro je rukav uniforme jurišnika i članova stranke krasila široka traka s kukastim križem, a dvije godine kasnije Hitler je skicirao nacistička obilježja koja će se nositi na masovnim paradama i krasiti govornice masovnih skupova. Bila su posuđena od starih rimskih ratničkih insignija, a sastojala su se od crnog metalnog kukastog križa, okruženog srebrnim vijencem, nad kojim je lebdio orao, a na donjem dijelu četverokutna zastava s *Hackenkreuzom,* s ukrasnim porubom i resama, na kojoj bili ispisani inicijali NSDAP i *Deutschland erwache!*

To sigurno nije bila »umjetnost«, ali je zato bila propaganda najvišeg reda. Nacisti su sad imali simbol kojem ni jedan simbol drugih stranaka nije bio ravan. Kukasti križ je, čini se, posjedovao sam po sebi neku mističnu snagu da pokrene na akciju nesigurnu malograđansku klasu, koja je u neizvjesnosti prvih kaotičnih poslijeratnih godina plutala amo-tamo, bez određena cilja. Sad se hrpimice počela okupljati pod tim znakom.

ADOLF HITLER POSTAJE »FÜHRER«

U ljetu 1921. je prodorni mladi agitator, koji je očitovao tako začudni dar ne samo kao govornik već i kao organizator i propagandist, preuzeo nesumnjivo vodstvo stranke. Pri tom je svojim suradnicima dao da prvi put okuse bezobzirnost i taktičku lukavost kojom će kasnije, u mnogo težim krizama, postići velike uspjehe.

Rano tog ljeta Hitler je otišao u Berlin da stupi u vezu s nacionalističkim elementima na sjeveru i da govori u Nacionalnom klubu. Htio je ocijeniti mogućnosti za proširenje svog pokreta preko bavarskih granica u ostalu Njemačku. Možda će uspjeti sklopiti i korisne veze u tu svrhu. Međutim, njegovu odsutnost ostali članovi Odbora nacističke stranke smatrali su dobrom prilikom da razmotre pitanje njegova vodstva. Postupao je previše diktatorski. Sami su predložili povezivanje sa slično orijentiranim grupama u južnoj Njemačkoj, naročito s »Njemačkom socijalističkom strankom« koju je poznati protivnik Židova, Julius Streicher, oštar protivnik i suparnik Hitlera, izgrađivao u Nürnbergu. Članovi Odbora bili su uvjereni da će, budu li se te skupine sa svojim ambicioznim vođama mogle spojiti s nacistima, Hitleru biti potkresana krila.

Hitler, koji je osjećao da mu je položaj ugrožen, požurio se natrag u München da u klici uguši intrige tih »fantasta«, kako ih je nazvao u *Mein Kampfu.* Ponudio je

ostavku. To stranka nije sebi mogla dopustiti, kao što su ostali članovi Odbora brzo uvidjeli. Hitler je ne samo bio najsposobniji govornik već i najbolji organizator i propagandist stranke. Štoviše, on je bio taj koji je sad najviše pridonosio u blagajnu stranke – od priloga na masovnim skupovima na kojima je govorio i iz drugih izvora, među njima i od vojske. Ako ode, još nejaka nacistička stranka nesumnjivo će se raspasti. Odbor je odbio njegovu ostavku. Hitler, koji je u tome vidio svoj položaj ponovno ojačan, stao je sad zahtijevati potpunu kapitulaciju ostalih vođa. Tražio je diktatorske ovlasti za sebe kao isključivog vođe stranke, ukidanje samog Odbora i kraj svim intrigama s drugim skupinama poput Streicherove.

To je ostalima bilo previše. Predvođeni osnivačem stranke, Antonom Drexlerom, sastavili su optužnicu protiv Hitlera i razdijelili je kao letak. Bila je to najdrastičnija optužba koju je Hitler doživio od članova svoje stranke – to jest od onih koji su iz neposredne blizine promatrali njegov karakter i način postupanja.

> Pohlepa za vlašću i osobna ambicija potakle su *Herr* Adolfa Hitlera da se vrati na svoju dužnost poslije šestotjednog izbivanja u Berlinu, o čijoj se svrsi još nije izjasnio. On drži da je došlo vrijeme da, po nalogu svojih mračnih poslodavaca, posije neslogu i razjedini naše redove i time osigura interese Židova i njihovih pomagača. Sve se više pokazuje da mu je jedini cilj bio da Nacionalsocijalističku njemačku stranku iskoristi samo kao odskočnu dasku za svoje prljave ciljeve, da se dočepa njezina vodstva kako bi stranku u prikladnom trenutku odveo na drugi kolosijek. To najbolje dokazuje ultimatum koji je prije nekoliko dana postavio pred vodstvo,stranke, a u kojem između ostalog traži potpunu i isključivu diktaturu, odstupanje Odbora i osnivača i vođe stranke, bravarskog radnika Antona Drexlera...
>
> A kako on provodi borbu? Kao kakav Židov! Iskrivljuju sve činjenice... Nacionalsocijalisti, sudite sami o takvim karakterima! Nemojte se dati zavesti. Hitler je demagog ... Smatra da je sposoban... da vam napriča kojekakvih stvari koje su sve drugo do istina.[84]

Iako oslabljene glupim antisemitizmom (Hitler postupa kao Židov!), optužbe su uglavnom bile istinite, ali to što su ih objavili nije zavjerenicima donijelo željeni uspjeh. Hitler je smjesta podigao tužbu za klevetu protiv autora letka, a sam Drexler je, na javnom skupu, bio primoran da ih opovrgne. Na dvije izvanredne sjednice stranke Hitler je izdiktirao svoje mirovne uvjete. Statuti su izmijenjeni tako da je Odbor ukinut, a njemu kao predsjedniku dana je isključiva vlast. Poniženi Drexler odletio je niza stube na položaj počasnog predsjednika i uskoro nestao sa scene.*

Kao što Heiden kaže, bila je to pobjeda rojalista nad puritancima stranke.* Ali bilo je to i nešto više. Tad, u srpnju 1921, utvrđen je »princip vodstva« koji će postati prvo zakonom nacističke stranke, a zatim i Trećeg Reicha. »Führer« je zakoračio na njemačku scenu.

»Vođa« se sad bacio na to da reorganizira stranku. Mračna stražnja soba u *Sterneckbräu,* koja se Hitleru činila »više grobnicom nego kancelarijom«, napuštena

je i kancelarija preseljena u svjetlije i veće prostorije jednog drugog lokala, u *Corneliusstrasse.* Na otplatu je kupljen stari pisaći stroj Adler, zatim blagajna, ormari za spise, namještaj i telefon, a s vremenom je zaposlen i jedan plaćeni sekretar.

Novac je počeo pristizati. Gotovo godinu dana ranije, u prosincu 1920, stranka je kupila propali, u dugove zagrezao list *Völkischer Beobachter,* antisemitski pamfletni list koji je izlazio dva puta tjedno. Odakle je, zapravo, potjecalo šezdeset tisuća maraka za kupovinu tog lista bila je tajna koju je Hitler dobro čuvao, ali je poznato da su Röhm i Eckart nagovorili general-majora Rittera von Eppa, Röhmova komandanta u Reichswehru, koji je i sam bio član stranke, da nabavi novac. Najvjerojatnije je potjecao iz tajnih vojnih fondova. Početkom 1923. *Völkischer Beobachter* postao je dnevnik, pruživši Hitleru tako mogućnost da svakog dana propovijeda strankino evanđelje. Izdavanje dnevnog političkog lista zahtijevalo je, međutim, dodatnih novaca, a taj je pritjecao iz izvora koji su se nekim razbijačima skromnijeg porijekla u stranci u najmanju ruku činili čudnim. *Frau* Helene Bechstein, supruga bogatog proizvođača klavira, bila je jedan izvor. Od prvog susreta svidio joj se taj mladi čovjek usijane glave te ga je pozivala da odsjedne u njihovu domu kad je dolazio u Berlin, organizirajući primanja na kojima je mogao upoznati bogate ljude i poklanjajući pokretu znatne svote. Dio novca kojim se financirao novi dnevnik potjecao je od *Frau* Gertrud von Seidlitz, vlasnice nekoliko uspješnih finskih tvornica papira.

U ožujku 1923. harvardski đak, čija je majka bila Amerikanka, Ernst (Puzi) Hanfstaengl, iz kultivirane imućne obitelji Münchenskih izdavača umjetničkih djela, dao je listu zajam od tisuću dolara.* To je u markama bila basnoslovna svota u tadašnjoj inflaciji i golema pomoć stranci i njezinu listu. Ali prijateljstvo Hanfstaenglovih donijelo je Hitleru veće koristi od novčanih, bila je to jedna od prvih uglednih bogataških obitelji Münchena koja je otvorila vrata gromoglasnom mladom političaru. Puzi je postao dobar Hitlerov prijatelj, i Hitler ga je kasnije postavio za šefa Odjela za inozemnu štampu u stranci.

Hanfstaengl, ekscentričan čovjek, u koga je sarkastičan humor donekle nadoknađivao plitak um, odlično je svirao klavir i mnogih večeri, i pošto je njegov prijatelj došao na vlast u Berlinu, ispričao bi se onima od nas s kojima se zatekao da se odazove hitnom Führerovu pozivu. Pričalo se da je njegovo sviranje – bjesomučno je udarao po instrumentu – i njegovo cirkusiranje smirivalo Hitlera i čak ga razvedravalo nakon zamornog dana. Kasnije je taj neobičan ali iskren harvardski đak, poput nekih drugih ranih Hitlerovih drugova, morao pobjeći iz zemlje da spasi glavu.*

Većina ljudi koji će postati najbliži Hitlerovi suradnici bili su sad u stranci ili su joj se uskoro priključili. Rudolf Hess se uključio 1920. Sin njemačkog trgovca na ve-

liko sa sjedištem u Egiptu, Hess je prvih četrnaest godina života proveo u toj zemlji, a zatim je došao u Porajnje na školovanje. U ratu je neko vrijeme služio u Listovu puku zajedno s Hitlerom – iako se tad nisu bili upoznali – a pošto je dvaput ranjen, postao je pilot. Nakon rata studirao je u Münchenu ekonomiju, ali je, čini se, više vremena trošio na dijeljenje antisemitskih letaka i tučnjave s različnim naoružanim organizacijama koje su tad haračile po Bavarskoj. Kad je 1. svibnja 1919. zbačena vlast sovjeta u Münchenu, bio je ondje gdje se najviše pucalo i ranjen je u nogu. Godinu dana kasnije jedne je večeri slušao Hitlera i, ponesen njegovim govorom, učlanio se u stranku. Uskoro je postao prisan prijatelj, odan sljedbenik i sekretar vođe. On je Hitlera upoznao s geopolitičkim idejama generala Karla Haushofera, tadašnjeg profesora geopolitike na sveučilištu.

Hess je imponirao Hitleru jednim nagrađenim esejom koji je napisao kao radnju pod naslovom »Kakav mora biti čovjek koji će Njemačku povesti ponovo do njezine stare veličine?«

> Gdje nema više nikakvog autoriteta, samo ga čovjek iz naroda može uspostaviti... Što je dublje korijenje diktatora u širokim masama, što bolje shvaća kako s njima psihološki treba postupati, to će radnici prema njemu biti manje nepovjerljivi, to će imati više pristaša u tim najsnažnijim slojevima naroda. On sam nema ništa zajedničko s masama; kao svaki veliki čovjek, on je sav ličnost... Kad nužda nalaže, ne uzmiče pred krvoprolićem. Velika su se pitanja oduvijek rješavala krvlju i gvožđem... Da bi postigao svoj cilj, spreman je zgaziti i najbliže... Onaj tko donosi zakone napreduje strašno nesmiljeno ... Kad zatreba, može ih (narode i pojedince) zgaziti vojničkom čizmom...[85]

Nije čudo što se taj mladić Hitleru svidio. To je bio portret vođe, možda ne onakvog kakav je on bio trenutačno, ali vođe kakvim je želio postati – i kakvim je postao. Unatoč svom obrazovanju, Hess je ostao čovjek ograničene inteligencije, uvijek prijemljiv za fantastične ideje koje bi zatim fanatično zastupao. Sve do svog iznenadnog leta u Englesku 1941. bio je jedan od najodanijih i najpouzdanijih Hitlerovih sljedbenika, jedan od malobrojnih kojeg nije izjedala osobna ambicija.

Alfred Rosenberg, iako često ocjenjivan kao »duhovni vođa« nacističke stranke i čak njezin »filozof«, bio je osrednje inteligencije. Rodio se kao sin postolara 12. siječnja 1893. u Revalu (sad Tallinnu) u Estoniji, koja je od 1721. bila dio carske Rusije. Obitelj mu je bila njemačkog porijekla. Studirao je arhitekturu na Moskovkom sveučilištu gdje je 1917. i diplomirao. U danima boljševičke revolucije živio je u Moskvi, i moguće je da se tad, kao što su neki od njegovih neprijatelja u nacističkoj stranci kasnije tvrdili, nosio mišlju da poslane boljševik. Međutim, u veljači 1918. vratio se u Reval i dobrovoljno prijavio u njemačku vojsku kad je ova ušla u grad, ali je bio odbijen kao »Rus«. Naposljetku, pred kraj 1918, pošao je u München gdje se najprije aktivirao u krugovima ruskih emigranata.

Rosenberg je tad upoznao Dietricha Eckarta i preko njega Hitlera. Stranci se priključio 1919. godine. Neizbježno je bilo da se čovjek koji je doista stekao diplomu iz arhitekture snažno dojmi čovjeka koji se nije uspio čak ni upisati na arhitekturu. Hitlera se također dojmila Rosenbergova »učenost« i svidjelo mu se što mladi Baltijac mrzi Židove i boljševike. Kratko vrijeme prije Eckartove smrti, pred kraj 1923, Hitler je imenovao Rosenberga urednikom *Völkischer Beobachtera.* Godinama je podržavao tog potpuno smušenog čovjeka i plitkog »filozofa« kao intelektualnog mentora nacističkog pokreta i glavnog stručnjaka u vanjskopolitičkim pitanjima.

I Hermann Göring je, poput Rudolfa Hessa, došao u München nešto kasnije nakon rata da na tamošnjem sveučilištu studira ekonomiju. I njega je privukla ličnost Adolfa Hitlera. Kao jednom od velikih ratnih heroja, posljednjem komandantu proslavljene Richthofenove lovačke eskadrile, odlikovanom najvišim njemačkim odlikovanjem *Pour le Mérite,* bilo mu se još teže nego većini ratnih veterana vratiti u svakidašnjicu mirnodopskog civilnog života. Neko je vrijeme radio kao civilni pilot u Danskoj, a kasnije u Švedskoj. Jednog je dana prevozio grofa Erica von Rosena na njegovo imanje u blizini Stockholma i, dok je ondje kratko boravio kao gost, zaljubio se u sestru grofice Rosen, Carin von Kantzow, rođenu barunicu Fock, poznatu švedsku ljepoticu. Postojale su, međutim, neke teškoće: Carin von Kantzow bila je padavičarka, udata i mati osmogodišnjeg sina. Ali uspjela je razvrgnuti svoj brak i udati se za hrabrog mladog pilota. Kako je bila bogata, pošla je sa svojim novim mužem u München, gdje su živjeli prilično raskošno dok je on uz put slušao predavanje na sveučilištu.

Ali ne zadugo. Godine 1921. upoznao se s Hitlerom, stupio u stranku i obilno pridonosio u njezinu blagajnu (i osobno Hitleru). Svojom nemirnom energijom pomagao je Röhmu da organizira jurišnike, a godinu dana kasnije, 1922, postavljen je za komandanta SA.

Oko stranačkog diktatora okupilo se i čitavo jato manje poznatih pojedinaca, većinom sumnjiva ugleda. Max Amann, Hitlerov prvi narednik u Listovu puku, žilav, grub tip ali sposoban organizator, postavljen je za poslovođu stranke i *Völkischer Beobachtera* i ubrzo je unio red u novčano poslovanje i jednog i drugog. Za svog tjelohranitelja Hitler je odabrao Ulricha Grafa, mesarskog kalfu, rvača amatera i poznatog razmetljivca. Za »dvorskog fotografa« uzeo je hromog Heinricha Hoffmanna, jedinog čovjeka koji je godinama smio fotografirati Hitlera. Njegova je lojalnost bila pseća, ali i njemu samom korisna, jer ga je na kraju učinila milijunašom. Drugi Hitlerov omiljeni razmetljivac bio je Christian Weber, trgovac konjima, ranije »izbacitelj« u nekoj münchenskoj špelunki i pohlepan pivopija. Blizak je Hitleru tad bio Hermann Esser, koji po govorničkoj vještini nije mnogo zaostajao za Führerom. Njegovi su protužidovski članci zauzimali velik prostor u *Völkischer Beobachteru.* Nije tajio da su ga neko vrijeme uzdržavale ljubavnice. Kao notorni ucjenjivač koji je čak

i svojim stranačkim drugovima, kad bi mu se zamjerili, prijetio da će ih »raskrinkati«, toliko ogadio nekim od poštenijih elemenata u stranci da su zatražili njegovo isključenje. »Znam da je Esser hulja,« odgovorio je Hitler, »ali ću ga zadržati dokle god mi bude potreban.«[86] Tako se odnosio prema gotovo svim svojim bliskim suradnicima, bez obzira na to kako im je mutna bila prošlost – ili sadašnji život. Ubojice, svodnici, pervezni homoseksualci, narkotičari ili, jednostavno, obični razbijači – bilo mu je svejedno dokle god su služili njegovoj svrsi.

Tako je, na primjer, gotovo do kraja podržavao Juliusa Streichera. Taj pokvareni sadist, nekadašnji pučkoškolski učitelj, bio je od 1922. do 1939, kad mu je konačno potamnjela zvijezda, jedan od najprljavijih ljudi u Hitlerovoj okolini. Hvastao se da je osvajač žena te da je ucjenjivao čak i muževe svojih ljubavnica, a slavu i imetak postigao je kao fanatičan antisemit. Njegov zloglasni tjednik *Der Stürmer* bio je pun mračnih priča o židovskim seksualnim zločinima i »ritualnim umorstvima«; opscenost tih priča izazivala je mučninu čak i u mnogih nacista. Streicher je također bio poznat pornograf. Stekao je slavu »neokrunjenog franačkog kralja«, a sjedište vlasti bilo mu je u Nürnbergu gdje je njegova riječ bila zakon i gdje nitko tko mu je protuslovio ili ga ozlovoljio nije bio siguran od tamnice i mučenja. Osim na optuženičkoj klupi u Nürnbergu, gdje se kao ratni zločinac borio za svoj život, nikad ga nisam vidio bez korbača u ruci ili za pasom.

Takvi su bili ljudi koje je Hitler okupio oko sebe u prvim godinama nastojanja da postane diktator nacije, koja je svijetu dala jednog Luthera, Kanta, Goethea, Schillera, Bacha, Beethovena i Brahmsa.

Prvi travnja 1920, dana kada je Njemačka radnička stranka postala Nacionalsocijalistička njemačka radnička stranka ili skraćeno nacistička – Hitler je zauvijek istupio iz vojske. Od tada će sve svoje vrijeme posvetiti stranci od koje ni tad ni kasnije nikad nije primao plaću.

Od čega je, moglo bi se pitati, onda Hitler živio? Njegovi stranački drugovi i sami su se ponekad tome čudili. U optužbama koje su pobunjeni članovi Odbora stranke iznijeli u srpnju 1921, to se pitanje otvoreno postavljalo: »Ako ga bilo koji član pita od čega živi i čime se ranije bavio, on se uvijek razbjesni i uzruja. Dosad još nitko nije čuo odgovor na ta pitanja. Stoga njegova savjest ne može biti čista, osobito zato što njegovo obilno druženje sa ženama, kojima se često predstavlja kao ‘kralj Münchena’, stoji mnogo novaca.«

Hitler je odgovorio na to pitanje u toku rasprave oko tužbe koju je bio podigao protiv autora letka. Kad ga je sudac upitao od čega zapravo živi, odgovorio je: »Kad nastupam za Nacionalsocijalističku stranku, onda ne uzimam novac za sebe. Ali držim govore i za druge organizacije i tad, naravno, prihvaćam honorar. Također ru-

čam svakog dana kod drugog stranačkog druga. Osim toga, u skromnom me opsegu potpomažu i neki stranački drugovi.«[87]

To je vjerojatno bilo vrlo blizu istine. Imućni prijatelji kao Dietrich Eckart, Göring i Hanfstaengl nesumnjivo su mu »pozajmljivali« novaca da plati stanarinu, kupi odjeću i plati ručak. U svojim potrebama bio je neosporno skroman. Do 1929. stanovao je u dvosobnom stanu u četvrti sitne buržoazije u *Thierschstrasse* blizu rijeke Isar. Zimi je nosio stari trenčkot – koji je kasnije s bezbrojnih fotografija postao poznat svakom u Njemačkoj. U ljetu se često pojavljivao u kratkim kožnatim hlačama kakve je većina Bavaraca nosila za topla vremena. Godine 1923. Eckart i Esser otkrili su *Platterhof,* jedno svratište blizu Berchtesgadena, koje je postalo ljetna rezidencija Hitlera i njegovih prijatelja. Tu se Hitler zaljubio u prekrasni planinski kraj i kasnije izgradio prostranu vilu, *Berghof,* koja mu je bila dom i u kojoj je provodio, mnogo vremena prije rata.

Međutim, u burnim godinama između 1921. i 1923. godine malo mu je vremena preostajalo za odmor i razonodu. Trebalo je izgraditi stranku, nadzirati je i čuvati od zavidnih suparnika, jednako bezobzirnih kao i on. Nacistička stranka bila je samo jedna od nekoliko desničarskih pokreta u Bavarskoj koji su nastojali privući pažnju i podršku javnosti, a u ostalim dijelovima Njemačke bilo ih je još mnogo više. Događaji su se odvijali vrtoglavom brzinom i situacija neprekidno mijenjala tako da je političar morao biti budan da trenutni položaj dobro ocijeni i iskoristi. U travnju 1921. saveznici su podnijeli Njemačkoj račun za reparacije, koji se penjao do 132 milijarde zlatnih maraka – 33 milijarde dolara – koje Njemačka, kako su rekli, nikad neće moći platiti. Uobičajeni tečaj marke bio je četiri marke za dolar, ali vrijednost marke je naglo padala; do ljeta 1921. pala je na sedamdeset i pet maraka za dolar, a godinu dana kasnije dolar je vrijedio četristo maraka. Erzberger je ubijen u kolovozu 1921. U lipnju 1922. pokušali su ubili Philippa Scheidemanna, socijalista koji je proglasio Republiku. Istog mjeseca, 24. lipnja, na Ulici je ustrijeljen ministar vanjskih poslova Rathenau. U sva tri slučaja atentatori su bili ljudi s krajnje desnice. Nesigurna nacionalna vlada u Berlinu naposljetku je odgovorila na izazov posebnim Zakonom o zaštiti Republike, koji je predviđao teške kazne za politički terorizam. Berlin je tražio raspuštanje bezbrojnih naoružanih liga i kraj političkog gangsterizma. Bavarska vlada, čak i pod umjerenim grofom Lerchenfeldom, koji je 1921. došao na mjesto ekstremista Kahra, nije mogla zadovoljiti zahtjeve Berlina. Kad je pokušala primijeniti zakon protiv terorizma, bavarski desničari, među kojima je Hitler bio jedan od priznatih mladih vođa, organizirali su zavjeru za zbacivanje Lerchenfelda i marš na Berlin da sruše Republiku.

Mlada demokratska Weimarska Republika bila je u velikoj nevolji; i samom njezinom opstanku neprestano su prijetili ne samo s krajnje desnice već i s krajnje ljevice.

Bilješke

Drugo poglavlje

* Taj se izraz pojavio u prvom njemačkom izdanju *Mein Kampfa,* ali je u svim daljnjim izdanjima bio promijenjen u »revoluciju«.

* Pripisivanje tog mita engleskom generalu u najmanju je ruku netočno. Ali Wheeler–Bennett u *Wooden Titan: Hindenburg,* objasnio je da su, ironijom sudbine, dva britanska generala ipak bila – i nehotice – u nekoj vezi sa širenjem te lažne legende. »Prvi je bio general-major Frederick Maurice, čiju su knjigu *The Last Four Months* objavljenu 1919. kritičari u njemačkoj štampi potpuno pogrešno prikazali kao dokaz da su njemačku vojsku izdali u vlastitoj zemlji socijalisti, a da nije poražena na fronti.« General je demantirao ovo tumačenje njemačke štampe, ali bez uspjeha. Ludendorff se okoristio tim prikazima da uvjeri Hindenburga. »Drugi oficir,« kaže Wheeler–Bennett, »bio je general-major Malcolm, šef britanske vojne misije u Berlinu. Ludendorff je jedne večeri večerao s generalom i svojom uobičajenom bujnom elokvencijom razlagao kako je Glavnoj upravi kopnene vojske oduvijek manjkala podrška civilne vlasti i kako je revolucija izdala armiju. U nastojanju da razbistri značenje Ludendorffove rječitosti jednom rečenicom, general Malcolm ga je upitao: ‘Htjeli ste reći generale, da vam je zabijen nož u leđa?’ Ludendorffu su se oči zakrijesile i on se željno uhvatio te rečenice. ‘Nož u leđa?’ ponovio je. ‘Da, upravo to. Zabili su nam nož u leđa.’«

* Nekoliko je generala imalo hrabrosti da to i kaže. Dana 23. kolovoza 1924. *Frankfurter Zeitung* objavio je članak generala Freiherra von Schönaicha u kojem je analizirao uzroke njemačkog poraza. Došao je do »nepobitnog zaključka da svoju propast dugujemo nadmoći naših vojnih vlasti nad civilnim ... Zapravo, njemački militarizam je jednostavno počinio samoubojstvo.« (Citirao Telford Taylor u *Sword and Swastika,* str. 16)

* Kapp je rođen u New Yorku 24. srpnja 1868.

* Na završetku rata Ludendorff je pobjegao u Švedsku prerušen, s lažnim zaliscima i plavim naočalama. Vratio se u Njemačku u veljači 1919, pišući svojoj ženi: »Revolucionari će učiniti najveću glupost ako nas ostave na životu. Jer, ako ikad ponovno dođem na vlast, neće biti opraštanja. Tad ću mirne savjesti dati objesiti Eberta, Scheidemanna i kompaniju i gledati ih kako vise.« (Margarine Ludendorff, *Als ich Ludendorffs Frau war,* str. 229). Ebert je bio prvi predsjednik, a Scheidemann prvi kancelar Weimarske Republike. Ludendorff, iako zamjenik vrhovnog komandanta Hindenburga, bio je posljednje dvije godine rata stvarni diktator Njemačke.

* Eckart je umro od pića u studenome 1923.

* Harrer se također suprotstavio Hitlerovu silovitom antisemitizmu i vjerovao je da Hitler odbija radničke mase. To su bili pravi razlozi zbog kojih je dao ostavku.

* Napustio je stranku 1923, ali je služio kao potpredsjednik bavarskog *Landtaga* (Zemaljske skupštine) od 1924. do 1928. Godine 1930. se pomirio s Hitlerom, ali se nije nikad više vratio aktivnoj politici. Sudbina svih otkrivača, kao što Heiden primjećuje, zadesila je i Drexlera.

* U originalu *Cavaliers* i *Roundheads*, stranke u Engleskoj za vladavine Charlesa I. (Prev)

* U svojim memoarima *Unheard Witness* Hanfstaengl kaže da ga je prvi na Hitlera upozorio Amerikanac kapetan Truman Smith, tada pomoćnik vojnog atašea pri američkoj ambasadi u Berlinu. U studenome 1922. amba-

sada je poslala Smitha u München da prikupi informacije o nekom opskurnom političkom agitatoru po imenu Adolf Hitler i njegovoj novoosnovanoj Nacionalsocijalističkoj radničkoj stranci. Za jednog mladog profesionalnog američkog oficira, kapetan Smith je imao izvanredan dar za političku analizu. Za tjedan dana koji je proveo u Münchenu, od 15. do 22. studenog, uspio je vidjeti Ludendorffa, prestolonasljednika Rupprechta i desetak političkih vođa u Bavarskoj, od kojih mu je većina rekla da je Hitler nova zvijezda koja se diže na političkom nebu, a njegova stranka sve jača politička snaga. Smith se požurio da prisustvuje jednom skupu na otvorenom na kojem je govorio Hitler. »Nikad u svom životu nisam vidio takav prizor!« zabilježio je u svoj dnevnik odmah zatim. »Upoznao sam Hitlera i on mi je obećao razgovor u ponedjeljak, u kojem će mi objasniti svoje ciljeve.« U ponedjeljak Smith se uputio do Hitlerove rezidencije, »male, gole spavaonice na prvom katu trošne kuće«, kako ju je opisao – gdje je dugo razgovarao s budućim diktatorom, gotovo nepoznatim izvan Münchena. »Sjajan demagog!« počeo je zapis u svom dnevniku pomoćnik američkog atašea te večeri. »Malo kad sam slušao tako logičnog i fanatičnog čovjeka.« Datum je bio: 22. studenog 1922.

Te iste večeri, upravo pred odlazak u Berlin, Smith se sastao s Hanfstaenglom, ispričao mu o svom razgovoru s Hitlerom i savjetovao mu da posjeti tog čovjeka. Nacistički vođa je te večeri trebao govoriti na jednom skupu i kapetan Smith uručio je svoju novinarsku ulaznicu Hanfstaenglu. Ovaj je, kao i toliki drugi, opijen Hitlerovim govorništvom, potražio Hitlera poslije skupa i ubrzo postao pristaša nacista.

Vrativši se u Berlin, gdje se u to vrijeme na Hitlera obraćalo malo pažnje, kapetan Smith je napisao poduži izvještaj koji je ambasada poslala u Washington 25. studenog 1922. S obzirom na to kad je napisan, to je izvanredan dokument.

Najaktivnija politička snaga u ovom trenutku (pisao je Smith) jest Nacionalsocijalistička radnička stranka. Manje politička stranka, a više narodni pokret koji treba smatrati bavarskom verzijom talijanskih fašista... Nedavno je zadobila politički utjecaj koji je sasvim nerazmjeran njenoj stvarnoj brojčanoj jakosti...

Adolf Hitler je od samog početka bio dominantna snaga u pokretu i ličnost tog čovjeka nesumnjivo je jedan od najhitnijih činilaca koji su pridonijeli uspjehu pokreta ... Njegova je sposobnost da utječe na narodni skup upravo stravična. U privatnom razgovoru pokazao se kao snažan i logičan sugovornik, koji, kad je obojen fanatičnom ozbiljnošću, ostavlja vrlo dubok dojam na neutralnog slušaoca.

Pukovnik Smith koji je kasnije, u prvim godinama nacističkog režima, služio kao vojni ataše u Berlinu, ljubazno je autoru ove knjige slavio na raspolaganje svoj dnevnik i zabilješke s putovanja u Münhen. One su bile od neprocjenjive koristi u pripremanju ovog poglavlja.

* Hanfstaengl je proveo dio drugog svjetskog rata u Washingtonu, naoko kao internirani državljanin neprijateljske zemlje, a zapravo kao »savjetnik« američke vlade za pitanja nacističke Njemačke. Ta konačna uloga u životu, koja se činila tako smiješnom Amerikancima koji su poznavali njega i nacističku Njemačku, mora da ga je zabavljala.

3

VERSAILLES, WEIMAR I PIVNIČKI PUČ

Većini ljudi u pobjedničkim savezničkim zemljama proglašenje Republike 9. listopada 1918. činilo se znakom svitanja novog dana za njemački narod i državu. Woodrow Wilson, u razmjeni nota koje su dovele do primirja, navaljivao je da se ukine hohenzollernovska militaristička autokracija, i Nijemci su mu, iako oklijevajući, udovoljili. Kaiser je bio prisiljen da abdicira i pobjegne; monarhija je ukinuta, sve dinastije u Njemačkoj brzo odstranjene i proglašena je republikanska vlada.

Ali proglašena slučajno! Poslije podne 9. listopada, takozvana Socijaldemokratska većina pod vodstvom Friedricha Eberta i Philippa Scheidemanna sastala se u *Reichstagu* u Berlinu nakon ostavke kancelara princa Maxa von Badena. Bili su prilično zbunjeni. Princ Max je upravo objavio Kaiserovu abdikaciju. Ebert, po zanimanju sedlar, smatrao je da bi ga mogao naslijediti jedan od Wilhelmovih sinova – bilo koji osim lakomislenog prestolonasljednika – jer je bio pristaša ustavne monarhije po britanskom uzoru. Ebert, iako je predvodio socijaliste, užasavao se od socijalne revolucije. »Mrzim je kao grijeh,« izjavio je jednom.

Ali revolucija je lebdjela u zraku. Berlin je bio paraliziran generalnim štrajkom. Nekoliko blokova kuća niže od *Reichstaga* u širokoj *Unter den Linden,* spartakovci predvođeni lijevim socijalistima Rosom Luxemburg i Karlom Liebknechtom spremali su se da iz carske palače, svoje tvrđave, proglase vlast sovjeta. Kad je glas o tome dopro do socijalista u *Reichstagu,* bili su zaprepašteni. Trebalo je nešto učiniti i preduhitriti spartakovce. Scheidemann se nečeg sjetio. Ne savjetujući se sa svojim drugovima, pojurio je do prozora nad *Königsplatzom,* na kojem se bila okupila masa, gurnuo glavu kroz prozor i svojim riječima, kao da mu je ta misao tog trena pala na pamet, proglasio republiku! Sedlar Ebert bio je bijesan. Nadao se da će nekako spasiti hohenzollernovsku monarhiju.

Tako se rodila njemačka Republika, u neku ruku slučajno. Ako sami socijalisti nisu bili uvjereni republikanci, teško se moglo očekivati da će to biti konzervativci.

Ali ovi posljednji su se otresli odgovornosti. Oni i vojničke vođe, Ludendorff i Hindenburg, gurnuli su političku vlast u ruke neodlučnim socijaldemokratima. Time su istodobno uspjeli svaliti na leđa tih demokratskih radničkih vođa odgovornost za potpisivanje predaje i nakon toga mirovnog ugovora, ostavivši tako na njima krivnju za njemački poraz i sve one patnje koje je izgubljeni rat i diktirani mir mogao donijeti njemačkom narodu. Bila je to otrcana smicalica koju bi prozrelo i dijete, ali u Njemačkoj je upalila. Republika je od samog početka bila osuđena na propast.

Možda i nije moralo biti tako. U listopadu 1918. socijaldemokrati, držeći apsolutnu vlast u rukama, mogli su brzo položiti temelj za trajnu demokratsku republiku. Ali da to postignu, morali bi bez prestanka suzbijati, ili bar bez prestanka kočiti, snage na koje se hohenzollernovsko carstvo oslanjalo, a koje ne bi lojalno prihvatile demokratsku Njemačku: feudalne *Junkere* i druge gornje klase, magnate koji su upravljali velikim industrijskim koncernima, nemirne *condottiere* Freikorpsa, visoke činovnike carske državne uprave, a najviše od svih vojne kaste i pripadnike Generalštaba. Morali bi rasparčati mnoge veleposjede koji su bili neekonomični, i industrijske monopole i koncerne, te očistiti činovništvo, sudslvo, policiju, sveučilišta i vojsku od svih koji neće lojalno služiti novoj demokratskoj vlasti.

To socijaldemokrati, većinom dobronamjerni sindikalisti jednako navikli da se klanjaju staroj, uvriježenoj vlasti kao i ostale njemačke klase, nisu mogli. Umjesto toga, počeli su ustupati vlast snazi koja je uvijek u modernoj Njemačkoj dominirala – vojsci. Jer, iako je bila pobijeđenu na ratištu, vojska se nadala da će se održati kod kuće i da će suzbiti revoluciju. Da to postigne, poduzela je brze i odlučne korake.

U noći 9. studenog 1918, nekoliko sati nakon »proglašenja« Republike, u Ebertovu kabinetu u Kancelariji Reicha u Berlinu zazvonio je telefon. Bio je to poseban telefon, privatnom i tajnom linijom povezan s Glavnom upravom kopnene vojske u Spau. Ebert je bio sam. Dignuo je slušalicu. »Ovdje Groener,« rekao je glas. Bivši je sedlar, još smućen događajima tog dana koji su mu iznenada, protiv njegove volje, bacili u ruke ono malo političke vlasti što je još u Njemačkoj koja se raspadala ostalo, bio impresioniran. General Wilhelm Groener bio je Ludendorffov nasljednik kao najstariji načelnik Uprave za snabdijevanje. On je bio taj koji je ranije tog dana Kaiseru – feldmaršal Hindenburg nije smogao za to hrabrosti – kratko i otvoreno objasnio da vojska više ne stoji iza nosioca krune – smioni čin koji mu oficirska kasta nije nikad oprostila. Između Eberta i Groenera razvilo se obostrano poštovanje još u 1916, kad je general, tad šef ratne proizvodnje, usko surađivao sa socijalističkim vođom. Početkom listopada – nekoliko dana ranije – oni su se savjetovali u Berlinu kako da se spasi monarhija i *Vaterland.*

Sad, u najmračnijem trenutku *Vaterlanda,* povezala ih je tajna telefonska linija. Tu i tad su socijalistički vođa i drugi čovjek njemačke vojske sklopili pakt, iako to još

mnogo godina nije bilo poznato javnosti, koji je trebao odlučiti o sudbini nacije. Ebert je pristao da dokrajči anarhiju i boljševike, a vojska da ostane sačuvana u svom dotadašnjem obliku i sa svim pravima. Groener se obvezao da će vojska dati podršku Ebertu i pomoći novoj vladi da se učvrsti i provede svoje ciljeve.

»Hoće li feldmaršal [Hindenburg] zadržati zapovjedništvo?« pitao je Ebert.

General Groener je odgovorio da hoće.

»Prenesite feldmaršalu zahvalnost vlade,« odgovorio je Ebert.[88]

Njemačka vojska bila je spasena, ali je Republika na sam dan svog osnutka bila izgubljena. Generali, uz časnu iznimku samog Groenera i nekolicine drugih, nikad joj neće služiti lojalno. Naposljetku su je, predvođeni Hindenburgom, izdali nacistima.

U tom trenutku su, istina, Ebert i njegovi socijaldemokratski drugovi bili pod utjecajem najnovijih događaja u Rusiji. Nisu željeli postati njemački Kerenski. Nisu htjeli da ih istisnu boljševici. Posvuda u Njemačkoj nicali su vojnički i radnički sovjeti i prisvajali vlast, kao što su učinili i u Rusiji. Upravo te grupe izabrale su 10. listopada Vijeće narodnih predstavnika, s Ebertom na čelu, da privremeno vlada Njemačkom. U prosincu se u Berlinu sastao prvi Kongres sovjeta. Sastavljen od delegata vojničkih i radničkih vijeća širom zemlje, zahtijevao je skidanje Hindenburga, ukidanje redovne vojske i uspostavljanje civilne garde, čije bi oficire birali obični vojnici, u stajala bi pod vrhovnom upravom Vijeća narodnih predstavnika.

Za Hindenburga i Groenera to je bilo previše. Odbili su da priznaju autoritet Kongresa sovjeta. Ni sam Ebert nije poduzeo ništa da izvrši njegove zahtjeve. Ali vojska, boreći se za opstanak, tražila je da vlada kojoj je obećala podršku poduzme odlučnije mjere. Dva dana prije Božića Narodna mornarička divizija, sad pod upravom spartakovaca, zauzela je *Wilhelmstrasse,* prodrla u Kancelariju Reicha i presjekla telefonske veze. Ali tajna je linija s Vrhovnom komandom i dalje funkcionirala i preko nje Ebert je zatražio pomoć. Vojska je obećala da će vladu osloboditi jedinice iz Potsdama, ali, prije nego što su one stigle, povukli su se pobunjeni mornari u svoje kasarne u konjušnicama carske palače koju su u rukama držali spartakovci.

Spartakovci na čelu s Karlom Liebknechtom i Rosom Luxemburg, dvoje najsposobnijih agitatora u Njemačkoj, nastojali su i dalje ostvariti republiku sovjeta. Njihova je oružana snaga u Berlinu rasla. Na Badnjak je mornarička divizija lako odbila pokušaj redovne vojske iz Potsdama da je istjera iz carskih konjušnica. Hindenburg i Groener navaljivali su na Eberta da poštuje pakt koji su sklopili i da potisne komuniste. Ebert se vrlo spremno odazvao. Dva dana nakon Božića imenovao je Gustava Noskea ministrom narodne obrane i od tada su događaji k krenuli logikom kakvu su svi što su poznavali novog ministra mogli očekivati.

Noske je bio po zanimanju drvosječa koji se probijao prema vrhu u sindikalnom

pokretu i socijaldemokratskoj stranci, a godine 1906. postao član Reichstaga, gdje su ga smatrali stranačkim stručnjakom za vojna pitanja. Također je postao poznat po izraženom nacionalizmu i kao čovjek čvrste ruke. Princ Max von Baden izabrao ga je da uguši pobunu mornara u Kielu u prvim danima studenog, i on ju je ugušio. Zbijen čovjek četvrtastih čeljusti, velike fizičke snage i energije, iako ograničene inteligencije – tipične, tvrdili su njegovi neprijatelji, za njegovu struku – Noske je prilikom svog imenovanja za ministra obrane izjavio: »Netko mora biti pas gonič.«

Početkom siječnja 1919. udario je. Od 10. do 17. siječnja, u »krvavom tjednu«, kako su ga u Berlinu neko vrijeme nazivali – redovna i dobrovoljačka vojska, po direktivama Noskea i pod komandom generala von Lüttwitza, skršile su spartakovce.* Rosu Luxemburg i Karla Liebknechta uhvatili su i ubili oficiri gardijske konjaničke divizije.

Ubrzo pošto su borbe u Berlinu prestale, u Njemačkoj su održani izbori za Narodnu skupštinu koja će donijeti nacrt novog ustava. Glasanje 19. siječnja 1919. pokazalo je da su srednje i više klase vratile nešto od hrabrosti za nepuna dva mjeseca od »revolucije«. Socijaldemokrati (većina i Nezavisni socijalisti), koji su vladali sami jer nijedna druga skupina nije htjela snositi teret, dobili su 13,800.000 glasova od 30 milijuna, koliko je ukupno glasalo, i osvojili 185 od 421 mjesta u skupštini, što je bilo znatno manje od većine. Očito je bilo da novu Njemačku neće graditi radnička klasa sama. Dvije stranke srednje klase, Stranka centra, koja je predstavljala politički pokret rimokatoličke crkve, i Demokratska stranka, rođena iz fuzije u studenome od stare Progresivne stranke i lijevog krila Nacionalnih liberala, dobile su zajedno 11,500.000 glasova i 166 mjesta u skupštini. Obje stranke pružale su podršku umjerenoj, demokratskoj republici, iako je bilo i prilično mnogo sklonosti za kasniji povratak monarhije.

Konzervativci, čije su neke vođe u studenome bile prešle u tajnost, a drugi, kao grof von Westarp, tražili od Eberta zaštitu, dokazali su da nipošto nisu iskorijenjeni, iako im se broj smanjio. Prekršteni u Njemačku nacionalnu narodnu stranku, dobili su više od tri milijuna glasova i 44 poslanika; njihovi desničarski saveznici, Nacionalni liberali, koji su promijenili ime u Njemačku narodnu stranku, dobili su gotovo milijun i pol glasova i 19 poslaničkih mjesta. Iako u odlučnoj manjini te dvije konzervativne stranke dobile su ipak dovoljni broj mjesta u skupštini da se njihov glas čuje. I doista, čim se Skupština okupila u Weimaru 6. veljače 1919, vođe tih dviju skupina skočile su u obranu imena Kaisera Wilhelma II. i načina na koji su on i njegovi generali vodili rat. Gustav Stresemann, šef Narodne stranke, tad još nije – kako se to kasnije mnogima činilo – promijenio stav. Godine 1919. još je bio poznat kao glasnogovornik Glavne uprave kopnene vojske u Reichstagu – »Ludendorffov momak«, kako su ga nazivali – energični zagovornik politike pripojenja, fanatik

bespoštednog podmorničkog rata.

Ustav, koji je Skupština donijela nakon šestomjesečne debate, izglasan 31. srpnja 1919, a predsjednik ga je potvrdio 31. kolovoza – bio je na papiru, najliberalniji i najdemokratskiji dokument te vrste u dvadesetom stoljeću, tehnički gotovo savršen, pun oštroumnih i zadivljujućih odredaba koje su, činilo se, jamčile funkcioniranje gotovo nepogrešive demokracije. Ideja o kabinetskoj vladi bila je posuđena od Engleske i Francuske, o jakom .i popularnom predsjedniku od Amerike, a referendum od Švicarske. Detaljan i kompliciran sistem proporcionalne zastupljenosti i biranja po listama bio je utvrđen da bi se izbjegao gubitak glasova i da bi se malim manjinama omogućilo da budu zastupljene u parlamentu.*

Tekst weimarskog ustava morao je goditi ušima svakog demokratski raspoloženog čovjeka. Narod je bio proglašen suverenom: »Politička vlast proizlazi iz naroda.« Muškarci i žene dobili su pravo glasa u dvadeset prvoj godini života... »Svi Nijemci jednaki su pred zakonom ... Osobna je sloboda nepovrediva ... Svaki Nijemac ima pravo ... da slobodno izražava svoje mišljenje ... Svi Nijemci imaju pravo da osnivaju udruženja ili društva ... Svi stanovnici Reicha uživaju punu slobodu uvjerenja i vjeroispovijesti ... « Nitko na svijetu neće biti slobodniji od Nijemca, nijedna vlada demokratskija i liberalnija od ove. Bar na papiru.

U SJENCI VERSAILLESA

Još prije nego što je bio gotov nacrt weimarskog ustava, dogodilo se nešto neizbježno što je bacilo prokletstvo na njega i Republiku koju je ustav trebao učvrstiti. Bio je to nacrt Versajskog ugovora. U prvim kaotičnim i buntovnim danima mira i čak nakon početka zasjedanja Narodne skupštine u Weimaru, njemački je narod, činilo se, malo razmišljao o svom porazu.

Ili ako jest, činilo se da je uvjeren da je – uklonivši Hohenzollerne, kako su Saveznici tražili, satrvši boljševike i krenuvši u stvaranje demokratske, republikanske vlade – stekao pravo na pravedan mir koji se neće temeljiti na njegovu porazu već na slavnih 14 točaka predsjednika Wilsona. Činilo se da njemačko pamćenje ne seže ni godinu dana unatrag, do 3. ožujka 1918, kad je pobjednička njemačka Vrhovna komanda nametnula poraženoj Rusiji u Brest–Litovsku mirovni ugovor koji je jedan britanski povjesničar, pišući dva desetljeća pošto su se ratne strasti bile smirile, ocijenio kao »poniženje bez presedana ili primjera u modernoj historiji«.[89] Njime se Rusiji oduzimao teritorij gotovo velik koliko Austrija, Mađarska i Turska zajedno, sa 56 milijuna stanovnika ili 32 posto cijelog stanovništva; trećina njezinih željezničkih

pruga, 73 posto željezne rudače, 89 posto ukupne proizvodnje ugljena i više od 5.000 tvornica i industrijskih postrojenja. Štoviše, Rusija je bila obavezna platiti Njemačkoj ratnu odštetu od šest milijardi maraka.

Dan obračuna Nijemcima je stigao potkraj proljeća 1919. Uvjeti Versajskog mira, koje su Saveznici sastavili a da prethodno nisu ni pregovarali s Njemačkom, bili su u Berlinu objavljeni 7. svibnja. Narodu koji se tvrdoglavo zavaravao do posljednjeg trenutka odjeknuli su kao udarac maljem. Diljem zemlje organizirani su protestni masovni skupovi protiv ugovora koji su tražili da ga Njemačka ne potpiše. Scheidemann, koji je poslao kancelar u toku Weimarske skupštine, povikao je: »Neka se osuši ruka koja potpiše taj ugovor!« Osmi svibnja privremeni predsjednik Ebert i vlada javno su žigosali uvjete ugovora kao »nepodnošljive i neprihvatljive«. Sutradan njemačka delegacija u Versaillesu napisala je nepopustljivom Clemenceauu da je takav ugovor »nepodnošljiv za bilo koju naciju«.

Što je bilo tako nepodnošljivo u njemu? Njime je Alzas s Lotaringijom vraćen Francuskoj, komad teritorije Belgiji, a Danskoj – nakon plebiscita – sličan komad Schleswiga, koji je Bismarck oduzeo Dancima u prošlom stoljeću, pošto ih je bio porazio u ratu. Poljacima je vraćao zemlje – neke tek nakon plebiscita – koje su Nijemci bili prisvojili u toku podjele Poljske. To je bila jedna od odredaba ugovora koja je Nijemce najviše razbjesnila, ne samo zato što će Istočna Pruska biti odvojena od *Vaterlanda* uskim koridorom koji je omogućavao Poljskoj izlaz na more, već i zato što su mrzili Poljake smatrajući ih nižom rasom. Ništa manje nije ogorčilo Nijemce to što im je ugovor nametao odgovornost za izazivanje rata i zahtijevao da Saveznicima izruče Kaisera Wilhelma II i oko osam stotina drugih »ratnih zločinaca«.

Reparacije će se odrediti kasnije, ali prva rata od pet milijardi dolara u zlatnim markama dospijevala je između 1919. i 1921, a neke vrste robe – ugljen, brodove, drvo, stoku itd. – trebalo je dati umjesto reparacija u novcu.

Ali, najviše je Nijemce boljelo što je Versailles doslovno razoružao Njemačku* i tako, bar privremeno, stao na put njemačkoj hegemoniji u Evropi. A ipak je omraženi Versajski ugovor, za razliku od onog koji su Nijemci bili nametnuli Rusiji, ostavio Reich geografski i ekonomski pretežno netaknut, nedirnutog političkog jedinstva i potencijalne snage velike nacije.

Privremena vlada u Weimaru, s izuzetkom Erzbergera koji je tražio prihvaćanje ugovora tvrdeći da se njegove odredbe mogu lako zaobići, bila je oštro protiv toga da se prihvati versajski *Diktat,* kako su ga tad nazivali.

Iza vlade stajala je premoćna većina građana, od desnice do ljevice.

A vojska? Može li vojska, ako se ugovor odbije, odoljeti neizbježnom savezničkom napadu sa zapada? Ebert je to pitanje uputio Glavnoj upravi kopnene vojske koja se bila preselila u Kolberg. Sedamnaesti lipnja feldmaršal von Hindenburg, po-

taknut generalom Groenerom, koji je uviđao da bi njemački vojni otpor bio bezuspješan, odgovorio je:

> U slučaju obnove neprijateljstva, možemo vratiti pokrajinu Posen (u Poljskoj) i braniti svoje istočne granice. Na zapadu, međutim, ne možemo mnogo računati da bismo se uspješno oduprli jačoj neprijateljskoj ofenzivi, s obzirom na brojčanu nadmoć Antante i njezine mogućnosti da nas opkoli s oba krila.
>
> Povoljan ishod operacije u cjelini stoga je vrlo dvojben, ali kao vojnik moram pretpostaviti častan poraz sramotnu miru.

Završne riječi uglednog feldmaršala bile su u najboljoj njemačkoj vojničkoj tradiciji, ali njihova se iskrenost može prosuditi po činjenici koju njemački narod nije znao – a to je da se Hindenburg bio složio s Groenerom da bi pokušaj otpora Saveznicima bio ne samo beznadan već bi mogao dovesti do uništenja dragocjenog oficirskog kadra vojske i, štoviše, propasti Reicha.

Saveznici su zatražili od Njemačke konačni odgovor. Šesnaesti lipnja, dan prije no što je Hindenburg poslao svoj pismeni odgovor Ebertu, postavili su Nijemcima ultimatum: ili će mirovni ugovor biti prihvaćen do 24. lipnja, ili sporazum o obustavi vatre prestaje vrijediti i savezničke će snage »poduzeti korake koje smatraju podobnim da silom provedu svoje uvjete«.

Ponovo je Ebert apelirao na Groenera. Ako Glavna uprava kopnene vojske smatra da postoje izgledi za uspješni oružani otpor Saveznicima, Ebert obećava da će pokušati postići odbacivanje ugovora u skupštini. Ali odgovor mu je potreban smjesta. Osvanuo je posljednji dan ultimatuma, 24. lipnja. Ponovo su Hindenburg i Groener održali savjetovanje. »Vi znate jednako dobro kao i ja da je oružani otpor neostvariv,« rekao je ostarjeli, umorni feldmaršal. Ali ponovo, kao u Spau 9. studenog 1918, kad nije smogao hrabrosti da Kaiseru saopći konačnu istinu te je tu neugodnu dužnost prepustio Groeneru, odbio je da kaže istinu privremenom predsjedniku Republike. »I vi možete odgovoriti predsjedniku kao i ja,« rekao je Groeneru.[90] I ponovo je smioni general preuzeo konačnu odgovornost koja je .padala na feldmaršala, iako je morao znati da će to udvostručiti njegovu krivnju u očima oficirskog kora. Telefonom je javio predsjedniku gledišta Glavne uprave kopnene vojske.

Narodna skupština, kojoj je odlanulo što su vojni rukovodioci preuzeli odgovornost – činjenica koja je brzo zaboravljena u Njemačkoj. – odobrila je potpisivanje mirovnog ugovora velikom većinom i njezina je odluka javljena Clemenceauu svega devetnaest minuta prije isteka savezničkog ultimatuma. Četiri dana kasnije, 28. lipnja 1919, u Dvorani zrcala versajskog dvorca ugovor je bio potpisan.

PODIJELJENA KUĆA

Od toga dana Njemačka se podijelila.

Konzervativci nisu prihvaćali ni mirovni ugovor ni Republiku koja ga je ratificirala. Niti je to kasnije prihvatila vojska – izuzevši generala Groenera – iako se zaklela da će podržavati novi demokratski režim i sama donijela konačnu odluku da se potpiše ugovor u Versaillesu. Usprkos »revoluciji« u studenome, konzervativci su još u rukama držali ekonomsku moć: vlasništvo industrije, velikih posjeda i većinu nacionalnog kapitala. Njihovo se bogatstvo moglo upotrijebiti, i upotrebljavalo se, za financiranje političkih stranaka i političke štampe koja će se ubuduće trsiti da potkopa Republiku.

Vojska je počela izigravati vojna ograničenja određena mirovnim ugovorom još prije nego se tinta na njemu i osušila. A zahvaljujući plašljivosti i kratkovidnosti socijalističkih vođa, oficirski kor je uspio ne samo održati vojsku u njezinoj pruskoj tradiciji, kao što smo vidjeli, nego je pretvoriti u pravo središte političke moći u novoj Njemačkoj. Vojska nije, sve do posljednjeg dana kratkotrajne Republike, uložila svoj ulog ni u jedan od političkih pokreta. Ali, pod generalom Hansom von Seecktom, sjajnim kreatorom *Reichswehra* koji je sad imao 100.000 ljudi, vojska je, iako brojčano malena, postala država u državi, sve snažnije djelujući na vanjsku i unutarnju politiku zemlje, sve do trenutka kad je daljnji opstanak Republike počeo ovisiti o volji oficirskog kora.

Kao država u državi, vojska je zadržala svoju neovisnost o nacionalnoj vladi. Po weimarskom ustavu *Reichswehr* se trebao podrediti kabinetu i parlamentu, kao vojske u drugim zapadnim demokracijama. Ali nije.

A niti je oficirski kor bio očišćen od antirepublički raspoloženih monarhista. Nekoliko socijalističkih vođa, kao Scheidemann i Grzesinski, tražili su »demokratizaciju« oružanih snaga. Uviđali su opasnost od toga da se vojska preda ponovo u ruke oficira stare autokratske imperijalne tradicije. Ali njima su se uspješno suprotstavili ne samo generali već i njihovi drugovi socijalisti predvođeni ministrom obrane, Noskeom. Taj proleterski ministar Republike otvoreno se hvastao da želi oživiti »ponosite vojničke uspomene na svjetski rat«. Propust izabrane vlade da izgradi novu vojsku, koja bi bila odana demokratskom duhu i podređena kabinetu i *Reichstagu*, bila je, kao što će vrijeme pokazati, fatalnu greška Republike.

Propust da očisti sudstvo bila je druga. Sudska administracija postala je jedno od žarišta kontrarevolucije, iskrivljujući pravdu u svrhu reakcionarnih političkih ciljeva »Nemoguće je izbjeći zaključku,« izjavio je povjesničar L. Neumann, »da je politič-

ka pravda najcrnja stranica u životu njemačke Republike.«[91] Nakon Kappova puča 1920, vlada je optužila 705 osoba za veleizdaju; samo jedna, šef berlinske policije, bila je kažnjena – na pet godina »časnog zatvora«.

Kad je pruska država obustavila njegovu mirovinu, Vrhovni sud je presudio da mu se vrati. Jedan njemački sud je u prosincu 1926. odobrio generalu von Lütwitzu, vojnom vođi Kappova puča, isplatu zaostale penzije i za ono razdoblje kad se bio urotio protiv vlade i za svih pet godina nakon toga, kad je kao bjegunac pred pravdom živio u Mađarskoj.

A stotine njemačkih liberala bile su osuđene na duge kazne zatvora za izdaju jer su otkrivali ili upozoravali u štampi ili govorom kako vojska neprestano krši Versajski ugovor. Zakoni za izdaju nemilosrdno su se primjenjivali na pristaše Republike; oni s desnice koji su je nastojali srušiti, kao što se osvjedočio Adolf Hitler, prolazili su nekažnjeno ili s najlakšim kaznama. Čak i prema atentatorima, ako su bili desničari a njihove žrtve demokrati, sudovi su se odnosili blago ili, kao što se često događalo, oficiri i desničarski ekstremisti pomagali su im da pobjegnu iz istražnog zatvora.

I tako je umjerenim socijalistima bilo prepušteno da, uz pomoć demokrata i katoličke Stranke centra, nose dalje Republiku koja je posrtala od samog rođenja. Primali su mržnju, pogrde, a ponekad i metak od svojih protivnika kojih je bilo sve više i koji su bili sve odlučniji. »U srcu naroda«, povikao je Oswald Spengler, koji je preko noći bio postao slavan svojom knjigom *Propast Zapada,* »weimarski je ustav već osuđen na propast.« Dolje, u Bavarskoj, mladi buntovnik Adolf Hitler spoznao je snagu nove nacionalističke, antidemokratske, antirepubličke plime. Počeo se njome koristiti.

U pomoć su mu pritekla dva posebna događaja: pad marke u Ruhru koji su okupirali Francuzi. Marka je, kako smo vidjeli, počela padati 1921, kad je pala na 75 maraka za dolar; iduće godine pala je na 400, a početkom 1923. na 7.000 maraka za dolar. Već 1922. njemačka je vlada zamolila saveznike da odobre obustavu otplate reparacija. To je Poincareova vlada u Francuskoj odrješito odbila. Kad je Njemačka zaostala s isporukom drva, tvrdoglavi francuski premijer, koji je u ratno vrijeme bio predsjednik Francuske, naredio je francuskim jedinicama da okupiraju Ruhr. To industrijsko srce Njemačke – kad je Gornja Šleska pripala Poljskoj, opskrbljivalo je Reich sa četiri petine njegova ugljena i čelika – bilo je sad odsječeno od ostalog dijela Njemačke.

Taj teški udarac njemačkoj privredi spontano je ujedinio narod, onako kako nije bio jedinstven od 1914. Radnici u Ruhru objavili su generalni štrajk i primili novčanu pomoć berlinske vlade, koja je pozvala na pružanje pasivnog otpora. Uz pomoć vojske, organizirane su sabotaže i diverzije. Francuzi su uzvratili hapšenjima, de-

portacijama i, štoviše, smrtnim kaznama. Ali nijedan se kotač u Ruhru nije pokrenuo.

Gušenje njemačke privrede ubrzalo je konačni pad marke. Kad je u siječnju 1923. okupiran Ruhr, pala je na 18.000 maraka prema jednom dolaru; od 1. srpnja srozala se na 160.000; od kolovoza na milijun maraka prema jedan. Do studenog, kad je Hitler mislio da je kucnuo njegov trenutak, trebalo je četiri milijarde maraka da se kupi jedan dolar, a odmah zatim taj se broj popeo na bilijune. Njemački novac postao je bezvrijedan. Životne uštеđevine srednje i radničke klase bile su propale. Ali bilo je uništeno i nešto mnogo važnije:

Vjera ljudi u ekonomsku strukturu njemačkog društva. Što su vrijedila mjerila i praksa društva koje je poticalo štednju i investicije i svečano obećavalo siguran prihod a zatim nije održalo svoje obaveze? Zar to nije bila prijevara naroda?

I zar nije demokratska Republika, koja se predala neprijatelju i preuzela teret reparacija, bila kriva za tu katastrofu? Na nesreću po svoj opstanak, Republika je doista snosila odgovornost. Inflacija se mogla zaustaviti samim izravnanjem budžeta – što je bilo teško, ali ne i nemoguće izvesti. To se moglo postići odgovarajućim oporezovanjem, ali se nova vlada nije usuđivala odrediti primjerene takse. Uostalom, troškove rata – 164 milijarde maraka – nije čak ni djelomično pokrilo direktnu oporezovanje, već je 93 milijarde od toga poteklo od ratnih zajmova, 29 milijardi iz državne blagajne (*Schatzanweisungen*), a ostatak iz povećanih emisija papirnatog novca. Umjesto da drastično digne poreze onima koji su mogli platiti, republička vlada ih je 1921 zapravo snizila.

Od tada na dalje, poticani krupnim industrijalcima i zemljoposjednicima koji su se bogatili iako su široke mase bile financijski upropaštene, vlada je namjerno pustila da marka pada kako bi oslobodila državu njezinih javnih dugova, izbjegla plaćanju reparacija i sabotirala Francuze u Ruhru. Štoviše, uništenje valute omogućilo je njemačkoj teškoj industriji da briše svoje dugove otplativši ih bezvrijednim markama. Generalštab, zakamufliran kao *Truppenamt* (Vojni ured) da se izbjegne mirovni ugovor koji ga je stavio izvan zakona, primio je na znanje da je pad marke brisao ratne dugove i tako Njemačku ostavio financijski neopterećenu za novi rat.

Narodne mase, međutim, nisu znale kakvu korist vuku industrijski magnati, vojska i država iz propasti valute. Znale su jedino da ni velikim bankovnim računom ne možeš kupiti hrpicu mrkve, košaru krumpira, funtu šećera ili brašna. Znali su, kao pojedinci, da su bankrotirali. Znali su za glad, koja ih je svakog dana mučila. U svojoj bijedi i beznađu, krivili su za sve Republiku.

Takva su vremena bila dar neba za Adolfa Hitlera.

POBUNA U BAVARSKOJ

»Vlada mirno nastavlja štampati to papirnato smeće jer, kad bi prestala, bio bi to njezin kraj,« viknuo je Hitler. »Kad jednom tiskarski strojevi stanu – a to je preduvjet za stabilizaciju marke – prijevara će smjesta izbiti na vidjelo ... Vjerujte mi, naša će se bijeda još povećati. Lopovi će proći nekažnjeno. Razlog: zato što je država sama postala najveći varalica i hohštapler. Pljačkaška država! ... Kad ljudi vide da gladuju uz milijarde, moraju doći do zaključka: nećemo se više pokoravati državi koja se temelji na lažnoj ideji većine. Tražimo diktaturu ...«[92]

Nema sumnje da su oskudica i nesigurnost izazvani nezadrživom inflacijom tjerali milijune Nijemaca na taj zaključak, a Hitler je bio spreman da ih predvodi. Zapravo, počeo je vjerovati da su kaotične prilike u 1923. godini stvorile uvjete za rušenje Republike kakvi se možda neće ponoviti. Ali, ako je sam želio povesti kontrarevoluciju – a inače ga ona nije ni zanimala – morao je ukloniti neke teškoće s puta.

U prvom redu nacistička stranka, iako se iz dana u dan brojčano povećavala, nije ni izdaleka bila najvažniji pokret u Bavarskoj, a izvan nje je bila nepoznata. Kako bi takva mala stranka mogla srušiti Republiku? Hitler, koji se nije dao tako lako obeshrabriti tuđom nadmoći, vjerovao je da zna izlaz. Mogao bi pod svojim vodstvom ujediniti sve antirepublikanske, nacionalističke snage u Bavarskoj, i tad bi, s podrškom bavarske vlade, naoružanih saveza i *Reichswehra* stacioniranog u Bavarskoj, mogao povesti marš na Berlin – kao što je godinu dana ranije Mussolini marširao na Rim – i srušiti Weimarsku Republiku. Očigledno mu je Mussolinijev lak uspjeh dao povod za razmišljanje.

Francuska okupacija Ruhra, iako je obnovila mržnju Nijemaca prema tradicionalnom neprijatelju i tako oživila duh nacionalizma, zamrsila je Hitleru posao. Počela je ujedinjavati njemački narod uz republikansku vladu u Berlinu koja je odlučila da se opre Francuzima. To je bilo posljednje što je Hitler želio. Njegov je cilj bio da ukloni Republiku. S Francuskom se može obračunati pošto Njemačka obavi svoju nacionalističku revoluciju i uspostavi diktaturu. Hitler se odvažio da se nepopularnom parolom suprotstavi snažnoj struji javnog mnijenja: »Ne, ne dolje s Francuskom, već dolje s izdajicama *Vaterlanda*, dolje s novembarskim zločincima! To mora biti naša parola.«[93]

U toku prvih mjeseci 1923. Hitler se posvetio tome da ta parola postane djelotvorna. U veljači, zahvaljujući uglavnom Röhmovim organizatorskim sposobnostima četiri od naoružanih bavarskih »patriotskih liga« udružile su se s nacistima da osnuju takozvanu *Arbeitsgemeinschaft der Vaterländischen Kampfverbände* (Udruženje domovinskih borbenih liga) pod Hitlerovim političkim vodstvom. U rujnu je osnovana jedna još jača grupa pod imenom *Deutscher Kampfbund* (Njemački borbeni savez) s Hitlerom kao članom trijumvirata na vodstvu. Ta je organizacija nastala

nakon velikog masovnog skupa održanog u Nürnbergu 2. rujna na proslavi obljetnice njemačke pobjede nad Francuzima kod Sedana 1870. Na tom skupu bila je zastupljena većina fašistički orijentiranih grupa u južnoj Njemačkoj i Hitler je svojim žestokim govorom protiv nacionalne vlade pobrao gromoglasne ovacije. Ciljevi novog *Kampfbunda* bili su otvoreno priznati: rušenje Republike i poništenje Versajskih ugovora.

Na nürnberškom skupu Hitler je na tribini za mimohoda demonstranata stajao uz generala Ludendorffa. To nije bilo slučajno. Mladi nacistički vođa već je neko vrijeme brižljivo njegovao odnose s vojskovođom, koji je svoje čuveno ime posudio organizatorima Kappova puča u Berlinu i koji bi, budući da je i dalje bio u prilog kontrarevoluciji, možda bio voljan da podupre akciju kakva je sad u Hitlerovu mozgu počela dobivati obrise. Stari general nije imao smisla za politiku; iako je sad živio blizu Münchena, nije skrivao prezir prema Bavarskoj, prema prestolonasljedniku Rupprechtu i – u toj najkatoličanskijoj državi od svih njemačkih država – prema katoličkoj crkvi. Sve je to Hitler znao, ali je to odgovaralo njegovoj svrsi. Nije želio Ludendorffa za političkog vođu nacionalističke kontrarevolucije, što je, koliko je bilo poznato, ratni heroj priželjkivao. Hitler je tu ulogu tražio za sebe. Ali Ludendorffovo ime, njegov ugled medu oficirima i konzervativcima u cijeloj Njemačkoj bili su od velike vrijednosti provincijskom političaru još uvijek dobrim dijelom nepoznatom izvan Bavarske. Hitler je počeo uvrštavati Ludendorffa u svoje planove.

U jesen 1923. odnosi između republičke vlade i države Bavarske dostigli su kritičnu točku. Dana 26. rujna kancelar Gustav Stresemann objavio je kraj pasivnog otpora u Ruhru i nastavak plaćanja reparacija. Taj raniji Hindenburgov i Ludendorffov glasnogovornik, okorjeli konzervativac i u srcu monarhist, došao je do zaključka da Njemačka, ako se želi spasiti, ujediniti i ponovo ojačati, mora, bar privremeno, prihvatiti Republiku, nagoditi se sa Saveznicima i dobiti predah u kojem će obnoviti svoju ekonomsku moć. Ako nastavi, završit će u građanskom ratu i možda u potpunom uništenju nacije.

Odustajanje od pasivnog otpora u okupiranom Ruhru i nastavak plaćanja reparacija izazvali su provalu bijesa i histerije među njemačkim nacionalistima, a komunisti koji su također jačali priključili su im se u ogorčenoj osudi Republike. Stresemann se suočio s ozbiljnom pobunom ekstremne desnice i ljevice. Preduhitrio ih je time što je, na sam dan kad je najavio promjenu politike u Ruhru i otplatu reparacija, predsjednik Ebert objavio izvanredno stanje. Od 26. rujna 1923. do veljače 1924. izvršna vlast u Njemačkoj, u okviru Zakona o izvanrednom stanju, bila je u rukama ministra obrane Otta Gesslera i šefa Glavne uprave kopnene vojske, generala von Seeckta. Time su general i njegova vojska zapravo postali diktatori Reicha.

Bavarska nije htjela prihvatiti takvo rješenje. Bavarski kabinet na čelu s Eugenom von Knillingom proglasio je 26. rujna vlastito izvanredno stanje i imenovao desni-

čarskog monarhista i bivšeg premijera Gustava von Kahra državnim komesarom s diktatorskim ovlastima. U Berlinu su se pobojali da bi se Bavarska mogla otcijepiti od Reicha, ponovo uspostaviti wittelsbachovsku monarhiju i možda osnovati Južnonjemačku uniju s Austrijom. Predsjednik Ebert hitno je sazvao sastanak kabineta, a general von Seeckt je pozvan da mu prisustvuje. Ebert je htio saznati na čijoj strani stoji vojska. Seeckt mu je bez okolišanja rekao: »Vojska, gospodine predsjedniče, stoji iza mene.«[94]

Ledene riječi koje je izgovorio pruski zapovjednik vojske s monoklom na licu koje nije ništa odavalo, nije, kako bi se moglo očekivati, smeo njemačkog predsjednika ni njegova kancelara. Oni su već bili svjesni položaja vojske kao države u državi, odgovorne samo sebi. Tri godine ranije, kao što smo vidjeli, kad su Kappove snage okupirale Berlin i vlada uputila apel Seecktu, vojska nije stajala iza Republike već iza generala. Jedino pitanje sad, 1923. bilo je gdje stoji Seeckt.

Na sreću po Republiku, on je sad odabrao da stane iza nje, ne zato što bi vjerovao u republikanske, demokratske principe, već zato što je uvidio da je u ovom trenutku potrebno podržati postojeći režim da bi se sačuvala vojska, i sama ugrožena pobunom u Bavarskoj i na sjeveru zemlje, te da se Njemačka spasi od katastrofalnoga građanskog rata. Seeckt je znao da su neki od visokih oficira münchenske divizije na strani bavarskih separatista. Znao je za urotu »Crni Reichswehr« pod vodstvom majora Buchruckera, bivšeg oficira Generalštaba, urotu kojoj je cilj bio da okupira Berlin i protjera republikansku vladu. On je sad s hladnom preciznošću i potpunom odlučnošću krenuo u to da sredi vojsku i dokrajči opasnost od građanskog rata.

U noći 30. rujna 1923. pripadnici »Crnog Reichswehra« pod komandom majora Buchruckera zauzeše tri utvrde na istočnim prilazima Berlinu. Seeckt naredi redovnim jedinicama da ih opsjednu i nakon dva dana Buchrucker se preda. Bio je suđen zbog veleizdaje i osuđen na deset godina tamnice. »Crni Reichswehr«, koji je osnovao sam Seeckt pod lažnim nazivom *Arbeitskommandos* da bi pribavio tajna pojačanja Reichswehru, što je prema odredbi Versajskog ugovora brojio samo 100.000 vojnika, bio je raspušten.*

Seeckt je sad obratio pažnju na opasnost od komunističkog ustanka u Saskoj, Thüringenu. Hamburgu i Ruhru. U gušenju ljevice mogao se osloniti na lojalnost vojske. U Saskoj je tamošnji zapovjednik *Reichswehra* pohapsio članove socijalističko–komunističke vlade, a naimenovan je državni komesar koji će upravljati Saskom. U Hamburgu i drugim područjima komuniste su oštro razbili. Berlinu se sad činilo da je relativno lako suzbijanje boljševika oduzelo zavjerenicima u Bavarskoj izliku da zapravo spašavaju Republiku od komunizma i da će sad priznati vlast nacionalne vlade. Ali to se nije dogodilo.

Bavarska se i dalje odupirala Berlinu. Sad je u njoj vladao diktatorski trijumvirat:

Kahr kao državni komesar, general Otto von Lossow, komandant Reichswehra u Bavarskoj, i pukovnik Hans von Seisser, šef državne policije. Kahr nije htio priznati da se objava o izvanrednom stanju u Njemačkoj predsjednika Eberta odnosi i na Bavarsku. Odbio je da provodi bilo kakve naredbe Berlina. Kad je nacionalna vlada zahtijevala zabranu Hitlerova lista *Völkischer Beobachter* zbog otvorenih napada na Republiku općenito, a na Seeckta, Stresemanna i Gesslera posebice. Kahr je to tvrdoglavo odbio.

Kahr se oglušio i o naredbu iz Berlina da uhapsi po zlu poznate vođe dobrovoljačkih oružanih grupa u Bavarskoj, kapetana Heissa, kapetana Ehrhardta (»junaka« Kappova puča) i poručnika Rossbacha (Röhmova prijatelja homoseksualca). Seeckta je napustila strpljivost te je naredio generalu von Lossowu da zabrani nacistički list i pohapsi trojicu vođa *Freikorpsa.* General, i sam Bavarac a uz to smušen i neodlučan oficir kojeg je smotala Hitlerova rječitost i Kahrovo uvjeravanje, oklijevao je. Dana 24. listopada Seeckt ga je smijenio i na njegovo mjesto imenovao generala Kressa von Kressensteina. Međutim, Kahr nije htio priznati takav diktat iz Berlina. Objavio je da će Lossow zadržati komandu *Reichswehra* u Bavarskoj i, pružajući otpor ne samo Seecktu već i ustavu, prisilio vojnike da polože posebnu zakletvu vjernosti bavarskoj vladi.

To je Berlin shvatio ne samo kao političku nego i vojnu pobunu, i general von Seeckt je odlučio da skrši i jednu i drugu.[95]

Objavio je jasno upozorenje bavarskom trijumviratu. Hitleru i oružanim dobrovoljačkim ligama da će njihovu pobunu skršiti silom. Ali nacistički vođa se više nije mogao povući. Njegovi fanatični sljedbenici zahtijevali su akciju. Poručnik Wilhelm Brückner, jedan od komandanata njegovih SA, tražio je da smjesta udare. »Dolazi dan,« upozorio je, »kad više neću moći suzdržavali ljude. Ako se sad ništa ne dogodi, napustit će nas.«

I Hitler je uviđao da će izgubiti šansu ako Stresemann dobije na vremenu i uspije u svom pothvatu da smiri situaciju u zemlji. Predlagao je Kahru i Lossowu da marširaju na Berlin prije nego Berlin krene na München. U njemu je rasla sumnja da trijumvirat gubi hrabrost ili da smišlja separatistički udar bez njega, s ciljem da Bavarsku otcijepi od Reicha. Tome se Hitler, svojim fanatičnim idejama o jakom, nacionalističkom, ujedinjenom Reichu, nepokolebljivo protivio.

Kahr, Lossow i Seisser počeli su gubiti hrabrost nakon Seecktova upozorenja. Nije ih zanimala nikakva jalova gesta koja bi ih mogla uništiti. Šesti studenog obavijestili su *kampfbund,* kojeg je Hitler bio vodeća politička ličnost, da se neće dati natjerati na prenagljenu akciju i da će sami odlučiti kad i kako će postupiti. To je Hitleru bio signal da sam preuzme inicijativu. Ali nije imao dovoljno snaga da sam izvede puč. Trebala mu je podrška bavarske države, vojske i policije – to je bila po-

uka koju je naučio u svojim skitničkim bečkim danima. Na neki način morao je gurnuti Kahra. Lossowa i Seissera da krenu s njim u akciju iz koje neće biti povratka. To je zahtijevalo smionost, čak i bezobzirnost, a Hitler je sad dokazao da ih ima. Odlučio je oteti trijumvirat i prisiliti ga da postupi kako on naredi.

Tu su mu ideju prvi predložili dvojica ruskih izbjeglica, Rosenberg i Scheubner–Richter. Ovaj drugi, koji se okitio ženinim imenom i nazvao se Max Erwin von Scheubner–Richter, bio je mutan tip. Poput Rosenberga, veći dio života proveo je u ruskim baltičkim pokrajinama i poslije rata s drugim izbjeglicama iz Sovjetskog Saveza došao u München, gdje se uključio u nacističku stranku i postao jedan od Hitlerovih pouzdanika.

Četvrti studenog, na Dan palih vojnika u Njemačkoj. *Totengedenktag,* bila je u središtu Münchena zakazana vojna parada i u novinama je bilo objavljeno da će paradu promatrati ne samo popularni prestolonasljednik princ Rupprecht, već i Kahr, Lossow i Seisser s tribine u jednoj uskoj ulici koja vodi od *Feldherrnhalle.* Scheubner–Richter i Rosenberg predložili su Hitleru da nekoliko stotina jurišnika, dovezenih kamionima, blokira ulicu mitraljezima prije nego stignu jedinice za paradu. Hitler će se tad popeti na tribinu, objaviti revoluciju i s pištoljem u ruci primorati odličnike da se priključe i pomognu mu je predvoditi. Plan se Hitleru svidio i on ga je oduševljeno odobrio. Ali na dogovoreni dan, kad je Rosenberg stigao rano na poprište da ispita situaciju, otkrio je, na svoj očaj, da je uska ulica odlično osigurana mnoštvom dobro naoružanih policajaca. Moralo se odustati od plana i same »revolucije«.

Zapravo samo odgoditi. Donesen je drugi plan, plan koji nije mogla omesti četa dobro raspoređenih policajaca. U noći od 10. na 11. studenog, pripadnici SA i drugih naoružanih grupa *Kampfbunda* okupit će se na *Fröttmaninger Heide,* sjeverno od Münchena, i ujutro jedanaestog, na obljetnicu omraženog, sramotnog primirja, umarširati u grad, zauzeti strateške točke, objaviti narodnu revoluciju i staviti neodlučnog Kahra, Lossowa i Seissera pred gotov čin.

U tom trenutku jedna ne baš važna javna objava ponukala je Hitlera da odustane i od tog plana i improvizira drugi. U novinama se pojavila kratka vijest da će 8. studenog navečer Kahr, na zahtjev nekih privrednih organizacija, govoriti na skupu u *Bürgerbräukelleru,* velikoj pivnici u jugoistočnom dijelu grada. Tema komesarova govora bit će program bavarske vlade, pisalo je. Prisustvovat će skupu general von Lossow, pukovnik von Seisser i druge vodeće ličnosti.

Hitler je ovu naglu odluku donio iz dva razloga: prvo, što je slutio da bi Kahr mogao iskoristiti skup da objavi nezavisnost Bavarske i povratak Wittelsbachovaca na bavarsko prijestolje. Cijeli dan osmog studenog Hitler je uzalud nastojao doprijeti do Kahra, koji je pristao da ga primi tek devetog. To je samo povećalo Hitlerovu

sumnju. Morao je preduhitriti Kahra. Drugi je razlog bio taj što je skup u *Bürgerbräukelleru* pružao mogućnost koju je propustio 4. studenog: priliku da sva tri člana trijumvirata ščepa odjednom i uperenim pištoljem primora da se priključe nacistima u provođenju revolucije. Hitler je odlučio da postupi smjesta. Planovi za mobilizaciju 10. studenog bili su otkazani; jurišnici su užurbano sazvani na dužnost u veliku dvoranu pivnice.

PIVNIČKI PUČ

Oko osam i tri četvrt navečer 8. studenog 1923, pošto je Kahr bio već pola sata govorio pred 3.000 žednih građana za grubo otesanim stolovima, s vrčevima od kamenine punim piva, po bavarskom običaju, pripadnici SA opkolili su *Bürgerbräukeller* i Hitler se progurao u dvoranu. Dok su neki od njegovih ljudi postavljali mitraljeze na ulazu, Hitler je skočio na jedan stol i, da bi privukao pažnju, opalio iz revolvera hitac u strop. Kahr je stao u svom izlaganju. Slušaoci su se okrenuli da vide što je uzrok ometanju. Hitler je, uz pomoć Hessa i Ulricha Grafa, bivšeg amaterskog rvača a sad glavnog Führerova tjelesnog čuvara, prokrčio sebi put do podija. Neki policijski major pokušao ga je u tome spriječiti, ali Hitler mu zaprijeti pištoljem i pođe dalje. Kahr je, prema jednom očevicu, »problijedio i zbunio se«. Odstupio je s govornice i Hitler je zauzeo njegovo mjesto.

»Narodna revolucija je počela!« viknuo je Hitler. »Ovu je zgradu zaposjelo šest stotina do zuba naoružanih ljudi. Nitko ne može odavde izaći. Ako smjesta ne zavlada tišina, dat ću na galeriju postaviti mitraljez. Vlade Bavarske i Reicha su poništene, a osnovana je privremena nacionalna vlada. Kasarne *Reichswehra* i policije su zauzete. Vojska i policija marširaju na grad pod zastavom kukastog križa.«

Ovo posljednje bila je laž; bio je to čisti blef. Ali, u općoj zbunjenosti, nitko nije pouzdano znao je li to trik ili nije. Hitlerov revolver bio je, naprotiv, stvaran. Ispalio je jedan hitac. Jurišnici s puškama i mitraljezima bili su stvarni. Hitler tad naredi Kahru, Lossowu i Seisseru da pođu ispred njega u jednu sobu kraj pozornice. Okruženi jurišnicima, trojica najviših funkcionara Bavarske pokorila su se Hitlerovu zahtjevu dok je gomila zapanjeno gledala što se događa.

Ali sa sve većim negodovanjem. Mnogi industrijalci gledali su u Hitleru još uvijek nekakvog skorojevića. Jedan od njih povikao je policiji: »Nemojte biti kukavice kao 1918. Pucajte!« Ali policija, videći svog šefa tako pokornog a dvoranu opkoljenu SA. nije se ni maknula. Hitler se pobrinuo da nacistički špijun u štabu policije Wilhelm Frick telefonira policajcima na dužnosti u pivnici da se ne miješaju, već da,

ako što bude, samo izvijeste. Gomila se tako preplašila da je Göring smatrao da treba skočiti na podij i umiriti je. »Ne bojte se,« povikao je. »Naše su namjere posve prijateljske. Zato nemojte rogoboriti, pa imate svoje pivo!« Obavijestio ih je zatim da se u susjednoj sobi stvara nova vlada.

Tako je i bilo, pod pritiskom Hitlerova revolvera. Kad je ugurao zarobljenike u susjednu prostoriju. Hitler im reče: »Nitko neće odavde izaći živ bez mog dopuštenja.« Zatim ih je obavijestio da će svi dobiti ključne položaje u bavarskoj ili nacionalnoj vladi koju on stvara s Ludendorffom. S Ludendorffom? Ranije te večeri Hitler je bio poslao Scheubner–Richtera u Ludwigshöhe da smjesta dovede u pivnicu slavnog generala koji, inače, nije znao ništa o zavjeri nacista.

Trojica zarobljenika odbila su najprije da s Hitlerom uopće govore. On je i dalje navaljivao. Svaki od njih treba da se pridruži u objavi revolucije i nove vlade; svaki mora preuzeti položaj koji mu je on, Hitler, namijenio ili »nema prava da postoji«. Kahr je trebao biti regent Bavarske; Lossow ministar nacionalne vojske; Seisser ministar policije Reicha. Ni jednog od njih nisu impresionirali izgledi na tako visoke položaje. Nisu ništa odgovarali.

Njihova tvrdoglava šutnja uzrujala je Hitlera. Naposljetku je ponovo priprijetio revolverom. »U revolveru imam četiri metka! Tri za svoje suradnike ako me napuste. Posljednji metak za sebe!« Uperivši pištolj u sljepoočicu, povikao je: »Ako ne pobijedim do sutra poslije podne, bit ću mrtav.«

Kahr nije bio vrlo bistar čovjek, ali je zato bio hrabar. »Herr Hitler,« odgovorio je, »možete me dati ubiti ili me ustrijelite sami! Nije važno hoću li umrijeti ili neću.«

I Seisser tad otvori usta. Prigovorio je Hitleru da je pogazio zadanu riječ da neće poduzeti puč protiv policije.

»Da, to sam učinio,« odgovorio je Hitler, »oprostite mi, morao sam to učiniti za dobro *Vaterlanda*.«

General Lossow je tvrdokorno šutio. Ali kad mu je Kahr nešto došapnuo, Hitler ga prekine: *»Halt!* Nema razgovora bez mog dopuštenja!«

Ma koliko govorio, nije ništa postizao. Ni jedan od trojice koji su u rukama držali vlast bavarske države nije pristao da mu se priključi, čak ni pod prijetnjom revolvera. Puč se nije odvijao po planu. Tad Hitler postupi prema iznenadnom poticaju. Bez ijedne riječi odjuri natrag u dvoranu, na tribinu, i smrknutoj gomili objavi da se trijumvirat u susjednoj sobi uključio u stvaranje nove nacionalne vlade.

»Bavarska vlada je raspuštena ... Vlada novembarskih zločinaca u Berlinu i predsjednik Reicha oboreni su. Nova nacionalna vlada bit će objavljena ovdje, u Bavarskoj, u Münchenu, još danas. Njemačka nacionalna vojska bit će obrazovana smjesta ... Predlažem da do trenutka dok se konačno ne srede računi s novembarskim

zločincima preuzmem vodstvo politike privremene nacionalne vlade. Ludendorff će preuzeti vodstvo njemačke nacionalne vojske ... Zadatak je privremene njemačke nacionalne vlade da cijelom snagom ove zemlje i, uz pripomoć snaga svih njemačkih pokrajina, krene na taj grešni Babilon Berlin, da spasi njemački narod... Jutro će zateći novu nacionalnu vladu u Njemačkoj ili nas mrtve!«

To nije bilo prvi, a svakako ni posljednji put što je Hitler izrekao takvu majstorsku laž i što je ona upalila. Kad je skup čuo da su se Kahr, general von Lossow i šef policije von Seisser pridružili Hitleru, raspoloženje se smjesta promijenilo. Zaorili su glasni poklici koji su impresionirali trojicu zaključanih u maloj sporednoj prostoriji.

Kao čarobnjačkim štapićem. Scheubner–Richter je u tom trenutku uveo generala Ludendorffa. Ratni heroj bio je bijesan na Hitlera što ga je tako iznenadio, a kad je, uguran u pokrajnju sobu, saznao da će bivši kaplar, a ne on postati diktator Njemačke, njegov je bijes dostigao vrhunac. Jedva je i riječ progovorio s mladim drskim čovjekom. Ali Hitlera to nije brinulo sve dok je Ludendorff bio voljan da posudi svoje čuveno ime ovom zdvojnom pothvatu i da pridobije trojicu upornih bavarskih političara, koje do tada ni rječitošću ni prijetnjama nije uspio pokolebati. To je sad Ludendorff pokušao. Radi se o velikoj nacionalnoj stvari, rekao je, i savjetovao gospodi da surađuju. Iz strahopoštovanja prema slavnom vojskovođi, trio je naoko popustio, iako je kasnije Lossow demantirao da je poslušao Ludendorffovu naredbu. Nekoliko minuta Kahr je inzistirao na pitanju povratka wittelsbachovske monarhije, koja mu je bila toliko srcu prirasla. Naposljetku je rekao da će surađivati kao »zastupnik kralja«.

Ludendorffov pravodobni dolazak spasio je Hitlera. Obradovan svojom srećom, poveo je ostale natrag na tribinu gdje je svaki održao kratak govor i zakleo se na lojalnost jedan drugom i novom režimu. Gomila je poskakala na stolce i stolove u deliriju oduševljenja. Hitler je sjao od radosti. »Na licu mu je bio djetinji, iskren izraz sreće koji nikad neću zaboraviti,« izjavio je kasnije jedan ugledni povjesničar koji se ondje zatekao.[96]

Popevši se iznova na govornicu. Hitler je izgovorio završnu riječ skupu:

> Želim sad ispunili ono u što sam se zarekao prije pet godina, kad sam bio slijep bogalj u vojnoj bolnici: da neću mirovati ni počivati dok novembarski zločinci ne budu zbačeni, dok na ruševinama današnje jadne Njemačke ponovo ne uskrsne snažna i velika Njemačka, slobodna i divna!

Skup se stao razilaziti. Na izlazima je Hess, uz pomoć jurišnika, zadržao niz članova bavarske vlade i druge funkcionare koji su pokušali klisnuti s gomilom. Hitler je držao na oku Kahra, Lossowa i Seissera. Zatim stigoše vijesti o sukobu jurišnika iz *Bunda Oberland* i redovne vojske kod kasarne inženjerije. Hitler odluči da se odveze na lice mjesta i osobno uredi stvar, te prepusti pivnicu Ludendorffu.

To se pokazalo fatalnom pogreškom. Lossow je prvi umakao. Obavijestio je Ludendorffa da mora žurno u kancelariju u Okružnu vojnu komandu kako bi izdao potrebne naredbe. Kad je Scheubner–Richter tome prigovorio, Ludendorff ga je oštro ukorio: »Zabranjujem vam da sumnjate u riječ jednog njemačkog oficira.« Kahr i Seisser su također nestali.

Kad se Hitler u dobrom raspoloženju vratio u *Bürgerbräukeller*, ustanovio je da su ptičice odletjele. To je za njega bio prvi udarac koji ga je ošamutio. Vjerovao je da će naći svoje »ministre« pri poslu dok Ludendorff i Lossow budu izrađivali planove za marš na Berlin. Ali gotovo ništa nije bilo učinjeno. »Revolucionarne« snage nisu okupirale ni München. Röhm je, na čelu pripadnika *Bunda Reichskriegsflagge,* doduše, zaposjeo Okružnu vojnu komandu u *Schönfeldstrasse,* ali nijedna druga strateška točka nije bila u rukama »revolucionarnih« snaga, čak ni pošta, odakle su telegrafski jurile vijesti u Berlin i iz Berlina, među njima naredba generala von Seeckta *Reichswehru* u Bavarskoj da suzbije puč. Iako je među mlađim oficirima i vojnicima bilo nekoliko otpadnika koji su simpatizirali s Hitlerom i Röhmom, viši oficiri, predvođeni generalom von Dannerom, komandantom münchenskog garnizona, bili su ne samo spremni izvesti von Seecktovu naredbu nego su bjesnjeli zbog postupka prema generalu von Lossowu – prema vojničkom kodeksu, civil koji uperi revolver u generala zaslužuje da bude sasječen oficirskom sabljom. Iz kasarne 19. pješadijskog puka, u kojoj se Lossow priključio Danneru, razaslane su poruke drugim garnizonima da hitno pošalju pojačanja. Do svitanja su jedinice redovne vojske opkolile Röhmove snage u Okružnoj vojnoj komandi.

Prije toga Hitler i Ludendorff potražili su Röhma da s njima pretresu situaciju. Röhm se zgranuo što osim njega nitko nije pribjegao oružju i zaposjeo kjučne položaje. Hitler je tad uzaludno nastojao da ponovo uspostavi vezu s Lossowom. Kahrom i Seisserom. U Ludendorffovo ime poslani su kuriri u kasarnu 19. pješadijskog puka, ali se nisu vratili. Pöhner, prijašnji šef policije u Münchenu, a sad Hitlerov pristaša, poslan je zajedno s majorom Hühnleinom i jednom skupinom jurišnika SA da zaposjednu sjedište policije. Ondje su ih smjesta uhapsili.

A što je uradio Gustav von Kahr, šef bavarske vlade? Čim je izišao iz *Bürgerbräukellera*, vratio mu se razbor i hrabrost. Kako se nije htio izložiti opasnosti da ponovo padne u ruke Hitleru i njegovim razbijačima, premjestio je vladu u Regensburg. Ali prije toga dao je cijeli München oblijepiti plakatima:

> Neki ambiciozni ljudi prijevarom i kršenjem riječi pretvorili su jednu demonstraciju u interesu nacionalnog buđenja u prizor odvratnog nasilja. Izjave koje su meni i generalu von Lossowu i pukovniku Seisseru iznuđene revolverom poništene su i bezvrijedne. Nacionalsocijalistička njemačka radnička stranka, kao i oružani savezi *»Oberland«* i *»Reichskrigsflagge*«. raspušteni su.

Von Kahr
generalni državni komesar

Pobjeda, koja se Hitleru večer prije toga učinila tako opipljivo bliskom i tako lako osvojenom, naglo se preko noći rasplinula. Neizbježan temelj za uspješnu političku revoluciju – naime, podrška postojećih institucija kao što su vojska, policija i trenutno najmoćnija politička grupa – sad se slomio. Bilo je jasno da ni Ludendorffovo magično ime nije privuklo vojsku. Hitler je vjerovao da se situacija možda može spasiti ako se on i Ludendorff povuku u Rosenheim i okupe ondje svoje oružane pristaše te pozovu i seljake na marš na München, ali Ludendorff je odbio taj prijedlog.

Možda je postojao bar neki izlaz da se izbjegne katastrofa. Prestolonasljednik princ Rupprecht, ogorčeni Ludendorffov protivnik, čuvši za puč, objavio je kratku izjavu pozivajući da se puč suzbije. Hitler odluči da apelira na prestolonasljednika da se založi za časnu, miroljubivu nagodbu s Lossowom i Kahrom. Poručnik Neunzert, prijatelj Hitlerov i Rupprechtov, poslan je hitno u ovoj delikatnoj misiji u dvorac Wittelsbacha kod Berchtesgadena. Kako nije mogao naći automobil, morao je čekati vlak i nije stigao na cilj prije podneva, a tad su već događaji krenuli tokom koji Hitler nije bio predvidio, a Ludendorff nije ni sanjao da su mogući.

Hitler je bio zamislio puč, a ne građanski rat. Usprkos grozničavu uzbuđenju, bio je dovoljno pribran da shvati kako mu nedostaju snage da svlada policiju i vojsku. Htio je postići revoluciju *sa* oružanim snagama, a ne *protiv* njih. Ma koliko bio krvožedan u svojim nedavnim govorima, i onda kad je bavarskom trijumviratu prijetio revolverom, grozio se od pomisli da ljudi ujedinjeni u mržnji prema Republici prolijevaju krv.

Jednako je tako mislio i Ludendorff. On je sad pokolebanom mladom Führeru nacističke stranke predložio svoj plan koji bi im još mogao osigurati pobjedu a da se izbjegne prolijevanje krvi. Bio je uvjeren da se njemački policajci i vojnici neće nikad usuditi pucati u legendarnog vojskovođu, koji ih je nekoć na istočnoj i zapadnoj fronti vodio do velikih pobjeda. On će, zajedno s Hitlerom i njegovim pristašama, marširati na središte grada i zauzeti ga. Bio je siguran da mu se policija i vojska ne samo neće usuditi suprotstaviti nego da će se priključiti i tući pod njegovim vodstvom. Hitler je, doduše, bio malo skeptičan, ali je pristao. Očito nije bilo drugog izlaza, to više što se prestolonasljednik, po svemu sudeći, nije odazvao njegovoj molbi da posreduje.

Deveti studenog, na obljetnicu proglašenja Njemačke Republike, oko jedanaest sati prije podne, poveli su Hitler i Ludendorff povorku od oko 3000 ljudi od *Bürgerbräukellera* prema središtu grada. Uz njih su na čelu kolone stupali Göring, Scheub-

ner–Richter, Rosenberg, Ulrich Graf i pet–šest drugih nacističkih funkcionara i vođa *Kampfbunda.* Na čelu povorke razvijena je zastava s kukastim križem i stijeg *Bunda Oberland.* Iza prvih redova polagano je vozio kamion s mitraljezima i mitraljescima. Jurišnici su nosili karabine, djelomice s nataknulim bajunetama. Hitler je bio oboružan revolverom. Nije to nipošto bila neka impozantna borbena snaga, ali ju je Ludendorff, koji je nekoć komandirao milijunima najboljih njemačkih vojnika, očito smatrao dovoljnom za tu svrhu.

Nekoliko stotina metara sjeverno od *Bürgerbräukellera* pobunjenici su naišli na prvu zapreku. Na Ludwigovu mostu, koji vodi preko rijeke lsar u središte grada, stajao je odred naoružanih policajaca i prepriječio im put. Göring je istrčao naprijed i doviknuo oficiru da se u povorci nalazi nekoliko talaca koji će biti ustrijeljeni ako policija otvori vatru. Istina je da je u toku noći Hess s drugim pripadnicima stranke baš u tu svrhu bio prikupio nekoliko talaca medu kojima i dva člana kabineta. Je li Göring samo blefirao ili nije, činjenica je da je policijski oficir povjerovao njegovim riječima i propustio kolonu

Na *Marienplalzu* naletjela je povorka nacista na svjetinu koja je upravo slušala govor nürnberškog antisemita Juliusa Streichera. Streicher se bio požurio u München na prve vijesti o puču. Ne hoteći propustiti revoluciju, sad je prekinuo govor i priključio se pobunjenicima, uskočivši u povorku odmah iza Hitlera.

Nešto nakon podneva kolona se približavala svom cilju. Okružnoj vojnoj komandi, u kojoj su Röhma i njegove jurišnike bili opkolili pripadnici redovne vojske. Ni opsadnici ni opsjedani nisu još bili ispalili ni jedan hitac. Röhm i njegovi ljudi bili su svi bivši vojnici i s druge strane bodljikave žice imali su mnogo ratnih drugova. Ni jedna strana nije bila sklona da puca.

Da bi stigli do Okružne vojne komande i oslobodili Röhma. Hitler i Ludendorff poveli su sad kolonu uskom *Residenzstrasse,* koja se upravo iza *Feldherrnhalle* spaja s prostranim *Odeonplatzom.* Ali na kraju te ulice slične klancu stajao je odred policije od otprilike stotinu ljudi, naoružanih karabinima. Bili su na strateškom mjestu i ovog puta nisu htjeli popustiti.

Nacisti su ponovo pokušali proći s pomoću pregovora. Jedan od njih, tjelesni čuvar Ulrich Graf, istupio je i doviknuo nadležnom policijskom oficiru: »Ne pucajte! Dolazi njegova ekselencija Ludendorff!« Čak i u tom odlučnom, pogibeljnom trenutku, jedan njemački revolucionar, bivši amater–rvač i profesionalni »izbacitelj«. sjetio se da visokom gospodinu dade titulu koja mu pripada. Hitler je dodao, viknuvši: »Predajte se! Predajte se!« Ali nepoznati se oficir nije predao. Očito, Ludendorffovo ime nije na njega magično djelovalo; bila je to policija a ne vojska.

Koja je strana prva zapucala, nije nikad utvrđeno. Jedna je okrivljavala drugu. Jedan očevidac je kasnije posvjedočio da je Hitler prvi opalio iz svog revolvera. Jedan

drugi je tvrdio da je to učinio Streicher, a više nego jedan nacist kasnije je izjavio autoru da ga je upravo taj čin, više nego išta, učinio Hitlerovim miljenikom.*

Kako bilo da bilo, ispaljen je hitac i odmah su zatim otvorili paljbu s obje strane, osudivši Hitlerove nade na propast. Scheubner–Richter je pao smrtno ranjen. Göring je teško ranjen u stegno. Za šezdeset sekundi pucnjava je prestala, ali je uličica već bila posuta tjelesima – šesnaest nacista i tri policajca bili su mrtvi ili na samrti, mnogo ranjenih, a ostali bijahu ispruženi na kolniku da spase život.

Uz jednu iznimku, a da su njegov primjer slijedili ostali, dan bi bio možda drugačije završio. Ludendorff se nije .bacio na zemlju. Stajao je uspravno i ponosito, u najboljoj vojničkoj tradiciji, njemu uz bok njegov ađutant major Streck, i mirno pošao dalje, mimo policijskih puščanih cijevi, dok nije izbio na *Odeonplatz.* Mora da se činio usamljenom i neobičnom figurom. Nijedan ga nacist nije slijedio. Čak ni vrhovni vođa. Adolf Hitler.

Budući kancelar Trećeg Reicha prvi je potražio sklonište. Dok je kolona prilazila policijskom kordonu, bio je podvukao lijevu ruku pod desnu Scheubner–Richterovu, neobična ali možda sudbonosna gesta, i kad je ovaj pao, povukao je za sobom i Hitlera. Možda je Hitler pomislio da je ranjen; osjetio je oštru bol koja je, kako se kasnije ustanovilo, potjecala od iščašenog ramena. Ali, prema svjedočenju jednog nacističkog pristaše u povorci, liječnika dra Waltera Schulza, koje je potkrijepilo nekoliko drugih svjedoka, Hitler je »prvi ustao i povukao se«, ostavivši mrtve i ranjene drugove da leže na ulici. Užurbano su ga ugurali u automobil koji je spremno čekao i odvezli u Hanfstaenglovu ladanjsku kuću u Uffingu, gdje su ga Puzijeva žena i sestra njegovale i gdje je dva dana kasnije bio uhapšen.

Ludendorffa su uhapsili na licu mjesta. Pun prezira prema pobunjenicima koji nisu imali hrabrosti da marširaju dalje s njim, ogorčen na vojsku zato što nije prešla k njemu, izjavio je da za njega njemački oficiri više ne postoje i da on sam više nikad neće odjenuti oficirsku uniformu. Ranjenom Göringu pružio je prvu pomoć jedan Židov, vlasnik obližnje banke u koju su ga unijeli, a zatim ga je njegova žena prokrijumčarila preko granice u Austriju i odvezla u bolnicu u Innsbruck. Hess je također prebjegao u Austriju. Röhm se dva sata nakon sloma kod *Feldherrnhalle* predao u Okružnoj komandi. U roku od nekoliko dana sve su pobunjeničke vođe, osim Göringa i Hessa, bile pronađene i pohapšene. Nacistički je puč završio slomom. Stranka je raspuštena. Po svemu se činilo da je nacionalsocijalizmu odzvonilo. Činilo se da je njegov diktatorski vođa, koji je pobjegao kod prvog plotuna, potpuno diskreditiran, a njegova meteorska politička karijera svršena.

SUĐENJE ZA IZDAJU

Kao što se pokazalo, ta je karijera bila samo prekinuta, i to ne zadugo. Hitler je bio dovoljno lukav da uvidi kako ga suđenje ne samo neće dokrajčiti nego će mu pribaviti novu platformu s koje će moći diskreditirati kompromitirane vlastodršce koji su ga uhapsili, i – a to je bilo mnogo važnije prvi put razglasiti svoje ime daleko izvan granica Bavarske, pa i same Njemačke. Znao je da su se u München sjatili dopisnici svjetskih listova i vodećih njemačkih novina da izvještavaju o suđenju koje je počelo 26. veljače 1924, pred specijalnim sudom u staroj Pješadijskoj školi u *Blutenburgstrasse*. Kad je dvadeset i četiri dana kasnije završilo, Hitler je svoj poraz pretvorio u pobjedu, učinio u očima javnosti Kahra, Lossowa i Seissera suučesnicima, imponirao njemačkom narodu svojom rječitošću i žarom svog nacionalizma i pronio svoje ime naslovnim stranicama svjetske štampe.

Iako je Ludendorff nesumnjivo bio najčuveniji od desetorice optuženih. Hitler je od samog početka suđenja skrenuo pažnju na sebe. Do kraja suđenja dominirao je sudnicom. Franz Gürtner, bavarski ministar pravosuđa, stari prijatelj i zaštitnik nacističkog vođe, pobrinuo se da suci budu blagi i popustljivi. Hitleru je bilo dopušteno da pravi upadice po volji, da unakrsno ispituje svjedoke i govori u svoju obranu koliko i kako želi – njegova prva izjava trajala je četiri sata, ali je bila tek prva od mnogih dugih harangi.

On nije namjeravao ponoviti pogrešku onih koji su, suđeni za suučesništvo u Kappovu puču, izjavljivali, kako je kasnije rekao, da »nisu ništa znali, ništa namjeravali, ništa htjeli. To je uništilo građanski svijet – jer nisu imali hrabrosti da stanu iza svojih čina... da izađu pred suca i kažu. ‘Da, to smo *htjeli* postići; htjeli smo srušiti tu državu’.«

Pred sucima i predstavnicima svjetske štampe u Münchenu Hitler je ponosno izjavio: »Ja sâm snosim svu odgovornost. Ali zbog toga nisam zločinac. Ako stojim danas ovdje kao revolucionar, stojim kao revolucionar protiv revolucije. Nema veleizdaje protiv izdajica iz 1918.«

Da je njegov pothvat veleizdaja, rekao je, tad bi i vrhovi bavarske vlade, vojske i policije morali stajati uza nj na optuženičkoj klupi, umjesto da svjedoče kao glavni tužitelji, jer su se i oni bili zavjerili s njim protiv vlade Reicha. Lukavo je okrenuo oštricu protiv trijumvirata koji se osjećao nelagodno i opterećen krivnjom:

> Jedno je pouzdano: Lossow, Kahr i Seisser imali su isti cilj kao i mi – da sruše vladu Reicha... Ako je naš pothvat bio doista veleizdaja, tad su cijelo vrijeme Lossow. Kahr i Seisser vršili veleizdaju zajedno s nama, jer u toku tih tjedana nismo ni o čemu drugom govorili već o ciljevima zbog kojih sad stojimo ovdje.

To ova trojica nisu mogla zanijekati, jer je bila istina. Kahr i Seisser nisu bili do-

rasli Hitlerovoj rječitosti. Samo se general von Lossow energično branio: »Ja nisam bio nezaposleni *komita*,« podsjetio je sud. »Obavljao sam visoku dužnost u državi.« I tad je general sasuo kišu pogrda rječnikom visokog oficira koji se obara na bivšeg kaplara, tog skorojevića bez zvanja i zaposlenja, kog je goruća ambicija natjerala da pokuša diktirati vojsci i državi. Kako je daleko dotjerao taj beskrupulozni demagog, uskliknuo je, od ne tako davnih dana kad je želio biti samo »bubnjar« patriotskog pokreta!

Samo bubnjar? Hitler je znao što da mu na to odgovori:

> Kako su sitničave misli malih ljudi! Vjerujte mi, ja ne smatram da je postizanje ministarskog portfelja vrijedno truda. Ne mislim da je dostojno velikog čovjeka da traži da mu ime bude zabilježeno u povijesti samo zato što je bio ministar. Čovjek je tako u opasnosti da ga pokopaju uz ostale ministre... Moj je cilj od prvog trenutka bio tisuću puta viši nego da postanem ministrom. Želio sam postati razbijač marksizma Ja ću taj zadatak izvršiti, a kad ga izvršim, titula ministra bit će smiješna, što se mene tiče.

Pozvao se na Wagnera:

> Kad sam prvi put stajao na Wagnerovu grobu, srce mi se ispunilo ponosom što tu leži čovjek koji je zabranio da mu na grob uklešu natpis sličan ovom: »Ovdje leži tajni savjetnik, muzički direktor, njegova ekselencija, barun Richard von Wagner.« Ponosio sam se što se taj čovjek i toliki drugi u njemačkoj povijesti zadovoljio da da svoje ime historiji bez titula. Nisam iz skromnosti nekad želio biti »bubnjar«; to je bila najuzvišenija težnja – sve ostalo nije ništa.

Optužili su ga da se htio vinuti od bubnjara do diktatora. To neće zanijekati. Tako je odredila sudbina.

> Tko je rođen za diktatora, tog ne treba na to siliti. On to hoće. Njega ne guraju naprijed, već on sam prodire. U tome nema ništa neskromno. Zar je neskromno ako radnik sebe tjera na težak posao? Zar je možda neprikladno za čovjeka visoka mislilačkog čela da noćima razmišlja dok naposljetku čovječanstvu ne pokloni svoj izum? Onaj tko se osjeća pozvan da upravlja narodom nema pravo reći: »Ako me hoćete ili me pozovete, odazvat ću se.« Ne! Njegova je dužnost da to učini.

Iako je Hitler zbog veleizdaje morao računati na dugu kaznu zatvora, njegova vjera u sebe i u to da je »pozvan da upravlja narodom« ostala je nepokolebana. Već u istražnom zatvoru analizirao je uzroke neuspjeha puča i zarekao se da ubuduće neće počiniti takvih grešaka. Sjećajući se tih misli trinaest godina kasnije, kad je postigao svoj cilj, rekao je svojim pristašama, okupljenim u *Bürgerbräukelleru* o obljetnici puča: »Mogu mirne duše reći da je to bila najnepromišljenija odluka u mom životu. Kad je se sjetim danas, muti mi se u glavi... kad biste danas vidjeli jedan od naših

odreda iz 1923. kako stupajući prolazi, upitali biste se: 'Iz koje su to ubožnice pobjegli?' ... Ali sudbina nam je bila sklona. Nije dopustila da uspije akcija koja bi, da je uspjela, naposljetku ipak propala, zbog tadašnje unutarnje nezrelosti stranke, njezine manjkave organizacije i intelektualne osnove... Spoznali smo da nije dovoljno srušiti staru državu, već da se prije toga mora izgraditi nova vlast, koja će biti spremna... Godine 1933. nije više bilo pitanje da se sruši vlast silom; u međuvremenu, nova je država bila izgrađena i preostalo je samo da se unište posljednji ostaci stare – a za to je trebalo samo nekoliko sati.« Kako da izgradi novu nacističku državu, već je bio zamislilo dok je ukrštao mačeve sa sucima i tužiocima na suđenju. U prvom redu, idući će put njemačka vojska morati biti *uz njega,* a ne *protiv* njega. U svoj završni govor upleo je misao o pomirenju s vojskom. Ni jednom riječi nije joj ništa zamjerio.

Vjerujem da će kucnuti čas kad će se mase koje su danas stajale na ulicama s našom zastavom s kukastim križem ujediniti s onima koji su pucali u njih... Kad sam saznao da je pucala Zelena policija, bio sam sretan što nije vojska bila u koja je okaljala svoju tradiciju... Jednog će dana kucnuti čas kad će vojska, oficiri i vojnici, biti uz nas.

Bilo je to točno predviđanje, ali ga je tu predsjedavajući sudac prekinuo: *»Herr* Hitler, kažete da se Zelena policija okaljala. To ne mogu dopustiti.«

Na taj ukor optuženi se nije ni osvrnuo. Kao opčarani, slušali su prisutni u sudnici njegovu završnu riječ:

Vojska koju smo stvorili raste iz dana u dan... Gajim ponosnu nadu da će jednog dana te divlje čete prerasti u bataljone, bataljoni u pukove, pukovi u divizije, da će stara kokarda biti podignuta iz blata, da će stare zastave ponovo zavijoriti, da će doći do pomirbe na posljednjem božanskom sudu, s kojim smo spremni suočiti se.

Okrenuo se plamtećim očima izravno sucima:

Jer niste vi, gospodo, oni koji će nam suditi; tu osudu izriče vječni sud povijesti. Kakvu ćete vi presudu donijeti, to znam. Ali onaj nas sud neće pitati: »Jeste li počinili veleizdaju ili niste?« Taj će sud suditi nas, prvog pomoćnika načelnika štaba Vrhovne komande stare vojske (Ludendorffa), njegove oficire i vojnike, kao Nijemce koji su htjeli samo dobro svom narodu i *Vaterlandu*, koji su se htjeli borili i poginuti. Vi nas možete tisuću puta proglasiti krivim, ali će božica vječnog suda povijesti, smiješeći se, poderati optužbe javnog tužioca i osude ovog suda: jer, ona će nas osloboditi.[97]

Kazne, ako ne i presude ovog zemaljskog suda, nisu bile, kao što je napisao Konrad Heiden, baš daleko od presude »božice vječnog suda povijesti«. Ludendorff

je bio oslobođen. Hitler i ostali optuženi proglašeni su krivim. Ali je Hitler, unatoč zakonu – član 81. Njemačkog kaznenog zakona koji je propisivao da se »svatko tko silom pokuša izmijeniti ustav njemačkog Reicha ili bilo koje njemačke države kažnjava doživotnim zatvorom«, bio osuđen na pet godina zatvora u staroj tvrđavi Landsberg.

Čak i tada su porotnici protestirali protiv strogosti osude, ali ih je predsjedavajući uvjeravao da zatvorenik može biti pušten uvjetno pošto odsjedi šest mjeseci. Nastojanja policije da Hitlera deportira kao stranca – još je imao austrijsko državljanstvo – nisu urodila plodom. Prvi travnja 1924. Hitler je nastupio kaznu, a nepunih devet mjeseci kasnije, 20. prosinca, bio je pušten, slobodan da nastavi borbu za rušenje demokratske države. Posljedice veleizdaje, ako je čovjek pripadao krajnjoj desnici, nisu nužno morale biti teške, usprkos zakonu, i priličan broj protivnika Republike je to upamtio.

Puč, iako je neslavno propao, pretvorio je Hitlera, u očima mnogih ljudi, u patriota i nacionalnog heroja. Nacistička propaganda ga je ubrzo pretvorila u jednu od velikih legendi pokreta. Svake godine, pošto se domogao vlasti, čak i pošto je izbio drugi svjetski rat. Hitler se navečer 8. studenog našao u *Bürgerbräukelleru* u Münchenu da se obrati »starim borcima« – *alten Kämpfern,* kako su se nazivali – koji su slijedili Führera u onu, onda onako grotesknu avanturu. Godine 1935. je Hitler, tad kancelar, dao iskopati ostatke šesnaest nacista koji su pali u tom kratkotrajnom okršaju i smjestiti ih u *Feldherrnhalle* koja je postala nacionalnim svetištem. Posvećujući spomenik, Hitler je rekao: »Oni sad prelaze u njemačku besmrtnost. Ovdje stoje za Njemačku i čuvaju stražu nad našim narodom. Ovdje leže kao istinski svjedoci našeg pokreta.« Nije dodao, a nijedan Nijemac se, čini se, nije sjetio da ih je on prepustio smrti kad se podigao s kolnika i pobjegao.

Tog ljeta 1924. u staroj tvrđavi Landsberg, visoko iznad rijeke Lech, Adolf Hitler, s kojim su postupali kao s počasnim gostom davši mu zasebnu sobu s prekrasnim vidikom, koji je primao po volji posjetioce što su mu donosili darove i odavati počast, pozvao je odanog Rudolfa Hessa, koji se naposljetku vratio u München i bio osuđen, i počeo mu diktirati poglavlja svoje knjige.*

Bilješke

Treće poglavlje

* Godinu dana kasnije general Freiherr von Lüttwitz, reakcionaran oficir stare škole, pokazat će koliko je lojalan Republici općenito, a Noskeu posebno, kad bude predvodio dobrovoljačke trupe na Berlin u podršku Kappovu puču. Ebert, Noske i ostali članovi vlade bili su natjerani u bijeg u pet sati ujutro 13. ožujka 1920. General von Seeckt, načelnik štaba kopnene vojske, nominalno potčinjen ministru obrane Noskeu, nije dopustio vojsci da brani Republiku protiv Lüttwitza i Kappa. »Ta je noć pokazala propast cijele moje politike.« uzviknuo je Noske. »Moja vjera u oficirski kor je srušena. Svi ste me napustili.« (Navedeno u Wheeler–Bennettovoj knjizi *The Nemesis of Power,* str. 77.)

* Svakako, bilo je pogrešaka i naposljetku su se neke pokazale katastrofalnim. Sistem proporcionalne zastupljenosti i biranje po listi možda je doista spriječilo gubitak glasova, ali je istodobno izazvalo povećanje broja malih stranaka koje su naposljetku onemogućile čvrstu većinu u *Reichstagu* i uzrokovale česte promjene u vladi. U općim izborima 1930. na listi je bilo otprilike dvadeset i osam stranaka.

Republika je mogla postići veću stabilnost da nisu bile odbačene neke od ideja profesora Huga Preussa, glavnog sastavljača ustava. On je u Weimaru predložio da Njemačka postane centralistička država i da Pruska i ostale samostalne države budu ukinute i postanu pokrajine. Ali Skupština je njegove prijedloge odbila.

Napokon, član 48. Ustava prenosio je na predsjednika, u slučaju opasnosti po zemlju, diktatorske ovlasti. Kancelari Brüning, von Papen i von Schleicher upotrijebili su tu klauzulu pod Hindenburgom upravljajući zemljom bez potvrde *Reichstagu* i tako, još prije dolaska Hitlera na vlast, dokrajčili demokratsku parlamentarnu vlast u Njemačkoj.

* Vojska je bila ograničena na 100.000 vojnika i nije smjela imati aviona ni tenkova. Generalštab je stavljen van zakona. Dopuštene snage mornarice bile su gotovo simbolične, a izgradnja podmornica i brodova iznad 10.000 tona zabranjena.

* Pripadnici »Crnog Reichswehra», njih otprilike dvadeset tisuća, bili su stacionirani na istočnim njemačkim granicama da je pomognu čuvati protiv Poljaka u burnim danima 1920–23. Ta je ilegalna organizacija postala po zlu poznata zbog oživljavanja strahotnih srednjovjekovnih *Femegerichta* – tajnih sudova – koji su svojevoljno donosili smrtne presude Nijemcima ako su odavali djelovanje »Crnog Reichswehra« savezničkoj Kontrolnoj komisiji. Više je takvih brutalnih umorstava došlo do redovnog suda. Na jednom suđenju, njemački ministar obrane Otto Gessler, koji je naslijedio Noskea, zanijekao je da bilo što zna o takvoj organizaciji i tvrdio da ona ne postoji Ali, kad je jedan od tužilaca protestirao protiv takvog licemjerja, Gessier je uzviknuo – »Onaj tko progovori o ‘Crnom Reichswehru’ kriv je za veleizdaju«

* Nekoliko godina kasnije, potvrđujući Streicherovo imenovanje za *Gauleitera* Franačke, usprkos protivljenju mnogih stranačkih funkcionara, Hitler je izjavio: »Možda neki ne vole oblik Streicherova nosa. Ali, kad je onog dana ležao uz mene na kolniku kraj *Feldherrnhalle*, zarekao sam se da ga nikad neću iznevjeriti ako on ne iznevjeri mene.« (Heiden *Hitler: A Biography,* str l57)

* Prije Hessova dolaska, Hitler je dio knjige izdiktirao Emilu Mauriceu, bivšem kažnjeniku, inače po zanimanju uraru i prvom komandantu SA.

4

HITLEROVE MISLI I KORIJENI TREĆEG REICHA

Hitler je svojoj knjigi htio dati naslov »Četiri i pol godine borbe protiv laži, gluposti i kukavičluka«, ali se Max Amann, tvrdoglavi direktor izdavačke djelatnosti nacističke stranke, koji ju je trebao objaviti, pobunio protiv takvog teškog – i nekomercijalnog – naslova i skratio ga na *Mein Kampf.* Amanna je i sadržaj knjige neobično razočarao. Bio se u prvom redu ponadao da će Hitler iscrpno ispričati kako se od »nepoznatog radnika« u Beču probio do svjetske ličnosti. Ali knjiga je sadržavala, kako smo već vidjeli, malo autobiografskih podataka. Nacistički se izdavač također nadao izvještaju iz prve ruke o puču u *Bürgerbräukelleru*, čija bi dramatičnost i zakulisani događaji bili privlačno štivo. Ali Hitler je bio isuviše lukav da sad, u trenutku kad je stranka bila u najtežem položaju, podgrijava stare priče.* U *Mein Kampfu* se neuspjeli puč jedva i spominje.

Prvi dio objavljen je u jesen 1925. Bila je to knjiga od oko 400 stranica, a stajala je dvanaest maraka, dva puta više no većina knjiga tog opsega tada u Njemačkoj. Nipošto nije smjesta postala bestseler. Amann se hvalio da je u prvoj godini rasprodao 23.000 primjeraka i da prodaja neprestano raste – što su antinacistički krugovi primali skeptično.

Zahvaljujući tome što su Saveznici zaplijenili popise autorskih honorara nacističke izdavačke kuće *Eher Verlag*. moguće je sad objaviti činjenice o stvarnoj prodaji *Mein Kampfa.* Godine 1925 – prodano je 9.473 primjerka, a zatim tri godine za redom prodaja je opadala. Godine 1926. spala je na 6.913, godine 1927. na 5.607, a godine 1928. na samo 3.015 primjeraka, računajući oba dijela. Godine 1929. se nešto popela – na 7.664 – počela se povećavati usporedo s uspjehom nacističke stranke godine 1930, kad je objavljeno jeftino izdanje u jednom svesku po cijeni od osam maraka, i dostigla 54.086 primjeraka. Iduće godine neznatno je opala, na 50.808 prodanih knjiga, a godine 1932. skočila na 90.351.

Hitlerova autorska prava – njegov glavni izvor zarade od 1925. na dalje – bila su

znatna kad se zbroje prihodi tih prvih sedam godina. Ali taj je iznos ništavan u usporedbi s iznosom primljenim 1933. kad je postao kancelar. U prvoj godini njegove funkcije kao kancelara. *Mein Kampf* je prodan u milijun primjeraka, a Hitlerov prihod od autorskih prava, koji je povišen od 10 na 15 posto nakon 1. siječnja 1933. iznosio je više od milijun maraka, čime je postao najtraženiji autor u Njemačkoj i prvi put milijunaš.* Nijedna druga knjiga, osim biblije, nije se tako dobro prodavala u doba nacističkog režima, kad se malo koja obitelj osjećala sigurnom ako nije u kući držala primjerak *Mein Kampfa.* Bilo je gotovo obavezno – a svakako politički prikladno – darovati primjerak mladom bračnom paru na vjenčanju, a gotovo svaki đak dobio bi ga uz svjedodžbu, ma koju školu svršio. Do 1940, godinu dana nakon izbijanja drugog svjetskog rata, u Njemačkoj je prodano šest milijuna te nacističke biblije.[98]

Nije svaki Nijemac koji je kupio primjerak *Mein Kampfa* nužno tu knjigu i pročitao. Čuo sam mnoge uvjerene naciste kako se žale da ju je teško čitati, a nemali je broj priznavao – u četiri oka – da nikad nisu uspjeli dočitati te 782 bombastične stranice. Ali, moglo bi se reći: da je više Nijemaca koji nisu bili nacisti pročitalo tu knjigu prije 1933. i da su je svjetski državnici za vremena pažljivo proučili, i Njemačka i svijet možda bi bili izbjegli katastrofu. Jer, ma kakve se druge optužbe mogu iznijeti protiv Hitlera, nitko ga ne može optužiti da nije točno opisao kakvu Njemačku želi izgraditi ako ikad dođe na vlast, i kakav svijet namjerava stvoriti oružanom njemačkom silom. Osnovne crte Trećeg Reicha i, štoviše, barbarskog Novog poretka koji je Hitler nametnuo pobijeđenoj Evropi u svojim pobjedničkim godinama između 1939. i 1945, opisani su u svoj svojoj strahotnoj surovosti, vrlo opširno i potanko, između korica te knjige koja mnogo toga otkriva.

Kao što smo vidjeli, Hitlerove osnovne ideje formirale su se u Beču, kad mu je bilo nešto više od dvadeset godina, i, po vlastitim riječima kasnije im je malo što dodao a izmijenio nije ništa. Kad je godine 1913, u dvadeset i četvrtoj godini, otišao iz Austrije u Njemačku, bio je strastveno zagrijan za njemački nacionalizam, pun mržnje prema demokraciji, marksizmu i Židovima, i uvjeren da je providnost odabrala arijce, napose Nijemce, da budu rasa gospodara.

U *Mein Kampfu* je izložio svoja gledišta i primijenio ih napose ne samo na problem povratka pobijeđene i kaotične Njemačke na mjesto pod suncem veće no što je ikad ranije imala, već i na stvaranje nove vrste države, države koja će se temeljiti na rasi i obuhvatiti sve Nijemce izvan granice Reicha. U njoj će biti uspostavljena apsolutna diktatura Führera – njega samog s četom manjih vođa da naredbe odozgo prenose dolje. Tako ta knjiga u prvom redu sadrži planove buduće njemačke države i navodi sredstva s pomoću kojih može jednog dana postati »gospodar svijeta«, kao

što autor kaže na posljednjoj stranici; a u drugom, gledanje na svijet, poimanje svijeta ili, da upotrijebimo Hitlerovu omiljenu riječ *Weltanschauung*. Ne treba ni reći da se normalnog uma dvadesetog stoljeća taj pogled na svijet doimlje kao groteskna kaša skuhana u mozgu nezrelog, neobrazovanog neurotika. Ono što ga čini značajnim jest činjenica što su ga onako fanatično bili prihvatili mnogi milijuni Nijemaca te, ako je njih odveo, kao što jest, na kraju u propast, doveo je također do uništenja mnogih milijuna nedužnih, poštenih ljudi u samoj Njemačkoj, a posebno izvan nje.

Kako je dakle novi Reich trebao ponovo osvojiti položaj svjetske sile a zatim zauzeti svijet? To pitanje Hitler raščlanjuje u prvom dijelu, napisanom većinom 1924. godine u zatvoru, vraćajući se na njega opširnije u drugom dijelu, koji je završio 1926. godine.

U prvom redu treba se obračunati s Francuskom, »tim nepomirljivim, smrtnim neprijateljem njemačkog naroda«. Cilj Francuske, rekao je, bit će uvijek da »Njemačka bude raskomadana i razbijena ... skup malih državica«. To je tako očito, dodao je Hitler, da »... kad bih ja bio Francuz, ne bih mogao ni htio postupiti nimalo drugačije od Clemenceaua«. Stoga mora doći do »konačnog aktivnog obračuna s Francuskom ...posljednje odlučne bitke... samo tako ćemo moći dokrajčiti vječnu i u osnovi tako jalovu borbu s Francuskom; pretpostavljajući, naravno, da Njemačka smatra uništenje Francuske samo sredstvom koje će joj poslije omogućiti da našem narodu naposljetku osigura ekspanziju drugdje«.[99]

Ekspanziju drugdje? Gdje? Na taj način Hitler vodi do srži svojih zamisli o njemačkoj vanjskoj politici, koju je nastojao tako vjerno provoditi kad je postao vlastodržac Reicha. *Njemačka se, rekao je otvoreno, mora širiti na istok – uglavnom na račun Rusije.*

U prvom dijelu *Mein Kampfa* Hitler opširno izlaže problem *Lebensrauma* – životnog prostora – teme koja ga je opsjedala do posljednjeg daha. Hohenzollernovsko carstvo, izjavio je, pogriješilo je tražeći kolonije u Africi. »Teritorijalna politika ne može se danas ostvariti u Kamerunima, nego jedino u Evropi.« Ali evropsko tlo već je podijeljeno. Točno, uvida Hitler, »međutim, priroda nije rezervirala zemlju zauvijek za neki određeni narod ili rasu; naprotiv, ta zemlja stoji na raspolaganju narodu koji ima snage da je uzme.« Što ako se sadašnji posjednici budu suprotstavili? »Tad nastupa zakon samoodržanja; a što ne uspije milom, postići će se silom.«[100]

Osvajanje novih teritorija, nastavlja Hitler kritizirajući kratkovidnost njemačke predratne vanjske politike, »moguće je samo na istoku ... Tko traži prostor u Evropi, može ga dobiti uglavnom samo na račun Rusije, a to znači da će se novi Reich morati ponovo uputiti stazama nekadašnjih teutonskih vitezova i njemačkim mačem osvojiti za njemački plug njivu, a za naciju kruh svagdašnji.«[101]

Kao da se u prvom dijelu nije dovoljno jasno izrazio. Hitler se vraća toj temi i u drugom dijelu.

> Samo dovoljno prostora pod suncem jamči nekoj naciji slobodu egzistencije ... (Nacionalsocijalistički pokret) mora smoći hrabrosti da, bez obzira na »tradicije« i predrasude, okupi, naš narod i njegove snage za napredovanje putem koji će izvesti ovaj narod iz sadašnjeg ograničenog životnog prostora do novih teritorija, i da ga zauvijek oslobodi opasnosti da propadne ili da kao ropski narod služi drugima Nacionalsocijalistički pokret mora težiti da ukloni nerazmjer između našeg broja i veličine našeg teritorija – gledajući ovo posljednje kao izvor hrane i uporište političke sile... Moramo se nepokolebljivo pridržavati svog cilja, naime da njemačkom narodu osiguramo prostor i zemlju koji mu pripadaju ...[102]

A kakav je opseg tog teritorija koji pripada njemačkom narodu? Građanska klasa, kaže Hitler prezirno, koja »ni tu nema ni jedne jedine stvaralačke političke misli za budućnost«, teži povratku njemačkih granica iz 1914.

> Zahtjev za ponovnim uspostavljanjem granica iz 1914. politička je besmislica, takvih razmjera i posljedica da je to pravi zločin. Ostavimo po strani to što su granice Reicha 1914. bile sve drugo do logične. Jer, zapravo nisu bile ni potpune u odnosu na ujedinjavanje ljudi njemačke narodnosti ni razborite u pogledu njihove vojno–geografske svrhovitosti. One nisu bile rezultat promišljenog političkog postupka, već privremene granice nastale u trenutku nipošto završene političke borbe ... S istim pravom, i u mnogim slučajevima s više prava, mogao bi se izvući bilo koji drugi trenutak njemačke povijesti, da bi se u uspostavljanju tadašnjih odnosa našao cilj vanjskopolitičke djelatnosti.[103]

Hitler je odabrao »povijesni trenutak« prije gotovo šest stotina godina, u vrijeme kad su Nijemci potisnuli Slavene pa Istok. Tu »istočnu politiku« treba ponovo uspostaviti. »Danas u Evropi živi osamdeset milijuna Nijemaca! Tek tad će vanjska politika biti ispravna kad za nepunih stotinu godina na ovom kontinentu budu dvije stotine i pedeset milijuna Nijemaca.«[104] I to svi unutar novog, većeg Reicha!

Da će neki drugi narodi morati ustupiti prostor tolikim Nijemcima, bilo je jasno samo po sebi. Ali koji narodi?

> Mi (nacionalsocijalisti) nastavljamo ondje gdje smo prije šest stoljeća stali. Zaustavit ćemo vječni njemački pohod na jug i zapad Evrope i okrenuti pogled na istok ... *Ali, ako danas u Evropi govorimo o novom prostoru i zemlji, možemo u prvom redu misliti samo na Rusiju i njoj podložne granične države*.*[105]

Sudbina je, primjećuje Hitler, u tome dala znak Njemačkoj. Predala je Rusiju boljševizmu, to jest, kako kaže, zapravo Židovima. »Divovsko carstvo na istoku sazrelo je za propast. A kraj židovskoga gospodstva u Rusiji bit će ujedno i kraj Rusije kao države.« Tako nakon sloma Rusije, podrazumijeva Hitler, mogu Nijemci

lako i bez velikih ljudskih gubitaka preuzeti beskrajne stepe na istoku.

Može li tko osporiti da ovdje nije sve jasno i precizno najavljeno? Francuska će biti uništena, ali samo zato da se Njemačka može proširiti na istok. Najprije će biti pripojena područja pretežno nastanjena Nijemcima. A to su? Očito, Austrija, Sudeti u Čehoslovačkoj i zapadne pokrajine Poljske s Danzigom. Zatim – sama Rusija. Zašto je onda svijet bio onako iznenađen kad se kancelar Hitler, samo nekoliko godina kasnije, uputio da ostvari upravo te ciljeve?

O prirodi buduće nacističke države Hitlerove ideje u *Mein Kampfu* su manje određene. Ipak je dao jasno na znanje da u Trećem Reichu neće biti nikakvih »demokratskih besmislica«, nego samo *Führerprinzip,* tj. diktatura. O privrednim pitanjima u knjizi nema gotovo ni riječi. Ta je tema Hitleru bila dosadna i nikad se nije potrudio da pokuša o njoj naučiti nešto što bi nadilazilo luckaste ideje privrednog diletanta Gottfrieda Federa, obarača »kamatnog ropstva«.

Hitlera je jedino zanimala politička moć; privreda se mogla na neki način brinuti sama o sebi.

> Država nema nikakve veze s nekom određenom ekonomskom koncepcijom ili privrednim razvitkom ... Država je organizam naroda, a ne privredna organizacija ... Unutarnja snaga jedne države poklapa se samo u najizuzetnijim slučajevima s takozvanim privrednim procvatom ... naprotiv (čini se) da on u beskrajno mnogo primjera nagovještava raspadanje države... Upravo Pruska dokazuje neobično jasno da za stvaranje države nisu odlučna materijalna svojstva, već isključivo idealne odlike. Tek pod zaštitom države može i privreda procvasti... Uvijek kad je u Njemačkoj došlo do procvata političke moći, počela se i privreda podizati; a uvijek kad je privreda postala jedinim životnim sadržajem našeg naroda pod kojim su se idealne vrline gušile, država se rušila i povukla za sobom uskoro i privredu – Još nikad nije ni jedna država nastala miroljubivim ekonomskim putem ...[106]

Zbog toga, kako je 1923. Hitler rekao u jednom govoru u Münchenu, politika mora imati prednost pred privredom, jer »privredna politika bez mača, industrijalizacija bez moći – nije moguća«. Mimo tog nejasnog, primitivnog filozofiranja i letimičnog spomena »privrednih komora«, »zemaljskih komora« i »centralnog privrednog parlamenta« koji će se »brinuti da nacionalna privreda funkcionira«, Hitler se u *Mein Kampfu* suzdržava od bilo kakvih izjašnjenja o privrednim osnovama Trećeg Reicha.

Još neodređenije se Hitler izražava o vrsti »socijalizma« koju je predviđao u novoj Njemačkoj, iako se njegova stranka nazivala »socijalističkom«. To nije nikakvo čudo kad se sjetimo kako je Hitler u govoru 28. srpnja 1922. definirao »socijaliste«:

> Tko god je spreman da se za svoj narod tako potpuno založi da doista ne poznaje nikakav viši ideal osim

dobrobiti svog naroda, tko našu veliku nacionalnu himnu Deutschland über Alles shvaća tako da mu ništa na svijetu nije svetije od te Njemačke, njezinih ljudi i zemlje – taj je čovjek socijalist.[107]

Ni znatni urednički zahvati ni to što su tekst kratila čak trojica pomagača nisu mogli Hitlera spriječiti da u *Mein Kampfu* ne skače s jedne teme na drugu. Rudolf Hess, koji je zabilježio najveći dio diktata najprije u zatvoru Landsberg a kasnije u *Haus Wachenfeldu,* nedaleko od Berchtesgadena, učinio je što je mogao oko sređivanja rukopisa, ali on nije bio čovjek koji bi se suprotstavio Führeru. Uspješniji u tom pogledu bio je otac Bernhard Stempfle, bivši redovnik jerolimskog reda i izdavač antisemitskog listića u Miesbachu. Taj neobični svećenik, o kome će još u ovoj knjizi biti riječi, ispravio je nešto od Hitlerovih gramatičkih pogrešaka, dotjerao tekst stilski koliko je mogao i izbacio nekoliko pasusa za koje je uvjerio autora da su politički nebranjivi. Treći je savjetnik bio Čeh Josef Czerny koji je radio u nacističkom listu *Völkischer Beobachter,* a čija se antisemitska poezija svidjela Hitleru. Czerny je revidirao drugo izdanje prvog dijela *Mein Kampfa,* uklonivši ili izmijenivši neke nezgodne riječi i rečenice, i pažljivo je obavio korekturu drugog dijela.

Ipak je knjiga ostala smušena. Hitler je inzistirao da napreskok daje oduška svojim mislima o gotovo svakoj zamislivoj temi uključivši kulturu, prosvjetu, kazalište, film, karikaturu, slikarstvo, historiju, seks, brak, prostituciju i sifilis. Štoviše, sifilisu je Hitler posvetio deset bombastičnih stranica, izjavivši da je »*glavni* zadatak nacije – ne samo *jedan* od zadataka«.* da ga iskorijeni. Za suzbijanje te opake bolesti Hitler je zahtijevao da se mobiliziraju sva propagandna sredstva nacije. »Sve,« kaže on, »ovisi o rješenju tog pitanja.« Problemu sifilisa i prostitucije treba također doskočiti omogućavanjem da se brakovi sklapaju ranije, čime se nagoviješta eugenika Trećeg Reicha tvrdnjom da »brak ne može biti sam sebi svrhom, već mora služiti višem cilju: povećanju i očuvanju vrste i rase. Samo to je njegova svrha i zadaća.«[108]

I tako, spominjanjem očuvanja vrste i rase u *Mein Kampfu,* dolazimo do drugog glavnog stanovišta Hitlerova *Weltanschauunga*, koje su neki povjesničari, posebice u Engleskoj, ocijenili kao sirov oblik darvinizma, ali koje zapravo, kao što ćemo vidjeti, ima svoje korijenje duboko u njemačkoj povijesti i filozofiji. Poput Darvina, ali i kao cio niz njemačkih filozofa, historičara, kraljeva, generala i državnika, Hitler je život smatrao vječnom borbom, a svijet džunglom u kojoj najsposobniji preživljuju a najjači vladaju – »svijet gdje se jedna životinja hrani drugom i gdje smrt slabijeg uvjetuje život jačem.«

Mein Kampf je protkan ovakvim izrekama: »Na kraju pobjeđuje samo nagon za samoodržanjem ... Čovječanstvo je postalo veliko u vječnoj borbi – a u vječnom miru propada ... Priroda ... najprije napuči Zemlju živim bićima, a onda promatra slobodno odmjeravanje snaga. Tad prenosi pravo gospodara na svoje najdraže čedo,

najhrabrije i najmarljivije ... Najjači mora dominirati i ne miješati se sa slabim da ne žrtvuje tako svoju veličinu. Samo rođeni slabić može to držati okrutnim...« Hitleru je očuvanje kulture »vezano za krut zakon nužnosti i pravo najboljeg i najjačeg da pobjeđuje. Tko hoće živjeti, neka se bori, a oni koji se ne žele boriti u ovom svijetu vječne borbe, ne zaslužuju da žive. Sve kad bi to i bilo nemilosrdno – tako je!«[109] A koje je to »najdraže čedo prirode, najhrabrije i najmarljivije« kojem je providnost dala »pravo gospodara«? Arijci. Ovdje u *Mein Kampfu* dolazimo do srži nacističke ideje o nadmoćnosti rasa, koncepcije više rase, na kojoj se temeljio Treći Reich i novi poredak u Evropi.

> To što danas pred sobom vidimo od ljudske kulture, nauke i tehnologije gotovo je isključivo rezultat kreativnog stvaralaštva arijevaca. Upravo ta činjenica omogućuje nam da dođemo do zaključka koji nije neosnovan, da je čovjek arijske rase jedini utemeljitelj sveg višeg čovječanstva, i zbog toga prototip svega što podrazumijevamo pod riječi »čovjek«. On je Prometej čovječanstva iz čijeg je sjajnog čela uvijek vrcala božanska iskra genija, uvijek iznova rađajući vatru spoznaje koja je obasjavala noći nijemih misterija i tako ga potaknula da se uspne putom kojim će zagospodariti drugim bićima na Zemlji... On je položio temelje i podigao zidove svake velike građevine ljudske kulture.[110]

A kako je arijevac toliko postigao i postao tako nadmoćan? Hitlerov je odgovor: gazeći druge. Poput mnogih njemačkih mislilaca devetnaestog stoljeća, Hitler gotovo uživa u sadizmu (i njegovoj suprotnosti, mazohizmu), što je strancima koji su pokušavali proniknuti u njemački duh teško shvatljivo.

> Zato je za stvaranje viših kultura najhitniji preduvjet bilo postojanje nižih ljudskih rasa ... Sigurno je da se prva ljudska kultura manje temeljila na pripitomljenoj životinji nego na upotrebi nižih ljudskih bića. Tek nakon zarobljavanja potčinjenih rasa, doživjele su i životinje istu sudbinu, jer najprije je pobijeđeni ratnik vukao plug a tek poslije njega konj. I tako nije slučajno što su prve kulture niknule na mjestima gdje se arijevac susreo s nižim narodima, podjarmio ih i podvrgnuo svojoj volji... Sve dok se bezobzirno držao položaja gospodara, ne samo što je ostao gospodar, nego i čuvar i promicatelj kulture.[111]

Tad se dogodilo nešto što Hitler ističe kao upozorenje Nijemcima:

> Čim su se podjarmljeni ljudi počeli dizati i dostizati razinu svoga gospodara, u čemu je Vjerojatno jedna od faza bila upotreba njegovog jezika, oštre barijere između gospodara i sluge počele su se rušiti.

Ali dogodilo se nešto još gore nego što se potlačeni počeo služili jezikom gospodara:

> Arijevac je odbacio čistoću svoje krvi i zbog toga izgubio uporište u raju koji je bio stvorio za sebe. Uto-

nuo je u mješavinu rasa, gubeći sve više svoju sposobnost kulturnog stvaralaštva.

Mladi nacistički Führer smatra to kardinalnom pogreškom:

> Miješanje krvi i time neizbježan pad rasne razine bio je jedini uzrok izumiranju starih kultura; jer narodi ne nestaju zbog izgubljenih ratova, nego kad izgube snagu otpora koju sadrži samo čista krv. Sve što na ovom svijetu nije dobre rase jest pljeva.[112]

Pljeva su Židovi i Slaveni, i s vremenom, kad postane diktator i osvajač, Hitler će zabraniti brak Nijemca s pripadnicima tih rasa, iako mu je svaki seoski osnovac mogao reći da u mnogim Nijemcima, posebno Nijemcima u istočnim pokrajinama, teče dobrim dijelom slavenska krv. I ovdje treba priznati da je Hitler u provođenju svojih rasnih ideja održao riječ. U okviru novog poretka koji je počeo nametati Slavenima na istoku u toku rata, Česi, Poljaci, Rusi bili su – i trebali su ostati, da je groteskni novi poredak potrajao – drvosječe i vodonoše svojih njemačkih gospodara.

Bio je lak korak za takvu neznalicu historije i antropologije kao što je bio Hitler da Nijemce pretvori u moderne arijevce i time u višu rasu. Hitleru su Nijemci »najviša ljudska vrsta na Zemlji« i ostat će to ako se ne budu bavili samo »uzgojem pasa, konja i mačaka već posvetili brigu i čistoći vlastite krvi.«[113]

Hitlerova opsjednutost rasom vodi do pojma *völkischer Staat.* Kakva je to vrsta države – ili je trebala biti – nisam nikad jasno shvatio, usprkos višekratnom čitanju *Mein Kampfa* i slušanju desetaka Führerovih govora o tome, te iako sam više no jednom čuo diktatora kako izjavljuje da je to središnja točka svih njegovih misli. Njemačka riječ *Volk* ne može se točno prevesti. Obično se navodi kao »nacija« ili »narod«, ali u njemačkom ona ima dublje i ponešto drugačije značenje, koje uključuje pradavnu plemensku zajednicu koja potječe iz krvi i zemlje. U *Mein Kampfu* Hitler se namučio da definira »*völkisch«* državu, najavljujući na primjer, na str. 415. da će *völkisch* objasniti, ali to odmah zatim izbjegava i niz stranica luta po drugim temama. Naposljetku se ipak osmjelio:

> Suprotno (buržoaskom i marksističko–židovskom svijetu), *völkisch* filozofija nalazi značaj čovječanstva u njegovim osnovnim rasnim elementima. U državi vidi samo sredstvo za postizanje određenih ciljeva i smatra njenom zadaćom očuvanje rasne egzistencije čovjeka. Time nipošto ne vjeruje u jednakost rasa, već razaznaje, uz njihovu različitost, još i njihovu veću ili manju vrijednost i ta je spoznaja obavezuje da pomaže pobjedu bolje, jače rase i podređivanje slabije i lošije, u skladu s vječnom voljom koja ravna ovim svijetom. Time služi osnovnim aristokratskim idejama prirode i vjeruje u valjanost tog zakona do posljednjeg pojedinca. Spoznaje različite vrijednosti ne samo rasa već i pojedinca. Iz mase izdvaja značaj individualne ličnosti i tako... ima organizirajuće djelovanje. Vjeruje u potrebu idealizacije čovječanstva u kojoj jedino vidi uvjet za opstanak čovjeka. Ali ne može odobriti pravo opstanka nekoj etičkoj ideji ako ona predstavlja opasnost za rasni život nosilaca jedne više etike; jer bi u jednom kopilanskom i pocrnčenom svijetu svi

pojmovi ljudske ljepote i uzvišenosti, kao i sve ideje o idealiziranoj budućnosti našeg čovječanstva, bila zauvijek izgubljene.. .

I tako *völkisch* životna filozofija odgovara najdubljoj volji prirode koja uvijek iznova uspostavlja slobodno odmjeravanje snaga koje mora dovesti do trajne međusobne selekcije dok naposljetku najbolja ljudska vrsta, pošto je zaposjela zemlju, ne dobije slobodan put za djelatnosti u područjima koja će djelomice ležati iznad, a djelomice izvan nje.

Svi slutimo da se u dalekoj budućnosti čovječanstvo mora součiti s problemima koje će samo jedna viša rasa, rasa gospodara, poduprta sredstvima i mogućnostima cijele kugle zemaljske, moći prevladati.[114]

»Stoga je,« objašnjava Hitler nekoliko stranica dalje, »najviši cilj *völkisch* države briga za održanje onih rasnih praelemenata koji, kao stvaraoci kulture, donose ljepotu i dostojanstvo višem čovječanstvu.«[115] To ga ponovo dovodi do teme »rasne eugenike«:

Völkisch državi ... rasa mora biti središte cijelog života. Država se mora brinuti da je održi čistom. Mora se pobrinuti da samo zdravi začinju djecu; da postoji samo jedna sramota: da onaj tko je bolestan i manjkav rađa djecu; i najviša čast; odreći se toga. I suprotno treba smatrati zazornim; ustegnuti zdravu djecu naciji. Država (*völkisch*) mora pri tom nastupiti kao čuvar tisućgodišnje budućnosti prema kojoj želje i sebičnost pojedinca moraju biti ništavne te joj se on mora pokoriti. *Völkisch* država mora stoga početi podizanjem braka s razine neprekidnog oskvrnuća rase da bi mu dala položaj institucije, koja je pozvana da proizvodi vjernu sliku i priliku Božju a ne čudovišta na pol puta između čovjeka i majmuna.[116]

Fantastična predodžba *völkisch* države vodi Hitlera do niza drugih misli koje će njemačkom narodu, ako ga bude slijedio, omogućiti da zagospodari Zemljom. Bio je opsjednut njemačkom dominacijom svijeta. Na jednom mjestu dokazuje da je propust da se germanska rasa održi čistom »stajala nas gospodstva nad svijetom. Da je njemački narod posjedovao onu plemensku povezanost kakvu su imali drugi narodi, bio bi njemački Reich danas nesumnjivo gospodar kugle zemaljske«.[117] Kako se *völkisch* država mora zasnivati na rasi, »njemački Reich mora obuhvatiti sve Nijemce« – to je ključna točka u njegovu argumentiranju koju nije zaboravio ni zanemario kad je došao na vlast.

Kako se *völkisch* država treba temeljiti »na aristokratskoj ideji prirode«, proizlazi da demokracija ne dolazi u obzir i da je treba zamijeniti *Führerprinzipom.* Koncepcija autoriteta u pruskoj vojsci treba da bude primijenjena i u Trećem Reichu: »Autoritet svakog vođe prema dolje, a odgovornost prema gore.«

Ne može biti nikakvih odluka većine, već samo odgovornih pojedinaca . Naravno, svaki će čovjek imati savjetnike, ali *odluke će donosili jedan čovjek*[*] ... samo on može imati vlast i pravo da zapovijeda. Ni tad se neće moći izbjeći tijela koja se sad nazivaju parlamentima. Ali njihovi će članovi tad uistinu biti savjetnici Ni u jednoj komori i ni u jednom senatu neće nikad biti glasanja. To su radne institucije, a ne glasački strojevi.

Taj princip – potpuna odgovornost bezuvjetno povezana s apsolutnom vlašću – postepeno će odgojiti elitu vođa kakva je danas, u eri neodgovornog parlamentarizma, potpuno nezamisliva.[118]

Takve su bile ideje Adolfa Hitlera, izložene crno na bijelom u svoj svojoj užasnoj surovosti dok je sjedio u zatvoru Landsberg zureći u rascvjetani voćnjak iznad rijeke Lech*, ili kasnije 1925–26, kad je s ležaljke na balkonu udobne gostionice u Berchtesgadenu gledao preko visokih alpskih vrhunaca prema rodnoj Austriji, diktirajući bujicu riječi odanom Rudolfu Hessu i maštajući o Trećem Reichu, koji će podići na tim bezvrijednim temeljima i upravljati njime željeznom rukom. Nimalo nije sumnjao da će se to jednog dana obistiniti jer je imao onaj gorljiv osjećaj misije svojstven tolikim genijima koji su nicali, naoko niotkuda i ni iz čega, stoljećima. Ujedinit će izabrani narod koji nikad dotad nije bio politički ujedinjen. Očistit će njegovu rasu. Ojačat će ga. Učinit će ga gospodarima Zemlje.

Sirov darvinizam? Sadističko maštanje? Neodgovorni egoizam? Megalomanija? Od svega toga pomalo. Ali i nešto više. Jer, Hitlerov način razmišljanja i strasti – sve te zablude koje su opsjedale njegov grozničav mozak – imali su korijene koji su sezali duboko u njemačku prošlost i misao. Nacionalizam i Treći Reich bili su u biti samo logičan nastavak njemačke povijesti.

POVIJESNI KORIJENI TREĆEG REICHA

U deliričnim danima godišnjih skupova nacističke stranke u Nürnbergu početkom rujna opkolila bi me hrpa uličnih prodavača nudeći mi razglednice s portretima Friedricha Velikog, Bismarcka, Hindenburga i Hitlera. Dolje je pisalo: »Što je kralj osvojio, knez oblikovao, feldmaršal obranio, vojnik je spasio i ujedinio.« Tako je vojnik Hitler bio prikazan ne samo kao spasilac i ujedinitelj Njemačke, nego i kao nasljednik tih slavnih ličnosti koje su Njemačku učinile velikom. Upozoravanje da se njemačka povijest nastavlja Hitlerovom vladavinom koja predstavlja njen vrhunac, svakako je djelovalo na mase. I sam izraz Treći Reich služio je da ojača tu zamisao. Prvi Reich bilo je srednjovjekovno sveto rimsko carstvo njemačke nacije; drugo carstvo – *Zweiter Reich* – stvorio je Bismarck 1871. nakon pruske pobjede nad Francuskom. Oba su pridodala slavu njemačkom imenu. Weimarska Republika je, prema nacističkoj propagandi, to časno ime zablatila. Treći Reich ga je ponovo osvjetlao, baš kao što je Hitler obećao. Tako je Hitlerova Njemačka bila prikazana kao logičan nastavak svega što je bilo prije – ili bar svega onog što je bilo slavno.

Ali nekadašnja bečka skitnica ma kako zbrkana duha ipak je bila dovoljno potko-

vana u povijesti da zna i za njemačke neuspjehe u prošlosti, neuspjehe kojima su istodobno stajali uz bok uspjesi Francuske i Engleske. Nikad nije zaboravljao da su krajem srednjeg vijeka, kad su se engleska, pa i francuska nacija bile ujedinile, Nijemci i dalje ostali šaren krpež od oko tri stotine pojedinačnih državica. Upravo taj nedostatak nacionalnog razvoja dobrim je dijelom bio presudan za tok njemačke povijesti od kraja srednjeg vijeka do sredine devetnaestog stoljeća i učinio ga vrlo različitim od razvoja drugih velikih nacija zapadne Evrope.

Pomanjkanju političkog i dinastijskog jedinstva pridošle su u šesnaestom i sedamnaestom stoljeću i katastrofalne vjerske borbe do kojih je došlo nakon reformacije. U ovoj knjizi nema prostora da se u odgovarajućem razmjeru razloži golem utjecaj šleskog seljaka Martina Luthera, koji je postao redovnik augustinskog reda i pokrenuo njemačku reformaciju, na Nijemce i njihovu daljnju historiju. Ali može se reći, uz put, da je taj veliki ali hiroviti genij, taj bjesomučni antisemit i mrzitelj Rima, čiji je olujni karakter objedinjavao toliko najboljih i najgorih osobina Nijemaca – grubost, silovitost, fanatičnost, nesnošljivost, nasilje, ali i poštenje, skromnost, preispitivanje savjesti, odgovornost pred Bogom, pohlepu za znanjem, ljubav za muziku i poeziju – ostavio pečat na dobrom i lošem u životu Nijemaca, jači i sudbonosniji od bilo kojeg drugog pojedinca prije ili poslije njega. U svojim propovijedima i u veličanstvenom prijevodu biblije, Luther je iskovao moderan njemački jezik pobudivši u ljudima ne samo novu protestantsku viziju kršćanstva već i gorljivi njemački nacionalizam i učio ih, bar u religiji, da slijede vlastitu savjest. Ali, a to je bilo tragično za Nijemce. Lutherov pristanak uz knezove u seljačkim bunama, koje je dobrim dijelom bio sam potaknuo, i njegovo strastveno zalaganje za političku autokraciju, učvrstili su besmisleni, provincijski politički apsolutizam koji je veliku većinu njemačkog naroda bacio u bijedu, strašnu tupost i ponižavajuću podložnost. I, što je možda još gore, pomogao je da se produbi i pooštri beznadna nesloga ne samo između klasa već i između različitih dinastičkih i političkih grupacija u njemačkom narodu, koja je za više stoljeća osudila na propast izglede za ujedinjenje Njemačke.

Tridesetogodišnji rat i Westfalski mir godine 1648. kojim se završio, donio je Nijemcima konačnu katastrofu, udarac toliko razoran da se ta zemlja nikad nije potpuno oporavila od njega. To je bio posljednji od evropskih velikih vjerskih ratova ali, prije nego se završio, pretvorio se iz protestantsko–katoličkog sukoba u zamršenu dinastijsku borbu između katoličkih austrijskih Habsburgovaca s jedne strane i katoličkih francuskih Bourbona te švedske protestantske monarhije s druge strane. U divljačkim borbama Njemačka je opustošena, gradovi i sela razoreni i opljačkani, narod desetkovan. Procijenjeno je da je u tom barbarskom ratu izginula trećina njemačkog naroda.

Westfalski mir bio je gotovo jednako katastrofalan po budućnost Njemačke kao i sam rat. Njemački knezovi, otprilike njih 350, koji su pristali uz Francusku i Šved-

sku, bili su učvršćeni kao apsolutni vladari svojih malih kneževina, a car je u njemačkim zemljama ostao samo figura. Reformatorska i prosvetiteljska strujanja koja su bila zahvatila Njemačku krajem 15. i početkom 16. stoljeća bijahu ugušena. U tom razdoblju veliki slobodni gradovi uživali su praktički potpunu nezavisnost; feudalizam je iz njih nestao, zanatstvo i trgovina su cvjetali. I sami njemački seljaci imali su tad mnogo veće slobode od seljaka Engleske i Francuske. Može se reći da je Njemačka na početku šesnaestog stoljeća bila jedan od izvora na kojem se napajala evropska civilizacija.

Westfalskim mirom bila je svedena na neku vrstu barbarske moskovske kneževine. Ponovo je uspostavljeno kmetstvo, čak i u područjima gdje ranije nije postojalo. Gradovi su izgubili svoje sloboštine. Knezovi su do krajnjih granica iskorištavali seljaštvo, obrtnike i čak građansku srednju klasu, držeći ih u položaju ponižavajućeg kmetstva. Djelatnost na polju nauke i umjetnosti gotovo je posve utrnula. Pohlepni vladari nisu imali nikakva smisla za njemački nacionalizam i patriotizam te su ih iskorjenjivali kad bi se pojavili u njihovih podanika. Civilizacija je stala u Njemačkoj. Carstvo je, kao što je rekao jedan povjesničar, »bilo umjetno zaustavljeno na srednjovjekovnoj razini kaosa i slabosti«.[119]

Njemačka se nije nikad oporavila od tog udarca. U njemačkoj svijesti duboko se ukorijenilo pokoravanje autokraciji i slijepa poslušnost prema prevrtljivim kneževskim tiranima. Demokratska misao o parlamentarnoj vladavini, koja je u 17. i 18. stoljeću bila onako naglo uznapredovala u Engleskoj, a 1789. buknula u Francuskoj, u Njemačkoj se nije raširila. Takva politička zaostalost u mnogobrojnim njemačkim državicama, međusobno odsječenim i izoliranim od novih strujanja evropske misli i razvoja, uzrokovala je da je Njemačka ostala odvojena od ostalih zemalja zapadne Evrope i zaostajala. Nije došlo do prirodnog razvitka nacije. To treba imati na umu kad želimo shvatiti zašto je taj narod naposljetku krenuo tako katastrofalnim putem, i zašto je njegov način mišljenja krenuo tako izopačenim putevima. Naposljetku je njemačka nacija iskovana golom silom i držala se na okupu golom agresijom.

Na istoku, preko Labe, ležala je Pruska. Na prijelazu u dvadeseto stoljeće, pošto je u devetnaestom izveden žalosni pokušaj zbrkanih i plašljivih liberala 1848–49. u Frankfurtu da stvore donekle demokratsku, ujedinjenu Njemačku, Pruska je preuzela sudbinu Njemačke u svoje ruke. Stoljećima je ova njemačka država ležala izvan glavnih tokova njemačkog povijesnog i kulturnog razvoja. Stoga se ono što se zbilo čini gotovo hirom povijesti. Pruska je nastala kao daleka pogranična kneževina Brandenburg na pješčanim prostranstvima istočno od Labe. koju su, od II. stoljeća naovamo, počeli postepeno osvajati Slaveni. Pod brandenburškim knezovima, Hohenzollernima, koji nisu bili drugo do ratnički avanturisti, Slaveni, većinom Poljaci, bili su postepeno potisnuti na istok, prema Baltiku. Oni koji su se oprli bili su ili

iskorijenjeni ili podjarmljeni kao kmetovi bezemljaši. Carski zakon je, doduše, branio kneževima da prisvajaju kraljevski naslov, ali godine 1701. je car odobrio da se Friedrich III u Königsbergu okruni za kralja Pruske.

U međuvremenu se Pruska vlastitim snagama razvila u jednu od vodećih vojnih snaga Evrope. U usporedbi s drugima, nije imala nikakvih izvora za to. Zemlja je bila neplodna i bez rudnog blaga. Stanovništvo malobrojno. Nije bilo velikih gradova, ni industrije, bilo je malo kulture. Čak i plemstvo je bilo siromašno, a seljaštvo bez zemlje živjelo je kao stoka. Ipak su Hohenzollerni uspjeli golemom snagom volje i velikim darom za organizaciju stvoriti spartansku vojničku državu, čija je dobro izvježbana vojska odnosila pobjedu za pobjedom i čija je makijavelistička diplomacija kratkotrajnih savezništva s trenutno najjačom silom neprestano donosila teritorijalne dobiti.

Tako je posve umjetno, ne iz nekog narodnog pokreta ili čak neke ideje osim osvajačke, nastala država koju su na okupu držale apsolutna vlast upravljača, uskogrudna poslušna birokracija i nemilosrdno disciplinirana vojska. Dvije trećine, a ponekad i pet šestina godišnjeg prihoda trošilo se na vojsku, koja je postala, s kraljem na čelu, sama država. »Druge države,« rekao je Mirabeau, »imaju vojsku. U Pruskoj vojska ima državu.« A država je bila sve, vođena djelotvornošću i bezdušnošću pukog stroja; pojedinac nije bio drugo do kotačić u stroju. Ne samo kraljevi, kaplari, nego i filozofi učili su podanike da je njihova uloga u životu poslušnost, rad, žrtvovanje i dužnost. Čak je i Kant propovijedao da je dužnost iznad svih ljudskih osjećaja, a pruski pisac Willibald Alexis kovao je u zvijezde podaništvo pod Hohenzollernima. Lessing, koji nije volio Prusku, nazvao ju je »najropskijom državom Evrope«.

*Junkeri,** koji su u modernoj Njemačkoj odigrali tako odlučnu ulogu, bili su također jedinstven pruski proizvod. Osjećali su se vladajućom kastom. Zaposjeli su zemlje otete Slavenima, koji su postali kmetovi bezemljaši posve drugačiji od seljačkog stanovništva na zapadu, između pruskog i zapadnonjemačkog, zapadnoevropskog agrarnog sistema postojala je bitna razlika. Na zapadu su seljaci, doduše, bili obavezni plemstvu, koje je posjedovalo najveći dio zemlje, plaćati zemljarinu i služiti vojsku, ali su ipak, iako su bili kmetovi, imali stanovita prava i privilegije i mogli postepeno steći vlastitu zemlju i građansku slobodu. Na zapadu je seljaštvo činilo čvrst dio zajednice; zemljoposjedničko plemstvo, uza sve svoje nedostatke, postiglo je u svojoj dokolici stanovit stupanj obrazovanosti, što je, između ostalog, dovelo do kultiviranog načina života koji je našao izraz u profinjenosti ponašanja te u njegovanju umjetnosti i nauke.

Pruski *junker* nije bio čovjek dokolice. On je radio na obrađivanju velikog imanja jednako naporno kao danas menadžer kakve tvornice. Sa svojim bezemljaškim slugama postupao je kao s robljem. Na svom golemom posjedu bio je apsolutni gospo-

dar. Velikih gradova nije bilo, a ni građanskog staleža toliko kao na zapadu, čiji bi se civilizirajući utjecaj mogao suprotstaviti njegovom utjecaju. Suprotno kultiviranom *grand seigneuru* na zapadu, junker se razvio u oporog, dominantnog, arogantnog čovjeka bez obrazovanja i kulture; agresivnog, umišljenog, bezobzirnog, uskogrudnog i sklonog sitničavoj strasti za dobit, koju su neki povjesničari zamijetili u osobnom životu Otta von Bismarcka, najuspješnijeg junkera.

Upravo je taj politički genij, taj apostol »krvi i željeza« između 1866. i 1871. dokrajčio gotovo tisućljetnu podijeljenost Njemačke i silom je zamijenio Velikom Pruskom ili, kako bismo je mogli nazvati, pruskom Njemačkom. Bismarckovo jedinstveno djelo je Njemačka kakvu je poznajemo u naše vrijeme, gotovo već cijelo stoljeće »problematično dijete« Evrope i svijeta, darovita, vitalna nacija u koju je prvo taj izvanredni čovjek, zatim Wilhelm II. i naposljetku Hitler, uz pomoć vojničke kaste i niza čudnih intelektualaca, usadio težnju za moći i vlašću, strast za bezobzirni militarizam, prezir prema demokraciji i osobnoj slobodi i čežnju za autoritetom, za diktaturom. Tako ukalupljena, uspela se ta nacija do visokih vrhunaca, pala i ponovo se popela, dok nije naoko uništena istodobno s Hitlerovom smrću u proljeće 1945. – ali o tom je možda prerano govoriti s kakvom–takvom sigurnošću.

»Velika pitanja današnjice.« izjavio je Bismarck postavši predsjednikom Pruske 1862, »neće se riješili rezolucijama ni glasovima većine – to je bila zabluda ljudi godine 1848. i 1849. – već krvlju i željezom.« I upravo ih je on nastavio rješavati, iako treba reći da je tome dodavao ponešto diplomatske finese, često vrlo lukave. Bismarckov cilj bio je uništiti liberalizam, ojačati vlast konzervatizma – to jest junkera, vojske i krune – i učiniti Prusku, nasuprot Austriji, dominantnom silom ne samo Njemačke već, ako bude moguće, i same Evrope. »Njemačka se ne uzda u pruski liberalizam,« rekao je poslanicima u pruskom parlamentu, »već u njezinu snagu.«

Bismarck se prvo posvetio izgradnji pruske vojske, i kad je parlament odbio da izglasa dodatne kredite, on ih je prikupio na svoju ruku i raspustio vladu. S ojačanom vojskom upustio se u tri uspješna rata. Prvi protiv Danske u 1864. doveo je pod njemačku vlast kneževinu Schleswig i Holstein. Drugi, protiv Austrije godine 1866, imao je dalekosežne posljedice. Austrija, koja je stoljećima prednjačila među njemačkim državama, bila je naposljetku isključena iz njemačkih poslova. Nije joj bilo dopušteno da se uključi u Sjevernonjemački savez, koji je Bismarck osnovao.

»Godine 1866,« napisao je istaknuti njemački stručnjak Wilhelm Röpke. »Njemačka je prestala postojati.« Pruska je naprosto anektirala sve njemačke države sjeverno od Maine, koje su joj se suprotstavile, osim Saske; medu njima bile su kneževine Hannover, Hessen, Nassau, Frankfurt na Maini i Elbe. Ostale države sjeverno od Maine bile su silom uvrštene u Sjevernonjemački savez. Pruska, koja se sad protezala od Rajne do Königsberga, potpuno je dominirala u tom savezu, i za pet godina

nakon poraza Francuske pod Napoleonom III, južne njemačke države, sa značajnom kraljevinom Bavarskom na čelu. bit će privučene u prusku Njemačku.[120]

Kruna Bismarckova djela, stvaranje Drugog Reicha, uslijedila je 18. siječnja 1871, kad je pruski kralj Wilhelm I proglašen njemačkim carem u Dvorani ogledala u Versaillesu. Njemačku je ujedinila pruska vojska. Bila je tad najveća sila na kontinentu; jedini suparnik bila joj je Engleska.

A ipak je imala sudbonosan nedostatak. Njemački Reich bio je, kako je Treitschke rekao, zapravo samo proširena Pruska. »Pruska je dominantan faktor,« naglasio je, »... i volja carstva nije ništa do volja pruske države.« To je bilo točno i imalo je katastrofalne posljedice po Nijemce. Od 1871. do 1933, zapravo do Hitlerova kraja 1945. izuzevši kratko razdoblje Weimarske Republike, krenula je njemačka povijest zbog tog nedostatka ravnom linijom potpuno logičnog toka.

Usprkos demokratskoj fasadi, koju je trebao pružiti Reichstag i opće pravo glasa, bio je Drugi Reich zapravo vojnička autokracija u kojoj je vladao pruski kralj koji je istodobno bio i car. Reichstag je imao malo moći; bio je malo više od debatnog društva u kojem su narodni zastupnici sebi davali oduška i kamčili sitne prednosti za društvenu klasu koju su predstavljali. Kruna je imala vlast – na temelju božanskih prava. Još 1910. Wilhelm II mogao je objaviti da kraljevsku krunu »podjeljuje isključivo Božja milost, a ne parlament, narodni skupovi i odluke... Smatrajući sebe Božjim oruđem,« dodao je, »idem svojim putem...«

Reichstag ga u tome nije priječio. Kancelar kojeg je imenovao bio je odgovoran njemu, a ne Reichstagu. Skupština nije mogla zbaciti kancelara niti ga zadržati na položaju. To je bilo isključivo pravo monarha. Tako, suprotno od razvoja u drugim zapadnim zemljama, ideje o demokraciji, o suverenosti naroda i supremaciji parlamenta, nikad nisu uhvatile korijena u Njemačkoj, čak ni kad je počelo dvadeseto stoljeće. Naravno da su godine 1912, socijaldemokrati, pošto su ih Bismarck i car dugo godina bili progonili, postali najveća politička stranka u Reichstagu. Oni su glasno tražili uspostavljanje parlamentarne demokracije. Ali, bili su nedjelotvorni. I, premda najveća stranka, bili su ipak manjina. Srednje klase, obogaćene zakašnjelim ali fantastičnim razvojem industrijske revolucije i zaslijepljene uspjesima Bismarckove politike sile i rata, zamijenili su za materijalni dobitak svaku aspiraciju na političku slobodu koju su mogli dobiti.* Prihvatili su hohenzollernovsku autokraciju. Spremno su se pokorili junkerovskoj birokraciji i marljivo surađivali s pruskim militarizmom. Zvijezda Njemačke se uspela i srednja klasa – kao i gotovo cijelo stanovništvo – bila je spremna da radi što gospodari traže da bi ostala na nebu.

Jedan od tih gospodara bio je na kraju Austrijanac Adolf Hitler. Njemu je Bismarckov Drugi Reich, usprkos pogreškama i »strahovitim snagama truleži«, bio sjajno djelo u kojem su Nijemci konačno došli do svog prava.

Zar nije Njemačka više od svih zemalja sjajan primjer carstva nastalog na temelju politike čiste sile? Pruska, klica carstva, nastala je sjajnim heroizmom, a ne financijskim operacijama ni trgovačkim poslovima, a sam Reich bio je samo najsjajnija nagrada agresivnom političkom vodstvu i hrabrosti vojnika koji se suprotstavljaju smrti...

Čini se da je već i sam osnutak (Drugog) Reicha bio pozlaćen čarolijom događaja koji je cijelu naciju uzdignuo. Nakon niza neusporedivih pobjeda, rodio se Reich za sinove i unuke – kao nagrada za besmrtno junaštvo... Taj Reich, koji ne duguje svoj postanak prepirci parlamentarnih frakcija, nadvisuje ostale države već i svojim uzvišenim postankom, jer se nije rodio u klepetu parlamentarnog nadmudrivanja riječima već u grmljavini i tutnjavi opsade Pariza: proklamacija naše volje kojom je rečeno da su Nijemci, kneževi i narod, odlučili da stvore carstvo i ponovo uzdignu carsku krunu do simboličnih visina ... Nisu dezerteri i neborci osnovali bizmarkovsku državu, već pukovi na fronti

To jedinstveno rođenje i ognjeno krštenje već su opleli Reich sjajem povijesne slave kakvom su se samo najstarije države – pa i one malokad – mogle pohvaliti.

A kakav je tad uspon započeo!

Sloboda prema vani pribavila je u zemlji svakidašnji kruh. Nacija je porasla u broju i zemaljskim dobrima. Vojska, koja je najbolje upozoravala na razliku od bivšeg Njemačkog saveza, štitila je i branila čast države, a s njom i cijelog naroda.[121]

To je bila Njemačka koju je Hitler odlučio uskrsnuti. U *Mein Kampfu* naširoko raspravlja o uzrocima koji su po njegovu mišljenju, doveli do njezine propasti: snošljivosti prema Židovima i marksistima, krajnjem materijalizmu i sebičnosti srednje klase, razornom utjecaju »puzavaca i ulizica« oko hohenzollernovskog prijestolja, »katastrofalnoj njemačkoj politici udruživanja« koja je Njemačku povezala s degeneriranim Habsburgovcima i nepouzdanim Talijanima, umjesto s Engleskom, i pomanjkanju osnovne »socijalne« i rasne politike. To su bile pogreške koje će, obećao je, nacionalsocijalizam ispraviti.

DUHOVNI KORIJENI TREĆEG REICHA

Odakle su potjecale druge Hitlerove ideje koje nije izvukao iz povijesti? Iako su njegovi protivnici u Njemačkoj i izvan nje bili prezaposleni ili preglupi da to primijete dok nije bilo kasno. Hitler je nekako upio, kao i posrednika poput pseudofilozofskog smušenjaka Alfreda Rosenberga ili svog pijanog pjesničkog prijatelja Dietricha Eckarta, posegnuo je za njima s grozničavim oduševljenjem novoobraćenika i, što je još gore, odlučio je da ih provede u djelo ako mu se ikad ukaže prilika.

Vidjeli smo kakve su bile te ideje koje su se Hitleru kovitale u glavi: glorifikacija rata, pobjede i apsolutne vlasti autoritarne države; vjerovanje da su arijevci ili Nijemci izabrana rasa, i mržnja prema Židovima i Slavenima; preziranje demokracije i

humanizma. Same ideje nisu potekle od Hitlera – ali su zato sredstva kojim ih je kasnije primijenio. Bila je to emanacija onog neobičnog asortimana visokoučenih ali neuravnoteženih filozofa, historičara i učitelja koji su u stoljeću prije Hitlera bili zarobili njemačku misao s vrlo razornim posljedicama, kao što se pokazalo, ne samo za Nijemce već i za velik dio čovječanstva.

Svakako, medu Nijemcima bilo je najuzvišenijih umova zapadnog svijeta – Leibnitz, Kant, Herder, Humboldt, Lessing, Goethe, Schiller, Bach i Beethoven – koji su dali jedinstven prilog zapadnoj civilizaciji. Ali njemačka kultura, koja je prevladala u devetnaestom stoljeću i koincidirala s usponom pruske Njemačke, nastavljajući se od Bismarcka do Hitlera, počiva prvenstveno na Fichteu i Hegelu, na Treitschkeu, Nietzscheu, Richardu Wagneru i četi manjih umova medu kojima se, za divno čudo, našao i jedan bizarni Francuz i jedan ekscentrični Englez. Svi su oni uspjeli izazvati duhovni raskid sa Zapadom, raskid koji ni do danas nije premošćen.

Godine 1807, pošto je Napoleon hametice porazio Prusku kod Jene, Johann Gottlieb Fichte počeo je svojim čuvenim »Govorima njemačkoj naciji« na Berlinskom sveučilištu gdje je držao katedru filozofije. Oni su potaknuli podijeljeni, poraženi narod da se okupi, a njihova zvučna jeka čula se još i u Trećem Reichu. Fichteovo učenje bilo je opojno vino razočaranom narodu. Prema njemu su Romani, posebno Francuzi i Židovi, bili dekadentne rase. Samo Nijemci posjeduju mogućnost regeneracije. Njihov jezik je najčistiji, najoriginalniji. Pod njima će procvasti novo povijesno doba. U njemu će se odražavati svjetski poredak. Predvodit će ga malobrojna elita, oslobođena svih moralnih okova »osobne« prirode. To su neke od ideja koje je, kako smo vidjeli, Hitler iznio u *Mein Kampfu.*

Fichtea je poslije njegove smrti u 1814. na sveučilištu u Berlinu naslijedio Georg Wilhelm Friedrich Hegel, istančan i oštrouman um, čija je dijalektika nadahnula Marxa i Lenjina i time pridonijela osnutku komunizma, a zvučna glorifikacija države kao nečeg najuzvišenijeg u ljudskom životu utrla put Bismarckovu Drugom i Hitlerovu Trećem Reichu. Hegelu je država sve, ili gotovo sve. Između ostalog, kaže, ona je najviša manifestacija »*Weltgeista*«. ona je »moralni univerzum«; država je iznad pojedinca, a njegova je najuzvišenija dužnost da bude podanik, »jer pravo svjetskog duha je iznad svih posebnih privilegija...«

A sreća pojedinca na Zemlji? Hegel odgovara da »svjetska povijest nije poprište sreće. Razdoblja sreće,« izjavljuje, »prazne su stranice historije jer su to razdoblja sloge, bez nužnih sukoba.« Rat je velik čistilac. Po Hegelovu mišljenju, rat pridonosi »etičkom zdravlju naroda pokvarenih dugim mirom, kao što zamah vjetrova čisti more od truljenja do kojeg bi došlo pri dugom zatišju.«

Nikakvo tradicionalno poimanje morala i etike ne smije priječiti državu i »heroje« koji je vode. »Svjetska historija kreće se na jednom višem planu ... Nebitni moralni

zahtjevi ne smiju se dovoditi u sukob sa svjetskohistorijskim zadacima i njihovim ispunjenjem. Litanije osobnih vrlina – skromnost, pokornost, milosrđe i blagost – ne smije se dizati protiv njih... Tako moćna pojava (država) mora zgaziti mnogi nedužni cvijet – mnogo što zgnječiti na svom putu.«

Takvu državu predviđa Hegel Njemačkoj kad jednom ponovno pronađe svoj, bogomdan genij. Proriče da će kucnuti »trenutak Njemačke« i da je njezin zadatak da obnovi svijet. Kad čitamo Hegela, postaje nam jasno koliko je poticaja od njega dobio Hitler, ali i Marx – iako ih je Hitler dobio iz druge ruke. Kako ćemo na kraju ovog poglavlja vidjeti, više od svega čini se da je Hegelova teorija o »herojima«, odabranim tajanstvenom providnošću da ispune »volju svjetskog duha«, ispunila Hitlera neodoljivim osjećajem da vrši misiju.*

Kasnije je na Berlinsko sveučilište došao Heinrich von Treitschke. Od 1874. do svoje smrti 1896. bio je profesor povijesti, vrlo popularan, a njegova predavanja nije pratila samo gomila oduševljenih studenata, već i general-štabni oficiri i činovnici junkerovske birokracije. Njegov je utjecaj na njemačku misao u posljednjoj četvrti stoljeća bio golem i osjećao se sve do Wilhelma II i čak Hitlera. Iako Sas po rođenju, postao je velik štovatelj svega pruskog; bio je pruskiji od Prusa. *B Od En*. Kao i Hegel, obožavao je državu i uzdizao je kao najviši uzor, ali je u tome njegov stav mnogo grublji: narod, podanici treba da u državi budu tek nešto više od roblja. Dokle god netko sluša, kaže Treitschke, svejedno je što misli. Treitschke u ratu vidi najviši izraz čovjeka, nadmašujući u tome i samog Hegela. U njegovim očima ratna slava je temelj svih političkih vrlina: u bogatoj riznici njemačke slave, slava pruske vojske jednako je dragocjen dragulj kao i majstorska djela njemačkih pjesnika i mislilaca. On smatra da je »slijepa igra s mirom .. . postala sramota misli i morala našeg doba«.

> Rat nije samo praktična nužnost, nego i teoretska nužnost, logična potreba. Pojam države sadrži u sebi pojam rata jer je bit države moć... Apsurdna i duboko nemoralna je nada da će rat ikad biti prognan s ovog svijeta. To bi izazvalo kržljanje mnogih bitnih i uzvišenih snaga ljudske duše... Narod koji se odaje varavoj nadi u vječni mir neizostavno će na kraju istrunuti u svojoj uznositoj izolaciji...

Nietzsche, poput Goethea, nije imao visoko mišljenje o njemačkom narodu,* a i u drugim pogledima se izljevi tog megalomanskog genija razlikuju od izljeva šovinističkih njemačkih mislilaca devetnaestog stoljeća. On je čak u većini njemačkih filozofa, među njima Fichteu i Hegelu, vidio »nesvjesne varalice«. Podrugivao se »moralnoj tartiferiji starog Kanta«. Nijemci, pisao je u *Ecce Homo,* »nemaju pojma koliko su zli,« i došao je do zaključka da »Njemačka, kamo god prodre, uništava kulturu«. Vjerovao je da su kršćani, jednako kao i Židovi, odgovorni za »ropski moral« koji prevladava u svijetu; ali nikad nije bio antisemit. Ponekad se pribojavao pomisli o budućnosti Pruske, a pred kraj života, prije nego što mu se um pomutio, čak

se poigravao mišlju o evropskoj uniji i svjetskoj vladi.

Ali mislim da nitko tko je živio u Trećem Reichu nije mogao a da ne uoči koliko je Nietzsche na njega utjecao. Njegove knjige možda doista vrve, kako je Santayana rekao, »genijalnom maloumnošću« i »dječačkom blasfemijom«, ali nacistička piskarala nikad nije zamaralo da ga uzdižu do neba. Hitler je često posjećivao Nietzscheov muzej u Weimaru, svoje štovanje filozofa objavljivao javnosti i pozirao fotografima oduševljeno zureći u poprsje velikana.

Nije bilo bez osnove što su Nietzschea proglasili osnivačem nacističkog *Weltanschauunga.* Zar nije taj filozof grmio protiv demokracije i parlamentarizma, propovijedao volju za vlašću, hvalio rat i najavio dolazak više rase i natčovjeka – i to najdojmljivijim aforizmima? Svaki nacist mogao ga je ponosno citirati o gotovo svakoj zamislivoj temi, što se i događalo. O kršćanstvu: »Smatram kršćanstvo velikim prokletstvom, velikom duhovnom pokvarenošću ... neizbrisivom sramotom čovječanstva ... Kršćanstvo nije ništa drugo do tipično učenje socijalista!« O državi, moći i »džungli čovječanstva«: »Društvo nikad nije smatralo vrlinu ičim drugim do sredstvom snage, moći i reda. Država je organizirana nemoralnost... želja za ratom, za osvajanjem, za osvetom ... Društvo nema prava da postoji zbog sebe već samo kao podgrađe i skela s pomoću kojih se odabrana rasa može uzdići do svojih viših zadataka ... Ne postoje takve stvari kao što je pravo na život, pravo na rad ili pravo na sreću: u tom pogledu čovjek se ne razlikuje od najnižeg crva.«* Natčovjeka je slavio kao grabežljivu zvijer: »... sjajnu plavokosu, uznojenu beštiju koja željno vreba plijen i pobjedu«.

A rat? U tome je Nietzsche zauzimao stav većine njemačkih mislilaca devetnaestog stoljeća. Gromovitim jezikom Starog zavjeta kojim je napisao *Tako je govorio Zaratustra,* filozof uzvikuje: »Treba da ljubite mir kao sredstvo za nove ratove, a kratak mir više od dugog. Ne savjetujem vam rad, već borbu. Ne savjetujem vam mir, nego pobjedu ... Kažete da je dobra stvar ona koja posvećuje čak i rat? Ja vam kažem: dobar je rat koji posvećuje svaku stvar. Rat i smionost učinili su više dobra nego milosrđe«.

Naposljetku je Nietzsche prorekao dolazak elite koja će vladati svijetom i iz koje će niknuti natčovjek. U *Volji za moć* piše: »Smiona i vladalačka rasa se rađa ... Svrha prevrednovanja vrednota jest stvaranje posebno snažnog čovjeka, bogato obdarenog intelektom i snagom volje. Taj čovjek i elita oko njega postat će, ‘gospodari Zemlje’.«

Takvo bombastično brbljanje jednog od najoriginalnijih njemačkih umova mora da je našlo odjeka u Hitlerovu zbrkanom duhu. U svakom slučaju, on ga je usvojio – ne samo filozofove misli, nego i njegovu sklonost grotesknom pretjerivanju, pa često i same njegove riječi. »Gospodari Zemlje« je čest izraz u *Mein Kampfu.* Nema

sumnje da je naposljetku Hitler sam sebe smatrao natčovjekom iz Nietzscheova proroštva.

»Tko god želi shvatiti nacionalsocijalističku Njemačku mora poznavati Wagnera,« običavao je reći Hitler.* To se možda temeljilo na djelomično pogrešnom shvaćanju velikog skladatelja jer, iako je Richard Wagner gajio isto tako fanatičnu mržnju prema Židovima kao i Hitler, uvjeren da svojim novcem namjeravaju zavladati svijetom, i premda je prezirao parlamentarizam i demokraciju, materijalizam i mediokritetsku buržoaziju, istodobno se i žarko nadao da će Nijemci, »sa svojim posebnim talentima«, postati »ne vladari, već oplemenjivači svijeta«.

Međutim, nisu njegovi politički napisi, nego njegovo monumentalno operno stvaralaštvo u kojem tako živo doziva svijet drevne germanske predaje, s njegovim junačkim mitovima, borbenim poganskim bogovima, čudovištima i zmajevima, krvnim osvetama i primitivnim plemenskim zakonima, osjećajem za sudbinsko, za sjaj ljubavi i života i plemenitosti smrti, nadahnuli mitove u modernoj Njemačkoj i dali Njemačkoj germanski *Weltanschauung,* koji su Hitler i nacisti, sa stanovitim opravdanjem, preuzeli i učinili svojim.

Od najranijih dana Hitler je obožavao Wagnera, pa čak i pred svoj kraj, u vlažnom i tijesnom bunkeru u Glavnom stanu, kad su se njegov svijet i njegovi snovi počeli raspadati i rušiti, rado se prisjećao prilika kad je slušao veličanstvena Wagnerova djela, svega što su mu značila i nadahnuća koje su mu ulijevali bayreuthski festival i bezbrojni posjeti kući *Wahnfried,* skladateljevom domu, u kojem je još živio Siegfried Wagner, kompozitorov sin, sa svojom ženom Winifred, rođenom Engleskinjom, koju je Hitler neko vrijeme obožavao.

»Kakvu mi je radost pružilo svako Wagnerovo djelo!« uskliknuo je Hitler u noći od 24. na 25. veljače 1942, ubrzo nakon prvog katastrofalnog njemačkog poraza u Rusiji, u razgovoru sa svojim generalima i doglavnicima, medu njima i Himmlerom, duboko u podzemnom skloništu »Vučje jame« kod Rastenburga u istočnoj Pruskoj. Oko njih bijahu snijeg i arktička hladnoća, koje je toliko mrzio i bojao ih se i koji su pridonijeli prvom njemačkom vojnom porazu. Ali u toplini bunkera bar njegove misli te noći sjećaju se velikog nadahnuća njegova života. »Pamtim,« kaže on, »što sam osjećao kad sam prvi put ušao u *Wahnfried.* Potcijenio bih osjećaje kad bih rekao da sam bio dirnut! U mojim najtežim trenucima nikad me nisu prestali krijepiti, čak i Siegfried Wagner. Nazivali smo se po imenu. Volio sam ih sve, a volim i *Wahnfried*... Deset dana bayreuthskog festivala bilo je blaženo razdoblje u mom životu. Radujem se pomisli da ću jednog dana obnoviti ta hodočašća!... Završnog dana bayreuthsskog festivala ... obuzela me velika tuga – kao kad s božićnog drvceta skinu nakit.«[122]

Iako je Hitler u takvim monolozima uvijek isticao da *Tristana i Izoldu* smatra

»Wagnerovim najboljim djelom«, zapravo je čudesni *Prsten Nibelunga,* ciklus od četiri opere u kojem se skladatelj nadahnuo velikim epskim mitom *Pjesmom Nibelunga* i na kojem je radio 25 godina, dao Njemačkoj i posebno Trećem Reichu toliko starogermanskog mythosa. Često su mitovi nekog naroda najviši i najvjerniji izraz njegova duha i kulture, a nigdje to nije točnije no u slučaju Njemačke. Schelling je čak tvrdio da se »nacija rađa s rođenjem svoje mitologije... Jedinstvo njezina razmišljanja, a to znači kolektivne filozofije, predstavljeno je u njezinoj mitologiji; stoga njezina mitologija sadrži sudbinu nacije.« A Max Meli, suvremeni pjesnik koji je napisao modernu verziju *Pjesme Nibelunga.* izjavio je: »Danas je od grčkih bogova preostalo malo od onog što je humanizam htio tako duboko ucijepiti u našu kulturu... Ali Siegfried i Kriemhilda su oduvijek u duši naroda!«

Siegfried i Kriemhilda. Brunhilda i Hagen – to su drevni junaci i junakinje s kojima su se mnogi moderni Nijemci željeli identificirati. S njima i sa svijetom barbarskih, poganskih Nibelunga – iracionalnog, herojskog, mističnog svijeta, punog izdaja i nasilja, natopljenog krvlju, što kulminira u *Sumraku bogova (Götterdämmerung)*, kad Walhallu proždire plamen jer ju je Wotan, nakon svih udaraca sudbine, potpalio u orgiji samouništenja što je uvijek općinjalo njemački mentalitet i odgovaralo nekoj strašnoj čežnji u njemačkoj duši. Ti junaci, taj primitivni demonski svijet, uvijek je postojao, po Mellovim riječima, »u duši naroda«. U toj njemačkoj duši može se osjetiti borba između duha civilizacije i duha Nibelunga, a u vrijeme kojim se bavi ova historija čini se da je ovaj posljednji nadvladao. Nimalo ne iznenađuje što je Hitler nastojao nadmašiti Wotana kad je 1945. naredio uništenje Njemačke da može zajedno s njim nestati u plamenu.

Međutim, Wagner, taj fantastični genij, taj nevjerojatno veliki umjetnik, nije bio tako jednostran kako bi se iz izloženog moglo zaključiti. Sukob u nibelunškom ciklusu često se vrti oko pohlepe za zlatom, koju je skladatelj usporedio s »tragedijom modernog kapitalizma« i koja je. što je s užasom promatrao, uništavala stare vrline iz drevnih vremena. Usprkos svojoj sklonosti za poganske junake, on nije zdvajao nad kršćanstvom onako kao Nietzsche. I osjećao je snažnu sućut za čovječanstvo koje bezglavo luta i ratuje. Ali Hitler nije bio posve u krivu kad je rekao da čovjek, da bi shvatio nacizam, mora najprije upoznati Wagnera.

Wagner je poznavao, i bio pod utjecajem, Schopenhauera, a zatim i Nietzschea, iako se ovaj sporio s njim jer je smatrao da njegove opere, posebno *Parsifal,* previše ističu kršćansko odricanje. U toku svog dugog i burnog života. Wagner je došao u dodir s još dvojicom ljudi, jednim Francuzom i jednim Englezom, koji su značajni za ovu historiju, ne toliko zbog dojma koji su na njega ostavili, iako je on u jednom slučaju bio znatan, koliko zbog svog utjecaja na njemačku misao koju su neposredno pomogli pripremiti za dolazak Trećeg Reicha.

Ti su pojedinci bili francuski diplomat i pisac grof Joseph Arthur de Gobineau, i Houston Stewart Chamberlain, jedan od najneobičnijih Engleza koji su ikad postojali.

Treba odmah reći da ni jedan od njih nije bio šarlatan. Obojica su bila izvanredno naobraženi, vrlo kulturni i mnogo su proputovali. A ipak su obojica zastupala tako neodržive rasne teorije da ih nijedan narod, čak ni njihov vlastiti, nije ozbiljno shvatio, osim Nijemaca. Nacistima su njihove sumnjive teorije postale Sveto pismo. Vjerojatno nije pretjerano reći, kao što sam čuo od mnogih Hitlerovih pristaša, da je Chamberlain bio duhovni osnivač Trećeg Reicha. Taj je neobični Englez, koji je u Nijemcima vidio izabranu rasu i nadu budućnosti, obožavao Richarda Wagnera (s čijom se kćerkom naposljetku oženio) i najprije štovao Wilhelma II, pa Hitlera, a obojici bio mentor. Pri kraju svog fantastičnog života, mogao je pozdraviti austrijskog kaplara – i to mnogo prije nego što je Hitler došao do vlasti ili imao bilo kakvih izgleda da će do nje doći – kao od Boga poslanog da izvede njemački narod iz pustinje. Hitler je, što nije neobično, smatrao Chamberlaina prorokom, a takvim se, uostalom, i pokazao.

Što je to bilo u učenju te dvojice što je u Nijemce ucijepilo rasno ludilo i ludilo o pitanju njemačke sudbine?

Gobineauov glavni prilog bilo je djelo u četiri sveska objavljeno u Parizu između I853. i 1855, pod naslovom *Essai sur l'Inégalité des Races Humaines* (Esej o nejednakosti ljudskih rasa). Ironija je sudbine da je taj francuski aristokrat, pošto je služio kao oficir u kraljevskoj gardi, počeo svoju javnu karijeru kao šef kabineta Alexisa de Tocquevillea, dok je taj čuveni autor »Demokracije u Americi« *(Democracy in America)* bio godine 1848. kratko vrijeme francuski ministar vanjskih poslova. Gobineau je zatim služio kao diplomat u Hannoveru i Frankfurtu i, više iz svog dodira s Nijemcima nego s de Tocquevilleom, razvio svoje teorije o rasnoj nejednakosti, iako je jednom priznao da je svoja djela napisao djelomice da dokaže superiornost svojih aristokratskih predaka.

Gobineauu je, kao što izjavljuje u posveti svog djela kralju Hannovera, rasa ključ povijesnog i kulturnog razvoja. »Rasno pitanje dominira svim ostalim historijskim problemima... nejednakost rasa dovoljna je da objasni cijeli tok sudbine naroda.« Postoje tri glavne rase, bijela, žuta i crna, a bijela je nadmoćna. »Historija pokazuje da sva civilizacija potječe od bijele rase,« tvrdio je, »nema civilizacije u kojoj ne sudjeluje ta rasa.« Biser bijele rase je arijevac, »ta sjajna, najplemenitija ljudska porodica u bijeloj rasi«, čije porijeklo vuče korijen iz Centralne Azije. Na žalost, kaže Gobineau, suvremeni arijevac se promijenio nagore miješanjem s manje vrijednim rasama, kao što je vidljivo u južnoj Evropi. Međutim, na sjeverozapadu, iznad crte koja ide otprilike uzduž Seine i istočno od švicarske, pojavljuju se arijevci još kao viša rasa, iako ni približno besprijekorno čista. Njima pripada dio Francuza, svi

Englezi i Irci, Nizozemci, stanovništvo između Rajne i Hannovera i Skandinavci. Gobineau je, očigledno, isključio njemačku masu koja je živjela na istoku i jugu od njegove linije – činjenica koju su nacisti previdjeli kad su prihvatili njegovu teoriju.

Ipak, prema Gobineauovu mišljenju, Nijemci, ili bar zapadni Nijemci, vjerojatno su najbolji od svih arijevaca – otkriće koje nacisti nisu ispravljali. Kuda god Nijemci pošli, smatrao je, donosili su poboljšanje. To se dogodilo još u Rimskom carstvu. Takozvana barbarska germanska plemena, koja su osvojila Rim i srušila carstvo, učinila su očitu uslugu civilizaciji, jer Rimljani, u četvrtom stoljeću, nisu bili bolji od degeneriranih mješanaca, dok su Germani bili relativno čisti arijevci. »Arijski Nijemac.« izjavljuje Gobineau, »snažno je biće... Stoga je sve što on misli, kaže i radi od najveće važnosti.«

Gobineauove ideje bile su ubrzo prihvaćene u Njemačkoj. Wagner, koga je taj Francuz upoznao 1876. godine, pri kraju svog života (umro je 1882). oduševljeno ih je prigrlio, a ubrzo su Gobineauova društva niknula po cijeloj Njemačkoj.*

NEOBIČAN ŽIVOT I DJELO H. S. CHAMBERLAINA

Medu gorljivim pripadnicima Gobineauova društva u Njemačkoj bio je Houston Stewart Chamberlain, čiji život i djelo predstavljaju jednu od najčudnijih ironija sudbine u neumoljivom povijesnom toku koji je doveo do uspona i pada Trećeg Reicha.

Taj sin engleskog admirala, nećak britanskog feldmaršala sira Nevillea Chamberlaina i dvojice britanskih generala, i naposljetku zet Richarda Wagnera, rodio se u Portsmouthu 1855. godine. Namijenili su mu karijeru u britanskoj vojsci ili mornarici, ali je njegovo osjetljivo zdravlje isključilo takvo zvanje. Bio je obrazovan u Francuskoj i Ženevi, gdje je francuski postao glavni jezik kojim se služio. Između petnaeste i devetnaeste sudbina ga je dovela u dodir s dvojicom Nijemaca i nakon toga ga je Njemačka nezadrživo privlačila, te je naposljetku postao njezin državljanin i jedan od istaknutih njezinih mislilaca. Na njemačkom jeziku napisao je sva svoja mnogobrojna djela, od kojih su neka imala gotovo zasljepljujući utjecaj na Wilhelma II, Adolfa Hitlera i bezbroj manje poznatih Nijemaca.

Godine 1870, kad mu je bilo petnaest godina Chamberlain je dospio u ruke Otta Kuntzea, neobičnog kućnog učitelja, Prusa nad Prusima, koji je četiri godine utiskivao u taj prijemljivi um i osjetljivu dušu slavu militantne Prusije i također – očito nesvjestan suprotnosti – takvih umjetnika i pjesnika kao što su Beethoven, Goethe, Schiller i Wagner. U devetnaestoj se godini Chamberlain smrtno zaljubio u Annu Horst, također Pruskinju, deset godina stariju od njega i, poput njega, u velikoj mjeri

neurotičnu. Godine 1882, u dobi od dvadeset i sedam godina, putovao je iz Ženeve, gdje je tri godine studirao filozofiju i prirodne nauke, fiziku, kemiju i medicinu, u Bayreuth. Tu je upoznao Wagnera koji je, kako je izjavio, postao sunce njegova života, i Cosimu, skladateljevu suprugu, kojoj će ostati strastveno i ropski odan do kraja života. Od 1885, kad je pošao na službu u Dresden s Annom Horst kojom se bio oženio, za četiri godine boravka ondje postao je Nijemac u mislima i jeziku. Godine 1889. preselio se na deset godina u Beč i, naposljetku, 1909. u Bayreuth, gdje je živio sve do svoje smrti 1927. Rastao se od svoje obožavane pruske žene 1905, kad joj je bilo šezdeset godina i kad je bila mentalno još bolesnija od njega (rastava je bila toliko bolna da je, kako je rekao, umalo poludio), a tri godine kasnije oženio se Evom Wagner i nastanio kraj *Wahnfrieda,* gdje je mogao biti blizu ženine majke, obožavane, snažne i odlučne Cosime.

Preosjetljiva i neurotična Chamberlaina, podložna čestim živčanim slomovima, napastovali su demoni i, kako je govorio, nepopustljivo gonili da traži uvijek nova područja proučavanja i da nastavlja svoje silno pisanje. Takve vizije prisilile su ga da prijeđe s biologije na botaniku, na likovnu umjetnost, na muziku, na filozofiju, na biografiju, na historiju. Jednom, 1896. godine, kad se vraćao iz Italije, prisutnost jednog demona postala je toliko snažna da je u Gardoneu sišao s vlaka, zaključao se u hotelskoj sobi osam dana i, napustivši djelo o muzici o kojem je razmišljao, grozničavo pisao o jednoj biološkoj tezi dok nije stvorio klicu teme koja je dominirala svim njegovim kasnijim djelima: rasa i historija.

Ma kakvi bili nedostaci njegova uma, raspolagao je širokim poznavanjem književnosti, glazbe, biologije, botanike, religije, historije i politike. Kao što je istakao Jean Real,[123] u svim njegovim objavljenim djelima bilo je dubokog jedinstva nadahnuća i značajne povezanosti. Kako je osjećao progon demona, njegove knjige (o Wagneru, Goetheu. Kantu, kršćanstvu i rasi) bile su pisane u groznici, u pravom transu, u stanju samoizazvane omamljenosti, tako da ih, kako kaže u svojoj autobiografiji, *Lebenswege meines Denkens,* kasnije često nije prepoznavao kao svoje, jer su bile nadmašile njegova očekivanja. Ljudi uravnoteženija duha no što je bio njegov kasnije su oborili njegove rasne teorije i mnogo šta od njegovih povijesnih djela, a francuski stručnjak za germanistiku Edmond Vermeil proglasio je Chamberlainove ideje »iz osnove pogrešnim«. Međutim, antinacističkom Hitlerovu biografu, Nijemcu Konradu Heidenu, koji je žalio što su Chamberlainove rasne teorije imale takav utjecaj, on je »u povijesti njemačkog mislilaštva jedan od najčudesnijih talenata, rudnik znanja i dubokih ideja«.

Knjiga koja je najsnažnije utjecala na to mislilaštvo, koja je bacala u ekstazu Wilhelma II i dovela naciste do njihova rasističkog ludila, bila je »*Osnove devetnaestog stoljeća« (Grundlagen des Neunzehnten Jahrhunderts*), djelo od oko tisuću i dvije stotine stranica koje je Chamberlain, ponovo opsjednut jednim od svojih »de-

mona«, napisao u devetnaest mjeseci, između 1. travnja 1897. i 31. listopada 1898. u Beču, a objavljeno je 1899. godine.

Kao i Gobineau, kome se divio, Chamberlain je smatrao da je ključ povijesti, i sama osnova civilizacije, rasa. Da shvati devetnaesto stoljeće, to jest suvremeni svijet, čovjek mora najprije razmotriti kakvu su mu baštinu namrla davna vremena. Tu su tri stvari, kaže Chamberlain: grčka filozofija i umjetnost, rimski zakoni i Kristova ličnost. Tu su također tri nasljednika: Židovi i Nijemci, dvije »čiste rase«, i mješanci Latini na Sredozemlju – »ljudski kaos,« kako ih je nazvao. Samo Nijemci zaslužuju takvu sjajnu baštinu. Oni su, istina, ušli u historiju kasno, ne prije trinaestog stoljeća, ali i prije toga, razorivši Rimsko carstvo, dokazali su svoju vrijednost. »Nije točno,« kaže on, »da su teutonski barbari donijeli 'mrak srednjeg vijeka'; taj mrak uslijedio je, naprotiv, nakon intelektualne i moralne propasti rasno kaotičnog čovječanstva koje je Rimsko carstvo na samrti stvorilo; da nije bilo Teutona, na zemlju bi se spustila vječna noć.« U vrijeme kad je to pisao, vidio je u Teutonima jedinu nadu za svijet.

Chamberlain je u »Teutone« uključivao i Kelte i Slavene, iako su Teutoni bili najvažniji element. Međutim, u svojim definicijama je prilično nejasan, a na jednom mjestu izjavljuje da »svatko tko se ponaša kao Teuton jest Teuton, bez obzira na svoje rasno porijeklo«. Možda je tad mislio na svoje nenjemačko porijeklo. Ma što bio, Teuton je, prema Chamberlainu, »duša naše kulture. Značaj svake nacije kao žive snage ovisi o proporciji prave teutonske krvi u njezinu stanovništvu... Prava povijest počinje u trenutku kad Teuton svojom majstorskom rukom šćepa drevnu baštinu.«

A Židovi? Najduže poglavlje u *Osnovama* posvećeno je njima. Kao što smo vidjeli. Chamberlain je ustvrdio da su Židovi i Teutoni jedine dvije čiste rase preostale na Zapadu. U tom poglavlju osuđuje »glup i odvratan antisemitizam«. Židovi nisu, kaže, »manje vrijedni« od Teutona, samo su »drugačiji«. Imaju svoju veličinu; shvaćaju »svetu dužnost« čovjeka da čuva čistoću rase. A ipak. dok nastavlja analizirati Židove. Chamberlain upada u najvulgamiji antisemitizam koji u drugih osuđuje i koji naposljetku dovodi do opscene karikature Židova u listu Juliusa Streichera *Der Stürmer* u Hitlerovo doba. Zapravo, dobar dio »filozofske« osnove nacističkog antisemitizma potječe iz tog poglavlja.

Ubrzo postaje besmisao Chamberlainovih gledišta očita. Prvo izjavljuje da je Kristova ličnost jedna od triju velikih baština moderne civilizacije. Zatim nastoji »dokazati« da Isus nije bio Židov. Njegovo galilejsko porijeklo, nesposobnost da ispravno izgovara aramejske guturale, Chamberlainu su »jasni znaci« da je Isus imao »veliku količinu nesemitske krvi«. Na kraju donosi tipičan, odrješit zaključak: »Tko god tvrdi da je Isus bio Židov, glup je ili laže... Isus nije bio Židov.«

Što je, dakle, bio? Chamberlain odgovara: vjerojatno arijevac! Ako ne posve po

krvi, onda nesumnjivo po svom moralnom i religioznom učenju toliko suprotnom »materijalizmu i apstraktnom formalizmu« židovske vjere. Bilo je, dakle, prirodno – ili je bar bilo prirodno Chamberlainu – što je Krist postao »Bog mladih indoevropskih naroda, punih vitalnosti«, i nadasve Bog Teutona. jer »nijedan drugi narod nije bio tako dobro opremljen kao Teutoni da čuje taj božanski glas«.

Zatim slijedi navodno potanka povijest židovske rase, od vremena kad su se Semiti ili pustinjski Beduini pomiješali s okrugloglavnim Hititima, koji su imali »židovski nos«, i naposljetku s Amorićanima, koji su bili arijevci. Na nesreću, do miješanja s arijevcima – Amorićani su bili, kaže Chamberlain, visoki, plavokosi, veličanstveni – došlo je kasno da bi bitno poboljšalo »pokvareni« hebrejski utjecaj. Odatle Englezu, protusloveći cijeloj njegovoj teoriji o čistoći židovske rase, Židovi postaju »negativna« rasa »bastarda« tako da su arijevci opravdano »zanijekali« Izrael. Čak zamjera arijevcima da su Židove okružili »aureolom lažne slave«. Židovima, tvrdi, »dozlaboga nedostaje prave religije.«

Naposljetku, Chamberlain smatra da spas leži u Teutonima i njihovoj kulturi, a od Teutona su mu Nijemci najdarovitiji jer su naslijedili najbolje osobine Grka i Indogermana. Time stječu pravo da budu gospodari svijeta. »Bog se danas uzda isključivo u Nijemce,« napisao je na jednom drugom mjestu. »Ta spoznaja, ta istina,« dodaje Chamberlain, »ispunjava mi dušu godinama.«

Objavljivanje *Grundlagen des 19. Jahrhunderts* izazvalo je neku vrstu senzacije i donijelo tom neobičnom Englezu iznenadnu slavu u Njemačkoj. Usprkos rječitosti i odličnom stilu – jer Chamberlain je bio savjestan umjetnik – knjiga nije bila lako štivo. Ali ubrzo su je prihvatile više klase koje su, čini se, u njoj našle upravo ono u što su htjele vjerovati. U deset godina doživjela je osam izdanja i prodana je u 60.000 primjeraka, a do početka prvog svjetskog rata godine 1914. dostigla je prodaja 100.000 primjeraka. Prodaja je ponovo procvala u nacističko vrijeme, i sjećam se objavljivanja dvadeset i četvrtog izdanja 1938, do kada se prodalo više od četvrt milijuna primjeraka.

Medu njezinim prvim i najoduševljenijim čitaocima bio je car Wilhelm II. Pozvao je Chamberlaina na svoj dvor u Potsdamu i prilikom tog susreta sklopljeno je prijateljstvo koje je trajalo do kraja autorova života 1927. godine. Među njima razvilo se obilno dopisivanje. Neka od četrdeset i tri pisma koja je Chamberlain poslao caru (Wilhelm je odgovorio na dvadeset i tri) bili su dugački eseji kojima se vladar poslužio u nekoliko svojih bombastičnih govora i izjava. »Sam Bog je poslao Vašu knjigu njemačkom narodu, a Vas osobno meni,« pisao je Kaiser u jednom od svojih prvih pisama. Chamberlainova puzavost i pretjerano laskanje u tim pismima izazivaju mučninu. Kaiser i njegovi podanici, pisao je u jednom pismu, »rođeni su u svetištu«, i izvjestio cara da je njegov portret u svojoj radnoj sobi postavio nasuprot Leonardovu Kristu tako da, dok radi, često korača gore–dolje između svog spasitelja i svog

vladara.

Međutim, servilnost nije priječila Chamberlaina da neprestano nudi savjete tom tvrdoglavom, umišljenom monarhu. Godine 1908. je opozicija protiv Wilhelma dostigla takav vrhunac da ga je Reichstag napao zbog katastrofalnog miješanja u vanjsku politiku. Ali Chamberlain je pisao caru da javno mnijenje stvaraju idioti i izdajice te neka o njemu ne brine, na što mu je Wilhelm odgovorio da će njih dvojica držati zajedno. »Vi vodite svoje pero, ja svoj jezik (i) široki mač.«

Uvijek iznova Englez je podsjećao cara na misiju koja je Njemačkoj predodređena. Kad je izbio prvi svjetski rat, pisao mu je da mora, čim Njemačka osvoji vlast – »a to s pouzdanjem možemo očekivati« – poput Augusta početi sistematski preobražavati svijet i postati njegovim učiteljem i vodom, a isto tako i Njemačka... Opremljena ofenzivnim i defenzivnim oružjem, organizirana jednako često i nepogrešivo kao vojska, nadmoćna svima u umjetnosti, znanosti, tehnologiji, industriji, trgovini, novčarstvu, ukratko, na svakom polju: učitelj, vođa i pionir svijeta, svaki čovjek na svom mjestu, svaki čovjek dajući sve od sebe za svetu stvar tako će Njemačka ... osvojiti svijet svojom duhovnom nadmoći.«

Za propovijedanje takvog slavnog predodređenja svoje druge domovine (Chamberlain je godine 1916. dobio njemačko državljanstvo) Kaiser mu je dodijelio Željezni križ.

Međutim, utjecaj tog Engleza najsnažnije se očitovao na Treći Reich, koji je, doduše, nastao tek šest godina nakon njegove smrti, ali čiji je dolazak prorekao. Njegove rasne teorije i predodžbe o misiji Nijemaca i Njemačke preuzeli su nacisti slaveći ga kao jednog od svojih proroka. Za Hitlerova režima izišao je bezbroj knjiga, brošura i članaka u kojima su ga uzdizali kao »duhovnog osnivača« nacionalsocijalističke Njemačke. Rosenberg je često pokušavao na Hitlera prenijeti svoje oduševljenje za engleskog filozofa. Ali moguće je da je Hitler Chamberlainove napise bio upoznao već i za svog boravka u Beču, jer su tada bili vrlo rašireni medu pangermanima i antisemitima, a Hitler je publikacije tih grupacija požudno gutao. Vjerojatno je čitao i neke od šovinističkih članaka koje je Chamberlain pisao u toku rata. U *Mein Kampfu* žali što se u Drugom Reichu ravnodušno prelazilo preko Chamberlainovih opažanja.

Chamberlain je bio jedan od prvih intelektualaca u Njemačkoj koji je Hitleru prorekao veliku budućnost – a Nijemcima, ako ga budu slijedili, nove mogućnosti. Hitler ga je upoznao 1923. u Bayreuthu i, premda je filozof tad bio bolestan, napola oduzet i razočaran njemačkim porazom i padom hohenzollernovskog carstva – slomom svih svojih nada i proroštava! – mladi rječiti Austrijanac naprosto ga je ošamutio. »Očekuju vas velike stvari!« pisao je Hitleru sutradan. »Ni trenutka se nisam po-

kolebao u svojoj vjeri u njemački narod, ali je moja nada, moram priznati, nisko pala. Jednim udarcem ste preobrazili stanje moje duše. To što Njemačka u trenutku najveće svoje nevolje rađa jednog Hitlera potvrđuje njenu vitalnost... Neka vas Bog štiti!«

To je bilo u vrijeme kad je Adolfa Hitlera, s njegovim čaplinovskim brčićima, neotesanim ponašanjem i silovitim, tuđinskim ekstremizmom, većina Nijemaca smatrala smiješnim. Tad je Hitler imao tek malo pristaša. Ali je hipnotički magnetizam njegove ličnosti djelovao magično na ostarjelog, bolesnog filozofa i obnovio njegovu vjeru u narod kojem se priklonio i želio ga uzdignuti. Chamberlain je postao član mlade nacionalsocijalističke stranke i počeo, koliko mu je zdravlje dopuštalo, pisati članke za njene opskurne publikacije. Jedan od njegovih članaka, objavljen 1924, dok je Hitler sjedio u zatvoru, pozdravljao ga je kao čovjeka od Boga predodređenog da vodi njemački narod. Od Boga je prije njega bio predodređen i Wilhelm II, ali nije uspio; sad je tu bio Adolf Hitler.

O Chamberlainovu 70. rođendanu, 5. rujna 1925, objavio je *Völkischer Beobachter* hvalospjev u kojem je pozdravljao njegovo djelo *Osnove* »kao evanđelje nacionalsocijalističkog pokreta«. Šesnaest mjeseci kasnije, 11. siječnja 1927, legao je filozof u grob s nadom da će se ipak sve što je propovijedao i prorokovao obistiniti pod vodstvom novog njemačkog Mesije.

Pored jednog princa, što je zastupao Wilhelma II, koji se nije smio vratiti na njemačko tlo, Hitler je bio jedina javna ličnost na Chamberlainovu pogrebu. U nekrologu je *Völkischer Beobachter* objavio da je njemački narod izgubio jednog od »velikih kovača oružja čije oružje još u naše vrijeme nije našlo potpunu primjenu«. Ni napola uzet starac na smrtnoj postelji, ni bilo tko u Njemačkoj, pa ni sam Hitler, nisu onog mračnog siječnja 1927, kad je nacionalsocijalistička stranka bila u najjadnijem stanju, mogli slutiti koliko brzo i s kakvim strašnim posljedicama će oružje koje je iskovao taj Englez, presađeno na tuđe tlo, naći potpunu primjenu.[124]

Ipak, već i tad, i još mnogo ranije, Adolf Hitler je bio opsjednut mističnim osjećajem da mu je predodređena misija na zemlji. »Od milijuna ljudi... mora se izdvojiti *jedan,«* napisao je u *Mein Kampfu* (potcrtao Hitler), »koji će apodiktičnom snagom, od kolebljivog idejnog svijeta širokih masa, isklesati granitne principe i toliko se boriti da jedino oni budu opravdani dok se iz promjenljivih valova slobodnog misaonog svijeta ne uzdigne tvrda stijena čvrstog jedinstva vjere i volje.«[125]

U svojih čitalaca nije ostavljao ni najmanje sumnje da sebe smatra tim *jednim* čovjekom. *Mein Kampf* je prožet malim raspravama o ulozi genija, koga odabire providnost da izvede svoj narod iz nevolje i ponovo ga učini velikim, iako to možda ni sam genij isprva ne shvaća ili ne spoznaje svoju veličinu. Čitalac je svjestan da

Hitler time misli na sebe i na svoj trenutačni položaj. Svijet još nije u njemu prepoznao ono što on jest, ali sudbina genija je oduvijek bila takva – u početku. »Gotovo uvijek potreban je neki poticaj da genija iznese na pozornicu,«primjećuje,»(Svijet) se tad opire i ne želi vjerovati da je to biće, naoko isto, odjednom neko drugo; to je proces koji se ponavlja vjerojatno sa svakim značajnim sinom čovječanstva ... Iskra genijalnosti nalazi se u istinski stvaralačkom čovjeku od trenutka njegova rođenja. Prava genijalnost uvijek je urođena, nikad stečena ili čak naučena.«[126]

Posebno su velikani koji su oblikovali povijest bili mješavina mislioca i praktičkog političara. »Unutar dugih razdoblja ljudske povijesti može se dogoditi da se političar stopi s teoretičarom. Ali, što je potpunija ta veza, to su veće prepreke političarevu radu. On više ne radi za potrebe koje će svaki obični građanin moći shvatiti, već za ciljeve koje razumije samo nekoliko izabranih. Stoga se on razapinje između ljubavi i mržnje. Protest sadašnjice koja ga ne shvaća bori se s priznanjem budućnosti za koje također radi. Jer, što su njegova djela značajnija za budućnost, to ih sadašnjost manje može shvatiti, to je teža njegova borba ...«[127]

Te rečenice napisao je 1924, kad su samo malobrojni shvaćali što je naumio taj čovjek koji je tad sjedio u zatvoru, diskreditiran neuspjelim pučem. Ali Hitler nije sumnjao u sebe. Dvojbeno je da li je ikad osobno čitao Hegela, ali iz njegovih napisa i govora vidljivo je da su mu ideje tog filozofa bile poznate, bar iz razgovora s Rosenbergom, Eckartom ili Hessom. Na ovaj ili onaj način, mora da su Hegelova čuvena predavanja na Berlinskom sveučilištu, jednako kao i bezbrojne Nietzscheove izreke, pobudile njegovu pažnju. Kao što smo već spomenuli, Hegel je razvio teoriju o herojima, teoriju koja je i te kako odgovarala njemačkom mentalitetu. U jednom svom predavanju govorio je da se »volja *Weltgeista«* očituje »u ličnostima značajnim za historiju svijeta«.

> Možemo ih nazivati herojima, utoliko što svoje ciljeve i zadatke ne izvlače iz mirnog, redovnog toka stvari, blagoslovljenog postojećim poretkom, već iz tajnog izvora, iz onog unutrašnjeg Duha još skrivenog pod površinom, koji na vanjski svijet kuca kao na ljusku a zatim je razbija u komadiće. Takvi su bili Aleksandar, Cezar, Napoleon. To su bili praktični političari, ali istodobno i mislioci koji su imali uvid u ono što vrijeme traži – što je sazrelo za razvitak. To je bila Istina njihova vremena i njihova svijeta... Njihovo je bilo da znaju taj opći princip, korak koji izravno vodi u napredak, kojim će krenuti njihov svijet; da im to bude cilj i da ulože svoju energiju u to. Stoga treba priznati da ti ljudi koji kroje historiju – ti heroji jedne epohe – imaju najjasniji pogled; njihova djela i njihovi govori jesu ono najbolje u njihovu vremenu.[128]

Sličnost ovog citata i onog citata iz *Mein Kampfa* je uočljiva. Stapanjem političara i mislioca nastaje heroj, »svjetskohistorijska« ličnost, Aleksandar, Cezar, Napoleon. Zar nije i Hitler, u kome je, kako je u međuvremenu povjerovao, došlo do takvog stapanja, mogao težiti da dostigne njihovu veličinu?

U Hitlerovim izjavama odzvanja neprestano tema da je vrhovni vođa iznad morala prosječnog čovjeka. To je bilo Hegelovo i Nietzscheovo stanovište. Vidjeli smo da je Hegel tvrdio kako se »moralni zahtjevi« i »litanija osobnih vrlina« ne mogu tražiti od velikih vladara, niti se herojima smije zamjeriti ako »na svom putu pogaze mnogi nedužni cvijet«. Nietzsche je u svojim grotesknim pretjerivanjima otišao još mnogo dalje.

> Moćnici, gospodari stječu ponovo čistu savjest grabežljive životinje; čudovište koje se sa strašnog pokolja, paleža, oskvrnuća i mučenja vraća s istom radošću u srcu, s istim mirom u duši kao da je sudjelovalo u kakvoj studentskoj nepodopštini ... Tko umije zapovijedati, tko je po prirodi »gospodar«, tko je silovit u činu i kretnji – što njemu znače ugovori!... Da bismo pravilno ocijenili moral, treba ga zamijeniti sa dva zoološka pojma: *kroćenjem* zvijeri i *uzgojem* određenih vrsta.[129] *(Volja za moć)*.

Takve misli koje je Nietzsche dotjerao do krajnosti, a mnogi Nijemci spremno prihvatili, na Hitlera su, čini se, snažno djelovale. Genij s misijom bio je iznad zakona; njega nije mogao obvezivati »buržoaski« moral. Tako je, kad je došlo njegovo vrijeme za akciju, Hitler mogao opravdati najokrutnija i najhladnokrvnija nedjela, tlačenje osobne slobode, brutalno uvođenje prisilnog rada, strahote koncentracionih logora, pokolj vlastitih pristaša u lipnju 1934, ubijanje zarobljenika i masovno istrebljenje Židova.

Kad je Hitler u prosincu 1924, pet dana prije Božića, pušten iz zatvora Landsberg, zatekao je situaciju koja bi vjerojatno potaknula svakog drugog čovjeka da se povuče iz javnosti. Nacistička stranka i njeni listovi bili su zabranjeni; prijašnje vođe bijahu zavađeni ili su otpali. Njemu samom bilo je zabranjeno da javno istupa, a što je bilo još gore, prijetila mu je deportacija u rodnu Austriju. Bavarska policija je to u svom izvještaju ministarstvu unutrašnjih poslova hitno zatražila. Čak i mnogi od njegovih starih drugova slagali su se s općim mišljenjem da je Hitleru došao kraj i da će, kao i mnogi drugi provincijski političari koji su u godinama razmirica, kad se činilo da se Republika ruši, došli do prolazne slave, uskoro pasti u zaborav.*

Ali Republika je izdržala oluje. Počela je napredovati. Dok je Hitler sjedio u zatvoru, pozvan je financijski čudotvorac po imenu dr Hjalmar Horace Greely Schacht da učvrsti valutu, u čemu je i uspio. Razorna inflacija je prošla. Otplatu ratnih dugova olakšao je Dawesov plan. Iz Amerike počeo je pritjecati kapital. Privreda je bila na putu da se brzo oporavi. Stresemann je svojom politikom razumijevanja uspio kod Saveznika. Francuzi su se spremali da se povuku iz Ruhra. Na raspravi je bio pakt o sigurnosti koji će utrti put općem sređivanju situacije u Evropi (Locarno), a Njemačku privesti natrag u Društvo naroda. Prvi put od poraza – nakon šest godina napetosti, nemira i depresije – počeo je za njemački narod ponovo normalan život.

Dva tjedna prije Hitlerova izlaska iz zatvora, socijaldemokrati – »novembarski zločinci«, kako ih je Hitler nazvao – u izborima za Reichstag, u kojima su se zalagali za Republiku, dobili su 30 posto više glasova (gotovo osam milijuna). Naprotiv, nacistima, koji su se priključili nacionalističkim grupacijama sa sjevera zemlje pod imenom Nacionalsocijalistički pokret za slobodu *(NS Deutsche Freiheitsbewegung),* pao je u prosincu broj glasova od približno dva milijuna, koliko su bili dobili u svibnju 1924, na manje od milijun. Činilo se da je nacionalsocijalizmu odzvonilo. Bio je poniknuo u trenutku nacionalne nevolje. Sad kad su se odjednom izgledi za naciju popravljali, brzim je tempom nestajao. Tako je bar vjerovala većina Nijemaca i stranih promatrača.

Ali ne i Adolf Hitler! On se nije dao tako lako obeshrabriti. Znao je čekati. Dok je ponovo prikupljao konce svog života u zimskim mjesecima 1925. u malom dvosobnom stanu na najgornjem katu u *Thierschstrasse 41* u Münchenu, a zatim, kad je došlo ljeto, u različnim gostionicama Obersalzberga iznad Berchtesgadena, razmišljanja o prošlim neuspjesima i sadašnjem pomračenju poslužila su samo da učvrste njegovu odlučnost. Iza rešetaka imao je vremena razmisliti ne samo o svojoj prošlosti, njezinim trijumfima i greškama, već i o burnoj prošlosti njemačkog naroda i *njegovim* trijumfima i pogreškama. Činilo mu se da je oboje sad jasnije sagledao. I tako se ponovo u njemu rodio gorljiv osjećaj o svojoj misiji – i misiji njemačkog naroda – koji je isključivao svaku sumnju. U takvom povišenom raspoloženju završio je diktiranje bujice riječi koje su se bile slile u prvi dio *Mein Kampfa.* Smjesta se prihvatio drugog dijela. Nacrt onog što mu je Svevišnji povjerio da izvrši u ovom kataklizmičkom svijetu, i filozofija *Weltanschauunga* koja ga je trebala poduprijeti, bili su sad izloženi golim pismom tako da svatko može o njima razmišljati. Taj pogled na svijet, ma koliko bio poremećen, imao je, kao što smo vidjeli, duboke korijene u njemačkom duhu. Taj nacrt se mogao činiti grotesknim većini umova dvadesetog stoljeća, čak i u Njemačkoj. Ali, i on je imao stanovitu logiku. Sadržao je jednu viziju. Nudio je, iako je to malo tko u to vrijeme uviđao, nastavak njemačke povijesti. Ukazivao je na put do slavne njemačke sudbine.

Bilješke

Četvrto poglavlje

* »Beskorisno je otvarali rane,« pisao je na završetku drugog dijeta, »koje, čini se, još nisu zacijeljele; ... beskorisno govoriti o krivnji ljudi koji su možda, u dnu srca, bili odani svojem narodu ljubeći ga jednakom ljubavlju, a koji su samo propustili ili nisu uspjeli shvatiti zajednički put.« Za čovjeka onako osvetljiva kakav je bio Hitler, to je odavalo neočekivanu snošljivost prema ljudima koji su skršili njegovu pobunu i utamničili ga; ili, s obzirom na ono što se dogodilo kasnije Kahru i onima koji su ga ozlojedili, bio je to možda samo dokaz snage njegove volje – sposobnosti da se privremeno savlada, iz taktičkih razloga Kako bilo da bilo, suzdržao se od optužbi.

* Kao većini pisaca, i Hitler je imao neprilika s poreznim organima, bar dotle, kao što ćemo vidjeti, dok nije postao diktator Njemačke.

* Podvukao autor.

* Podvukao Hitler.

* Podvukao Hitler.

* »Da nisam bio zatvoren,« primijetio je Hitler mnogo kasnije, *Mein Kampf* nikad ne bi bio napisan. To mi je razdoblje dalo priliku da produbim različite pojmove koje sam dotad samo instinktivno osjećao ... Iz tog vremena, također, potječe moje uvjerenje – koje mnogi od mojih pristaša nikad nisu shvatili da ne možemo više osvojili vlast silom. Država je dobila vremena da se sredi, a imala je i oružje – (*Hitler's Secret Conversations*, str. 235) Tu je primjedbu dao nekim svojim starim drugovima u svom Glavnom stanu na istočnom bojištu u noći od 3. na 4. veljače 1942.

* Seosko plemstvo (Prev.)

* U stanovitom smislu je i njemačka radnička klasa učinila sličnu zamjenu. Da suzbije socijalizam. Bismarck je između 1883. i 1889. proveo program za socijalnu sigurnost, mnogo opsežniji od bilo kojeg u drugim zemljama. Obuhvaćao je obavezno osiguranje za radnike: starosno, zdravstveno, u slučaju nezgode i invaliditeta, a premda ga je država organizirala, financirali su ga poslodavci i zaposleni. Ne može se reći da je njime zaustavljen porast broja socijaldemokrata ili sindikata, ali je imao dubok utjecaj na radničku klasu tako što ju je postepeno ponukao da više cijeni sigurnost od političke slobode i da u državi, ma kako konzervativnoj, vidi dobročinitelja i zaštitnika. Hitler je, kao što ćemo vidjeti, u punoj mjeri iskoristio takvo gledanje U tome, kao i u drugim pitanjima, mnogo je naučio od Bismarcka »Proučio sam Bismarckovo socijalno zakonodavstvo,« primjećuje Hitler u *Main Kampfu* (str. 170). »u njegovoj namjeri, borbi i uspjehu.«

* Hegelova filozofija u vremenu u kojem je stvarana spada medu najbogatije izvore dijalektičke misli. Iako je neke misli odjenuo u idealističko ruho, Hegel je obradio glavne dijalektičke zakone. Njegovo je djelo ostalo jedan od izvora teoretske marksističke misli. Njegovi ustupci tadašnjim konzervativnim snagama, o čemu ovdje Shirer piše, poslužili su reakciji za ideološka nadmetanja sve do Hitlerovog doba (Red.)

* »Često sam osjetio,« rekao je jednom Goethe, »gorku žalost misleći o njemačkom narodu čiji su pojedinci tako vrijedni poštovanja, a u cjelini je tako bijedan. Usporedba njemačkog naroda s drugim narodima pobuđuje bolan osjećaj koji nastojim svim sredstvima nadvladati.« (Razgovor s H. Ludenom 13. prosinca 1813. u *Goethes Gespraeche,* izbor Biedermann, citirao Wilhelm Röepke u *The Solution of the German Problem* str 131.)

* Ženi, koju Nietzsche nikad nije imao, odredio je, očito, još niži položaj, kao i nacisti koji su učili da je ženi mjesto u kuhinji, a glavna uloga u životu da rađa djecu njemačkim ratnicima. Nietzsche je tu misao ovako oblikovao: »Muškarca treba učiti ratovanju, a ženu da služi za odmor ratniku. Sve ostalo je besmislica.« Išao je i dalje. U *Tako je govorio Zaratustra* uzvikuje: »Odlaziš k ženi? Ne zaboravi korbač!« – što je natjeralo Bertranda Rusella da mu odgovori duhovito: »Devet od deset žena otelo bi mu bič, a on je to znao i zato je izbjegavao žene ...» *A History of Western Philosophie,* New York 1945. str 767)

* Moje sjećanje potvrđuje Otto Tolichus u svom djelu *They Wanted War*, str. 11.

* Ali ne i u Francuskoj.

* Još godine 1929. profesor M. A. Gerothwohl, urednik dnevnikâ lorda d'Abernona, napisao je napomenu uz ambasadorov izvještaj o Pivničkom puču, u kojoj je, spomenuvši da je Hitler osuđen na zatvor, dodao »Pušten je nakon šest mjeseci, uvjetno do isteka kazne, tonući nakon toga u zaborav.« Lord d'Abemon bio je britanski ambasador u Berlinu od 1920. do 1926. i vrlo je vješto nastojao učvrstiti Weimarsku Republiku.

KNJIGA DRUGA

TRIJUMF I KONSOLIDACIJA

5

PUT DO VLASTI: 1925–31.

Godine od 1925. do nastupa privredne krize 1929. bile su mršave za Adolfa Hitlera i nacistički pokret, ali za ocjenu karaktera tog čovjeka značajno je što je sačuvao i nikad nije izgubio nadu i pouzdanje. Usprkos razdražljivoj naravi, zbog koje bi često histerično planuo, imao je strpljenja da čeka i dovoljno razbora da ocijeni kako atmosfera materijalnog napretka i osjećaj olakšanja koji su tih godina obuzeti Njemačku ne pogoduju njegovim ciljevima.

Bio je uvjeren da dobra vremena neće potrajati. Što se tiče Njemačke, govorio je, ta vremena ne ovise o njezinoj snazi, nego o snazi drugih nadasve Amerike iz čijih su nabreklih džepova pritjecali zajmovi da bi njemačka privreda mogla napredovati. Između 1924. i 1930. njemački krediti dosegli su oko sedam milijardi dolara, a većina tog novca potjecala je od američkih ulagača, koji nisu mnogo razmišljali odakle će to Nijemci vratiti. Sami Nijemci su o tome mislili još manje.

Republika je uzajmljivala da bi platila reparacije i izgradila dalekosežne socijalne službe, pravi uzor ostalom svijetu. Države, gradovi i općine uzajmljivali su ne samo da financiraju potrebna poboljšanja, nego i za izgradnju aerodroma, kazališta, sportskih stadiona i raskošnih bazena za plivanje. Industrija, koja se lako riješila svojih dugova u inflaciji, uzajmljivala je milijarde za opremu i racionalizaciju svojih proizvodnih procesa. Industrijska proizvodnja smanjena u 1923. za 55 posto u odnosu na onu iz 1913, popela se do 1927, na 122 posto Prvi put nakon rata, godine 1928. nezaposlenost je pala ispod jednog milijuna – na 650.000. Te godine široka potrošnja skočila je za 20 posto u odnosu na 1925, a iduće godine prosječne zarade bile su za 10 posto više nego četiri godine ranije. Niže srednje klase, svi oni milijuni malih trgovaca i činovnika, od kojih se Hitler nadao masovnoj podršci, sudjelovale su u općem blagostanju.

Moje poznanstvo s Njemačkom počelo je u tim danima. U to vrijeme stalno sjedište bilo mi je u Parizu i povremeno u Londonu, i ma koliko da su ti velegradovi mladom Amerikancu, sretnom što može pobjeći iz nevjerojatne praznine ere Calvina

Coolidgea, bili privlačni, blijedjeli su ponešto kad bi došao u Berlin i München. U to vrijeme Njemačka je bila u čudesnom previranju. Život se činio slobodnijim, modernijim, uzbudljivijim no bilo gdje drugdje gdje sam bio. Nigdje umjetnost i intelektualni život nisu bili tako živi. U tadašnjem književnom stvaranju, slikarstvu, arhitekturi, glazbi i drami bilo je novih strujanja i sjajnih talenata. I posvuda naglasak na mladima. Čovjek bi cijelu noć prosjedio s mladima u kavanicama pod vedrim nebom, po barovima, ljetnim kampovima, na parobrodu na Rajni ili u dimom ispunjenom umjetnikovom ateljeu, bez kraja i konca razgovarajući o životu. Bila je to zdrava, bezbrižna omladina, opijena suncem, ispunjena golemom energijom i željom da uživa u životu i slobodi. Činilo se da je stari, tiranski pruski duh umro i da je pokopan. Od Nijemaca koje je čovjek susreo – političara, pisaca, urednika, umjetnika, profesora, studenata, poslovnih ljudi, radničkih vođa – većina je pobuđivala dojam da je demokratična, liberalna, pa i pacifistička.

O Hitleru ili nacistima jedva se što čulo osim u vicevima – obično u vezi s Pivničkim pučem, pod kojim je nazivom postao poznat. U izborima 20. svibnja 1928. nacisti su dobili samo 810.000 glasova od ukupno 31 milijun i imali u Reichstagu tek desetak poslaničkih mjesta od 491. I konzervativni nacionalisti pretrpjeli su težak gubitak jer im je broj glasova od šest milijuna, koliko su dobili 1924, pao na četiri, a broj mjesta u parlamentu sa 103 na 73. Nasuprot tome, socijaldemokrati su na izborima 1928. dobili milijun i četvrt glasova više, ukupno više od devet milijuna, sa 153 mjesta u Reichstagu, čime su postali najjača politička stranka u Njemačkoj. Činilo se da je deset godina nakon svršetka rata naposljetku njemačka Republika našla čvrsto tlo pod nogama.

Članstvo Nacionalsocijalističke stranke te godine, 1928, iznosilo je 108.000. Iako je broj bio malen, polagano je rastao. Četrnaest dana nakon izlaska iz zatvora krajem 1924, Hitler se požurio k dru Heinrichu Heldu, bavarskom premijeru i vođi katoličke Bavarske narodne stranke. Dao je riječ da će se pridržavati propisa (Hitler je pušten uvjetno) i Held je ukinuo zabranu o javnom istupanju i izlaženju nacističkog lista. »Divlja zvijer je ukroćena,« saopćio je Held ministru pravosuđa Guertneru, »možemo popustiti lanac,« Bavarski premijer bio je jedan od prvih, ali nipošto posljednji njemački političar koji je u svojoj ocjeni tako sudbonosno pogriješio.

Völkischer Beobachter osvanuo je ponovo 26. Veljače 1925. s dugim Hitlerovim uvodnikom pod naslovom »Nov početak«. Sutradan je govorio na prvom masovnom skupu uskrsnule nacističke stranke u *Bürgerbräukelleru,* koji su on i njegovi vjerni sljedbenici posljednji put bili vidjeli ujutro 9. studenog, prije godinu i pol, kad su odande krenuli na svoj zlosretni pohod. Mnogi od vjernih nisu bili tu: Eckart i Scheubner–Richter bili su mrtvi, Göring u izbjeglištvu. Ludendoff i Röhm su raskinuti s vođom. Razljućeni Rosenberg, zavađen sa Streicherom i Esserom, nije došao. Isto tako ni Gregor Strasser koji je s Ludendorffom vodio Njemački nacionalsocijalistički

pokret za slobodu *(NS Deutsche Freiheitsbewegung)* dok je Hitler bio iza rešetaka, a nacistička stranka zabranjena. Kad je Hitler pozvao Antona Drexlera da predsjedava skupu, stari ga je bravar i utemeljitelj stranke poslao k vragu. Usprkos tome, u pivnici se okupilo otprilike četiri tisuće sljedbenika da još jednom čuju Hitlera, a on ih nije razočarao. Njegova rječitost bila je jednako snažna. Na završetku dvosatne harange gomila je zaglušno zapljeskala. Usprkos mnogim dezerterima i mračnim izgledima, Hitler je naglasio da se još smatra diktatorskim vođom stranke. »Ja sâm vodim ovaj pokret i nitko mi ne može nametati uvjete dok god osobno snosim odgovornost,« izjavio je, i dodao: »Ja ponovo snosim odgovornost za sve što se u pokretu događa, bez izuzetka.«

Hitler je odlučio da ubuduće slijedi dva cilja. Prvo, da okupi svu vlast u svojim rukama, drugo, da obnovi nacističku stranku kao političku organizaciju koja će tražiti vlast isključivo ustavnim sredstvima. Objasnio je svoju novu taktiku jednom od svojih pristaša, Karlu Lüdeckeu, još u zatvoru: »Kad se ponovo prihvatim posla, bit će potrebno izmijeniti politiku. Umjesto da vlast nastojim osvojiti oružanim udarom, morat ćemo stisnuti nos i ući u Reichstag da se ondje obračunamo s katoličkim i marksističkim poslanicima. Ako nadglasavanje i bude potrajalo duže nego da ih posmičemo mecima, bar će nam rezultat biti zajamčen njihovim vlastitim ustavom. Svaki zakonski proces je spor... Prije ili kasnije, imat ćemo većinu – a, poslije toga, Njemačku.«[130] Poslije puštanja iz Landsberga Hitler je uvjeravao bavarskog premijera da će ubuduće nacistička stranka djelovati u okviru ustava.

Ali, kad se 27. veljače ponovo pojavio u *Bürgerbräukelleru,* dopustio je sebi da ga ponese oduševljenje gomile. Prijetio je državi nimalo uvijeno. Republikanski režim je »neprijatelj«, baš kao i marksisti i Židovi. Na kraju je uzviknuo: »U ovoj borbi postoje samo dva rješenja: ili će neprijatelj prijeći preko naših leševa ili mi preko njegova!«

»Divlja zvijer« u ovom svom prvom govoru nakon puštanja iz zatvora nije uopće djelovala »ukroćeno«. Usprkos danom obećanju. Hitler je iznova prijetio državi nasiljem. Bavarska vlada je smjesta obnovila zabranu javnog istupanja – na dvije godine. Ostale države učinile su isto tako. Bio je to težak udarac čovjeku koga je govorništvo bilo dovelo tako daleko. Ušutkani Hitler bio je pobijeđeni Hitler, nemoćan kao boksač na ringu s lisičinama. Bar je većina tako vjerovala.

Ali, i opet se prevarila. Zaboravila je da je Hitler jednako vješt organizator koliko i govornik. Svladavajući bijes što mu je zabranjeno javno istupanje, bacio se s divljim žarom na reorganizaciju NSDAP. Naumio je od nje stvoriti organizaciju kakvu Njemačka još nije vidjela. Da bude poput vojske – država u državi. Prvi posao je da privuče članove koji će plaćati članarinu. Krajem 1925. bilo ih je samo 27.000. Članstvo je raslo polagano, ali je svaka godina bilježila stanovit napredak: 49.000 članova u 1926; 72.000 u 1927; 108.000 u 1928; 178.000 u 1929.

Mnogo je važnija bila izgradnja komplicirane stranačke strukture slične njemačkoj državnoj upravi. Zemlja je podijeljenja na pokrajine ili *Gaue,* koji su otprilike odgovarali 34 izborna okruga, a na čelu svakog bio je *Gauleiter* imenovan od Hitlera. Dodatnih sedam *Gaue* predviđeno je za Austriju, Danzig, Saar i Sudete. *Gau* se dijelio na okruge, *Kreise,* na čelu s *Kreisleiterom.* Iduća manja stranačka jedinica bila je *Ortsgruppe* – mjesna grupa – koja se u gradovima dalje dijelila na ulične organizacije i blokove.

Politički se organizacija stranke sastojala od dva dijela: PO I, pod kojom je kraticom bio poznat, sa zadatkom da napada i potkopava postojeću vlast, i PO II, koji je gradio državu u državi. Tako je PO I. imao tri odjela: Inozemni odjel, Odjel štampe i Sindikalni. Po II. imao je odjele za poljoprivredu, sudstvo, privredu, unutrašnje poslove, rad i tehniku – i gledajući jednim okom na budućnost – Odjel za rasu i kulturu. Za propagandu postojao je poseban i razgranat odjel.

Iako su neki od batinaša stranke, veterana uličnih i pivničkih tučnjava, bili protiv toga da se učlane žene i djeca, Hitler je uskoro i za njih predvidio organizacije. *Hitler–Jugend* (Hitlerova omladina) primala je mladiće od petnaest do osamnaest godina i imala vlastite odjele za kulturu, škole, štampu, propagandu, »sportove obrane« itd. a dječaci od deset do petnaest godina mogli su se učlaniti u *Deutsche Jungvolk* (Njemački podmladak). Za djevojke postojao je *Bund deutscher Mädel* (Savez njemačkih djevojaka), a za žene *NS–Frauenschaft* (Nacistička ženska društva). Studenti, učitelji, činovnici, liječnici, odvjetnici, pravnici – svi su imali svoje organizacije u stranci, a nacistički *Kulturbund* trebao je privući intelektualce i umjetnike.

Nakon znatnih teškoća, SA je organiziran u borbene odrede od nekoliko tisuća pripadnika za zaštitu nacističkih skupova i rastjerivanje tuđih skupova i, uopće, za teroriziranje Hitlerovih protivnika. Neki od SA vođa nadali su se da će SA, kad Hitler dođe na vlast, nadomjestili redovnu vojsku. Da bi se to pripremilo, uspostavljen je poseban ured, pod generalom Franzom Ritterom von Eppom, nazvan *Wehrpolitische Amt.* Njegovih pet odjela bavilo se problemima vanjske i unutarnje obrane, obrambenih snaga, potencijalom narodne obrane i slično. Ali smeđe košulje SA nisu nikad postale drugo do šarena gomila batinaša. Mnogi od njezinih vođa, na čelu s Röhmom, bili su poznati kao homoseksualci. Edmund Heines, vođa münchenskih SA, nije bio samo homoseksualac već i osuđivani ubojica. Između te dvojice i desetaka drugih često je dolazilo do svađa mogućih samo u ljudi nastranih seksualnih sklonosti i ljubomore tipične za njih.

Da bi se mogao osloniti na pouzdaniju četu, Hitler je obrazovao SS – *Schutzstaffel* – obukavši njezine pripadnike u crne uniforme slične onima koje su nosili talijanski fašisti, a zakletvu su polagali osobno njemu. Isprva je SS bio samo Führerova tjelesna straža. Prvi šef bio mu je novinar imenom Berchtold. Kako je pretpostavljao

relativni mir redakcije *Völkischer Beobachtera* igri vojnika, zamijenio ga je bivši ozloglašeni policijski doušnik Ehrhard Heiden. Tek 1929. Hitler je pronašao idealnog vođu SS u osobi uzgajivača kokoši iz sela Waldtrudering blizu Münchena; čovjeka blaga držanja, koga su ljudi pogrešno smatrali provincijskim učiteljem (što je učinio i autor kad ga je prvi put vidio), Heinricha Himmlera. Kad je Himmler preuzeo SS, imao je SS oko dvije stotine pripadnika. Kad je završio svoj zadatak, SS je vladao Njemačkom, a već je i samo njegovo ime u cijeloj okupiranoj Evropi izazivalo stravu.

Na vrhu piramide te zamršene stranačke organizacije stajao je Hitler s kićenim naslovom: Vrhovni Führer stranke i SA, predsjednik NSDAP. Izravno njemu bilo je podređeno glavno vodstvo *Reichsleitung*, koje su sačinjavali stranački doglavnici i razni korisni funkcionari, kao »šef blagajne« (*Schatzmeister*) i »glavni poslovođa« (*Geschäftsführer).* Kad bi tko u posljednjim godinama Republike posjetio impresivnu Smeđu kuću u Münchenu. nacionalno sjedište nacističke stranke, stekao bi dojam da se doista nalazi u ministarstvu države u državi. Bez sumnje je Hitler takav dojam i želio izazvati jer je on pomagao potkopati povjerenje, u domaćih ljudi i stranaca, u tadašnju njemačku državu koju je nastojao srušiti.

Ali Hitleru je bilo na umu nešto mnogo važnije od pobuđivanja dojma. Tri godine pošto je došao na vlast, u govoru »starim borcima« u *Bürgerbräukelleru* na godišnjicu puča, navečer 9. studenog 1936, objasnio je zašto je stvorio tako snažnu, sveobuhvatnu organizaciju. »Uvidjeli smo da nije dovoljno srušiti staru državu,« rekao je, podsjećajući prisutne na vrijeme kad je nakon puča stranka raspuštena, »već da najprije treba izgraditi novu državu koja mora stajati spremna. ... Godine 1933. nije se više radilo o rušenju države silom; u međuvremenu je bila izgrađena nova država i preostalo je samo da se unište posljednji ostaci stare – a za to je trebalo samo nekoliko sati.«[131]

Svaka organizacija, ma kako sjajno postavljena i djelotvorna, sastavljena je od ljudi, a ljudi imaju slabosti. U godinama kad je Hitler oblikovao svoju stranku imao je do grla neprilika sa svojim glavnim suradnicima. Neprestano su se svađali, ne samo međusobno nego i s njim. On koji je bio nečuveno nesnošljive prirode, pokazivao je čudesnu toleranciju prema moralnim nedostacima svojih pristaša. Nijedna druga stranka u Njemačkoj nije privukla ni približno toliko mutnih tipova. Kao što smo vidjeli, gomila svodnika, ubojica, homoseksualaca, alkoholičara i ucjenjivača dohrlila je stranci kao u raj na zemlji. Hitler nije mario za njihove mane sve dok su mu bili potrebni. Kad je izašao iz zatvora, ustanovio je da funkcionari jedan drugog drže za grkljan te da pristojniji i ugledniji vođe kao Rosenberg i Ludendorff traže da se kriminalci, a posebno nastrani elementi, uklone iz pokreta. To je Hitler otvoreno

odbio. »Smatram da nije zadatak političkog vođe,« pisao je u svom uvodniku »Novi početak« u *Völkischer Beobachtern* 26. veljače 1925, »da nastoji popravljati ili čak stapati ljudski materijal koji mu je na raspolaganju.«

Međutim, godine 1926. su optužbe i protuoptužbe kojima su se nabacivali nacistički funkcionari postale tako neugodne da je Hitler uspostavio stranački sud koji će ih rješavati i spriječiti da njegovi drugovi peru svoje prljavo rublje u javnosti. Bio je poznat kao USCHLA, kratica od naziva *Untersuchung und Schlichtungs Ausschuss* (Odbor za istragu i poravnanje). Prvi njegov šef bio je general Heinemann, ali on nije uspio shvatiti pravu namjenu tog suda, kojem nije bila svrha da optuženima izriče osude, već da postupke stranačkih drugova po mogućnosti zataška i da se pobrine da članovi ne remete stranačku disciplinu i ne krnje Führerov autoritet. Zato je generala zamijenio bivši oficir, major Walter Buch, koji je stvar bolje shvatio. Dobio je dva pomoćnika: Ulricha Grafa, bivšeg mesara i Hitlerova tjelohranitelja, i Hansa Franka, mladog nacističkog odvjetnika, o kome će biti više riječi kasnije, kad se bude govorilo o njegovoj krvožednosti kao generalnog guvernera okupirane Poljske, za što je platio na vješalima u Nürnbergu. Taj sjajni trolist radio je na puno Führerovo zadovoljstvo. Ma koliko teška bila optužba protiv nekog stranačkog funkcionara, Buch bi odgovarao uvijek jednako: »Da, i što onda?« Zanimalo ga je jedino je li povrijeđena stranačka disciplina ili Führerov autoritet.

Ali, bilo je potrebno više od tog stranačkog suda, ma kako djelotvoran bio u tisućama slučajeva, da ambicioznu i beskrupuloznu krupnu nacističku ribu drži u stezi. Često se i sam Hitler morao uplesti, ne samo da bi održao privid harmonije u stranci, već da spriječi da i njemu ne skoče za vrat.

Dok je on čamio u Landsbergu, u nacističkom pokretu naglo se bio probio na vrh mlad čovjek po imenu Gregor Strasser. Bio je rođeni Bavarac, po zvanju apotekar, tri godine mlađi od Hitlera. Poput njega, u ratu je odlikovan Željeznim križem prvog reda, a od običnog vojnika vinuo se do čina poručnika. U stranku je stupio 1920. i ubrzo postao pokrajinski vođa u Donjoj Bavarskoj. Taj krupni, čvrsto građeni čovjek, donekle *bon vivant,* koji je pucao od energije, razvio se u uspješnog javnog govornika više snagom svoje ličnosti nego govorničkim darom kakvim je raspolagao Hitler. Štoviše, bio je rođeni organizator. U svojoj divljoj potrebi za neovisnošću, Strasser se opirao da se pokloni Hitleru i ozbiljno shvati Austrijančev zahtjev da on bude apsolutni diktator nacističkog pokreta. To se, naposljetku, pokazalo kobnom greškom, jednako kao i njegovo iskreno oduševljenje za »socijalizam« u nacionalsocijalizmu.

Usprkos tome što se iz zatvora Hitler protivio tome, Strasser se priključio Ludendorffu i Rosenbergu u organiziranju Njemačkog nacionalsocijalističkog pokreta za slobodu *(NS Deutsche Freiheitsbewegung)* da bi zabranjena nacistička stranka

ipak u proljeće 1924. mogla sudjelovati u bavarskim i nacionalnim općim izborima. U Bavarskoj je taj blok dobio dovoljno glasova da postane druga po veličini stranka; u cijeloj je zemlji, kako smo vidjeli, pod nazivom Njemački nacionalsocijalistički pokret za slobodu blok dobio dva milijuna glasova i trideset i dva poslanička mjesta u Reichstagu, od kojih je jedno zauzeo Strasser. Hitler je poprijeko gledao njegovu aktivnost, a još više uspjehe mladog čovjeka. Strasser pak nije bio sklon da Hitlera prizna glavnim gazdom te je ostao po strani kad je 27. veljače 1925. na masovnom skupu u Münchenu, obnovljena NSDPA.

Hitler je uviđao da pokret mora, ako doista hoće postati nacionalan, uhvatili korijen u sjevernoj Njemačkoj, i to prije svega u neprijateljskoj utvrdi Berlinu. Na izborima godine 1924. Strasser je kortešírao na sjeveru zemlje i sklopio savezništvo s tamošnjim desničarskim radikalnim grupama pod vodstvom Albrechta von Graefea i grofa Ernsta von Reventlowa. Tako je stekao osobne veze i stanovit broj pristaša u tom području i bio jedini nacistički funkcionar koji ih je ondje imao. Dva tjedna nakon skupa 27. veljače, Hitler je obuzdao svoj bijes i poslao po Strassera, nagovorio ga da se vrati stadu i predložio mu da organizira nacističku stranku na sjeveru. Strasser je to prihvatio. Pružila mu se prilika da primijeni svoje sposobnosti a da mu arogantni i zavidni Führer ne stoji za vratom.

Za nekoliko mjeseci pokrenuo je u glavnom gradu list *Berliner Arbeiterzeitung,* koji je uređivao njegov brat Otto Strasser, i četmaestodnevni bilten *NS Briefe,* koji je stranačke funkcionare obavještavao o liniji stranke. Položio je temelje političkoj organizaciji koja se pružala Pruskom, Saskom, Hannoverom i industrijskim Porajnjem. Strasser je neprestano bio na putu, govoreći na skupovima, imenujući *Gauleitere* i organizirajući aparat stranke. Kako je bio poslanik Reichstaga, imao je dvije neposredne prednosti pred Hitlerom; besplatno je putovao željeznicom pa putovanja nisu opterećivala ni njegov ni strankin džep, i uživao je poslanički imunitet. Nikakve mu vlasti nisu mogle zabraniti da javno istupa, nijedan mu sud nije mogao suditi za klevetu. Kao što je Heiden sarkastično napisao: »Besplatno putovanje i nekažnjeno klevetanje – Strasser je imao veliku prednost pred svojim Führerom.«

Za svog tajnika i urednika *NS Briefe* Gregor Strasser je uzeo dvadesetosmogodišnjeg Rajnjanina Paula Josepha Goebbelsa.

POJAVA PAULA JOSEPHA GOEBBELSA

Taj sitni, tamnokosi mladi čovjek komplicirane i neurotske prirode, hitrih misli, hrom, nije bio u nacističkom pokretu novajlija. Otkrio je pokret još 1922. kad je prvi

put čuo Hitlerov govor u Münchenu i stupio u stranku. Ali stranka nije otkrila njega još pune tri godine, sve dok Gregor Strasser, čuvši ga jednom kako govori, nije zaključio da bi mu taj mladi čovjek, tako očito nadaren, mogao biti od koristi. U dvadeset i osmoj godini Goebbels je već bio strastven govornik, fanatičan nacionalist i, što je Strasser znao, raspolagao je otrovnim perom te imao solidnu akademsku naobrazbu, što je bila rijetkost medu nacističkim funkcionarima. Heinrich Himmler je upravo bio podnio ostavku na dužnost Strasserova tajnika da bi više vremena mogao posvetiti uzgoju peradi. Na njegovo mjesto Strasser je sad imenovao Goebbelsa. Bio je to, kako se pokazalo, sudbonosan izbor.

Paul Joseph Goebbels rodio se 29. listopada 1897. u malom industrijskom Rheydtu, u Porajnju. Otac Fritz Goebbels bio je predradnik u mjesnoj tekstilnoj tvornici, a mati Maria Katharina Odenhausen bila je kćerka kovača. Oboje su bili pobožni katolici. Svoje obrazovanje zahvaljuje Joseph Goebbels najvećim dijelom pomoći crkve. Nakon završene osnovne katoličke župne škole išao je u gimnaziju u Rheydtu, a zatim mu je stipendija katoličkog društva Albertus Magnus omogućila da studira na sveučilištu zapravo na osam univerziteta. Prije nego što je 1921. u svojoj dvadeset i četvrtoj godini, stekao doktorat Sveučilišta u Heidelbergu, studirao je u Bonnu, Freiburgu. Würzburgu, Kölnu, Frankfurtu, Münchenu i Berlinu. Na tim glasovitim sveučilištima – cvijetu njemačke visoke naobrazbe – Goebbels se usredotočio na filozofiju, historiju, književnost i umjetnost i nastavio učenje latinskog i grčkog.

Namjeravao je postati pisac. U godini u kojoj je stekao doktorat napisao je autobiografski roman *Michael,* za koji nije mogao naći izdavača, a u iduće dvije godine napisao je dvije drame u stihu: *Der Wanderer* (o Isusu Kristu), i *Der Einsame Gast,* koje nisu našle producenta.* Ni u novinarstvu nije bio bolje sreće. Veliki liberalni dnevnik *Berliner Tageblatt* odbio je desetak njegovih članaka i molbu za reportersko mjesto.

U to rano doba bio je i njegov osobni život pun razočaranja. Kako je bio hrom, nije mogao služiti u ratu, a time mu je oduzeta mogućnost da osobno doživi ono što se, bar u početku, mladim ljudima njegove generacije činilo slavnim i nužnim za istaknut položaj u nacističkoj stranci. Goebbels se nije, kao što većina vjeruje, rodio s kraćom nogom. U osmoj godini obolio je od osteomijelilisa, upale koštane srži. Operacija na lijevom kuku nije uspjela i zbog toga je lijeva noga ostala kraća i malo usahla. Taj nedostatak, zbog kojeg je vidljivo hramao, ljutio ga je cijeli život i bio jedan od uzroka što se rano ogorčio. Iz očaja se, u studentskim danima i za kratkog razdoblja kad je u Ruhru agitirao protiv Francuza, često izdavao za ranjenog ratnog veterana.

Ni u ljubavi nije imao sreće, iako je cijelog života ljubavne avanture, koje su se pročule u godinama dok je bio na vlasti, pogrešno smatrao velikim ljubavima. Nje-

govi dnevnici iz 1925–26, kad mu je bilo dvadeset i osam i dvadeset i devet godina i kad ga je Strasser lansirao u stranci, puni su uzdisaja za ljubavima – kojih je imao po nekoliko odjednom.* Tako, primjerice:

> *14. kolovoza 1925* Alma mi je poslala razglednicu iz Bad Harzburga. Prvi znak od nje od one noći. Izazovna, dražesna Alma!
>
> Primio prvo pismo od Else iz Švicarske. Samo draga Elsa umije tako pisati... Uskoro ću na Rajnu na tjedan dana da budem posve sam. Tad će doći Elsa ... Kako je željno očekujem!
>
> *15. kolovoza*: Ovih dana često mislim na Anke... Kako je bilo divno putovati s njom. Ta divna djevojka!
>
> Čeznem za Elsom. Kad ću je ponovo zagrliti?
>
> Else, draga, kad ću te ponovo vidjeti?
>
> Atma, ti moje lagano perce!
>
> Anke, nikad te neću zaboraviti!
>
> *27. kolovoza*: Tri dana na Rajni... Ni riječi od Else... Zar se ljuti na mene? Kako čeznem za njom? U istoj sam sobi u kojoj sam bio s njom o prošlim Duhovima. Kakve misli! Kakav osjećaj! Zašto ne dolazi?
>
> *3. rujna*: Elsa je ovdje! U utorak se vratila iz Švicarske – puna, jedra, zdrava, vesela, neznatno pocrnjela. Vrlo je sretna i sjajno raspoložena. Dobra je prema meni i pruža mi mnogo radosti.
>
> *14. listopada*: Zašto me Anke morala napustiti? ... Ne smijem razmišljati o takvim stvarima.
>
> *21. prosinca*: Prokletstvo je na meni i na ženama. Jao onima koje mene vole!
>
> *29. prosinca*: U Krefeldu sinoć s Hessom. Proslava Božića. Dražesna, lijepa djevojka iz Franačke. Moj tip. Kući s njom kroz kišu i oluju. *Au revoir*!
>
> Else je stigla.
>
> *6. veljače 1926*: Žudim za jednom slatkom ženom! Oh, teška boli!

Goebbels nikad nije zaboravio »Anke« – Anke Helhorn, svoju prvu ljubav, koju je upoznao u drugom semestru u Freiburgu. Dnevnik vrvi od buncanja o ljepoti te zagasite plavojke i kasnijeg razočaranja, kad ga je napustila. Poslije, kad je postao ministar propagande, povjerio je prijateljima, s tipičnom taštinom i cinizmom, zašto ga je napustila. »Prevarila me zato što je drugi momak imao više novaca i mogao ju je izvoditi na večeru i predstave. Kako je bila luda!... Danas je mogla biti supruga ministra propagande! Kako li je to sad mora mučiti!« Anke se udala i rastala od »onog drugog momka«, a 1934. došla je u Berlin gdje joj je Goebbels pribavio namješlenje u nekom časopisu.[132]

Mladog Goebbelsa je Strasseru privukao njegov radikalizam, njegova vjera u »socijalizam« nacionalsocijalističke stranke. Obojica su htjela stranku graditi na proletarijatu. Goebbelsovi dnevnici iz tog vremena puni su simpatija za komunizam. »Na kraju krajeva,« napisao je 23. listopada 1925, »bilo bi za nas bolje da završimo u boljševizmu nego da robujemo u kapitalizmu.« Dana 31. siječnja 1926. zabilježio je: »Mislim da je strašno što mi (nacisti) i komunisti jedni drugima razbijamo glave...

Hoćemo li se jednom sporazumjeti s vodećim komunistima?« U to je vrijeme objavio i otvoreno pismo jednom komunističkom vodi uvjeravajući ga da su nacizam i komunizam zapravo jedno te isto. »Vi i ja,« izjavio je, »borimo se jedan protiv drugog, ali zapravo nismo neprijatelji.«

Adolfu Hitleru se to činilo krivovjerstvom i sve je uznemirenije promatrao uspjeh braće Strasser i Goebbelsa u izgradnji snažnog, radikalnog proleterskog krila stranke na sjeveru. Ako ih prepusti samima sebi, ti bi ljudi mogli prisvojiti stranku, i to za ciljeve protiv kojih se Hitler energično borio. Do neizbježnog sukoba došlo je u jesen 1925. i u veljači iduće godine.

Izazvali su ga Gregor Strasser i Goebbels zbog pitanja koje je u to vrijeme pobuđivalo u Njemačkoj prilične rasprave: prijedloga socijaldemokrata i komunista da se veliki posjedi i imetak svrgnutih kraljevskih i kneževskih obitelji eksproprirajaju i da ih preuzme Republika. To pitanje trebalo je, u skladu s weimarskim ustavom, riješiti plebiscitom. Strasser i Goebbels predlagali su da se nacistička stranka pridruži komunistima i socijalistima i podrži kampanju za eksproprijaciju zemljišta aristokrata.

Hitler se razbjesnio. Nekoliko bivših vlastodržaca davalo je priloge stranci. Štoviše, niz krupnih industrijalaca počeo se financijski zanimati za Hitlerov obnovljeni pokret upravo zato što se činilo da obećava djelotvornu borbu protiv komunista, socijalista i sindikata. Ako Strasser i Goebbels uspiju u svojim planovima, Hitlerovi izvori sredstava smjesta će presušiti.

Međutim, prije nego je Führer mogao išta poduzeti. Strasser je 22. studenog 1925. u Hannoveru sazvao stranačke vođe sjevernih pokrajina. Cilj sastanka bio je da sjevernu granu stranke nagovori da se priključi kampanji za eksproprijaciju, i da nacisti usvoje novi privredni program koji bi poništio »reakcionarnih« dvadeset pet točaka iz 1920. Strasser i Goebbels željeli su nacionalizaciju teške industrije i velikih posjeda i nadomještanje Reichstaga komorom staleža po fašističkom ugledu. Hitler je odbio da dođe, ali je poslao svog vjernog Gottfrieda Federa da ga zastupa i pokori pobunjenike. Goebbels je zatražio da Federa izbace: »Ne treba nam doušnik!« povikao je. Prisustvovalo je nekoliko funkcionara koji su se kasnije istakli u Trećem Reichu: Bernhard Rust, Erich Koch, Hans Kerri i Robert Ley – ali je samo Ley, kemičar, alkoholičar i *Gauleiter* Kölna, stao uz Hitlera. Kad su dr Ley i Feder ustvrdili da je sastanak nepravilan i da se ništa ne smije poduzimati bez vrhovnog Führera Hitlera, Goebbels je povikao (prema navodu Otta Strassera koji je prisustvovao): »Tražim da se sitni buržuj Adolf Hitler istjera iz nacističke stranke!« To je bila otvorena pobuna.

Žestoki mladi Goebbels bio je daleko odmakao od onda kada je, tri godine ranije, prvi put bio pao pod Hitlerov utjecaj ili se tako bar činilo Gregoru Strasseru.

»U tom sam se trenutku ponovo rodio!« uskliknuo je Goebbels sjećajući se svojih

dojmova kad je prvi put čuo Hitlerov govor u cirkusu *Krone* u Münchenu u lipnju 1922. »Sad znam kojim putem da krenem ... To je bila zapovijed!« Još ga je više ponijelo Hitlerovo držanje na suđenju münchenskim pučistima. Nakon osude, Goebbels je pisao Führeru:

> Poput zvijezde koja se uzdiže na nebu pojavili ste se pred našim zapanjenim očima, izveli ste čuda koja su razbistrila naše umove i, u svijetu sumnje i zdvajanja, dali nam nadu. Uzdigli ste se iznad masa, puni vjere i sigurni u budućnost, opsjednuti voljom da oslobodite mase svojom bezgraničnom ljubavi za sve one koji vjeruju u novi Reich. Prvi put vidjeli smo, blistavih očiju, čovjeka koji je strgnuo masku s lica iskrivljenih pohlepom, lica mediokritetskih parlamentarnih brbljavaca ...
>
> Na münchenskom sudu narasli ste pred našim očima do veličine Führera Vaše su riječi najveće riječi izgovorene u Njemačkoj poslije Bismarcka Iznijeli ste više od vlastite boli, potrebu cijele generacije, koja u zbunjenoj težnji traga za ljudima i zadatkom. Ono što ste rekli katekizam je nove političke vjere, rođene iz očaja bezbožnog svijeta koji se ruši... Zahvaljujemo Vam. Jednog dana Njemačka će Vam zahvaliti...

Ali sada, godinu i pol dana kasnije, Goebbelsov idol je pao. Postao je »sitan buržuj« koji je zaslužio da ga izbace iz stranke. Hannoverski sastanak, osim Levja i Federa, prihvatio je Strasserov novi program stranke i odobrio odluku da se pridruži marksistima u kampanji za plebiscit kojim će se bivšim kraljevima i kneževima oduzeti posjede.

Hitler je sačekao svoj trenutak i 14. veljače 1926. udario. Sazvao je sastanak u Bambergu, u južnoj Njemačkoj, lukavo odabravši radni dan da onemogući prisutnost stranačkih funkcionara sa sjevera koji su bili namješteni. Zapravo samo su Gregor Strasser i Goebbels uspjeli doći. S obzirom na broj Hitlerovih posebno odabranih funkcionara s juga, našla su se ta dvojica u velikoj manjini. Na Führerovo navaljivanje, morali su kapitulirati i odustati od svog programa. Takvi njemački stručnjaci za nacizam kao što su povjesničari Heiden i Olden, i strani pisci koji su se služili njihovim podacima, bilježe da je na bamberškom sastanku Goebbels javno napustio Strassera i prišao Hitleru. Ali Gobbelsovi dnevnici, pronađeni pošto su Heiden i Olden napisali svoje knjige, otkrivaju da on nije tako naprečac izdao Strassera. Oni pokazuju da je Goebbels, iako se sa Strasserom pokorio Hitleru, bio uvjeren da Hitler nipošto nije u pravu i da, bar tog trenutka, nije imao nikakve namjere da prijeđe k njemu. Petnaesti veljače, dan nakon bamberškog sastanka, zapisao je u svoj dnevnik:

> Hitler je govorio dva sata. Osjećam se kao da me tko pretukao. Kakav je to Hitler? Reakcionar? Krajnje čudan i nedosljedan. Potpuno je promašio u pitanju Rusije. Italija i Engleska su naši prirodni saveznici! Strašno! ... Moramo uništiti Rusiju! ... Pitanje privatnog vlasništva plemstva ne treba ni doticati. Strašno! ... Ne mogu prozboriti ni riječi. Osjećam se kao da me tko udario po glavi... Svakako jedno od velikih razočaranja u mom životu. Nemam više potpune vjere u Hitlera. To je strašno: izmakli su mi tlo ispod nogu.

Da pokaže da je uz njega. Goebbels je otpratio Strassera na kolodvor nastojeći ga utješiti. Tjedan dana kasnije. 23. veljače, zabilježio je: »Duga konferencija sa Strasserom. Rezultat: ostati čvrsti. Ostaviti da Münchenci uživaju u svojoj Pirovoj pobjedi. Raditi, ojačati i onda ponovo početi borbu za socijalizam.«

Ali Hitler je bolje procijenio zapaljivog mladog čovjeka iz Porajnja, nego Strasser. Dana 29. ožujka Goebbels je zapisao: »Jutros primio Hitlerovo pismo. Govorit ću 8. travnja u Münchenu.« Stigao je tamo 7. travnja. »Hitlerov automobil me je čekao,« zabilježio je. »Kakav kraljevski doček! Govorit ću u historijskom *Bürgerbräukelleru*.« Govorio je sutradan, s iste govornice s koje i Führer. Zapisao je sve u svoj dnevnik 8. travnja:

Hitler me je nazvao... Njegova nas ljubaznost, usprkos Bambergu, postiđuje... U dva sata vozimo se u Bürgerbräu. Hitler je već ondje. Srce mi udara tako divlje kao da će puknuti. Ulazim u dvoranu. Gromoglasan doček ... A tad uzimam riječ i govorim dva i pol sata... Ljudi urlaju, udaraju nogama. Na kraju me Hitler zagrlio. Sretan sam ... Hitler je stalno uza me.

Nekoliko dana kasnije Goebbels se potpuno predao.

13. travnja 1926: Hitler je govorio tri sata. Briljantno. Može čovjeka tako uvjeriti da posumnja u svoje oči. Italija i Engleska naši su saveznici. Rusija nas hoće progutati... Volim ga ... Sve je promislio. Njegov ideal: pravedan kolektivizam i individualizam. Zemlja – sve pripada narodu. Proizvodnja kreativna i individualistićka. Trustovi, transport itd. podruštvljeno ... On me u svemu umirio ... Klanjam se većem čovjeku od sebe, političkom geniju.«

Kad je Goebbels 17. travnja otišao iz Münchena, bio je Hitlerov čovjek i ostao njegov najvjerniji sljedbenik sve do posljednjeg daha. Dvadeseti travnja napisao je Führeru rođendansku čestitku: »Dragi i obožavani Adolfe Hitlere! Toliko sam od Vas naučio... Naposljetku sam progledao...« A te noći u svoj dnevnik: »Trideset i sedam mu je godina. Adolfe Hitlere, volim Te jer si velik i istodobno jednostavan. To su svojstva genija.«

Goebbels je dobar dio tog ljeta proveo s Hitlerom u Berchtesgadenu, i njegov je dnevnik pun hvalospjeva Führeru. U kolovozu je u jednom članku u *Völkischer Beobachteru* javno raskinuo sa Strasserom.

Tek sad uviđam što ste: revolucionari na riječima, ali ne na djelu (rekao je Strasseru i njegovim pristašama). Ne govorite toliko o idealima i ne zavaravajte se da ste pronalazači i zaštitnici tih ideala... Mi ne vršimo pokoru kad stojimo čvrsto iza Führera. Mi mu se klanjamo... s muškim, neslomljenim ponosom drevnih Nordijaca koji su pred svojim germanskim feudalnim gospodarom stajali uspravno. Osjećamo da je veći od

svih nas, veći od vas i od mene. On je oruđe božanske volje koja oblikuje povijest svježom, stvaralačkom strasti.

Kasno u listopadu 1926. Hitler je Goebbelsa imenovao *Gauleiterom* Berlina. Naredio mu je da protjera svadljive smeđokošuljaše koji su ondje ometali razvoj pokreta i da osvoji njemački glavni grad za nacionalsocijalizam. Berlin je bio »crven«. Većina njegovih glasača bili su socijalisti i komunisti. Dvadesetdevetogodišnji Goebbels, koji je za nešto više od godinu dana ni od čega postao jedan od vodećih lučonoša nacističke stranke, neustrašivo se poduhvatio da ispuni svoj zadatak u tom babilonskom velegradu.

HITLEROVO RAZDOBLJE ODMORA I LJUBAVI

Politički mršave godine bile su Adolfu Hitleru, kako je kasnije rekao, najbolje godine njegova osobnog života. Kako mu je bilo zabranjeno da do 1927. javno istupa, a namjeravao je dovršiti *Mein Kampf* i razmišljati o budućnosti nacističke stranke i svojoj, većinu vremena provodio je u bavarskim alpama u Obersalzbergu iznad Berchtesgadena. Bilo je to pravo mjesto za mir i odmor.

Hitlerovi monolozi u njegovu Glavnom stanu na fronti u ratu, kad se kasno navečer odmarao okružen starim drugovima i vjernim tajnicama i prisjećao se davnih vremena, puni su nostalgije za onim što mu je to planinsko sklonište, gdje je bio stvorio jedini dom koji je ikad imao, značilo. »Da,« uzviknuo je takve jedne noći od 16. na 17. siječnja 1942. »mnogo me toga povezuje s Obersalzbergom! Mnogo se toga ondje rodilo... Proveo sam ondje najbolje trenutke svog života... Ondje su zamišljeni i sazreli svi moji veliki pothvati. Tih dana imao sam vremena za razonodu i mnogo dobrih prijatelja!«

Prve tri godine nakon izlaska iz zatvora Hitler je u Obersalzbergu stanovao u različnim gostionicama, i te zimske večeri 1942. u svojim uspomenama cijeli je sat govorio o njima. Naposljetku se smjestio u *Deutsches Haus* gdje je proveo veći dio dviju godina i završio diktiranje *Mein Kampfa.* On i njegovi stranački drugovi, rekao je, »rado su odlazili u *Dreimäderlhaus* gdje je uvijek bilo lijepih djevojaka. To je za mene bio velik užitak. Bila je ondje jedna uistinu prava ljepotica.«

Te večeri u bunkeru na istočnom bojištu Hitler je svojim slušateljima dao na znanje da su ga za ugodnih godina u Berchtesgadenu zaokupljale još dvije osobne stvari.

U to sam vrijeme (na Obersalsbergu) poznavao mnogo žena. Mnoge su mi bile vrlo privržene. Zašto se

tad nisam oženio? Da ostavim iza sebe suprugu? Pri najmanjem neoprezu mogao sam dospjeti ponovo na šest godina u zatvor. Dakle, za mene brak nije dolazio u obzir. Stoga sam se morao odreći stanovitih prilika koje su mi se pružale.[133]

Hitlerova bojazan sredinom dvadesetih godina da bi ga mogli poslati natrag u zatvor ili istjerati iz zemlje nije bila neosnovana. Bio je pušten uvjetno. Da se otvoreno ogriješio o zabranu javnog istupanja, bavarske vlasti mogle su ga ponovo strpati iza brave ili otpremiti preko granice u Austriju. Jedan od razloga zbog kojih je odabrao Obersalzberg kao sklonište bila je i blizina austrijske granice: za najkraće vrijeme mogao je klisnuti preko granice i izbjeći hapšenje od njemačke policije. Ali njegov povratak u Austriju, dobrovoljno ili silom, bio bi upropastio njegove izglede. Da smanji rizik deportacije, Hitler se službeno 7. travnja 1925. odrekao svoga austrijskog državljanstva – što su austrijske vlasti radosno prihvatile. Međutim, tako je ostao bez državljanstva: čovjek bez domovine. Izgubio je austrijsko državljanstvo, ali time nije stekao njemačko, što je bio priličan udarac za jednog političara u Reichu. Kao prvo, nije mogao biti biran niti vršiti javnu službu. Javno je izjavio da nikad neće moliti republičku vladu za državljanstvo, smatrajući da mu ono pripada jer je ratovao za Njemačku. Međutim, u cijeloj drugoj polovici dvadesetih godina potajno je nastojao da mu bavarska vlada da državljanstvo. Ali uzalud.

I u pogledu žena i braka u onom što je Hitler te večeri 1942. govorio bilo je također nešto istine. Suprotno općem vjerovanju, volio je društvo žena, osobito kad su bile lijepe. Toj se temi uvijek ponovo vraćao u razgovorima za stolom u Glavnom stanu u toku rata. »Kakvih divnih žena ima na svijetu!« uskliknuo je pred svojim drugovima u noći od 25. na 26 siječnja 1942. i naveo nekoliko primjera iz osobnog iskustva, završavajući hvalisanjem: »U svojoj mladosti u Beču poznavao sam mnogo lijepih žena!« Heiden je opisao neke od njegovih romantičnih čežnji u mladosti: prema nekoj Jenny Haug, kojoj je brat bio Hitlerov šofer i koja se u 1923. predstavljala kao njegova djevojka; prema visokoj i stasitoj Emi Hanfstaengl, Putzijevoj sestri; prema Winifred Wagner, snahi Richarda Wagnera. Ali, koliko je dosad poznato, jedinu duboku ljubavnu vezu imao je Hitler sa svojom nećakinjom.

U ljeto 1928. Hitler je za sto maraka mjesečno (tada 25 dolara) bio unajmio vilu *Wachenfeld* na Obersalzbergu, iznad Berchtesgadena, od udovice jednog hamburškog industrijalca, i nagovorio svoju obudovjelu polusestru Angelu Raubal da dođe iz Beča i vodi mu kućanstvo u toj kući koja je bila njegov prvi pravi dom.* *Frau* Raubal dovela je sa sobom svoje dvije kćerke, Geli i Friedl. Geli je bilo dvadeset, imala je lepršavu plavu kosu, lijepe crte lica, ugodan glas i vedru narav, čime je privlačila muškarce.[134]

Hitler se ubrzo zaljubio u nju. Vodio ju je posvuda, na sastanke i konferencije, na dugačke šetnje po planinama i u münchenske kavane i kazališta. Kad je 1929.

unajmio luksuzni deveterosobni stan u *Prinzregentstrasse,* jednoj od najotmjenijih ulica Münchena. Geli je u njemu dobila svoju sobu. U Münchenu i u nacističkim krugovima neizbježno su se raširila govorkanja o stranačkom vodi i njegovoj lijepoj nećakinji. Neki od stidljivih – ili zavidnih – funkcionara tražili su da se Hitler prestane javno pokazivati sa svojom mladom ljubavnicom, ili da se oženi njome. Hitler se razbjesnio i u jednoj takvoj svađi izbacio iz stranke *Gauleitera* Württemberga.

Moguće je da se Hitler namjeravao oženiti svojom nećakinjom. Stranački funkcionari koji su mu u to vrijeme bili bliski ispričali su mi kasnije da se činilo da je brak neizbježan. Nema sumnje da je Hitler i te kako volio Geli. O njezinim osjećajima može se samo nagađati. Očito je da joj je laskala pažnja čovjeka koji je tad postajao čuven i da je u njoj uživala. Nije poznato je li uzvraćala ujaku ljubav, vjerojatno nije, a na kraju svakako nije. Među njima se stvarao neki duboki jaz čije porijeklo i priroda nikada nisu potpuno istraženi. Mnogo se nagađalo, ali je malo od toga potvrđeno. Navodno je oboje bilo ljubomorno. Ona je njemu prigovarala što se udvara drugim ženama – Winifred Wagner, između ostalih. On je nju sumnjičio da potajno vodi ljubav s Emilom Mauriceom, bivšim kažnjenikom, koji mu je tad bio šofer. Prigovarala je njegovoj tiraniji. Zahtijevao je da se pokazuje samo s njim. Zabranio joj je da ode u Beč i nastavi školovati glas, onemogućivši tako njezinu želju da postane operna pjevačica. Htio ju je isključivo za sebe.

Širile su se mračne glasine da nju odbijaju mazohističke sklonosti njezina ljubavnika, da taj brutalni tiranin u politici ima potrebu da ga muči žena koju voli – što, prema mišljenju seksologa, nije rijetka sklonost u takvih ljudi. Heiden navodi pismo koje je 1929. Hitler pisao nećakinji priznajući joj svoje osjećaje u tom smislu. Palo je u ruke sinu njegove stanodavke – što je imalo tragične posljedice za nekoliko ljudi.[135]

Što god da je zamračilo ljubav između ujaka i njegove nećakinje, njihove su svađe bivale sve žešće i krajem ljeta 1931. Geli je obznanila da se vraća u Beč da bi nastavila učiti pjevanje. Hitler joj je zabranio da ode. Došlo je do svađe kojoj su bili svjedoci susjedi. Kad je Hitler 17. rujna 1931. izašao iz svog münchenskog stana da otputuje u Hamburg, čuli su kako je mlada djevojka viknula s prozora ujaku dok je ulazio u automobil: »Dakle, ne puštaš me u Beč?« našto je on odgovorio: »Ne!«

Slijedećeg jutra Geli Raubal je nađena ustrijeljena u svojoj sobi. Nakon temeljite istrage državni je tužilac utvrdio da je posrijedi samoubojstvo. Prema izvještaju obdukcije, kugla je ušla u prsni koš ispod lijevog ramena i probila srce; činilo se izvan svake sumnje da se Geli ubila sama.

Ipak, još godinama su se Münchenom širile glasine da je Geli Raubal umorena – da ju je u nastupu bijesa ubio Hitler, ili Himmler, da riješi situaciju neugodnu stranci. Ali nikad se nije pojavio nikakav vjerodostojni dokaz koji bi potvrdio takve glasine.

Sam Hitler bio je utučen. Gregor Strasser je kasnije pričao da je dva dana i dvije noći bdio uz Hitlera plašeći se da ne oduzme sebi život. Tjedan dana nakon ukopa Geli u Beču Hitler je dobio posebnu dozvolu od austrijskih vlasti za ulazak u zemlju; proveo je jednu večer plačući na njezinu grobu. Mjesecima je bio neutješan.

Tri tjedna nakon smrti Geli Hitlera je prvi put primio Hindenburg. To je ujedno bilo prvi put da se natjecao za veliki ulog, položaj kancelara Reicha. Međutim, u tom razgovoru – koji se nepovoljno završio – Hitler nije bio u najboljoj formi. Njegovi prijatelji su to pripisali potresenosti zbog gubitka voljene nećakinje.

Mislim da je od tog osobnog udarca potekla njegova odluka da se odrekne uživanja mesa; tako su bar, čini se, vjerovali neki od njegovih najbližih doglavnika. Njima je uvijek ponavljao da je Geli Raubal bila jedina žena koju je volio, i uvijek je o njoj govorio s najdubljim štovanjem – a često i sa suzama u očima. Sluge su izjavile da je njezina soba u vili u Obersalzbergu, čak i pošto je kuću kao kancelar bio preuredio i proširio, ostala onakva kakvu je ona bila ostavila. U njegovoj sobi ondje i u Kancelariji Reicha u Berlinu portreti mlade Geli* uvijek su visili na zidu, a svake godine na njezin rođendan i dan smrti oko njih se stavljalo cvijeće.

Za brutalnog, ciničnog čovjeka kakav je bio Hitler koji, kako se činilo, nije nikad volio nijedno drugo ljudsko biće, ljubav prema Geli Raubal predstavlja jednu od zagonetki njegova neobičnog života. Kao u slučaju mnogih tajni, ona se ne može racionalno objasniti. Gotovo je sigurno da Adolf Hitler nakon toga nije više ozbiljno pomišljao na brak, sve do dana kad je, četrnaest godina kasnije, sebi oduzeo život.

Kompromitantno Hitlerovo pismo nećakinji otkupljeno je od stanodavkina sina nastojanjima Bernharda Stempflea, nekadašnjeg katoličkog svećenika jerolimskog reda, a kasnije antisemitskog novinara koji je pomogao prirediti *Mein Kampf* za tisak. Prema Heidenu, novac za otkup dao je Franz Xavier Schwarz, blagajnik stranke. Tako je otac Stempfle bio jedan od malobrojnih koji je nešto znao o tajnama Hitlerove ljubavi prema Geli Raubal. Očigledno, to nije zadržao samo za sebe. Za tu grešku platio je glavom kad je autor *Mein Kampfa* postao diktator Njemačke i jednog dana sveo račune s nekim od svojih starih prijatelja.

Izvori Hitlerova dohotka u tim godinama udobnim za njegov osobni život, kad je kupio vilu u Obersalzbergu, luksuzni stan u Münchenu i kad ga je naokolo vozio šofer u raskošnom automobilu koji je bio platio 20.000 maraka (5.000 dolara), nisu nikad utvrđeni. Ali njegov porezni dosje, koji je pronađen poslije rata, donekle je rasvijetlio to pitanje.[136] Dok nije postao kancelar i proglasio se neoporezivim, bio je neprestano u sukobu s poreznim vlastima te se od 1925. do 1933. u münchenskom poreznom uredu nakupio priličan dosje.

Tako ga je taj ured 1. svibnja 1925. obavijestio da je propustio prijaviti prihod za 1924. i za prvu četvrtinu 1925. godine. Hitler je odgovorio da nije imao prihoda u 1924. (kad je bio u zatvoru), a ni u prvoj četvrtini 1925. »Životne troškove pokrivao sam bankovnim kreditom.« »A što je s onim automobilom od 20.000 maraka?« pitao je porezni inspektor. Hitler je odgovorio da je i njega kupio bankovnim kreditom. U svim poreznim prijavama Hitler je navodio da je po zvanju »pisac« i, kao takav, nastojao da mu se velik postotak prihoda prizna na račun troškova koji se ne oporezuju – bez sumnje je znao da svugdje pisci tako rade. U svojoj prvoj prijavi prihoda za treću četvrtinu 1925. godine prijavio je ukupni prihod od 11.231 marke, režijske troškove od 6.540 maraka i 2.245 maraka kamata plaćenih na zajmove, tako da je za oporezovanje preostalo 2.446 maraka čistog prihoda.

Na tri stranice otipkane strojem Hitler je opravdavao svoje visoke režijske troškove, tvrdeći da mu politički rad – iako se čini da je dobar dio troškova nastao zbog njega – pribavlja građu potrebnu za pisanje i pomaže da poveća prodaju knjiga.

> Da nema mog političkog rada, moje bi ime bilo nepoznato i ne bih imao građe za objavljivanje političkog djela .. Prema tome se u mom slučaju, budući da sam politički pisac, troškovi moje političke djelatnosti, koja je nužni uvjet mog profesionalnog pisanja, kao jamstvo za njegov financijski uspjeh, ne mogu smatrati predmetom oporezovanja...
>
> Porezni ured se može uvjeriti da sam od prihoda stečenog prodajom knjige tek vrlo mali dio utrošio na sebe; *ne posjedujem nekretnina ni drugih vrijednosti koje bih mogao nazvati svojim.** Osobne potrebe ograničavam time što sam nepušač i apstinent, hranim se u najskromnijim gostionicama i, osim vrlo niske stanarine, nemam troškova koji se ne mogu ubrojiti u troškove političkog pisca... *I automobil je za mene samo sredstvo s određenom svrhom. Omogućava mi da obavljam svoj dnevni posao.*[137]

Porezni ured priznao mu je samo polovicu odbitaka, a kad se Hitler požalio kontrolnom odjelu, ovaj je potvrdio prvobitnu procjenu. Stoga su porezne vlasti odobrile da se samo polovica navedenih troškova odbije od Hitlerova ukupnog prihoda. Žalio se, ali je platio.

Ukupni prihod koji je nacistički vođa prijavio poreznom uredu odgovara prilično točno prihodu od autorskih prava *Mein Kampfa:* 19.843 marke u 1925. godini, 15.903 marke u 1926. godini, 11.494 marke u 1927. godini. 11.818 maraka u 1928. i 15.448 maraka u 1929. Kako je porezni ured po zakonu nadzirao knjigovodstvene knjige izdavača, Hitler ne bi mogao bez opasnosti prijaviti manji prihod od onog koji mu je isplaćen za autorska prava. Ali što je s drugim izvorima njegova prihoda? Ti izvori nikad nisu bili prijavljeni. Poznato je da je tražio, i dobivao, visoke honorare za mnogobrojne članke koje je objavljivao u novčano siromašnoj nacističkoj štampi. U stranačkim krugovima bilo je mnogo gunđanja zbog Hitlerove visoke cijene. O tim prihodima nema ni spomena u Hitlerovim poreznim prijavama. Pred kraj dvade-

setih godina, neki su krupni bavarski i porajnjski industrijalci, privučeni Hitlerovom opozicijom marksistima i sindikatima, počeli obilno pridonositi u nacističku blagajnu. Fritz Thyssen, glava njemačkoga čeličnoga trusta *Vereinigte Stahlwerke,* i rurski kralj ugljena Emil Kirdorf davali su znatne svote. Često je novac uručen izravno Hitleru. Koliko je zadržavao za sebe, vjerojatno se nikad neće saznati. Ali njegov način života u posljednjih nekoliko godina prije nego što je postao kancelar upućuje na to da nije sav novac koji je primao od svojih simpatizera prešao u stranačku blagajnu.

Činjenica je da se od 1925. do 1928. Hitler žalio da mu je teško plaćati porez; neprestano je bio u zaostatku i uvijek je tražio odgodu. U rujnu 1926. pisao je poreznom uredu: »Trenutno nisam u situaciji da mogu platiti porez; da bih pokrio životne troškove, moram podići zajam.« Kasnije je za to razdoblje tvrdio »da se godinama prehranjivao tirolskim jabukama. Nevjerojatno je kako smo morali štedjeti. Svaka ušteđena marka išla je stranci.« A između 1925. i 1928. tvrdio je poreznom inspektoru da se sve više zadužuje. Godine 1926. je prijavio troškove od 31.209 maraka, a kao prihod samo 15.903 marke, izjavivši da je razliku pokrio »bankovnim zajmovima«.

Tad, kao nekim čudom, 1929. godine – iako je prijavio prihod znatno manji nego 1925. – stavka kamate i otplata zajmova nestaje s njegovih poreznih prijava i nikad se više ne pojavljuje. Kao što je primijetio profesor Hale, na čijem se proučavanju temelji ovo što je dosad navedeno, »dogodilo se financijsko čudo i Hitler se odjednom riješio svih svojih dugova«.[138]

Treba pošteno reći da Hitler, čini se, nikad nije mnogo mario za novac – ako ga je imao dovoljno da živi udobno i ako ga nije morao zarađivati plaćom. Uostalom, kad su se od 1930. njegovi prihodi od autorskih prava naglo utrostručili u usporedbi s 1929, popevši se na oko 50.000 maraka, a novac stao pritjecati i od krupne industrije, sve materijalne brige koje je možda do tada imao zauvijek su prošle. Mogao je sad posvetiti svoju divlju energiju i svu svoju darovitost onom što je vjerovao da mu je namijenjeno. Čas posljednjeg juriša na vlast, na diktaturu nad jednom velikom nacijom, osvanuo je.

MOGUĆNOSTI PRIVREDNE KRIZE

Potkraj 1929. ekonomska kriza, koja se poput požara bila raširila cijelim svijetom, pružila je Hitleru priliku kojom se dobro okoristio. Poput većine velikih revolucionara, mogao je uspjeti samo u loša vremena – prvo, kad su mase bile nezaposlene,

gladne i očajne, a zatim, kad su bile zatrovane ratom. Ali u nečemu je ipak bio jedinstven medu revolucionarima: svoju revoluciju odlučio je provesti tek kad osvoji političku vlast. Nije se s pomoću revolucije mislio dočepati vlasti u državi. Taj je cilj zamislio postići mandatom glasača ili privolom šefa države – ukratko, ustavnim putem. Da bi dobio glasove. Hitler nije trebao drugo do iskoristili prednosti očajnog položaja u kojem se, na početku tridesetih godina, ponovo našao njemački narod; da bi dobio podršku vlastodržaca, morao ih je uvjeriti da samo on može Njemačku izvući iz njezina katastrofalnog položaja. U burnim godinama između 1930. i 1933. pronicavi i beskrupulozni nacistički vođa bacio se s novom energijom na to da to dvoje ostvari. Kad pogledamo unatrag, opažamo da su sami događaji, slabosti i zbunjenost šačice ljudi obvezanih zakletvom da odano brane demokratsku republiku kojom su upravljali, išli Hitleru na ruku. Ali na početku 1930. to se nipošto nije moglo predvidjeti.

Gustav Stresemann umro je 3. listopada 1929. Iscrpio se u napornom nastojanju da u svojstvu ministra vanjskih poslova, što je bio posljednjih šest godina života, vrati Njemačku u red velikih sila, a njemački narod povede prema političkoj i privrednoj stabilnosti. Njegovi uspjesi bili su fantastični. Uveo je Njemačku u Društvo naroda, ishodio Dawesov plan i Youngov plan, koji su reparacije sveli na takvu razinu da ih je Njemačka lako mogla otplatiti, a 1925. bio je jedan od glavnih sastavljača Locarnskog ugovora koji je narodima zapadne Evrope, umornim od ratova i trzavica, donio prvo razdoblje mira u dvadeset godina.

Dana 24. listopada, tri tjedna nakon Stresemannove smrti, došlo je do sloma burze u Wall Streetu. Posljedice, i to katastrofalne, ubrzo su se osjetile u Njemačkoj. Temelj njemačkog blagostanja bili su inozemni zajmovi, uglavnom američki, i njezina vanjska trgovina. Kad je pritjecanje kredita presušilo, a otplata starih dugova dospjela, njemačka privredna struktura nije mogla izdržati taj pritisak. Poslije općeg sloma, svjetska je trgovina zapela i njemački izvoz nije bio dostatan da pokrije uvoz prijeko potrebnih sirovina i hrane. Bez izvoza njemačka industrija nije mogla funkcionirati; proizvodnja se od 1929. do 1932. smanjila gotovo za polovicu. Milijuni su ljudi ostali bez posla. Tisuće malih poduzeća je propalo. U svibnju 1931. propala je najveća austrijska banka, Kreditna banka, a odmah za njom, 13. srpnja, jedna od vodećih njemačkih banaka, *Darmstädter und Nationalbank,* što je prisililo vladu u Berlinu da privremeno sve banke zatvori. Čak ni inicijativa predsjednika Hoovera za obustavu plaćanja svih ratnih dugova, medu njima i njemačkih reparacija, koja je stupila na snagu 6. srpnja, nije mogla zaustaviti bujicu. Cijeli zapadni svijet zahvatile su sile kojima uzroke državnici nisu mogli protumačiti i pred kojima su bili nemoćni. Kako je moguće da usred obilja i viškova odjednom bude toliko siromaštva i ljudskih patnji?

Hitler je katastrofu naslutio, ali nije nimalo bolje od ostalih političara shvaćao što

ju je izazvalo; možda još i manje od većine jer o ekonomiji nije ništa znao, a niti ga je ona zanimala. Ali je dobro znao kakve mu mogućnosti privredna kriza iznenada pruža, a one su ga i te kako zanimale. Bijeda njemačkog naroda, koji još nije bio posve prebrodio ni posljedice katastrofalne inflacije nepunih deset godina prije toga, nije u njemu budila suosjećanje. Naprotiv, najmračnijeg dana tog razdoblja, kad su tvorničke sirene umukle, broj prijavljenih nezaposlenih premašio šest milijuna a redovi za kruh pružali se duž ulica u svakom gradu u zemlji, napisao je u nacističkoj štampi: »Nikad u životu nisam bio tako dobro raspoložen i u duši zadovoljan kao ovih dana, jer nemilosrdna stvarnost otvorila je oči milijunima Nijemaca da vide prijevaru, laži i izdaje marksističkih izdajica naroda bez premca.«[139] Njemu patnje njegovih sunarodnjaka nisu postojale zato da s njima suosjeća, već da ih, hladnokrvno i smjesta, pretvori u političku podršku za vlastite ambicije. To je i učinio u kasno ljeto 1930.

U ožujku 1930. Hermann Müller, posljednji socijaldemokratski kancelar Njemačke i šef posljednje vlade zasnovane na koaliciji demokratskih stranaka, podnio je ostavku zbog nesloge medu strankama oko socijalnog osiguranja nezaposlenih. Zamijenio ga je Heinrich Brüning, parlamentarni vođa katoličke stranke Centra, koji je bio stekao Željezni križ u ratu kao zapovjednik jedne mitraljeske čete, i čiji su trijezni, konzervativni stavovi u Reichstagu naišli na povoljan odjek u vojsci, a posebno kod generala Kurta von Schleichera, tada još posve nepoznatog njemačkoj javnosti. Schleicher, tašt, sposoban, ambiciozan kancelarijski oficir, već poznat u vojnim krugovima kao darovit i beskrupulozan intrigant, predložio je Brüninga predsjedniku Hindenburgu. Novi je kancelar, iako to možda nije u potpunosti shvaćao, bio kandidat vojske. Po prirodi čestit, samoprijegoran, čvrsta karaktera, skroman, marljiv i pomalo asket, Brüning se nadao da će Njemačkoj uspjeti vratiti stabilnu parlamentarnu vladu i spasiti zemlju od sve veće bijede i političkog kaosa. Bila je tragedija tog dobronamjernog i demokratski raspoloženog patriota što je, nastojeći to provesti, i nehotice iskopao grob njemačkoj demokraciji i tako utro put dolasku Adolfa Hitlera.

Brüning nije uspio pridobiti većinu u Reichstagu da odobri stanovite mjere njegova financijskog programa. Stoga je zatražio od Hindenburga da primijeni 48. član Ustava i, u okviru izvanrednog stanja, predsjedničkim dekretom odobri njegov financijski zakon. Reichstag je odgovorio izglasavanjem zahtjeva da se dekret povuče. Onog trenutka kad je ekonomska kriza nalagala vladavinu oštre ruke, parlamentarna vladavina se slomila. U nastojanju da pronađe izlaz iz slijepe ulice, Brüning je u srpnju 1930. zatražio od predsjednika Republike da raspusti Reichstag. Novi izbori raspisani su za 14. rujna. Kako se Brüning na tim izborima nadao dobiti stabilnu parlamentarnu većinu, pitanje je na koje nikad nije dobiven odgovor. Ali Hitler je

shvatio da mu se prilika ukazala i prije nego što se bio nadao.

Narod pritisnut nedaćama tražio je izlaz iz jadnog položaja. Milijuni nezaposlenih zahtijevali su rad. Trgovci su tražili pomoć. Otprilike četiri milijuna mladih ljudi, koji su od proteklih izbora postali punoljetni, tražilo je neke izglede za budućnost koji će obećavati bar mogućnost da se prehrane. Svim tim milijunima nezadovoljnika Hitler je u burnoj predizbornoj kampanji nudio nešto što im se u njihovoj bijedi učinilo stanovitom nadom. On će ponovo ojačati Njemačku, odbit će plaćanje reparacija, odbaciti Versajski ugovor, iskorijeniti korupciju, dovesti u red kapitaliste (osobito ako su Židovi) i pobrinuti se da svaki Nijemac ima rada i kruha. Na beznadne, gladne ljude, koji nisu tražili samo spas nego i novu vjeru i nove idole, taj apel nije ostao bez djelovanja.

Kad su u noći 14. rujna 1930. pristigli rezultati glasanja. Hitlerove su nade bile još premašene. Dvije godine ranije, njegova stranka dobila je bila 810.000 glasova i 12 poslaničkih mjesta u Reichstagu. Ovaj put je računao na četverostruki broj glasova i možda 50 mjesta u parlamentu. A tog dana broj glasova NSDAP popeo se na 6,409.600. dajući tako stranci 107 mjesta u Reichstagu i izbacujući je s devetog mjesta najmanje stranke u parlamentu na drugu po redu.

I komunisti su povećali broj glasova sa 3.26S.000, koliko su bili dobili 1928. na 4,592.000. a broj zastupnika u Reichstagu sa 54 na 77. Umjerene građanske stranke, osim katoličkog Centra, izgubile su bile više od dva milijuna glasova, a jednako i socijaldemokrati, usprkos tome što se ukupan broj glasača povećao za četiri milijuna novih birača. Glasovi desničarskih Hugenbergovih nacionalista pali su sa četiri na dva milijuna. Bilo je jasno da su nacisti oteli milijune pristaša drugim građanskim strankama. Bilo je također jasno da će sad Brüningu biti teže nego ikad – ili bilo kom drugom – da postigne čvrstu većinu u Reichstagu. Kako se Republika može održati bez takve većine?

To je pitanje nakon izbora u 1930. počelo sve više zanimati dva stupa nacije, čiji se vođe zapravo nikad nisu doista pomirili s Republikom osim kao s prolaznom nevoljom u njemačkoj povijesti: vojsku i svijet krupnih industrijalaca i financijera. Opijen svojim izbornim uspjehom, Hitler se posvetio tome da pridobije za sebe te dvije moćne skupine. Kao što smo vidjeli davno prije, u Beču, naučio je iz taktike gradonačelnika Karla Luegera koliko je značajno da na svoju stranu privuče »moćne postojeće institucije«.

Godinu dana prije toga. 15. ožujka 1929, Hitler je u jednom govoru u München u apelirao na vojsku da promijeni neprijateljski stav prema nacionalsocijalizmu i razmotri svoju podršku Republici.

Budućnost nije uz razaralačke stranke, već u strankama koje u sebi imaju narodnu snagu, koje su spremne i koje žele da se vežu uz ovu vojsku da bi joj jednog dana pomogle braniti interese naroda. Nasuprot tome, vidimo u našoj vojsci oficire koji se još muče s pitanjem kako se daleko može ići sa socijaldemokracijom. Ali, draga moja gospodo, zar doista vjerujete da imate bilo što zajedničko s ideologijom koja poništava sve ono što je temelj opstanka vojske?

Bilo je to vješto vrbovanje podrške vojske kojoj je – kao što je većina oficira vjerovala, a Hitler sad po stoti put ponovio – zabila nož u leda i izdala je ta ista Republika koju sad podržavaju i koja, povrh toga, nema simpatija ni za militarističku kastu ni za ono što ona zastupa. A tad je upozorio oficire što će im se dogoditi ako marksisti pobijede naciste, prorekavši upravo ono što je kasnije sam učinio. Ako se to dogodi, rekao je

... možete prekrižiti njemačku vojsku i ispisati preko nje »Kraj njemačke vojske«. Jer tad ćete se, gospodo moja, morati sigurno politizirati... Bit ćete krvnici i politički komesari režima, a ako ne budete poslušni, vašu će ženu i djecu smjestiti iza brave. A ako vas ni to ne opameti, izbacit će vas i možda postaviti pred zid ...[140]

Taj govor slušalo je relativno malo ljudi, ali, da bi ga propagirao u vojnim krugovima. *Völkischer Beobachter* objavio ga je u cjelini u posebnom izdanju za vojsku, a u nacističkom mjesečniku *Deutscher Wehrgeist* posvećenom vojnoj problematici, koji je odnedavno izlazio, opširno se o njemu diskutiralo.

Godine 1927. vojska je zabranila da članove nacističke stranke primaju u Reichswehr koji je, prema Versajskom ugovoru smio imati samo 100.000 pripadnika, čak je zabranila da se upošljavaju kao civili u arsenalima i vojnim skladištima. Ali početkom 1930. postalo je očito da nacistička propaganda stječe utjecaj u vojsci, osobito medu mladim oficirima, od kojih je mnoge privlačio Hitlerov fanatični nacionalizam i izgledi na više činove, koje je obećavao kad vojsci vrati stari sjaj i veličinu, a kojih u tako maloj vojsci nije trenutno bilo.

Nacistička infiltracija u vojsci postala je dovoljno ozbiljna da potakne generala Groenera, tad ministra obrane, da 22. siječnja 1930. izda dnevnu zapovijed sličnu zapovijedi generala von Seeckta sedam godina ranije, uoči Pivničkog puča. »Nacisti hlepe za vlašću,« izjavio je. »Dodvoravaju se vojsci kako bi je iskoristili za svoje političke ciljeve. Nastoje nas zaslijepiti, prikazujući da jedino nacionalsocijalisti zastupaju prave snage nacije.« Pozvao je vojnike da se drže daleko od politike i »služe državi«, bez upletanja u stranačke borbe.

Da se neki mladi oficiri ne drže daleko od politike, ili bar nacističke politike, izbilo je ubrzo na vidjelo i izazvalo prašinu u zemlji, podvojenost u najvišim oficirskim redovima i ushit u nacističkom taboru. U proljeće 1930. tri mlada oficira iz Ulmskog

garnizona. Ludin, Scheringer i Wendt, uhapšena su zbog širenja nacističke doktrine u vojsci i zbog pokušaja da iznude obećanje svojih drugova oficira da u slučaju oružane nacističke pobune neće pucati na pobunjenike. Ovo posljednje bilo je djelo veleizdaje, ali je general Groener, ne hoteći publicirati činjenicu da u vojsci ima izdaje, pokušao zataškati slučaj tako da optuženima sudi vojni sud samo za prekršaj discipline. Međutim, prkos poručnika Scheringera, koji je iz zatvora prokrijumčario jedan huškački članak za *Völkischer Beobachter,* onemogućio je to. Tjedan dana nakon nacističkog uspjeha u rujanskim izborima 1930. stajala su tri poručnika pred vrhovnim sudom u Leipzigu optužena za veleizdaju. Medu braniteljima bile su dvije nove nacističke zvijezde, Hans Frank i dr Karl Sack.*

Ali u središtu suđenja nisu bili ni branitelji ni optuženi, već Adolf Hitler. Njega je Frank pozvao kao svjedoka. Njegovo istupanje bilo je svjestan rizik. Bilo je nezgodno odreći se trojice poručnika čija djelatnost svjedoči o sve većem nacističkom utjecaju u vojsci, a taj utjecaj Hitler nije htio da oslabi. Bilo je nezgodno što su nacistička nastojanja da potkopaju vojsku bila otkrivena. A jednako tako nije koristilo Hitlerovoj tadašnjoj taktici to što je optužba teretila nacističku stranku kao revolucionarnu organizaciju koja namjerava zbaciti vlast silom. Da bi pobio ovu optužbu, Hitler se dogovorio s Frankom da ga pozove za svjedoka obrane. A zapravo je Führer imao mnogo važniji cilj – da kao vođa pokreta, koji je upravo izvojevao fantastičnu pobjedu na općim izborima, uvjeri vojsku i posebno njezine visoke oficire da nacionalsocijalizam nipošto ne predstavlja prijetnju Reichswehru, kao što je slučaj trojice optuženih trebao dokazati, nego je zapravo njezin spasitelj i spasitelj Njemačke.

Sudnica u Leipzigu pružila je svjedoku Hitleru nacionalnu govornicu s koje je mogao razviti sav svoj govornički dar i smisao za političku strategiju, a ako je njegov iskaz bio majstorsko djelo satkano od lukavih laži, kao što je i bio, čini se da je malo tko u Njemačkoj, čak i medu generalima, bio toga svjestan. Blagim riječima Hitler je objasnio sudu (i generalima) da ni SA ni stranka ne rade protiv vojske. »Uvijek sam zastupao gledište,« izjavio je, »da je svaki pokušaj da se nadomjesti vojska ludost. Nitko od nas nema interesa da zamijeni vojsku ... Kad dođemo na vlast, pobrinut ćemo se da se iz sadašnjeg Reichswehra rodi velika njemačka narodna vojska.«

I još jednom je istakao sudu (i generalima) da nacistička stranka nastoji doći do vlasti isključivo ustavnim putem, i da su mladi oficiri pogriješili ako su vjerovali u oružanu pobunu.

> Našem pokretu nije potrebna sila. Doći će vrijeme kad će njemački narod shvatiti naše ideje i tad će 35 milijuna Nijemaca stati uza me ... Kad dobijemo ustavna prava, oblikovat ćemo državu onako kako mislimo da treba.
>
> PREDSJEDNIK SUDA: I to ustavnim putem?

HITLER: Da.

Ali Hitler je, iako se uglavnom obraćao vojsci i drugim konzervativnim elementima u Njemačkoj, morao uzeti u obzir i revolucionarni žar svojih stranačkih pristaša. Nije ih smio ostaviti na cjedilu, kao što je ostavio trojicu optuženih. Stoga je iskoristio priliku, koja mu se pružila kad ga je predsjednik suda podsjetio na njegovu izjavu iz 1923, mjesec dana prije neuspjelog puča. »da će se glave kotrljati u pijesku«. Želi li to danas zanijekati?

> Uvjeravam vas (odgovorio je Hitler) da će, kad nacionalsocijalistički pokret pobijedi u svojoj borbi, postojati i nacionalsocijalistički sud. Tad će novembarska revolucija iz 1918. biti osvećena i glave će se kotrljali.[141]

Nitko ne može reći da Hitler nije upozorio što će se zbiti ako on dođe na vlast, ali publika u sudnici je to, očito, odobravala, jer je toj prijetnji glasno i dugo pljeskala i, premda je predsjedavajući prigovorio tom prekidu, ni on ni javni tužilac nisu prigovorili Hitlerovoj primjedbi. Ona je postala predmet senzacionalnih novinskih naslova širom Njemačke i mnogih inozemnih listova. Uzbuđenje oko Hitlerovih izjava potisnuto je u pozadinu pravi predmet suđenja. Trojica mladih oficira, čiji je nacionalsocijalistički žar njihov vlastiti Führer javno osudio, bili su proglašeni krivim za zavjeru u cilju veleizdaje i blago kažnjeni na osamnaest mjeseci zatvora – u republikanskoj Njemačkoj oštre kazne na takvu optužbu bile su rezervirane za pristaše Republike.*

Mjesec rujan 1930. označio je prekretnicu na putu koji je Nijemce neumoljivo vodio u Treći Reich. Iznenenadni uspjeh nacista u općim izborima izazvao je uvjerenje ne samo milijuna običnih ljudi, već i mnogih vodećih ličnosti u privredi i vojsci da se možda radi o valu koji se više ne može zaustaviti. Možda im se nisu sviđale demagogija i vulgarnost nacističke stranke, ali je s druge strane budila zapretne osjećaje njemačkog patriotizma i nacionalizma koji su bili potiskivani u prvih deset godina Republike. Obećavala je da će njemački narod odvratiti od komunizma, socijalizma, sindikalizma i promašaja demokracije. A, nadasve, pokret je kao požar zahvatio cijeli Reich. Bio je uspješan.

Zbog toga i zbog Hitlerova javnog jamstva vojsci na leipziškom suđenju, neki su generali počeli razmišljati nije li nacionalsocijalizam upravo ono što je potrebno da ujedini narod, obnovi staru Njemačku, vrati veličinu i sjaj vojsci i omogući naciji da strese okove ponižavajućeg Versajskog mira. Sviđao im se Hitlerov odgovor predsjedniku vrhovnog suda koji ga je pitao što je mislio spominjući »njemačku nacionalnu revoluciju«.

»To isključivo znači,« odgovorio je Hitler, »spašavanje njemačke nacije koja je danas porobljena. Njemačkoj su ruke i noge vezane mirovnim ugovorima ... Nacionalsocijalisti te ugovore ne smatraju zakonom, već nečim što je Njemačkoj nametnuto silom. Ne prihvaćamo da bi buduće generacije, koje su potpuno nedužne, trebale biti opterećene njima. Ako im se suprotstavimo svim sredstvima koja su u našoj vlasti, onda se nalazimo na putu revolucije.«

Tako je gledao i oficirski kor. Neki od vodećih oficira ogorčeno su kritizirali ministra obrane generala Groenera što je dopustio da vrhovni sud osudi trojicu poručnika. General Hans von Seeckt, nedavno smijenjen s dužnosti vrhovnog komandanta i općenito priznat kao poslijeratni genij njemačke vojske, dostojan nasljednik Scharnhorsta i Gneisenaua, prigovorio je Groeneru da je to u oficirskom koru oslabilo duh solidarnosti. Pukovnik Ludwig Beck, koji je ubrzo zatim postao načelnik Generalštaba kopnene vojske a kasnije još i važnija ličnost u ovoj povijesti, ali koji je 1930. bio komandant 5. artiljerijskog puka u Ulmu u kojem su osuđeni služili, ne samo što je energično protestirao kod svojih pretpostavljenih protiv njihova hapšenja već je u Leipzigu svjedočio u njihovu obranu.

Sad kad je suđenje završilo i Hitler rekao svoje, generali su bili bolje raspoloženi prema pokretu koji su dotad smatrali opasnim za vojsku. General Alfred Jodl, načelnik Operativnog odjeljenja Vrhovne komande oružanih snaga u drugom svjetskom ratu, objasnio je na suđenju u Nürnbergu što je izjava nacističkog vođe u Leipzigu značila oficirskom koru. Prije toga, rekao je, viši su oficiri vjerovali da Hitler nastoji potkopati vojsku; tad su se razuvjerili. Sam general von Seeckt se, pošto je 1930. izabran u Reichstag, neko vrijeme otvoreno stavio na Hitlerovu stranu, a 1932. zahtijevao je od svoje sestre da u predsjedničkim izborima glasa za Hitlera umjesto za njegova starog komandanta Hindenburga.

Politička sljepoća oficira njemačke vojske, koja se naposljetku pokazala sudbonosnom po njih, bila je sve veća i postajala je sve vidljivija.

U privrednih magnata nije pomanjkanje sluha za politiku bilo ništa manje nego u generala, i dovelo ih je do pogrešnog uvjerenja da će im Hitler biti obavezan ako odvoje dovoljno velike svote za njega i da će, ako dođe na vlast, plesati kako oni budu svirali. Nakon senzacionalne pobjede nacista u rujanskim izborima 1930. počelo je vodećim poslovnim ljudima svitati da bi taj austrijski skorojević, kakvim su ga mnogi smatrali dvadesetih godina, mogao osvojiti svu vlast u Njemačkoj.

»Moji prijatelji iz industrije i ja,« rekao je Walter Funk na saslušanju u Nürnbergu, »bili smo tad (1931) uvjereni da neće dugo trebati da NSDAP dođe na vlast.«

U ljetu 1931. otkazao je Funk, sitan čovjek velika trbuha, i pogleda koji je autora uvijek podsjećao na žabu, svoje unosno namještenje urednika vodećeg njemačkog fi-

nancijskog lista *Berliner Börsenzeitung* da bi postao posrednik između nacističke stranke i niza važnih poslovnih ljudi. Na suđenju u Nürnbergu objasnio je da je nekoliko njegovih prijatelja industrijalaca, osobito onih istaknutih u krupnim porajnjskim rudničkim koncernima, tražilo da se on uključi u nacistički pokret kako bi utjecao na njegovu privrednu politiku.

> Tad su u vrhovima stranke postojala potpuno proturječna i zbrkana gledišta o ekonomskoj politici. Nastojao sam izvršiti svoj zadatak objašnjavajući Führeru i cijeloj stranci da bi privatna inicijativa, samopouzdanje poslovnog čovjeka, stvaralačke snage slobodnog poduzetništva i slično, trebale biti temelj ekonomske politike stranke. U svojim razgovorima sa mnom i vodećim industrijalcima s kojima sam ga upoznao, Führer je uvijek iznova naglašavao da je protivnik državne i takozvane planske privrede i da smatra slobodno poduzetništvo i slobodnu konkurenciju nužnim da bi se postigla najveća moguća proizvodnja.[142]

Hitler se tad, kao što kaže njegov budući predsjednik Reichsbanke i ministar privrede, počeo češće sastajati s njemačkim financijerima, govoreći im manje–više ono što su željeli čuti. Stranci su bile potrebne velike svote da financira izborne kampanje, da plaća račune svoje intenzivne propagande, plaće stotinama namještenih funkcionara i privatne armije SA i SS koje su krajem 1930. brojile više od 100.000 pripadnika – više nego sâm *Reichswehr*. Poslovni ljudi i bankari nisu bili jedini financijski izvori – stranka je imala znatne prihode i od priloga, članarina, prikupljanja doprinosa te prodaje stranačkih listova, knjiga i časopisa – ali su bili najveći. A što su više novaca davali nacistima, to je manje ostajalo za druge konzervativne stranke koje su dotad potpomagali.

»U ljetu 1931,« napisao je Otto Dietrich, najprije Hitlerov šef štampe, a kasnije Reicha, »Führer je odjednom odlučio da sistematski obradi utjecajne industrijske magnate.«[143]

Koji su to bili magnati?

Njihov se identitet držao u tajnosti od svih osim najužeg kruga oko Führera. Stranka je morala žonglirati na obje strane. Morala je slijediti Strassera, Goebbelsa i privrednog fantasta Federa da primami mase parolom o »pravom socijalizmu nacionalsocijalizma« i borbi protiv krupnih kapitalista. S druge strane, trebalo je upravo od krupnih kapitalista koji su imali novaca izmusti sredstva da stranka može funkcionirati. U drugoj polovici 1931. kaže Dietrich, Hitler je »proputovao Njemačku s kraja na kraj održavajući privatne razgovore s istaknutim privrednicima«. Razgovori su ponekad bili tako povjerljivi da su ih vodili »na kakvoj osamljenoj šumskoj čistini. Potpuna diskrecija bila je potrebna kako štampa ne bi dobila priliku da nanese štetu. Uspjeh nije izostao,« objašnjava Dietrich.

Taj cik–cak u nacističkoj politici bio je gotovo smiješan. U jesen 1930. predložili su Strasser, Feder i Frick u ime nacističke stranke u Reichstagu zakon za ograničava-

nje svih kamata na 4%, eksproprijaciju uloga »bankovnih i burzovnih magnata« i svih »istočnih Židova« bez naknade, te nacionalizaciju krupnih banaka. Hitler se užasnuo: nije to bio samo boljševizam, već i financijsko samoubojstvo stranke. Smjesta je naredio da stranka povuče prijedlog. Nakon toga su komunisti podnijeli dosta sličan prijedlog. Hitler je prisilio svoju stranku da glasa protiv njega.

Iz saslušanja Funka na numberškom suđenju poslije rata znamo koje je to »utjecajne magnate« Hitler potražio. Godine 1929. na kongresu stranke, Hitler je predobio Emila Kirdorfa, magnata ugljena, koji je mrzio sindikate a upravljao je tajnim političkim fondom poznatim kao »Ruhrska blagajna« *(Ruhrschatz),* u koju su pridonosili zapadnonjemački rudnici i sjeverozapadni savez čelika. Šef čeličnog trusta Fritz Thyssen, koji je doživio slom Njemačke i kasnije požalio svoju ludost u knjizi pod naslovom *Ich bezahlte Hitler* (Plaćao sam Hitlera). još je ranije bio počeo pridonositi stranci. Hitlera je upoznao 1923. u Münchenu. Osvojen njegovom rječitošću, posredstvom Ludendorffa dao je tad još opskurnoj nacističkoj stranci prvi prilog od 100.000 zlatnih maraka (25.000 dolara). Thyssenu se pridružio Albert Voegler, također utjecajan u Ujedinjenim čeličanama. Zapravo su u razdoblju između 1930. i 1933. ugljeni i čelični magnati bili glavni izvori fondova kojima je industrija pomagala Hitleru da savlada posljednje zapreke do vlasti.

Funk je imenovao i niz drugih industrija i koncerna čiji direktori nisu htjeli ostati pred vratima ako Hitler uspije. Popis je vrlo dug, iako nije nipošto cjelovit, jer je, na žalost. Funkovo pamćenje, kad je davao izjave pred nürnberškim sudom, već bilo popustilo. Popis je uključivao: Georga von Schnitzlera, vodećeg direktora divovskog kemijskog kartela *I. G. Farben*; Augusta Rosterga i Augusta Diehna iz industrije potaše. (Funk je govorio o »pozitivnom raspoloženju te industrije prema Führeru«); Cunoa od *Hamburg–Amerika Linie*; industriju smedeg ugljena centralne Njemačke; industriju gume *Continental;* Otta Wolfa, moćnog kölnskog industrijalca; baruna Kurta von Schroedera, kölnskog bankara koji je odigrao ključnu ulogu u konačnom manevru koji je Hitlera doveo na vlast; nekoliko vodećih banaka, medu kojima Njemačku banku, Komercijalnu i privatnu banku, Dresdensku banku, Njemačko kreditno društvo i najveći njemački osiguravajući koncem *Allianz.*

Wilhelm Keppler, jedan od Hitlerovih privrednih savjetnika, privukao je niz južnonjemačkih industrijalaca i osnovao čudno društvo *(Freundeskreis der Wirtschaft)* poslovnih ljudi odanih šefu SS Himmleru, koje je kasnije postalo poznato kao krug prijatelja Reichsführera SS (to je bio Himmler) i koje je za tog zločinca prikupilo milijune maraka da može vršiti svoja »istraživanja« porijekla arijevaca. Osim toga. Hitlera su od samog početka njegove karijere novčano i društveno pomagali bogati münchenski izdavač Hugo Bruckman i proizvođač klavira Carl Bechstein, čije su supruge razvile upravo dirljivu simpatiju za mladog nacističkog Führera dok se još probijao. Upravo u Bechsteinovoj palači u Berlinu Hitler je upoznao mnoge

privredne i vojne ličnosti, i ondje su održani neki od odlučnih tajnih sastanaka koji su ga naposljetku doveli do položaja kancelara.

Nisu se svi njemački poslovni ljudi priključili Hitleru nakon nacističkog uspjeha u izborima 1930. Funk spominje da su se velika električna društva *Siemens* i *AEG.* kao i kralj topova Krupp von Bohlen und Haibach, držali po strani. Fritz Thyssen u svojoj knjizi izjavljuje da je Krupp bio »Hitlerov ogorčeni protivnik« i da je. još dan prije nego ga je Hindenburg imenovao kancelarom, upozoravao starog feldmaršala da ne čini takvu grešku. Međutim, kad je Hitler došao na vlast, Kruppu je brzo svanulo i naglo je postao, po riječima pokajnika Thyssena. »supernacist«.[144]

Očito je, dakle, da je Hitler u svojoj završnoj borbi za vlast imao znatnu financijsku podršku prilično velikog dijela njemačkog poslovnog svijeta. Koliko su zapravo bankari i industrijalci u te tri posljednje godine prije siječnja 1933. pridonijeli nacističkoj stranci, nije nikad utvrđeno. Funk je rekao da to vjerojatno nije iznosilo više od »dva milijuna zlatnih maraka«. Thyssen taj prilog procjenjuje na dva milijuna godišnje; kaže da je on osobno dao NSDAP milijun maraka. Ali, sudeći po golemim sredstvima kojima je tih godina raspolagala stranka, iako se Goebbels žalio da ih nikad nije dovoljno, ukupni doprinos privrede bio je jamačno mnogostruko veći od tih procjena. Kakvo su dobro naposljetku postigli ti naivci iz vodećih privrednih krugova, vidjet će se kasnije u ovoj povijesti. Jedan od najoduševljenijih u to vrijeme – i jedan od onih koji su se najviše razočarali kasnije – bio je dr Schacht, koji je podnio ostavku na položaj predsjednika Reichsbanke 1930. zbog opozicije Youngovu planu. Iste godine upoznao je Göringa, a Hitlera 1931, te je iduće dvije godine posvetio sve svoje znatne sposobnosti tome da bi Hitlera zbližio sa svojim bankarskim i industrijskim prijateljima i primaknuo ga još bliže velikom cilju, položaju kancelara. Godine 1932. je taj privredni čudotvorac, koji je neizmjerno mnogo pridonio dolasku Trećeg Reicha i njegovim početnim uspjesima, pisao Hitleru: »Ne sumnjam da sadašnji razvoj stvari može dovesti jedino do toga da postanete kancelarom... Vaš pokret nosi u sebi toliko snažne istine i nužnosti da pobjeda ne može biti daleko... Bez obzira kamo će me moja dužnost u bliskoj budućnosti odvesti – i ako me jednom ugledate okružena tamničkim zidovima – možete na mene računati kao na svog odanog pomagača.« Jedno od dva pisma iz kojih su navedene ove riječi bilo je potpisano: »Sa snažnim *Heil*!«[145]

U »tako snažnu istinu« nacističkog pokreta, koju Hitler nikad nije tajio, ubrajala se namjera nacista da, dođu li do vlasti u Njemačkoj, obračunaju s osobnom slobodom Nijemaca, medu njima i dra Schachta i njegovih prijatelja. Ali darovitom predsjedniku Reichsbanke, položaj koji je Schacht ponovo dobio pod Hitlerom, i njegovim prijateljima u industriji i novčarstvu trebalo je vremena da to uoče. A kako je ova povijest, kao i većina povijesti, puna fine ironije, nije trebalo dugo da se dr Schacht potvrdi kao dobar prorok, ne samo u pogledu Hitlerova kancelarstva već i u

tome da će ga Hitler vidjeti u tamnici, doduše ne u tvrđavi, već, što je bilo gore, u koncentracionom logoru, i to ne kao Hitlerova »vjernog pristašu« – u tom je pogriješio – već u suprotnom svojstvu.

Sad, početkom 1931, Hitler je u stranci okupio oko sebe malu skupinu fanatičnih, beskrupuloznih ljudi koji će mu pomoći u konačnoj borbi za vlast i koji će mu, uz jednu iznimku, pomagati da zadrži tu vlast u Trećem Reichu, iako još jedan, najbliži od svih i možda najsposobniji i najsuroviji, neće preživjeti drugu godinu nacističke vlasti. U to vrijeme u najvišim nacističkim vrhovima isticala su se petorica: Gregor Strasser, Röhm, Göring, Goebbels i Frick.

Göring se vratio u Njemačku krajem 1927, nakon opće političke amnestije koju su desničarske stranke i komunisti, uspjeli proturiti u Reichstagu. U Švedskoj, gdje je proveo najveći dio svog izbjeglištva od puča u 1923. izliječili su ga od narkomanije u boinici Langbro i, kad je prizdravio, uposlio se u jednoj švedskoj zrakoplovnoj kompaniji. Privlačni elegantni avijatičarski as prvog svjetskog rata sad je odebljao, ali nije izgubio ništa od svoje energije ni želje za životom. Nastanio se u malom ali raskošnom samačkom stanu u *Badischestrasse* u Berlinu (njegova epileptična žena, koju je jako volio, oboljela je od tuberkuloze i ostala na liječenju u Švedskoj) i uzdržavao se zarađujući kao savjetnik avionskih kompanija i njemačke avionske linije *Lufthansa.* Obnovio je svoje društvene veze. Bile su znatne i sezale od bivšeg prestolonasljednika i princa Philippa von Hessena; koji se oženio princezom Mafaldom, kćerkom talijanskog kralja, do Fritza Thyssena i drugih industrijalaca te niza istaknutih oficira *Reichswehra.*

Upravo su takve veze Hitleru nedostajale i Göring se ubrzo bacio na posao da nacističkog vođu predstavi svojim prijateljima te da u visokim krugovima ublaži loš glas nekih grubijana SA. Godine 1928. Hitler je izabrao Göringa da s još jedanaest nacističkih poslanika zastupa stranku u Reichstagu. Kad su nacisti 1932. postali najveća stranka, Göring je postao predsjednik Reichstaga. Upravo u rezidenciji predsjednika Reichstaga održano je najviše sastanaka i skovano intriga koje su dovele stranku do konačne pobjede, i tu je bio – da skoknemo malo u budućnost – i smišljen plan koji je pomogao da Hitler ostane na vlasti pošto je postao kancelar: plan o paležu Reichstaga.

Ernst Röhm je raskinuo s Hitlerom 1925. i uskoro zatim stupio u bolivijsku vojsku kao pukovnik. Krajem 1930. Hitler ga je pozvao da se vrati i ponovo preuzme komandu SA koji mu je izmicao iz ruku. Njegovi pripadnici, čak i vođe, očito su vjerovali da će nacistička revolucija biti provedena silom, i sve češće su izlazili na ulice zlostavljajući i ubijajući nacističke protivnike. Nijedni izbori, opći, pokrajinski ili općinski, nisu se održali bez divljačkih uličnih tučnjava.

Ovdje usputno treba spomenuti jednu od tih tučnjava jer je nacionalsocijalizmu dala njegova najvećeg mučenika. Jedan od berlinskih vođa SA bio je i sin protestantskog svećenika Horst Wessel, koji se bio odbio od obitelji i studija. Živio je s nekom bivšom prostitutkom i sav se posvetio borbi za nacionalsocijalizam. Mnogi antinacisti bili su uvjereni da mladić zarađuje kao svodnik, ali taj je sud možda pretjeran. Sigurno je da se družio sa svodnicima i prostitutkama. Ubili su ga u tučnjavi komunisti u veljači 1930. i bio bi pao u zaborav, sa stotinama drugih žrtava s obje strane u uličnim borbama, da nije za sobom ostavio pjesmu koju je napisao i komponirao. To je bila Horst Wesselova pjesma koja je ubrzo postala službenom pjesmom nacističke stranke i kasnije drugom službenom himnom – iza *»Deutschland über Alles«* – Trećeg Reicha. Sam Horst Wessel je zahvaljujući vještoj propagandi dra Goebbelsa, postao jedan od najvećih legendarnih junaka pokreta, slavljen kao čisti idealist koji je dao život za ideju.

U vrijeme kad je Röhm preuzeo SA, Gregor Strasser je nesumnjivo bio drugi čovjek nacističke stranke. Snažan govornik i sjajan organizator, bio je na čelu Političke organizacije, najvažnijeg stranačkog ureda, što mu je pribavljalo velik utjecaj medu pokrajinskim i lokalnim vođama čiji je rad nadzirao. Zbog svoje vesele bavarske prirode, bio je najpopularniji vođa u stranci iza Hitlera i, suprotno njemu, uživao je osobno povjerenje i čak simpatije većine svojih političkih protivnika. U to vrijeme je priličan broj ljudi u stranci i izvan nje smatrao da bi Strasser mogao dobro nadomjestiti mušičavog, neuračunljivog Austrijanca. To je gledište bilo posebno snažno izraženo u vojsci i u predsjedničkoj palači.

Otto, brat Gregora Strassera, otpao je. Na nesreću po sebe, shvatio je riječ »socijalist« i »radnički« u službenom imenu stranke ozbiljno. Podupirao je štrajkove socijalističkih sindikata i zahtijevao da se stranka založi za nacionalizaciju industrije. To je Hitler, naravno, smatrao herezom. Otta Strassera optužio je za dva kardinalna grijeha: »demokraciju i liberalizam«. Dana 21. i 22. svibnja 1930. Führer se suočio sa svojim buntovnim potčinjenim i zahtijevao potpunu poslušnost. Kad je to Otto odbio, bio je izbačen iz stranke. Pokušao je osnovati pravi »nacionalsocijalistički« pokret, koji se nazivao Borbeno udruženje revolucionarnih nacionalsocijalista, kasnije Crna fronta, ali u rujanskim izborima nije uspio preoteti značajniji broj nacističkih glasova od Hitlera.

Goebbels, četvrti član velike petorice uz Hitlera, ostao je nakon prekida sa Strasserom godine 1926. njegov protivnik i suparnik. Dvije godine kasnije naslijedio je Strassera na položaju šefa propagande u stranci, kad je ovaj unapređen za šefa političke organizacije. Goebbels je ostao i *Gauleiter* Berlina i njegovi uspjesi u reorganizaciji tamošnje stranke, te dar za propagandu, povoljno su se doimali Führera. Zbog svog hitrog ali zajedljivog jezika i britkog uma nije bio baš omiljen medu ostalim Hitlerovim doglavnicima, koji mu nisu vjerovali. Ali nacistički je vođa bio zado-

voljan što među njegovim glavnim potčinjenim ima razdora, ako ni zbog čega drugog a ono zato što je to jamčilo da se neće udružiti u zavjeru protiv njegova vodstva. Nikad nije potpuno vjerovao Strasseru, ali u Goebbelsovu odanost bio je siguran; to više što je mali hromi fanatik kipio od korisnih ideja. Naposljetku, Goebbelsova nadarenost za grubi žumalizam – upravo je u Berlinu izdavao list *Der Angriff* – i govornički dar njegova zlobnog jezika bili su od neprocjenjive vrijednosti za stranku.

Wilhelm Frick, peti i posljednji član grupe, bio je jedina bezbojna ličnost u njoj. Bio je tipičan njemački činovnik. Kao mladi policijski oficir u Münchenu prije 1923, bio je jedan od Hitlerovih doušnika u policiji i Führer mu je za to uvijek ostao zahvalan. Često se prihvaćao nezahvalnih zadataka. Na Hitlerov poticaj, postao je jedan od prvih nacističkih ministara u pokrajinskoj vladi u Thüringenu, a kasnije vođa nacističke stranke u Reichstagu. Bio je pseći odan, djelotvoran i, zbog svog povučenog držanja i udvornog ponašanja, koristan u kontaktima s kolebljivim funkcionarima u republikanskoj vladi.

Neki iz druge garniture u stranci početkom tridesetih godina postali su kasnije u Trećem Reichu čuveni i postigli strahovitu osobnu vlast. Heinrich Himmler, koga su zbog njegova cvikera pogrešno smatrali za blagog, osrednjeg profesora – diplomirao je agronomiju na münchenskoj Visokoj tehničkoj školi – postepeno je stvarao Hitlerovu pretorijansku stražu, u crno odjevene SS. Ali. radio je u sjenci Röhma, koji je komandirao i SA i SS–odredima i bio je slabo poznat izvan svoje rodne Bavarske, čak i u stranačkim redovima. Zatim je tu bio dr Robert Ley. *Gauleiter* Kölna, i Hans Frank, bistar mladi odvjetnik i šef Pravnog odjela stranke, pa Walter Darré, rođen 1895. u Argentini, sposoban agronom, koga je nacionalsocijalizmu privukao Hess, a čija je knjiga »Seljaštvo kao životni izvor nordijske rase« *(Das Bauerntum als Lebensquelle der nordischen Rasse)* pobudila Hitlerovu pažnju i pribavila mu položaj šefa Poljoprivrednog odjela u stranci. Sam Rudolf Hess, koji nije imao ambicija ali je bio potpuno odan Führeru, nosio je samo naslov Hitlerova tajnika. Drugi privatni tajnik bio je Martin Bormann, čovjek sličan krtici koji je rado kopao po mračnim kutovima stranke kako bi mogao stvarati svoje intrige, a koji je bio odsjedio godinu dana u zatvoru zbog sudjelovanja u političkom ubojstvu. Vođa omladine u Trećem Reichu bio je Baldur von Schirach, romantično raspoložen mladić i energičan organizator, čija je mati bila Amerikanka, a pradjed kao oficir Sjevera izgubio nogu kod Bull Runa; svojim američkim uzničarima u Nürnbergu ispričao je da je postao antisemit u sedamnaestoj godini pošto je pročitao knjigu Henryja Forda »Vječni Žid«.

Zatim je tu bio još Alfred Rosenberg, konfuzni baltički pseudofilozof, kako smo vidjeli, jedan od najranijih Hitlerovih mentora. Nakon puča u 1923. napisao je niz knjiga i brošura, čiji je zbrkani sadržaj i stil kulminirao u djelu od 700 stranica pod naslovom »Mit dvadesetog stoljeća« *(Mythos des Zwanzigsten Jahrhunderts).* Bila je to apsurdna kaša njegovih zbrkanih ideja o nadmoći nordijaca servirana kao vrhunac

onog što se u nacističkim krugovima smatralo erudicijom. Hitler je često u šali govorio da ju je uzalud pokušao pročitati, što je potaklo Schiracha, koji se i sam smatrao piscem, da jednom o Rosedbergu kaže da je »čovjek koji je prodao više primjeraka knjiga koje nitko nije pročitao od bilo kojeg drugog autora«. U prvih deset godina nakon objavljivanja knjige 1930, prodalo se više od milijun primjeraka. Od samog početka pa do kraja Hitler je uvijek u svom srcu imao simpatije za tog tupog, glupog, smotanog čovjeka, nagrađujući ga različitim položajima u stranci, kao uredništvom *Völkischer Beohachtera* i drugih publikacija, i imenujući ga jednim od poslanika stranke u Reichstagu 1930. gdje je zastupao pokret u Odboru za vanjske poslove.

Takav je bio ljudski konglomerat oko Hitlera. U jednom normalnom društvu jamačno bi se isticao kao groteskna zbirka promašenih egzistencija. Ali u posljednjim kaotičnim danima Republike milijunima opijenih Nijemaca činili su se spasiocima. Imali su nad svojim protivnicima dvije prednosti: vodio ih je čovjek koji je točno znao što hoće, i bili su dovoljno beskrupulozni i oportunisti da učine sve kako bi on to ostvario.

Kako je 1931. protjecala svojim nelagodnim tokom s pet milijuna nezaposlenih, srednjom klasom pred propašću, seljacima koji nisu mogli plaćati svoje dugove, paraliziranim Reichstagom, nemoćnom vladom i osamdesetčetverogodišnjim Hindenburgom koji je naglo tonuo u senilnost, u srcima nacističkih šefova jačalo je uvjerenje da više neće morati dugo čekati. Kao što se Gregor Strasser javno hvastao, »sve što može ubrzati katastrofu ... dobro je, vrlo dobro za nas i našu njemačku revoluciju«.

Bilješke

Peto poglavlje

* *Michael je* bio naposljetku objavljen godine 1929. pošto je Goebbels postao poznat širom zemlje kao nacistički funkcionar.

Der Wanderer je dospio na pozornicu pošto je Goebbels postao ministar propagande i šef kulture. Prikazivao se kratko vrijeme.

* Ti rani dnevnici, koje su otkrili saveznički agenti poslije rata, bogat su izvor podataka o tom razdoblju Goebbelsova života.

* Poslije ju je kupio i, pošto je postao kancelar, preuredio u prostranu i luksuznu vilu, izmijenivši joj ime u *Berghof*.

* Naslikao ih je poslije njene smrti Adolf Ziegler, Hitlerov najdraži slikar.

* Podvukao Hitler.

* Obojica su završila na vješalima. Sack zbog sudjelovanja u zavjeri protiv Hitlera 20. srpnja 1944. a Frank za zločine u Poljskoj.

* Poručnik Scheringer, ogorčen Hitlerovim istupom koji je smatrao izdajom, odrekao se u zatvoru nacističke stranke i postao fanatičan komunist. Bio je predviđen kao mnogi koji su se zamjerili Hitleru – za likvidaciju u pokolju 30. lipnja 1934. ali je nekako izmakao i doživio Hitlerov kraj. Poručnik Ludin je ostao oduševljen nacist, izabran je u Reichstag 1932, postao visoki oficir u SA i SS, i služio je kao njemački ministar u marionetskoj slovačkoj vladi, gdje je uhvaćen u vrijeme oslobođenja i gdje su ga Čehoslovaci smaknuli.

6

POSLJEDNJI DANI REPUBLIKE 1931–1933.

Iz kaotičkog političkog života Njemačke niknula je neobična pojava koja je, više od bilo kojeg drugog čovjeka, iskopala grob Republici – ličnost koja će kratkotrajno služiti kao njezin posljednji kancelar i, što je ironično, u jednom od posljednjih preokreta svoje začudne karijere, očajnički nastojati da je, kad je već bilo kasno, spasi. Ta je ličnost bila Kurt von Schleicher. (To ime u njemačkom znači »šuljalo« ili »spletkar«.) Godine 1931. Schleicher je bio general-major u *Reichswehru.* Rođen 1882, s osamnaest je godina stupio u vojsku i postao poručnik u nekadašnjem Hindenburgovom puku, 3. pješadijskom gardijskom puku, gdje se sprijateljio s Oskarom von Hindenburgom, sinom kasnijeg feldmaršala i predsjednika. Jedno drugo njegovo prijateljstvo pokazalo se gotovo jednako vrijednim: prijateljstvo s generalom Groenerom, kojeg su impresionirali njegovi sjajni rezultati u vojnoj akademiji i koji je, kad je 1918. zamijenio Ludendorffa u Vrhovnoj komandi, poveo sa sobom mladog oficira u svojstvu ađutanta. Prvenstveno »kancelarijski oficir« – samo je kratko vrijeme služio na ruskoj fronti – Schleicher je oduvijek bio blizu izvora vlasti u vojsci i u Weimarskoj Republici, gdje su njegov okretni um, vješto ophođenje i smisao za politiku impresionirali generale i političare. Pod generalom von Seecktom igrao je sve veću ulogu pomažući organizirati ilegalne dobrovoljačke odrede (*Freikorps*) i jednako ilegalni i posve tajni *»Crni Reichswehr«,* a bio je i ključna figura u povjerljivim pregovorima s Moskvom, koji su urodili time da su njemački tenkovski i avijatičarski oficiri pod raznim vidovima vježbali u Sovjetskom Savezu, i da su se pod njemačkim vodstvom izgradile tvornice oružja kojima su rukovodili Nijemci. Schleicher, darovit manipulator, strastven spletkar, najbolje je radio u tajnosti. Do početka tridesetih godina njegovo je ime javnosti bilo nepoznato, ali je već i prije privlačilo sve veću pažnju u *Bendlerstrasse*, gdje se nalazilo Ministarstvo vojske, i u *Wilhelmstrasse,* gdje su bila sjedišta ostalih ministarstava.

U siječnju 1928. upotrijebio je svoj sve jači utjecaj na predsjednika Hindenburga, kojem se bio približio preko svog prijateljstva s Oskarom, da njegov stari šef, gene-

ral Groener, bude imenovan ministrom obrane. Time je u Republici prvi put vojna osoba zaposjela takav položaj. Groener je Schleichera učinio svojom desnom rukom u ministarstvu, imenujući ga šefom jednog novog ureda, ministarskog biroa (*Ministeramt*), gdje je vodio političke poslove i poslove štampe vojske i mornarice. »Moj kardinal za politiku«, nazivao je Groener svog pomoćnika za objedinjavanje poslova vojske i mornarice i za vezu s drugim ministarstvima i političkim vođama. U tom je položaju Schleicher bio ne samo moćna ličnost u oficirskom koru, nego je postajao sve moćniji i u politici. U vojsci je mogao unaprijediti ili smijeniti s položaja više oficire, a to je i radio i otresao se 1930. generala von Blomberga, zamjenika vrhovnog komandanta kopnene vojske na spretan način, a na njegovo je mjesto postavio svojeg starog prijatelja iz 3. pješadijskog gardijskog puka, generala von Hammersteina. U proljeće iste godine, kao što smo vidjeli, upro je sve snage da sam odabere kancelara i, uz podršku vojske, nagovorio Hindenburga da na taj položaj imenuje Heinricha Brüninga. Schleicher je vjerovao da je tim uspjehom na političkom polju učinio prvi korak u grandioznom planu za preobražaj Republike. Takva se zamisao već duže vrijeme oblikovala u njegovu živahnu umu. Vidio je dosta jasno – a tko nije? – uzroke slabosti Weimarskog režima. Bilo je previše političkih stranaka (godine 1930. deset je njih dobilo više od po milijun glasova) i na previše područja su se ciljevi ukrštavali. Stranke su bile odviše zauzete čuvanjem ekonomskih i društvenih interesa koje su zastupale, a da bi pokopale svoja neprijateljstva i oblikovale trajnu većinu u Reichstagu koja bi mogla poduprijeti stabilnu vladu sposobnu da se uhvati ukoštac s teškom privrednom krizom s kojom se zemlja bila suočila na početku tridesetih godina. Parlament se pretvorio u *Kuhhandel* – trgovanje stokom, kako su Nijemci govorili – u kojem su se stranke pogađale oko posebnih povlastica za grupe koje su ih izabrale, a nacionalne interese slale do vraga.

Nije čudo što je 28. ožujka 1930, kad je Brüning došao na položaj kancelara, u Reichstagu bilo nemoguće postići većinu za bilo što – bilo podrškom ljevice, centra ili desnice – i da je morao pribjeći članu 48. Ustava da bi se poslovi vlade uopće mogli odvijati i da bi mogao poduzeti nešto u ekonomskoj paralizi. Taj mu je član omogućavao da u izvanrednom stanju upravlja dekretom, ako ga predsjednik odobri.

To je upravo i bio način na koji je Schleicher želio da kancelar upravlja. Činilo mu se da će se tako ostvariti jaka vlada pod čvrstom rukom predsjednika, a njega je naposljetku (kako je argumentirao Schleicher) izabrao narod, čiju je volju predstavljao, a vojska ga je podržavala. Ako Reichstag, izabran demokratskim putem, ne može ostvariti stabilnu vladu, onda to mora učiniti predsjednik Republike izabran demokratskim putem. Schleicher je vjerovao da zna što većina Nijemaca želi – vladu koja bi zauzela čvrst stav i izvela zemlju iz beznadne situacije. Zapravo, većina Nijemaca to nije htjela, što su pokazali izbori koje je raspisao Brüning u rujnu. Ili bar nisu željeli da ih iz beznadne situacije izvede vlada koju su izabrali Schleicher i nje-

govi prijatelji u vojsci i predsjedničkoj palači.

Zapravo je general Schleicher počinio dvije katastrofalne pogreške. Postavivši Brüninga za kancelara i ohrabrujući ga da upravlja predsjedničkim dekretom, potkopao je temelje na koje se vojska oslanjala u naciji – njezin položaj *iznad* politike, čije je napuštanje vodilo do njezine propasti i propasti Njemačke. I loše je procijenio glasače.

Kad je 14. rujna 1930. šest i pol milijuna glasača, umjesto 810.000. kao dvije godine ranije, glasalo za naciste, general je shvatio da mora promijeniti politiku.

Do kraja godine stupio je u dodir s Röhmom, koji se tad upravo vratio iz Bolivije, i s Gregorom Strasserom.

To je bio prvi ozbiljniji kontakt između nacista i onih koji su u rukama držali političku vlast u Republici. Za samo dvije godine razvoj tih kontakata dovest će Adolfa Hitlera do njegova cilja, a generala von Schleichera do njegova pada i naposljetku ubojstva.

Deseti listopada 1931, tri tjedna nakon samoubojstva svoje ljubljene nećakinje Geli Raubal, Hitlera je prvi put primio predsjednik Hindenburg. Taj razgovor udesio je bio Schleicher, zaposlen pletenjem nove mreže spletaka. Ranije te jeseni sastao se bio s Hitlerom i pripremio za njega razgovor i s kancelarom i s predsjednikom. U pozadini njegovih misli, a i Brüningovih, lebdjelo je pitanje što da rade kad u proljeće 1932. istekne sedmogodišnji Hindenburgov mandat. Feldmaršalu će tad biti osamdeset i pet godina, a razdoblja kad mu je mozak bistro radio bila su sve rjeđa. Ipak, svatko je uviđao da bi, ako on ne bude kandidat koji će sam sebe naslijediti, Hitler mogao nastojati da to postane, iako nije legalno bio njemački državljanin. Mogao bi se natjecati za taj položaj, pobijediti na izborima i postati predsjednik Republike.

U toku ljeta kancelar Brüning dugo je razmišljao o očajnom položaju Njemačke. Potpuno je shvatio da je njegova vlada najnepopularnija od svih koje je Republika imala. Da obuzda depresiju, izdao je dekrete o nižim plaćama i zaradama, kao i o nižim cijenama, te oštrim ograničenjima pokušao obuzdati trgovinu, novčarstvo i socijalne službe. I nacisti i komunisti nazivali su ga »kancelar Glad«. Ali on je bio uvjeren da je našao izlaz koji će naposljetku osigurati stabilnu, slobodnu i naprednu Njemačku. Pokušat će pregovarati sa Saveznicima o otpisivanju reparacija, čije je plaćanje privremeno bilo obustavljeno Hooverovim moratorijem. Na konferenciji za razoružanje, koja je imala početi iduće godine, pokušat će primorati Saveznike da poštuju svoju obavezu danu u Versajskom ugovoru da će se razoružati do razine Njemačke, ili da Njemačkoj dopuste da se otvoreno upusti u skroman program naoružanja, koji se zapravo, s njegovim prešutnim odobrenjem, tajno već bio počeo provoditi. Tako će i posljednji okov mirovnog ugovora biti odbačen i Njemačka će postati jedna-

kopravna među velikim silama. To bi bio ne samo blagoslov za Republiku već bi, kako se Brüning nadao, moglo u zapadnom svijetu započeti novo doba povjerenja, čime bi se dokrajčila privredna kriza koja je njemačkom narodu donijela mnogo zla. A nacistima bi oduzela mogućnost da se njom koriste.

Brüning je smišljao da i u zemlji postupi odlučno i da s pomoću svih velikih stranaka, osim komunista, postigne temeljite izmjene njemačkog ustava. Mislio je ponovo uspostaviti hohenzollernovsku monarhiju. Čak i kad bi Hindenburga uspjeli nagovoriti da se ponovo kandidira, nije se moglo očekivati da će u toj starosti živjeti još sedam godina, koliko je trajao predsjednički mandat. Da umre za godinu–dvije, Hitleru bi još bio otvoren put da postane predsjednik. Da to spriječi, da osigura trajnost i stabilnost položaja šefa države, Brüning je smislio slijedeći plan: predsjednički izbori za 1932. jednostavno će biti otkazani, a Hindeburgov mandat produžen, što se moglo postići sa dvije trećine glasova u dva doma parlamenta, *Reichstagu* i *Reichsratu.* Čim to postigne, predložit će da parlament proglasi monarhiju s predsjednikom kao regentom. Kad on umre, jedan od prestolonasljednikovih sinova stupit će na hohenzollernovsko prijestolje. Taj će čin nacistima potkresati krila. Brüning je zapravo bio uvjeren da će ih to dokrajčiti kao političku snagu.

Ali ostarjeli predsjednik o tome nije htio ni čuti. On, čija je dužnost bila da kao vrhovni komandant carske vojske onog mračnog studenog 1918. u Spau saopći Kaiseru da mora otići, da je monarhiji kraj, nije htio ni čuti da se na prijestolje vrati bilo koji Hohenzollern osim samog cara, koji je još živio u izbjeglištvu u Doornu u Nizozemskoj. Kad je Brüning objasnio Hindenburgu da socijaldemokrati i sindikati, koji su s najvećim oklijevanjem donekle podržali njegovu zamisao, samo zato što je ona mogla pružiti posljednju očajnu priliku da se zaustavi Hitler, neće pristati na povratak Wilhelma II ni njegova najstarijeg sina i da bi, štoviše, kad bi monarhija bila ponovo uspostavljena, morala biti ustavna i demokratska po britanskom uzoru, osijedjeli stari feldmaršal se tako razbjesnio da je kancelaru pokazao vrata. Tjedan dana kasnije ponovo ga je pozvao i saopćio mu da se on, Hindenburg, neće nanovo kandidirati.

U međuvremenu su najprije Brüning, a zatim Hindenburg prvi put primili Hitlera. Oba razgovora završila su nepovoljno po nacističkog vođu. On se još nije bio oporavio od udarca koji mu je zadalo Gelino samoubojstvo; bio je rastresen i nesiguran u sebe. Na Brüningov zahtjev da nacisti podupru produženje Hindenburgova mandata, Hitler je odgovorio dugačkom tiradom protiv Republike, koja nije ostavljala sumnje da neće podržati kancelarove planove. U razgovoru s Hindenburgom Hitler je bio loše raspoložen. Pokušao je starog gospodina impresionirati dugačkom harangom, ali je potpuno promašio. Predsjednik u tom prvom razgovoru nije bio oduševljen »češkim kaplarom«, kako ga je nazivao, i rekao je Schleicheru da bi takav čovjek možda mogao postati ministrom pošta, ali nikada kancelarom – izjava koju je kasnije

morao povući.

Odmah nakon audijencije, Hitler se požurio u Bad Harzburg gdje je idućeg dana, 11. listopada, sudjelovao na masovnom skupu nacionalne opozicije protiv vlada Reicha i Pruske. To nisu bile toliko demonstracije radikalne desnice na čelu s nacionalsocijalistima koliko starijih reakcionarnih snaga: Hugenbergove Njemačke nacionalne stranke, udruženja desničarskih ratnih veterana *»Stahlhelma«* (»Čelična kaciga«) takozvane Bismarckove omladine, *Landbunda* i šarene skupine bivših generala. Ali nacistički Führer nije na tom skupu sudjelovao sa svim srcem. Prezirao je te ostatke starog režima odjevene u starinske salonske kapute, cilindre i zakićene ordenjem, s kojima bi, uvidio je, moglo biti opasno tijesno vezati »revolucionarni« pokret poput njegova. Mehanički je održao svoj govor i napustio poprište prije parade »*Stahlhelma*«. koji su bili zastupljeni u većem broju nego SA, što ga je razbjesnilo. A »Harzburška fronta«, koja je tog dana osnovana i koja je predstavljala nastojanje konzervativaca stare linije da naciste uvuku u jedinstvenu frontu i otpočnu konačan juriš na Republiku (tražilo se da Brüning smjesta odstupi), bila je mrtvorođenče. Hitleru nije bilo ni na kraj pameti da igra drugu violinu toj gospodi čiji su mozgovi, kako je smatrao, bili ukopani u prošlost, kojoj, to je znao, nema povratka. Mogao se njima koristili privremeno, ako mu budu pomogli da se sruši Weimarski režim i ako mu stave na raspolaganje, kao što jesu, nove financijske izvore. Ali neće dopustiti da zauzvrat oni njega iskoriste. Za nekoliko dana »Harzburškoj fronti« je zaprijetila propast; njezini različiti elementi nisu se ni u čemu mogli složiti.

Osim u jednom. Ni Hugenberg ni Hitler nisu pristali na Brüningov zahtjev da se Hindenburgov mandat produži. Početkom 1932. kancelar je ponovo prionuo da ih skloni da promijene stav. Veoma teško uspio je nagovoriti Hindenburga da pristane služiti dalje ako mu parlament produži mandat i time ga oslobodi tereta ogorčene izborne kampanje. Sad je Brüning pozvao Hitlera u Berlin na nove razgovore. Brzojav je stigao dok je Hitler u uredništvu *Völkischer Beobachtera* u Münchenu vijećao s Hessom i Rosenbergom. Turnuvši im brzojav pod nos, Hitler je povikao: »Sad ih imam! Priznali su me kao ortaka u svojim pregovorima.«[146]

Sedmi siječnja Hitler je razgovarao s Brüningom i Schleicherom, a sastanak se nastavio i 10. siječnja. Brüning je ponovio svoj zahtjev da nacistička stranka pristane na produženje Hindenburgova mandata. Ako to uspije, on će se, čim sredi problem poništavanja reparacija i jednakosti naoružanja, sam povući. Prema nekim izvorima – ali ti su izvori sporni – Brüning je bacio još jedan mamac: ponudio je da će predsjedniku predložiti Hitlera za svog nasljednika.[147]

Hitler nije smjesta odgovorio. Povukao se u hotel *Kaiserhof* i sazvao svoje savjetnike. Gregor Strasser je bio za to da se Brüningov plan prihvati, tvrdeći da će Hindeburg pobijediti na izborima ako ih nacisti budu tražili. Goebbels i Röhm bili su

za to da se prijedlog kratkim postupkom odbije. U svom dnevniku 7. siječnja Goebbels je zapisao; »Predsjedništvo nije glavno pitanje. Brüning jednostavno hoće da svoj položaj trajno učvrsti... Počinje šahovska igra za vlast ... Glavno je da mi ostanemo jaki i da ne pristanemo na pogodbe.« Noć ranije je zapisao: »U stranci je čovjek kojem nitko ne vjeruje ... To je Gregor Strasser.«[148]

Ni sâm Hitler nije vidio razloga zašto da ojača Brüninga i tako Republici produži život. Ali je Hitler bio lukaviji od tvrdoglavog Hugenberga, koji je 12. siječnja Brüningov plan glatko odbio. Nije odgovorio kancelaru nego, preskočivši njega, izravno predsjedniku, izjavivši da Brüningov prijedlog drži protuustavnim, ali da će poduprijeti ponovni izbor Hindenburga ako feldmaršal odbije Brüningov plan. Ottu von Meissneru, državnom sekretaru, koji je u tom svojstvu marljivo služio najprije socijalista Eberta a zatim konzervativca Hindeburga, i koji je počeo razmišljati o svom trećem mandatu sa slijedećim predsjednikom – možda čak i Hitlerom? – nacistički vođa je na tajnim pregovorima u *Kaiserhofu* ponudio da će podržati Hindenburga u izborima ako se on najprije otarasi Brüninga, imenuje »nacionalnu« vladu i objavi nove izbore za Reichstag i pruski Landtag.

Na to Hindenburg nije htio pristati. Ogorčen oklijevanjem nacista i odbijanjem nacionalista koji su mu bili prijatelji i trebali ga podržati da mu prištede napore izborne bitke, pristao je da se kandidira. Ali Hindenburgovu ogorčenju na nacionalističke stranke priključila se čudna zamjerka Brüningu, jer je držao da je on cijelu stvar vodio loše i natjerao ga u ogorčeni sukob s nacionalističkim snagama koje su ga 1925, izabrale za predsjednika, kad su se za taj položaj bili borili i liberalni i marksistički kandidati. Sad je mogao pobijediti samo uz podršku socijalista i sindikata, prema kojima je uvijek gajio neskrivenu odbojnost. U njegovim poslovima s kancelarom – »najboljim nakon Bismarcka«, kako je nedugo prije toga bio rekao – pojavila se osjetna hladnoća.

Hladnoća prema Brüningu odrazila se i na generala koji je njega bio doveo na položaj kancelara. Schleicher se u međuvremenu razočarao u tom asketskom katoličkom političaru. Brüning je postao najnepopularniji kancelar kojeg je Republika imala; nije uspio osigurati parlamentarnu većinu; nije uspio obuzdati naciste niti ih pridobiti za se; i zabrljao je na pitanju o ostanku Hindenburga na vlasti. Zbog toga mora otići – a s njim možda i general Groener, Schleicherov cijenjeni šef koji, čini se, nije mogao shvatiti njegove, Schleicherove, ideje za budućnost. Međutim, intrigantu generalu se nije žurilo. Brüning i Groener, dva jaka čovjeka u vladi, moraju ostati na vlasti dok Hindenburg ne bude ponovo izabran; bez njihove podrške stari feldmaršal možda neće uspjeti u tome. Nakon izbora više neće biti potrebni.

HITLER PROTIV HINDENBURGA

Adolf Hitler je u svom životu često stajao pred teškim odlukama, kad se činilo da se neće moći odlučiti. Tako je bilo i sada. Pitanje o kojem je trebalo odlučiti u siječnju 1932. bilo je: da li da se kandidira za predsjednika ili ne? Činilo se da je Hindenburg nepobjediv. Legendarnog junaka podržat će ne samo mnogi elementi desnice, nego i demokratske stranke koje su na izborima 1925. glasale protiv njega, ali sad su u njemu gledale spasitelja Republike. Ako se natječe protiv feldmaršala i bude potučen, kao što će gotovo sigurno biti – zar time neće staviti na kocku glas o nepobjedivosti, glas koji su nacisti izgrađivali od jednih pokrajinskih izbora do drugih, sve do svoje spektakularne pobjede na općim izborima 1930? Ali, ako se ne kandidira, nije li to priznavanje slabosti, očitovanje nedostatka uvjerenja da je nacionalsocijalizam nadomak vlasti? Postojala je još jedna zapreka. U tom trenutku Hitler nije čak bio ni zakonski sposoban da se kandidira. Nije bio njemački državljanin.

Goebbels ga je tjerao da najavi svoju kandidaturu. Devetnaesti siječnja putovali su zajedno u München i te večeri Goebbels je zapisao u svoj dnevnik: »Raspravljao o pitanju predsjedništva s Führerom. Odluka još nije donesena. Usrdno sam se zalagao da se kandidira.« Cijeli idući mjesec u Goebbelsovu dnevniku se ogleda Hitlerovo kolebanje. Dana 31. siječnja: »Führer će donijeti odluku u srijedu. Ne može se više odgađati.« Drugi veljače se činilo da se Hitler odlučio. Goebbels je zapisao: »Odlučio je da se kandidira.« Ali Goebbels dodaje da tu odluku neće objaviti dok ne bude jasna namjera socijaldemokrata. Sutradan nacistički funkcionari okupili su se u Münchenu da čuju Hitlerovu odluku. »Uzalud su čekali,« prigovara Goebbels. »Svi su nervozni i napeti.« Te večeri mali šef propagande traži oduška; iskrao se da gleda film s Gretom Garbo i »dirnut je i potresen« tom »najvećom živućom glumicom«. Kasnije te večeri »došli su k meni neki stranački drugovi. Potišteni su što odluka nije donesena. Boje se da Führer predugo oklijeva.«

Možda je čekao predugo, ali Hitlerovo pouzdanje u konačnu pobjedu nije bilo poljuljano. Jedne noći u Münchenu, bilježi Goebbels u dnevnik, Führer vodi s njim dug razgovor o tome koji će položaj dobiti kasnije u Trećem Reichu. Vođa mu je namijenio, Goebbels kaže, »ministarstvo za narodno obrazovanje koje će se baviti filmom, radiom, umjetnošću, kulturom i propagandom«. Druge večeri Hitler dugo razgovara sa svojim arhitektom, profesorom Troostom, o planovima za »grandioznu promjenu glavnog grada nacije«. Goebbels dodaje: »Führer je sve svoje planove dovršio. On govori, postupa i osjeća se kao da smo već na vlasti«.

Ali još ne izjavljuje da se odlučio kandidirati protiv Hindenburga. Deveti veljače Goebbels zapisuje: »Führer se vratio u Berlin. Nove debate u *Kaiserhofu* o predsjedničkim izborima. Sve je neizvjesno.« Tri dana kasnije Goebbels s Führerom preračunava svoje kalkulacije glasova. »To je rizik, ali se mora poduzeti.« Hitler odlazi u München da još razmisli.

Naposljetku je, umjesto njega, odlučio Hindenburg. Petnaesti veljače ostarjeli predsjednik službeno objavljuje svoju kandidaturu. Goebbels je sretan. »Sad imamo slobodne ruke. Ne moramo više kriti svoju odluku.« Ali Hitler je ipak taji do 22. veljače. Tog dana, na sastanku u *Kaiserhofu,* »Hitler je dao pristanak«, raduje se Goebbels, »da večeras u Palači sportova objavim njegovu kandidaturu.«

Bila je to ogorčena i zbrkana kampanja. U Reichstagu je Goebbels žigosao Hindenburga kao »kandidata stranke dezertera« i bio isključen sa zasjedanja zbog vrijeđanja predsjednika. U Berlinu se nacionalistički list *Deutsche Zeitung,* koji je podupirao Hindenburga u predsjedničkim izborima 1925. energično digao protiv njega. »Sada se postavlja pitanje hoće li internacionalne izdajice i pacifističke svinje s Hindenburgovim pristankom do kraja uništiti Njemačku,« izjavio je.

Sve tradicionalne lojalnosti klasa i stranaka bile su poljuljane u metežu i žaru izborne borbe. Hindenburga, protestanta, Prusa, konzervativca i monarhista, podržavali su socijalisti, sindikati, katolici Brüningove Stranke centra i ostaci liberalnih, demokratskih građanskih stranaka. Hitlera, katolika, Austrijanca, bivšeg skitnicu, »nacionalsocijalista«. vođu građanskih masa, podržavali su, pored njegovih pristaša, protestanti gornjih klasa sa sjevera, konzervativni junkeri i niz monarhista, kojima se u posljednjem trenutku priključio i sam bivši prestolonasljednik.

Zbrka se još povećala zbog prijave nove dvojice kandidata, koji se nisu mogli nadati pobjedi, ali su mogli osvojiti toliko glasova da spriječe da koji od dvojice glavnih kandidata dobije potrebnu apsolutnu većinu. Nacionalisti su istaknuli Theodora Düsterberga, zamjenika komandanta »*Siahlhelma*« (kojih je Hindenburg bio počasni zapovjednik), bezbojnog bivšeg pukovnika, u čijem su obiteljskom stablu nacisti ubrzo, na svoju radost, otkrili jednu židovsku prabaku. Komunisti, vičući da socijaldemokrati »izdaju radničku klasu« podržavanjem Hindenburga, kandidirali su Ernsta Thälmanna, vođu svoje stranke.

Neposredno pred početak izborne kampanje Hitler je riješio pitanje svog državljanstva. Dana 25. veljače objavljeno je da je nacistički ministar unutrašnjih poslova države Brunswick imenovao Hitlera atašeom brunsviškog poslanstva u Berlinu. Tim manevrom kao u kakvoj komičnoj operi, nacistički vođa postao je automatski građanin Brunswicka te tako i Njemačke i pravomoćno se mogao natjecati za predsjednika njemačkog Reicha. Preskočivši lako tu malu zapreku, Hitler se latio

kampanje s bjesomučnom energijom, putujući zemljom s kraja na kraj, obraćajući se velikim skupovima na masovnim mitinzima, bacajući slušatelje u zanos. Goebbels i Strasser, druga dva glavna govornika stranke, slijedila su sličan program, ali i još nešto: upravljali su propagandnom kampanjom kakvu Njemačka još nije bila vidjela. Oblijepili su zidove gradova i gradića milijunima drečavih plakata, razdijelili osam milijuna letaka i dvanaest milijuna primjeraka posebnog izdanja svog stranačkog lista, držali po tri tisuće mitinga na dan i prvi put na jednim njemačkim izborima obilno upotrijebili filmove i gramofonske ploče koje su emitirali preko zvučnika na kamionima.

I Brüning je neumorno radio da dobije izbore za ostarjelog predsjednika. Ovog je puta, iznimno, taj korektni čovjek postao dovoljno bezobziran i sve je raspoloživo vrijeme na državnim radio–mrežama rezervirao za svoju stranu. Ta je taktika, razumljivo, razbjesnila Hitlera. Ali Hindenburg je govorio samo jednom, u snimljenoj emisiji 10. ožujka, uoči glasanja. Bio je to dostojanstven govor, jedan od rijetkih u toj kampanji. I bio je djelotvoran.

> Izbor čovjeka koji zastupa jednostrana ekstremistička gledišta, koji bi naposljetku okrenuo većinu naroda protiv sebe, izložio bi domovinu ozbiljnim poremećajima čiji se ishod ne može predvidjeti. Dužnost mi nalaže da to spriječim ... Ako budem poražen, bar neću zaslužiti prijekor da sam od svoje volje, u trenutku nevolje, napustio dužnost ... Ne tražim glasove od onih koji ne žele za mene glasati.

U broju glasova koji je dobio nedostajalo je 0,4% za potrebnu apsolutnu većinu. Kad su 13. ožujka 1932. zatvorena glasačka mjesta, rezultati su bili ovakvi:

Hindenburg	18,651,497	49.6%
Hitler	11,339,446	30.1%
Thälmann	4,983,341	13.2%
Düsterberg	2,557,729	6.8%

Ishod je razočarao obje strane. Stari predsjednik nadmašio je nacističkog demagoga za više od sedam milijuna glasova, ali mu je za dlaku nedostajalo da stekne potrebnu apsolutnu većinu; to je nametnulo potrebu ponovnog glasanja u kojem pobjeđuje kandidat s najvećim brojem glasova. Hitler je u odnosu na 1930. godinu povećao broj nacističkih glasova za gotovo pet milijuna – oko 86 posto – ali je daleko zaostao za Hindenburgom. Kasno u noći tog izbornog dana u Goebbelsovu domu u Berlinu, gdje su se mnogi stranački funkcionari sastali da slušaju na radiju rezultate, zavladao je dubok očaj. »Potučeni smo; strašni izgledi,« zapisao je te noći u svoj dnevnik. »Stranački krugovi su duboko potišteni i obeshrabreni. Sad nas može spasi-

ti samo neki smion potez.«

Ali sutradan u *Völkischer Beobachteru* Hitler objavljuje: »Prva izborna kampanja je završena. Druga počinje danas. Ja ću je predvoditi.« I doista, bacio se na nju s jednakim žarom kao i prije. Unajmivši putnički avion *Junkers*, letio je s jednog kraja Njemačke na drugi – novost u izbornim borbama u ono vrijeme – govoreći na tri–četiri velika skupa dnevno, u isto toliko gradova. Lukavo je izmijenio taktiku da privuče više glasova. U prvoj kampanji je podvlačio bijedu naroda i nesposobnost Republike. Sad je slikao sretnu budućnost za sve Nijemce ako bude izabran: namještenja za radnike, više cijene poljoprivrednicima, više poslova trgovcima, veću vojsku militaristima, a u jednom svom govoru u *Lustgartenu* u Berlinu: »U Trećem Reichu svaka će njemačka djevojka naći muža!«

Nacionalisti su povukli Düsterberga iz trke i pozvali svoje birače da glasaju za Hitlera. Ponovo se priključio pozivu čak i bivši prestolonasljednik Friedrich Wilhelm. »Glasat ću za Hitlera,« objavio je.

Deseti travnja 1932, dan ponovnih izbora, osvanuo je mračan i kišan i na birališta je izašlo milijun glasača manje. Rezultati objavljeni kasno u noći bili su:

Hindenburg	19,359,983	53%
Hitler	13,418,547	36.8%
Thälmann	3,706,759	10.2%

Iako je Hitler ukupni broj svojih glasova povećao za dva milijuna, a Hindenburg samo za jedan, predsjednik je bio izabran čistom apsolutnom većinom. Više od polovine njemačkog naroda dalo je tako maha svojoj vjeri u demokratsku republiku. Tako su bar vjerovali.

Hitler je sad imao o čemu razmišljati. Postigao je velik uspjeh. U dvije godine udvostručio je nacističke glasove. Pa ipak mu je većina izmakla – a s njom i politička vlast koju je tražio. Je li stigao na kraj puta? U stranačkim raspravama nakon izbora 10. travnja Strasser je otvoreno tvrdio da je doista tako. Strasser se zalagao za nagodbu s onima na vlasti: s predsjednikom, s vladom Brüninga i generala Groenera, s vojskom. Hitler nije imao povjerenja u svog pomoćnika, ali nije odbio njegovu zamisao. Nije zaboravljao pouku iz svojih bečkih dana: da bi se dočepao vlasti, treba osvojiti podršku jedne od postojećih »moćnih institucija«.

Prije nego što se mogao odlučiti za svoj idući korak, jedna od tih »moćnih institucija«, republička vlada, zadala mu je udarac.

Već duže od godinu dana vlada Reicha i vlade pojedinih pokrajinskih država posjedovale su dokumente koji su dokazivali da se niz visokih nacističkih voda, posebno u SA, sprema u Njemačkoj provesti državni udar i uvesti teroristički režim. U predvečerje prvih predsjedničkih izbora SA, koji je sad brojio 40.000 pripadnika, bio je na nogama a njegove snage opkolile su Berlin. Iako je komandant SA kapetan Röhm uvjeravao generala von Schleichera da je to samo »mjera opreza«, pruska policija je u glavnom nacističkom štabu u Berlinu zaplijenila dokumente iz kojih se lijepo vidjelo da je SA naumio iduće noći izvesti udar ako Hitler bude izabran za predsjednika Republike – toliko se Röhmu žurilo. U noći od 11. ožujka Goebbels je zapisao u svoj dnevnik da se nešto sprema. »Pretresao sa SA i SS instrukcije za iduće dane. Posvuda vlada ludi nemir. Riječ puč visi u zraku.«

Nacionalna i pokrajinske vlade bile su uznemirene. Peti travnja predstavnici nekoliko država, predvođeni predstavnicima dviju najvećih, Pruske i Bavarske, zahtijevali su da centralna vlada zabrani SA ili će to one učiniti same na svojim područjima. Kancelar Brüning nalazio se tih dana u predizbornoj kampanji izvan Berlina, ali Groener, koji je primio delegate u svojstvu ministra unutrašnjih poslova i vojske, obećao je da će se nešto poduzeti čim se Brüning vrati, a to je bilo 10. travnja, na dan ponovnih izbora. Brüning i Groener smatrali su da imaju dobrih razloga za raspuštanje SA. Time bi se uklonila opasnost od građanskog rata i možda bi to bio prvi korak da se isključi Hitler iz njemačke politike. Sigurni da će Hindenburg biti ponovo izabran, i to s apsolutnom većinom, smatrali su da ih birači ovlašćuju da štite Republiku od opasnosti da je nacisti silom sruše. Došlo je vrijeme da se sila suzbije silom. Osim toga, ako ne postupe energično, vlada će izgubiti podršku socijaldemokrata i sindikata čiji su glasovi pretegnuli u ponovnom Hindenburgovom izboru.

Kabinet se sastao 10. travnja, na sam dan izbora, i odlučio da smjesta zabrani Hitlerove privatne snage. Bilo je teškoća da se dobije Hindenburgov potpis na takav dekret – Schleicher, koji se s dekretom najprije bio složio, počeo je sad predsjedniku došaptavati prigovore – ali naposljetku, 13. Travnja, Hindenburg ga je potpisao i dan kasnije zabrana je stupila na snagu u cijeloj Republici.

Za naciste bio je to strahovit udarac. Röhm i neke usijane glave u stranci htjeli su se oprijeti odredbi, ali im je Hitler, lukaviji od svojih pristaša, naredio da se pokore. Trenutak nije bio prikladan za oružanu pobunu. Osim toga, dobio je nove, zanimljive vijesti o Schleicheru. Tog dana. 14. travnja. Goebbels je zapisao u svoj dnevnik: »Dojavljeno nam je da Schleicher ne odobrava Groenerov potez...« I kasnije toga dana: »... Telefonski poziv jedne poznate dame koja je Groenerova prisna prijateljica. Ona tvrdi da general želi odstupiti.«[149]

Goebbels je, doduše, bio zainteresiran, ali skeptičan. Dodao je: »Možda je to samo manevar.« Ni on ni Hitler, a ni bilo tko drugi, svakako ne Brüning a najmanje Groener, kojem je Schleicher dugovao svoj nagli uspon u vojsci i u ministarstvu

vojske, nisu još bili naslutili koliko je beskrajna izdajnička sposobnost intrigantskog političkog generala. Ali ubrzo su se u to osvjedočili.

Još i prije nego što je zabrana SA stupila na snagu, Schleicher je, pošto je pridobio neodlučnog komandanta Reichswehra generala von Hammersteina, potajno izvijestio zapovjednike sedam vojnih okruga da je vojska protiv te zabrane. Zatim je 16. travnja nagovorio Hindenburga da napiše žučno pismo Groeneru pitajući ga zašto nije i *Reichsbanner,* poluvojnička organizacija socijaldemokrata zabranjena istodobno kad i SA. Schleicher je poduzeo još jedan korak da potkopa svog šefa. Potaknuo je protiv generala Groenera prljavu kampanju da je bolestan te da ne može ostati na položaju, da je postao marksist i, štoviše, pacifist i da je osramotio vojsku jer mu se rodilo dijete već pet mjeseci nakon sklapanja drugog braka – u jedinicama su djetetu nadjenuti nadimak »Nurmi« po finskom trkaču i olimpijskom pobjedniku, rekao je Hindenburgu.

U međuvremenu je Schleicher obnovio kontakte sa SA. Razgovarao je s Röhmom i grofom Helldorfom, berlinskim vođom SA. Dana 26. travnja Goebbels je zapisao kako je Schleicher obavijestio Helldorfa da »želi promijeniti kurs«. Dva dana kasnije Schleicher se sastao s Hitlerom i Goebbels je zapisao: »Razgovor je protekao dobro.«

Čak i u toj fazi očigledno je da su Röhm i Schleicher u jednoj stvari radili Hitleru iza leđa. Obojica su htjeli da se SA uključi u vojsku kao milicija, čemu se Führer oštro protivio. Oko tog pitanja Hitler se često sporio s glavnim komandantom SA, koji je u jurišnicima gledao potencijalnu *vojnu* snagu za pojačanje obrane zemlje, a Hitler, naprotiv, posve *političku* snagu za zastrašivanje političkih protivnika na ulicama i poticanje političke revnosti u nacističkim redovima. Ali Schleicher je, razgovarajući s nacističkim vođama, imao na umu posve drugi cilj. Htio je da se SA uključi u vojsku kako bi ga on mogao nadzirati, a istodobno da Hitler, jedini konzervativni nacionalist s masovnim brojem pristaša, uđe u vladu – kako bi ondje mogao nadzirati i njega. Zabrana SA stajala je na putu obaju ciljeva.

Krajem prvog tjedna svibnja 1932. Schleicherove intrige dostigle su vrhunac. Goebbels je 4. svibnja zapisao da su »Hitlerove mine počele eksplodirati ... Prvi mora pasti Groener, a za njim Brüning.« A 8. svibnja Goebbels izvješćuje u svom dnevniku da je Hitler »održao odlučan razgovor s generalom Schleicherom i nekom gospodom iz najbliže okoline predsjednika Republike. Sve teče dobro. Brüning će pasti za nekoliko dana. Predsjednik će mu uskratiti povjerenje.« Tad izlaže plan koji su Schleicher i predsjednikova kamarila skovali s Hitlerom: Reichstag će biti raspušten, uspostavljen predsjednički kabinet i sve zabrane protiv SA i nacističke stranke povučene. Da bi se izbjeglo da Brüning nasluti što se sprema, dodaje Goebbels, Hitler će se udaljiti iz Berlina. Kasno iste večeri nagovorio je svog šefa da se skloni u Mecklenburg.

Nacisti smatraju predsjednički kabinet, zapisuje Goebbels sutradan, »prijelaznim rješenjem«. Takva »bezbojna« prijelazna vlada, kaže on, »očistit će nam put. Što je ona slabija, to ćemo je se lakše riješiti.« To, razumije se, nije bilo i Schleicherovo gledište jer je on već sanjao o novoj vladi koja će raspustiti parlament dok se ne provedu izmjene u ustavu, o vladi kojom će on dominirati. Očito je da su obojica, i on i Hitler, vjerovali da mogu jedan drugog iskoristiti. Ali Schleicher je prvi imao adut u ruci. Uspio je uvjeriti umornog starog predsjednika da može ostvariti ono što Brüning nije mogao: formirati vladu koju će Hitler podržavali a da zato ne mora nezgodnog fanatičkog demagoga primiti u nju

Tako je sve bilo spremno i 10. svibnja, dva dana nakon sastanka s Hitlerom i ljudima iz Hindenburgove okoline, Schleicher je udario. Udarac je zadan Reichstagu. General Groener je ustao da brani odredbu o raspuštanju SA, našto ga je silovito napao Göring. Ministar vojske, bolestan od dijabetesa i ogorčen Schleicherovom izdajom pokušao se braniti što je bolje mogao, ali ga je u tome onemogućila bujica uvreda iz klupa nacističkih poslanika. Iscrpljen i ponižen, krenuo je iz dvorane za zasjedanje i naletio na samog generala Schleichera, koji ga je hladno obavijestio da »ne uživa više povjerenje vojske i da mora podnijeti ostavku«. Groener je apelirao na Hindenburga, umjesto kojeg je dva puta u kritičnim trenucima bio preuzeo na svoja pleća nezahvalne zadaće – i kasnije krivnju za njih – prvi put 1918, kad je Kaiseru morao saopćiti da ode, a zatim 1919, kad je republičkoj vladi savjetovao da potpiše Versajski mir. Ali stari feldmaršal, koji je uvijek mrzio svoj dug prema potčinjenom oficiru, odgovorio je da »žali« što u toj stvari ne može ništa. Trinaesti svibnja, ogorčen i razočaran,* Groener je odstupio. Te iste večeri Goebbels je zabilježio u svoj dnevnik: »Imamo vijesti od generala Schleichera. Sve ide po planu.« Prema planu, na redu je bila Brüningova glava, i nije dugo trebalo da je uslužni general položi na panj. Groenerov pad bio je težak udarac za poljuljanu Republiku. On joj je, gotovo jedini od militarista, služio sposobno i odano, a u vojsci nije bilo nikog njegova formata i lojalnosti koji bi ga mogao zamijeniti. Ali tvrdoglavi, marljivi Brüning bio je još na vlasti. Osigurao je Hindenburgu većinu glasova u ponovnim izborima i, kako je vjerovao, daljnji opstanak Republici. Činilo se da je na samom pragu senzacionalnih uspjeha u vanjskoj politici u vezi s brisanjem reparacija i jednakosti u naoružanju. Ali Hindenburg je, kao što smo vidjeli, kancelarove natčovječanske napore da mu osigura produženje predsjedničkog mandata nagradio upadljivom hladnoćom. Još ledenije postalo je njegovo držanje kad je kancelar predložio da država preuzme, uz velikodušnu odštetu, niz propalih istočnopruskih veleposjeda i da ih razdijeli seljacima bezemljašima. Kad je Hindenburg za uskršnje blagdane sredinom svibnja otputovao u Neudeck, posjed u Istočnoj Pruskoj koji su mu junkeri, s financijskom pomoći industrijalaca, poklonili o njegovu osamdesetom rođendanu, napunili su mu njegovi aristokratski susjedi uši. Nazvali su kancelara »agrarnim boljševikom«.

Nacisti su, bez sumnje preko Schleichera, prije od samog Brüninga saznali da su njegovi dani odbrojani. Osamnaesti svibnja Goebbels se vratio iz Münchena u Berlin i, zamijetivši da se »uskršnji duh« još osjeća, zapisao u svoj dnevnik: »Čini se da je jedino Brüningu osvanula zima. Smiješno je što on to ne vidi. Ne može naći ljude za svoj kabinet. Štakori napuštaju brod što tone.« Bilo bi mnogo točnije reći da se predvodnik štakora, daleko od toga da napusti državni brod koji je tonuo, samo priprema da na njega dovede novog kapetana. Sutradan Goebbels je zabilježio: »General Schleicher je odbio da preuzme ministarstvo vojske.« To je bilo istinito, ali ne i posve točno. Brüning je Schleicheru doista ponudio, pošto mu je predbacio njegov postupak prema Groeneru, da preuzme ministarstvo vojske. »Hoću,« odgovorio je Schleicher, »ali ne u vašoj vladi.«[150]

Devetnaesti svibnja Goebbels zapisuje u dnevnik: »Vijesti od Schleichera: popis ministara je spreman. Za prijelazno razdoblje to i nije tako važno.« Tako su nacisti bar tjedan dana ranije znali da je Brüningov pad gotova stvar. U nedjelju, 29. svibnja. Hindenburg je pozvao Brüninga k sebi i kratko zatražio da podnese ostavku. Sutradan ju je dobio.

Schleicher je pobijedio. Ali nije pao samo Brüning; s njim se srušila i demokratska Republika, iako je trebalo još osam mjeseci dok joj nije zadan konačni *coup de grace.* Brüningova krivnja za njezinu smrt nije bila malena. Iako je u srcu bio demokrat, dopustio je da ga natjeraju u položaj da većinu vremena mora upravljati bez suglasnosti parlamenta, s pomoću predsjedničkih dekreta. Svakako, bio je u velikom iskušenju da poduzme taj korak; političari su ga u svojoj sljepoći učinili gotovo neizbježnim. Međutim još 12. svibnja uspio je dobiti povjerenje Reichstaga za svoj financijski zakon. Ali ondje gdje se parlament nije mogao složiti, oslanjao se na autoritet predsjednika. Sad mu je taj autoritet bio uskraćen. Odsad, od lipnja 1932. do siječnja 1933. vlast je bila dodijeljena dvojici manje značajnih ljudi koji, iako nisu bili nacisti, nisu osjećali potrebu da održe demokratsku Republiku, bar ne onakvu kako je ona bila konstituirana.

Politička vlast u Njemačkoj nije više bila u rukama naroda ni Reichstaga, tijela koje je predstavljalo narodnu volju. Bila je sad usredotočena u rukama senilnog, osamdesetpetogodišnjeg čovjeka i šačice plitkih častohlepnih ljudi oko njega, koji su utjecali na njegov oslabjeli, nestalni um. Hitler je to jasno uvidio. Odgovaralo je to njegovim namjerama. Malo je bilo vjerojatnosti da bi ikad u Reichstagu postigao većinu. Hindenburgov novi kurs pružao mu je jedinu mogućnost da dođe na vlast. Razumije se, ne odmah, ali uskoro.

Požurio se iz Oldenburga, gdje su nacisti 29. svibnja na izborima za pokrajinsku vladu bili osvojili apsolutnu većinu, natrag u Berlin. Dan kasnije primio ga je Hindenburg i potvrdio mu sve o čemu se Hitler 8. svibnja tajno sa Schleicherom bio sporazumio: povlačenje zabrane SA, predsjednički kabinet po Hindeburgovu izboru,

raspuštanje Reichstaga. Hindenburg je upitao Hitlera hoće li poduprijeti novu vladu. Hitler je odgovorio da hoće. Te iste večeri. 30. svibnja, Goebbels je ažurirao svoj dnevnik: »Hitlerov razgovor s predsjednikom protekao je dobro ... von Papen je predviđen za kancelara. Ali to nas mnogo ne zanima. Najvažnije je da Reichstag bude raspušten. Izbori! Izbori! Ravno u narod! Svi smo vrlo sretni.«[151]

FIJASKO FRANZA VON PAPENA

Sad se na pozornici kratkotrajno pojavila smiješna ličnost s kojom nitko nije računao. Čovjek koga je general von Schleicher naturio osamdesetpetogodišnjem predsjedniku i koji je 1. lipnja 1932. imenovan kancelarom Njemačke bio je 53–godišnji Franz von Papen. Potjecao je iz siromašne veslfalske aristokratske obitelji, bio bivši generalštabni oficir, oficir konjičkog puka i neuspješan političar–amater katoličke stranke Centra, koji se obogatio ženidbom sa kćerkom industrijalca. Javnost ga nije poznavala osim kao bivšeg vojnog atašea u Washingtonu odakle su ga bili protjerali u toku rata zbog sudjelovanja u planovima za sabotažu – dizanje mostova i pruga – dok su Sjedinjene Države još bile neutralne.

»Predsjednikov izbor najprije je izazvao nevjericu,« napisao je francuski ambasador u Berlinu. »Svi su se smijali ili smijuljili jer Papen ima to neobično svojstvo da ga ni prijatelji ni neprijatelji ne shvaćaju ozbiljno ... Opisuju ga kao površna, nespretna, neiskrena, častohlepna, tašta, podmukla spletkara.«[152] Takvom je čovjeku – a François-Poncet nije pretjerao – Hindenburg, po Schleicherovu savjetu, povjerio sudbinu Republike na izdisaju.

Papen nije raspolagao nikakvim političkim osloncem. Nije čak bio ni član Reichstaga. Najdalje dokle je bio dopro u politici bilo je poslaničko mjesto u pruskom *Landtagu.* Nakon njegova imenovanja za kancelara, njegova vlastita stranka Centra, ogorčena Papenovom izdajom šefa stranke Brüninga, jednoglasno ga je izbacila iz svojih redova. Ali predsjednik mu je naredio da sastavi vladu »iznad stranaka«, a to je mogao uraditi smjesta jer je Schleicher već imao pri ruci listu ministara. Bio je to takozvani kabinet baruna. Pet članova bili su aristokrati, dva direktori koncerna, a jedan, ministar pravde Franz Gürtner, bio je u nemirnim danima, prije i nakon Pivničkog puča, Hitlerov zaštitnik u bavarskoj vladi. Generala Schleichera je Hindenburg izvukao iz njegova omiljelog položaja iza kulisa i imenovao ministrom vojske. Velika većina u zemlji dočekala je »kabinet baruna« kao vic, iako su neki njegovi članovi, poput baruna von Neuratha, baruna von Eltz–Rubenacha, grofa Schwerina von Krosigka i dra Gürtnera, bili toliko žilavi da su se na svojim položajima održali još dugo u eri Trećeg Reicha.

Papenov prvi čin bio je da ostvari točke Schleicherova i Hitlerova ugovora. Četvrti lipnja raspustio je Reichstag i objavio nove izbore za 31. srpnja, a nakon stanovitog pritiska nepovjerljivih nacista 15. lipnja povukao je zabranu SA. Smjesta je uslijedio val političkih nasilja i ubojstava kakav čak ni Njemačka dotad nije bila vidjela. Jurišnici su, željni tučnjave i krvi, krstarili ulicama, a njihovom su se izazovu obilno odazivali prvenstveno komunisti. Samo u Pruskoj od 1. do 20. lipnja bio je 461 ulični sukob u kojima su ubijene 82 osobe a 400 je teško ozlijeđeno. Od 86 osoba ubijenih u toku srpnja u sukobima, 38 su bili Hitlerovi pristaše a 30 komunisti. U nedjelju 10. srpnja na ulicama je poginulo 18 ljudi, a iduće nedjelje, kad su nacisti, pod zaštitom policije, priredili marš kroz radničku četvrt Altona, u predgrađu Hamburga, ubijeno je devetnaest osoba a 285 ranjeno. Građanski rat, koji je kabinet barunâ trebao zaustaviti, poprimao je iz dana u dan sve veće razmjere. Sve stranke, osim nacističke i komunističke, zahtijevale su da vlada ponovo uspostavi zakon i red.

Papen se tome odazvao na dva načina: četrnaest dana uoči izbora zabranio je sve političke skupove i marševe i poduzeo korak sračunat da umiri naciste, ali i da sruši ono nekoliko preostalih stupova demokratske Republike: 20. srpnja raspustio je prusku vladu a sebe imenovao državnim komesarom za Prusku. Bio je to smion korak prema onakvoj autoritativnoj vladi kakvu je htio uspostaviti za cijelu Njemačku. Papenova izlika za taj korak bila je da su neredi u Altoni pokazali kako pruska vlada ne zna držati red i mir. A ujedno je prusku vladu optužio, na osnovi »dokaza« koje je na brzinu bio prikupio Schleicher, da je u dosluhu s komunistima. Kad su pruski ministri dali na znanje da će se pokoriti samo sili, Papen im je spremno udovoljio.

U Berlinu je objavljen prijeki sud i komandant berlinskog garnizona, general von Rundstedt, poslao je jednog poručnika i desetak vojnika da izvrše potrebna hapšenja. Takav razvoj događaja nije izmakao ljudima s desnice, koji su bili prisvojili vlast u Reichu, niti Hitleru. Više nije bilo bojazni da bi se ljevica ili čak demokratski centar ozbiljno mogli oprijeti rušenju demokracije. Godine 1920. Republiku je bio spasio generalni štrajk. I ovaj put sindikalni vođe i socijaldemokrati su razmišljali o takvoj mjeri, ali samo da bi je odbacili jer su je smatrali preopasnom. Tako je Papen, raspustivši ustavnu prusku vladu, zakucao još jedan čavao u lijes Weimarske Republike. Hvastao se da je za to bila potrebna samo šačica vojnika.

Ali Hitler i njegovi doglavnici odlučili su oboriti ne samo Republiku već i Papena i njegove barune. O toj namjeri može se u Goebbelsovu dnevniku, u bilješci od 5. lipnja, pročitati: »Moramo se što prije ograditi od prijelaznog građanskog kabineta.« Kad se Papen 9. lipnja prvi put sastao s Hitlerom, nacistički vođa mu je rekao: »Vaš kabinet smatram privremenim rješenjem i nastavit ću nastojati da svoju stranku učinim najjačom u zemlji. Tad ću ja postati kancelar.«[153]

Izbori za Reichstag 31. srpnja bili su treći nacionalni izbori u Njemačkoj u pet mjeseci, ali nacisti se, nimalo umorni od toliko izbornih kampanja, baciše u ovu

kampanju s više fanatizma i snage no ikad ranije. Usprkos Hitlerovu obećanju Hindenburgu da će nacisti poduprijeti Papenovu vladu, Goebbels je oštro napadao ministra unutrašnjih poslova, a već 9. srpnja Hitler je pošao k Schleicheru i ogorčeno se požalio na vladinu politiku. Po brojnosti ljudi koji su se okupljali da vide Hitlera, bilo je očigledno da nacisti stječu sve više pristaša. U jednom istom danu, 27. srpnja, govorio je skupu od 60.000 ljudi u Brandenburgu, približno jednakom broju u Potsdamu i iste večeri na golemom Grunewaldskom stadionu u Berlinu masi od 120.000 dok je ispred stadiona još 100.000 ljudi slušalo govor preko zvučnika.

Glasanje 31. srpnja donijelo je NSDAP premoćnu pobjedu. Sa 13.745.000 glasova nacisti su osvojili 230 mjesta u Reichstagu i postali najjača stranka u parlamentu, iako su bili još daleko od apsolutne većine jer je poslaničkih mjesta bilo ukupno 608. Socijaldemokrati su. bez sumnje zbog plašljivosti njihovih vođa u Pruskoj, izgubili deset mjesta i sad su ih imali samo 133. Radnička klasa prešla je komunistima koji su dobili 12 mjesta više i postali, po veličini, treća stranka u Reichstagu, sa 89 poslanika. Katolička stranka Centra donekle je povećala snagu, od 68 na 73 zastupnička mjesta, ali ostale građanske stranke, čak i Hugenbergova Njemačka nacionalna stranka, jedina koja je podržavala Papena na izborima, zabilježile su težak gubitak glasova. Bilo je očito da su srednja i gornja klasa, osim katolika, prišle nacistima.

Drugi kolovoza Hitler je na sastanku sa svojim *Gauleiterima* u Tegemseeu kraj Münchena iznio bilancu svoje izborne pobjede. Od posljednjih izbora za Reichstag, dvije godine ranije, nacisti su povećali broj glasova za sedam milijuna te od 107 mjesta u parlamentu skočili na 230. U četiri godine, od državnih izbora 1928. nacisti su osvojili trinaest milijuna glasova više. Ali apsolutna većina, koja bi stranku iznijela na vlast, i ovaj put je Hitleru izmakla. Osvojio je samo 37 posto od ukupnog broja glasova u zemlji. Većina Nijemaca još je bila protiv njega.

Duboko u noć savjetovao se sa svojim suradnicima. Goebbels je 2. kolovoza pribilježio rezultat u svoj dnevnik: »Führer je suočen s teškim odlukama. Legalno? S Centrom? (Zajedno s Centrom imala bi NSDAP većinu u Reichstagu.) ... Nezamislivo!« I dalje bilježi Goebbels: »Führer ... nije došao do konačnog rješenja. Situacija mora najprije dozrijeti.«

Ali Hitler je, opijen svojom izbornom pobjedom iako ona još nije bila presudna, postao nestrpljiv. Četvrti kolovoza požurio se u Berlin, ne da potraži kancelara Papena, već generala von Schleichera, i da, kao što je Goebbels zabilježio, »iznese svoje zahtjeve. Pri tom neće biti preskroman,« dodao je. Peti kolovoza u Fürstenbergu, sjeverno od Berlina, Hitler je generalu Schleicheru izložio svoje uvjete: za sebe položaj kancelara, a za svoju stranku mjesto pruskog ministra predsjednika, ministarstvo unutrašnjih poslova Reicha i Pruske, ministarstvo pravosuđa, privrede i civilne avijacije Reicha, te novo ministarstvo za Goebbelsa, ministarstvo narodne prosvjete i propagande. Da pridobije Schleichera, Hitler mu je obećao ministarstvo Reichswehra.

Nadalje, Hitler je izjavio da će od Reichstaga zatražiti ovlasti da određeno vrijeme upravlja putem dekreta; ako to Reichstag odbije, bit će »poslan kući«. Hitler je napustio Fürstenberg uvjeren da je pridobio Schleichera za svoj program i požurio se dobro raspoložen natrag u Obersalzberg. Goebbels, uvijek ciničan prema opoziciji i uvijek nepovjerljiv prema političkom generalu, nije bio u to uvjeren. »Dobro je daljnji razvoj promatrati skeptično,« povjerio je svom dnevniku 6. kolovoza saslušavši optimistični Führerov izvještaj o sastanku sa Schleicherom. Goebbels je, međutim, bio siguran u jedno: »Kad se jednom domognemo vlasti, nikad je više nećemo ispustiti iz ruku. Morat će nas iznijeti mrtve iz ministarstva.«

Doista, sve nije bilo tako povoljno kao što je Hitler vjerovao. Osmi kolovoza zapisao je Goebbels: »Telefonski poziv iz Berlina. Ondje kolaju svakojake glasine ... Cijela se stranka sprema da preuzme vlast. Pripadnici SA napuštaju radna mjesta da bi se pripremili. Stranački funkcionari spremaju se za odlučan trenutak. Ako sve pođe dobro, bit će u redu. Ali, ako ne uspiju, bit će to strašan udarac.« Sutradan su stigli u Obersalzberg Strasser, Frick i Funk s vijestima koje nisu ohrabrivale. Schleicher ponovo migolji kao crv. Sad zahtijeva da Hitler, ako dobije položaj kancelara, upravlja zajedno s Reichstagom. Funk je izvijestio da su njegovi prijatelji u privredi zabrinuti za budućnost ako na kormilo dođe nacistička vlada. Dobio je Schachtovu poruku koja to potvrđuje. A *Wilhelmstrasse* se, saopćio je trio Hitleru, boji nacističkog puča.

Ta bojazan nije bila bez osnove. Sutradan, 10. kolovoza, Goebbels je doznao da je SA u Berlinu »u stanju oružane spremnosti«. »... SA je još jačim snagama opkolio Berlin. U *Wilhelmstrasse* su vrlo uznemireni zbog toga. Ali u tome i jest svrha naše mobilizacije.« Sutradan Führer više nije mogao izdržati; krenuo je automobilom u Berlin. On se ondje neće javno pojavljivati, kaže Goebbels, ali će biti spreman kad ga pozovu. Kad poziv nije došao, sam je zatražio audijenciju kod predsjednika. Ali prvo se morao sastati sa Schleicherom i Papenom.

Razgovor se održao o podne 13. kolovoza. Bio je buran. Schleicher više nije stajao uz ono što je bio rekao tjedan dana ranije. Podržavao je Papena kad je ovaj Hitleru objavio da u najboljem slučaju može računati na položaj potkancelara. Hitler se razbjesnio. Mora postali kancelar, drugo ništa ne dolazi u obzir. Papen je završio razgovor rekavši da će prepustiti »konačnu odluku« Hindenburgu *

Hitler se povukao u obližnji hotel *Kaiserhof.* Tamo je u 3 sata poslije podne stigao telefonski poziv iz predsjedničkog ureda. Netko je – vjerojatno Goebbels, sudeći po njegovu dnevniku – upitao: »Je li odluka donesena? Ako jest, onda nema svrhe da Hitler dolazi tamo.« Odgovor je glasio: »Predsjednik želi najprije porazgovarati s Hitlerom.«

Sijedi feldmaršal primio je nacističkog vođu u svom kabinetu stojeći, oslonjen na

štap, uspostavljajući tako hladan ton razgovora. Za čovjeka u osamdeset i petoj godini, kojem je prije samo deset mjeseci puni tjedan um bio senilno poremećen, Hindenburg je bio u neobično bistrom duševnom stanju. Slušao je strpljivo dok je Hitler ponovo iznosio svoj zahtjev da dobije položaj kancelara i potpunu vlast. Državni sekretar Otto von Meissner i Hermann Göring, koji je pratio Hitlera, bili su jedini svjedoci tom razgovoru i, premda Meissner nije potpuno pouzdan izvor, njegova izjavu pod zakletvom u Nürnbergu jedino je raspoloživo svjedočanstvo iz prve ruke. Ono zvuči uvjerljivo.

> Hindenburg je odgovorio [Hitleru] da u toj napetoj situaciji ne može mirne savjesti prenijeti vlast na jednu novu stranku kakva je nacionalsocijalistička, koja nema većinu a netrpeljiva je. bučna i nedisciplinirana.
>
> Ovdje je Hindenburg, s vidljivim uzbuđenjem, spomenuo različne nedavne događaje – sukobe između nacista i policije, nasilja Hitlerovih pristaša protiv ljudi drugačijeg mišljenja, ispade protiv Židova i druge protuzakonite postupke. Ti incidenti ojačali su ga u uvjerenju da u toj stranci ima mnogo elemenata koji izmiču iz ruku ... Poslije duže diskusije, Hindenburg je predložio Hitleru neka izjavi da je spreman surađivati s drugim strankama, posebno desnicom i centrom i da će odustati od jednostrane ideje da mora dobiti potpunu vlast. Suradnjom s drugim strankama, izjavio je Hindenburg, moči će pokazati što može postići i poboljšati. Ako uspije pokazati pozitivne rezultate, osvojit će veći, čak i dominantan utjecaj, makar i u koalicionoj vladi. Hindenburg je dodao da bi se tako na najbolji način opovrgnula raširena bojazan da će nacionalsocijalistička vlada zloupotrijebiti svoju moć, onemogućiti sva druga gledišta i postepeno ih zbrisati. Hindenburg je izjavio da je spreman uvrstiti Hitlera i predstavnike njegova pokreta u koalicionu vladu, o čijem se točnom sastavu još može raspravljati, ali da ne može preuzeti odgovornost da dâ isključivu vlast samom Hitleru ... Ali Hitler je ostao nepokolebljivo pri svom, odbijajući da sebe stavi u položaj da se mora pogađati s vođama drugih stranaka i da na taj način obrazuje koalicionu vladu.[154]

Taj se razgovor, dakle, nije završio sporazumom. Prije završetka održao je još stari predsjednik, neprestano stojeći, oštru lekciju nacističkom vođi. Po riječima službenog saopćenja, objavljenog neposredno nakon toga, Hindenburg je »žalio što se *Herr* Hitler nije našao spremnim da, kao što je obećao prije izbora za Reichstag, podrži nacionalnu vladu imenovanu s povjerenjem predsjednika Reicha«. Hitler je, po mišljenju predsjednika Reicha, prekršio svoju riječ, pa neka se ubuduće čuva. »Hindenburg je,« pisalo je dalje u saopćenju, »ozbiljno upozorio *Herr* Hitlera neka provodi opoziciju NSDAP na viteški način i neka drži na umu svoju odgovornost prema *Vaterlandu* i njemačkom narodu.«

Saopćenje s Hindenburgovom verzijom sastanka, u kojem se tvrdilo da je Hitler zahtijevao »isključivo vlast u državi«, dospjelo je u javnost toliko brzo da je Goebbelsovu propagandnu mašinu zateklo na spavanju i nanjelo mnogo štete Hitlerovu ugledu ne samo u širokoj javnosti nego i u samim nacističkim krugovima. »Njima (vođama SA) je najteže,« zapisao je Goebbels. »Tko zna hoće li uspjeti svoje odrede održati na okupu? Ništa nije teže nego reći vojnicima sigurnim u pobjedu da im je pobjeda izmakla iz ruku.« Kasno te noći mali doktor potražio je utjehu u čitanju pi-

sama Friedricha Velikog. Sutradan je otputovao na odmor na obale Baltika. »Medu stranačkim drugovima vlada velika potištenost,« zapisao je. Odbio je da izađe iz hotelske sobe da ne mora razgovarati s njima. »Ne želim čuti ništa o politici bar tjedan dana. Hoću samo sunca, svjetla, zraka i mira.«

Hitler se povukao u Obersalzberg da i on malo uživa i razmisli o bliskoj budućnosti. Kao što je Goebbels rekao, »prva velika šansa je proigrana«. Hermann Rauschning, tadašnji *Gauleiter* Danziga, zatekao je Führera na njegovu alpskom vrhu u mračnom razmišljanju. »Moramo biti bezobzirni,« rekao mu je Hitler i osuo paljbu na Papena. Ali nadu nije bio izgubio. Povremeno se izražavao kao da je već kancelar. »Moj je zadatak teži od Bismarckova,« rekao je, »Prije nego što se latim nacionalnih zadaća koje su pred nama, moram najprije stvoriti naciju.« Ali, pretpostavimo da neka vojna diktatura pod Papenom i Schleicherom potisne naciste? Hitler je smjesta upitao Rauschninga da li Danzig, koji je tada bio slobodan grad pod zaštitom Društva naroda, ima sporazum o izručenju s Njemačkom. Rauschning isprva nije shvatio pitanje, ali je kasnije postalo očito da je Hitler tražio mjesto koje bi mu moglo poslužiti kao azil.[155] U svom dnevniku Goebbels je zabilježio da se »šire glasine da će Führera uhapsiti«. Ali čak i sad, pošto su ga predsjednik Reicha i vlada Papen–Schleicher bili osujetili, i usprkos bojazni da bi njegovu stranku mogli staviti izvan zakona, bio je odlučan da se drži svog puta »legalnosti«. Ušutkao je sve priče o SA puču. Osim što ga je povremeno obuzimala potištenost, ostao je uvjeren da će postići svoj cilj – ne silom i svakako ne parlamentarnom većinom, već sredstvima koja su Schleichera i Papena iznijela na vrh: spletkama iza kulisa. Brzo je dokazao da i on umije igrati takvu igru. Dana 25. kolovoza Goebbels je raspravljao s Hitlerom u Berchtesgadenu i zabilježio: »Stupili smo u kontakt sa strankom Centra, ako ništa drugo a ono da bismo mogli izvršiti pritisak na svoje protivnike.« Sutradan se Goebbels vratio u Berlin, gdje je ustanovio da je Schleicher već saznao »za naše izviđanje mogućnosti s Centrom«. Otišao je Schleicheru da bi se uvjerio u to. Bio je uvjeren da se Schleicher zabrinuo zbog izgleda da se Hitler i katolički Centar zbliže jer su te stranke zajedno imale apsolutnu većinu u Reichstagu. O samom Schleicheru Goebbels je napisao: »Ne znam što je iskreno a što lažno u njega.«

Kontakti sa strankom Centra, iako, kako je Goebbels rekao, nisu bili zamišljeni da ikad budu nešto više osim sredstva za pritisak na Papenovu vladu, isplatili su se u komičnom događaju koji se tad odigrao u Reichstagu i koji je označio početak kraja konjičkog kancelara. Kad se 30. kolovoza dom okupio, centrumaši su se priključili nacistima u Göringovu izboru za Reichstag. Prvi put mu je predsjedavao jedan nacionalsocijalist. Kad se zatim 12. rujna Reichstag okupio na zasjedanje, Göring je svoj novi položaj maksimalno iskoristio. Kancelar von Papen unaprijed je od Hindenburga dobio dekret za raspuštanje Reichstaga Bilo je to prvi put da je osmrtnica Reichstagu potpisana prije nego što se i sastao da radi. Ali Papen taj

dekret nije ponio na prvo zasjedanje. Umjesto toga, imao je uza se govor u kojem je izložio program svoje vlade, jer su ga uvjeravali da će se jedan od nacionalističkih poslanika, u dogovoru s većinom drugih stranaka, usprotiviti da se izglasa nepovjerenje vladi, što će, kako se očekivalo, zatražiti komunisti. U takvom je slučaju, naime, bio dovoljan veto jednog jedinog od 600 poslanika da odgodi glasanje ako glasanje nije unaprijed najavljeno.

Kad je komunistički poslanik Ernst Torgler zatražio da se vladi izglasa nepovjerenje i izmijeni dnevni red, nitko se nije digao da tome prigovori. Naposljetku je Frick zatražio u ime nacista da se zasjedanje prekine na pola sata.

»Situacija je postala ozbiljna,« kaže Papen u svojim memoarima, »bio sam uhvaćen na spavanju.« Poslao je kurira u Kancelariju Reicha da mu donese dekret o raspuštanju Reichstaga.

U međuvremenu. Hitler se savjetovao sa svojom parlamentarnom grupom u rezidenciji predsjednika Reichstaga preko puta. Nacisti su bili u dvojbi i u neprilici. Smatrali su da su ih nacionalisti prevarili jer nisu zatražili da se glasanje odgodi. Sad će Hitlerova stranka, da bi srušila Papenovu vladu, morati glasati s komunistima za njihov prijedlog. Hitler je odlučio da proguta tu gorku pilulu. Naredio je svojim poslanicima da glasaju za komunistički prijedlog i sruše Papena, prije nego što on uspije raspustiti Reichstag. Da bi se to postiglo, morat će se Göring poslužiti nekim od parlamentarnih trikova. Bivši avijatičarski as, čovjek smion i mnogostranih sposobnosti, kako će kasnije dokazati u većem okviru, bio je toj prilici dorastao.

Kad je sjednica nastavljena, pojavio se Papen s poznatom crvenom mapom dopremljenom navrat–nanos u kojoj je, po tradiciji, bila odredba o raspuštanju. Ali, kad je zatražio riječ da bi je pročitao, Göring se pričinio da ga ne vidi, iako je Papen, već crven u licu, stajao i mahao mapom da je svi u skupštini vide. Samo je Göring nije vidio. Njegovo nasmijano lice bilo je okrenuto na drugu stranu. Pozvao je da se smjesta pristupi glasanju. U međuvremenu je Papen, prema izjavama očevidaca, problijedio – od ljutine. Odmarširao je do predsjedničkog pulta i bacio na stol odredbu o raspuštanju. Göring, koji se nije osvrtao na to, naredi da se nastavi glasanje. Papen je demonstrativno izašao iz dvorane, a za njim njegovi ministri od kojih ni jedan nije bio poslanik. Poslanici su glasali: 513 prema 32 protiv vlade. Tek tad je Göring »primijetio« papir koji je onako ljutilo bio bačen na njegov stol. Pročitao ga je skupštini i zaključio da je bez vrijednosti, jer ga je supotpisao kancelar kojem je već ustavna većina izglasala nepovjerenje.

Koji su elementi u Njemačkoj dobili, a koji izgubili tom farsom i koliko, nije bilo odmah jasno. Da Papena nisu ozbiljno shvatili, nije bilo sumnje; ali njega nikad nisu ozbiljno shvaćali čak ni njegovi prijatelji kao što je rekao ambasador François-Poncet. Reichstag je pokazao kako je nadmoćna većina Nijemaca protiv predsjednič-

kog kabineta koji je odabrao Hindenburg. Ali zar nije taj događaj još više poljuljao povjerenje javnosti u parlamentarni sistem? Nisu li nacionalsocijalisti, kad je o njima riječ, ponovo dokazali da su neodgovorni i spremni da se, radi svojih ciljeva, udruže čak i s komunistima?

I dalje: nisu li građani siti izbora i zar ne bi trebalo zbog toga da Hitlerove pristaše na neizbježnim novim izborima, četvrtim te godine, računaju s gubitkom glasova? Gregor Strasser, pa i Frick, bili su uvjereni da je tako.

A vjerovali su i da bi takvi gubici za stranku mogli biti pogubni.

Međutim. Goebbels je te iste večeri zapisao da je Hitler »bio izvan sebe od radosti. Ponovo je donio jasnu, nepogrešivu odluku.«

Novi izbori bili su zakazani za 6. studenog. Za naciste su predstavljali stanovite teškoće. Kao prvo, narod je bio sit, kao je Goebbels napisao, političkih govora i propagande. »Čak i funkcionari stranke,« priznao je 13. listopada u svom dnevniku, »postali su uslijed mnogih predizbornih kampanja vrlo nervozni. Prenapeti su.« Kao drugo, bilo je financijskih poteškoća. Industrija i krupni kapital okupljao se iza Papena koji im je dao stanovite ustupke. Nepovjerenje prema nacistima u tim krugovima bivalo je sve veće, kako je Funk upozoravao, zbog Hitlerova odbijanja da surađuje s Hindenburgom i zbog njegova sve većeg radikalizma i sklonosti da surađuje čak i s komunistima, kao što je pokazala epizoda u Reichstagu. Goebbels je zabilježio u svom dnevniku 15. listopada: »Izvanredno je teško pribaviti novac. Sva gospoda ‘od ugleda i imetka’ stoje uz vladu.«

Nekoliko dana prije izbora nacisti su se priključili komunistima u pokretanju štrajka transportnih radnika u Berlinu, kojeg su se sindikati i socijalisti bili odrekli. To je još više presušilo financijske izvore od privrede upravo kad je nacistima novac bio najpotrebniji da do krajnosti pojačaju predizbornu kampanju koja se bližila kraju. Drugi studenog Goebbels uznemireno zapisuje: »Nedostatak novca je ... postao naša kronična bolest. Nedostaje nam ono osnovno da provedemo kampanju doista kako treba. Mnoge građanske krugove zaplašilo je naše sudjelovanje u štrajku. Čak i mnogi naši stranački drugovi počeli su sumnjati.« Peti studenog, uoči izbora: »Posljednji juriš. Zdvojni napori stranke protiv poraza. Uspjeli smo pribaviti 10.000 maraka u posljednjem trenutku, koje ćemo utrošiti u subotu poslije podne na propagandu. Poduzeli smo sve što se moglo. Sad neka sudbina odluči.«

Sudbina i njemački birači odlučili su 6. studenog o mnogim stvarima, ali nijedna nije bila presudna za budućnost Republike koja se rušila. Nacisti su izgubili dva milijuna glasova i 34 poslanička mjesta. Komunisti su ojačali za 750.000 glasova, a socijaldemokrati za isto toliko oslabili, tako da se broj komunističkih mandata popeo sa 89 na 100, a socijaldemokratskih pao sa 133 na 121. Njemačka nacionalna stranka,

jedina koja je podupirala vladu, dobila je oko milijun glasova više – očigledno, nauštrb nacista – i sad imala 52 umjesto 37 poslaničkih mjesta u Reichstagu. Iako je Nacionalsocijalistička stranka ostala najjača u zemlji, ipak je gubitak od dva milijuna glasova bio težak udarac. Prvi put je velika nacistička plima popustila, a to je stranku još više udaljilo od apsolutne većine. Mit o nepobjedivosti bio je uzdrman. Hitlerov položaj u pregovorima o vlasti bio je slabiji nego u bilo kojem trenutku sve od srpnja.

Uviđajući tu činjenicu, Papen je svladao, kako se izrazio, »svoju osobnu nesklonost prema Hitleru« i 13. studenog pismeno ga pozvao da s njim »pretrese situaciju«. Ali Hitler je u svom odgovoru postavio toliko uvjeta da je Papen napustio svaku nadu da će se s njim sporazumjeti. Novog, nesposobnog kancelara nije iznenadila nepopustljivost nacističkog Führera, već novi kurs koji je predložio njegov prijatelj i mentor Schleicher. Neuhvatljivi kovač karijera došao je do zaključka da je Papen, jednako kao i prije njega Brüning, obavio svoju dužnost. U njegovu plodnom mozgu nicali su novi planovi. Njegov dobri prijatelj Papen mora otići. Predsjednik mora imati potpuno slobodne ruke u pregovorima s političkim strankama, posebno s onim najvećim. Zato je od Papena zatražio da preda ostavku i 17. studenog Papen i njegov kabinet odstupiše. Hindenburg je smjesta poslao po Hitlera.

Njegov razgovor 19. studenog bio je manje leden od onog 13. kolovoza. Predsjednik je ovog puta ponudio Hitleru stolac i dopustio mu da se zadrži više od jednog sata. Hitleru je ponudio da bira: položaj kancelara ako može osigurati trajnu većinu u Reichstagu, ili položaj potkancelara pod Papenom u novom predsjedničkom kabinetu koji će upravljati uz pomoć dekreta. Dana 21. studenog predsjednik je ponovo primio Hitlera, koji je u međuvremenu s Meissnerom bio izmijenio nekoliko pisama. Ali do sporazuma nije došlo. Hitler nije mogao postići radnu većinu u Reichstagu. Iako je stranka Centra bila voljna da s njim surađuje pod uvjetom da ne teži za diktaturom, Hugenbergovi nacionalisti su to odbili. Tako je Hitler ponovo zatražio položaj kancelara u predsjedničkom kabinetu, što mu, međutim, predsjednik Reicha nije bio spreman dati. Ako se mora i dalje upravljati s pomoću izvanrednih dekreta, onda je Hindenburg na čelu kabineta više volio svog prijatelja Papena. Hitler taj položaj ne može dobiti, pisao je Meissner u predsjednikovo ime, jer bi se »predsjednički kabinet pod Vašim vodstvom nužno razvio u diktaturu jedne stranke. Ne mogu za to preuzeti odgovornost s obzirom na svoju zakletvu i savjest.«[156]

Stari feldmaršal bio je bolji prorok u pogledu stranačke diktature nego preuzimanja odgovornosti. Tako je Hitler ponovo uzalud pokucao na vrata kojima se stizalo do Kancelarije Reicha; ona su se, doduše, odškrinula, ali samo zato da mu se zalupe pred nosom.

Upravo tome se Papen i nadao te je bio uvjeren, kad su on i Schleicher navečer 1. prosinca pošli k Hindenburgu, da će njega ponovo imenovati za kancelara. Nije ni

slutio što je spletkarski general bio poduzeo. Schleicher je u međuvremenu stupio u vezu s Strasserom i nagovijestio da bi nacionalsocijalisti, ako ne žele surađivati u Papenovoj vladi, mogli pristupiti kabinetu u kojem bi kancelar bio on. Hitler je zamoljen da dođe u Berlin na razgovor sa Schleicherom. Prema jednoj verziji raširenoj u njemačkoj štampi, koju su kasnije preuzeli mnogi historičari, Hitler je doista putovao noćnim vlakom iz Münchena u Berlin, ali ga je usred noći u Jeni iz vlaka izvukao Göring i nagovorio ga da sudjeluje u sastanku visokih nacističkih funkcionara u Weimaru. Zapravo je nacistička verzija, ma koliko to bilo za čudo, vjerojatno točnija. Goebbelsov dnevnik za 30. studenog bilježi da je Hitleru brzojavljeno da se požuri u Berlin, ali je Hitler pustio Schleichera da čeka dok se on ne posavjetuje sa svojim stranačkim doglavnicima u Weimaru, gdje je trebao otvoriti izbornu kampanju za *Landtag* Thüringije. Na toj konferenciji održanoj 1. prosinca, kojoj je prisustvovala velika petorica: Göring, Goebbels, Strasser, Frick i Hitler, bilo je priličnog razmimoilaženja. Strasser, potpomognut Frickom, tražio je da se uključe u Schleicherovu vladu ili da je bar toleriraju. Göring i Goebbels su bili odlučno protiv toga, a Hitler je pristao uz njih. Sutradan je Hitler stanovitom majoru Ottu, kojeg mu je poslao Schleicher, poručio da savjetuje Schleichera neka ne preuzme dužnost kancelara, ali bilo je već kasno.

Papen nije ni slutio kakvu mrežu Schleicher plete iza njegovih leda. Prvi prosinca, na početku razgovora s predsjednikom, on je s pouzdanjem iznio svoje planove za budućnost. Htio je da i dalje zadrži položaj kancelara, upravlja predsjedničkim dekretom i ne sazove Reichstag dok ne provede »reformu ustava.« Zapravo je Papen htio »reforme« koje bi zemlju vratile u doba carstva i ponovo učvrstile vladavinu konzervativnih klasa. Na saslušanju u Nürnbergu i u svojim memoarima Papen je priznao da su njegovi prijedlozi predviđali »da predsjednik odstupi od tadašnjeg ustava«, ali je uvjeravao Hindenburga da »izvanredno stanje« u državi »opravdava da dobrobit nacije stavi iznad svoje zakletve ustavu«, i dodao »da je i Bismarck to bio jednom savjetovao kralju za dobro zemlje«.[157]

Na Papenovo veliko iznenađenje, Schleicher mu je prigovorio. General je iskoristio to što predsjednik, očigledno, nije bio voljan pogaziti svoju zakletvu. Izjavio je kako je uvjeren da se odstupanje od ustava može izbjeći. Po njegovu mišljenju, moguće je sastaviti takvu vladu koja će se moći osloniti na većinu u Reichstagu, ukoliko bi on, Schleicher, stajao na njezinu čelu. Izjavio je da je siguran da može Strassera i bar šezdeset nacističkih poslanika odvojiti od Hitlera. Osim toga, može pridobiti građanske stranke i socijaldemokrate. Čak je vjerovao da će ga poduprijeti i sindikati.

Hindenburg je bio zaprepašten takvom idejom i, okrenuvši se Papenu, zamolio ga da smjesta pristupi sastavljanju nove vlade. »Schleicher je zanijemio,« zapisao je Papen. Njih dvojica su se, napustivši predsjednika, zatim dugo prepirali, ali bez uspjeha. Na rastanku. Schleicher se obratio Papenu čuvenim riječima koje su upućene

Lutheru kad je došao na sudbonosni Reichstag u Wormsu:

»Mali redovniče, odabrao si težak put!«

Koliko težak, Papen je ustanovio već idućeg jutra u devet sati, na sastanku kabineta koji je sazvao.

> Schleicher je ustao (piše Papen) i izjavio da je zadatak, koji mi je jučer povjerio predsjednik Reicha, neprovediv.
>
> Bacio bi zemlju u kaotično stanje. Policija i vojska ne mogu, ako nastupi generalni štrajk, održati komunikacije od životne važnosti u zemlji, a u slučaju građanskog rata mir i red. Generalštab je proučio situaciju i major Ott (autor studije) može o rezultatima izvijestiti vladu.[158]

Na to je general uveo majora Otta. Već su Schleicherove primjedbe uzdrmale Papena, a prikladno tempiran izvještaj Eugena Otta (koji je kasnije postao Hitlerov poslanik u Tokiju) potpuno ga je prenerazio. Ott je hladno objasnio »da raspoložive nacionalne i državne snage nisu kadre braniti granice i održavati red protiv nacista i komunista. Stoga se preporučuje da se vlada Reicha ustegne od proglašavanja izvanrednog stanja.«[159] Na Papenovo bolno iznenađenje, njemačka vojska, koja je nekoć bila protjerala Kaisera i ne tako davno, na Schleicherov poticaj, uklonila generala Groenera i kancelara Brüninga, sad se odricala i njega. S tom novošću uputio se Hindenburgu nadajući se da će predsjednik otpustiti ministra vojske Schleichera, a njega, Papena, zadržati na položaju kancelara. To mu je i predložio.

Sijedi predsjednik mu je odgovorio: »Vi ćete me, dragi moj Papene, držati podlim što sad mijenjam mišljenje. Ali prestar sam i previše sam toga proživio da sad još preuzmem odgovornost za građanski rat. Preostaje nam jedino, da pustimo Schleichera neka okuša sreću.«

Papen u memoarima uvjerava da su se niz Hindenburgove obraze otkotrljale dvije krupne suze. Nekoliko sati kasnije, dok je svrgnuti kancelar praznio svoj stol, donio mu je kurir fotografiju predsjednikovu s posvetom: *»Ich hatt' einen Kameraden!*« Sutradan mu je predsjednik vlastoručno napisao da ga je »teška srca« lišio položaja kancelara i da se njegovo povjerenje u njega »nije promijenilo«. Da je to bilo iskreno, ubrzo se potvrdilo.

Drugi prosinca Kurt von Schleicher postao je kancelar, prvi general koji je zauzeo to mjesto nakon generala grofa Georga Lea von Caprivide Caprara de Montecuccoli, koji je 1890. naslijedio Bismarcka. S pomoću svojih zamršenih intriga, Schleicher se naposljetku dokopao najvišeg položaja u državi, i to u trenutku kad je privredna kriza, u koju se slabo razumio, bila dostigla vrhunac; kad je Weimarska Republika, čijem je podrivanju mnogo pridonio, ležala u posljednjim trzajima i kad mu više nitko nije vjerovao, čak ni Hindenburg na kojeg je tako dugo utjecao. Uostalom, njegovi

dani na najvišem vrhu već su bili odbrojeni; to je bilo jasno gotovo svakom osim njemu samom. Hitler i njegovi suradnici bili su čvrsto uvjereni u to. U Goebbelsovu dnevniku možemo u bilješci od 2. prosinca pročitati: »General Schleicher je imenovan kancelarom... Njegovi eksperimenti bit će posve kratka vijeka.«

Takvo je bilo i Papenovo mišljenje. Pozlijeđen u svojoj taštini, žeđao je da se osveti svom »prijatelju i nasljedniku«, kako u memoarima naziva Schleichera. Da bi Papena uklonio s puta, Schleicher mu je ponudio poslaničko mjesto u Parizu. Ali Papen ga je odbio izjavivši da predsjednik želi da mu bude »pri ruci« u Berlinu. Glavni grad Njemačke bio je strateški za njega najbolje mjesto da sam splete mrežu spletaka protiv vrhovnog intrigama. Marljivo i živo poput pauka, bacio se Papen na posao. Kad se godina 1932, puna borbi, bližila kraju, Berlin je bio pun spletaka i spletaka unutar spletaka. Osim Papenovih i Schleicherovih, postojale su spletke i u predsjedničkoj palači, gdje su Oskar von Hindenburg i državni sekretar Meissner intrigirali iza prijestolja. Još jedno spletkarsko središte bilo je u hotelu *Kaiserhof,* gdje su Hitler i njegovi ljudi intrigirali ne samo da bi se dočepali vlasti nego i jedni protiv drugih. Uskoro je mreža intriga postala toliko gusta da do Nove 1933. godine ni jedan od spletkara nije znao tko koga vara i izdaje. Ali to se uskoro saznalo.

SCHLEICHER, POSLJEDNJI KANCELAR REPUBLIKE

»Ostao sam na vlasti samo sedamdeset dana,« primijetio je jednom Schleicher, a pažljivi francuski ambasador čuo, »i svakog od tih sedamdeset dana sedamdeset puta su me izdali. Neka mi nitko više ne spominje čuvenu ’njemačku lojalnost’!«[160] Nakon svega što je učinio, jamačno je bio pozvan da sudi o lojalnosti.

Njegov prvi kancelarski potez bio je da Gregoru Strasseru ponudi položaj potkancelara Reicha i ministra predsjednika Pruske. Kad u svoju vladu nije uspio privući Hitlera, pokušao je Schleicher sad, bacivši tu meku Strasseru, rascijepiti NSDAP. Bilo je stanovitih razloga da se nada uspjehu. Strasser je bio drugi čovjek u stranci, a kod ljudi lijevog krila koji su uistinu vjerovali u nacionalni socijalizam popularniji od Hitlera. Kao šef Političke organizacije stranke, stajao je sa svim *Gauleiterima* i *Kreisleiterima* u izravnoj vezi i mogao se, činilo se, na njih osloniti. Bio je uvjeren da je Hitler zaveo stranku u slijepu ulicu. Sama stranka bila je financijski upropaštena. U studenom je Fritz Thyssen upozorio da ne može više pridonositi stranci. Nedostajalo je novca da se tisućama stranačkih namještenika isplate plaće i, štoviše da se održava SA koji je sam stajao dva i pol milijuna maraka tjedno. Tiskarski radnici nacionalsocijalističke štampe prijetili su štrajkom ako ne prime zaostale nadnice. Jedanaesti studenog Goebbels je zapisao u svoj dnevnik: »Blagajnič-

ka situacija u berlinskoj ogranizaciji je beznadna. Ništa do dugova i obaveza.« A u prosincu je sa žaljenjem ustanovio da će se plaće u stranci morati sniziti. Naposljetku je na pokrajinskim izborima u Thüringiji 3. prosinca, onog istog dana kad je Schleicher uputio poziv Strasseru, stranka pretrpjela gubitak glasova od oko 40 posto. Postalo je očito, bar Strasseru, da nacisti nikad neće putem izbora doći na vlast. Stoga je hitno preporučio Hitleru da odustane od svoje politike »sve ili ništa« i prihvati onoliko vlasti koliko je može dobiti ako se uključi u Schleicherovu koaliciju. Bojao se da će se, ako to ne učine, stranka raspasti. Strasser je već mjesecima navaljivao u tom smislu; Goebbelsov dnevnik je od ljeta do prosinca pun oštrih primjedaba na račun Strasserove »nelojalnosti« prema Hitleru. Ba;lka:n;DovvnL"oa=d

Do odmjeravanja snaga došlo je 5. prosinca, na sjednici stranačkog vodstva u hotelu *Kaiserhof.* Strasser je zahtijevao da se Schleicherova vlada bar »tolerira«. Frick, koji je predvodio nacistički blok u Reichstagu, podržao ga je. Mnogi članovi tog bloka bojali su se da će izgubiti poslanički položaj i plaće ako Hitler prouzroči još koje izbore. Göring i Goebbels odlučno su se usprotivili Strasseru i pridobili Hitlera za svoje stanovište. Hitler neće »tolerirati« Schleicherovu vladu ali je bio, kako se pokazalo, još spreman da s njim »pregovara«. Za to je, međutim, odredio Göringa – već je bio dočuo, izvještava Goebbels, za privatni razgovor Strassera i Schleichera održan dva dana ranije. Sedmi prosinca održao je zatim Hitler u *Kaiserhofu* razgovor sa Strasserom, koji se pretvorio u ogorčenu svađu. Hitler je prigovorio Strasseru da mu je radio iza leđa, da ga je pokušao istisnuti s vodećeg položaja u stranci i podvojiti pokret. Strasser je to energično zanijekao i uvjeravao da se odnosio lojalno, ali je optužio Hitlera da stranku vodi u propast. Očigledno, nije izrekao sve ono što se u njemu bilo nakupilo od 1925. godine. Kad se povukao u hotelsku sobu u hotelu *Excelsior,* napisao je pismo Hitleru u kojem se iznio sve to i na završetku dao ostavku na svoje dužnosti u stranci.

Pismo je došlo u Hitlerove ruke 8. prosinca i »prasnulo kao bomba«, kako kaže Goebbels u svom dnevniku. Raspoloženje u *Kaiserhof u* bilo je kao na groblju. »Svi su vrlo potišteni.« Za Hitlera je to bio najteži udarac otkako je bio obnovio stranku 1925. godine. Sad, na pragu vlasti, njegov ga je glavni čovjek napustio i zaprijetio uništenjem svega što je on u sedam godina bio izgradio.

> Navečer je Hitler došao u našu kuću (piše Goebbels). Teško je biti raspoložen. Svi smo potišteni, najviše zbog opasnosti da se cijela stranka raspadne i da smo radili uzalud ... Telefonski poziv dra Leya: situacija u stranci zaoštrava se iz sata u sat. Führer se mora smjesta vratiti u *Kaiserhof.*

I Goebbelsa su u dva sata ujutro pozvali da dođe tamo. Strasser je saopćio svoju verziju jutarnjim listovima koji su upravo izašli. Goebbels opisuje Hitlerovu reakci-

ju:

> Izdaja! Izdaja! Izdaja!
>
> Satima Hitler korača hotelskom sobom gore dolje ... Ogorčen je i duboko pozlijeđen tom nevjerom. Jednom zastaje i kaže: »Ako se stranka raspadne, dokrajčit ću sve u tri minute hicem iz pištolja.«

Stranka se nije raspala i Hitler nije počinio samoubojstvo. Strasser je mogao postići obje ove stvari, a to bi posve bilo izmijenilo tok povijesti, da nije u odlučnom trenutku odustao. Frick ga je, s Hitlerovim dopuštenjem, tražio po cijelom Berlinu; svi su se slagali da se svađa mora nekako izgladiti i stranka spasiti od raspada. Ali Strasser, sit svega, krenuo je vlakom na odmor u sunčanu Italiju. Hitler, uvijek u najboljoj formi kad je protivniku otkrio slabost, udario je brzo i odlučno. Političku organizaciju koju je Strasser bio izgradio preuzeo je on sam, pridodavši joj u svojstvu neke vrste šefa štaba kölnskog *Gauleitera* dra Leya. Stranku su očistili od Strasserovih prijatelja, a sve stranačke vođe pozvali u Berlin da potpišu novu izjavu vjernosti Hitleru, što su i učinili.

Prepredeni Austrijanac opet se jednom izvukao iz škripca koji je lako mogao postati poguban. Gregor Strasser, koga su mnogi držali većim od Hitlera, bio je brzo zbrisan. »Mrtav čovjek«, nazvao ga je Goebbels 9. prosinca u svom dnevniku. Godinu i pol dana kasnije bio je to doista kad je Hitler odlučio da s njim izravna stare račune.

Deseti prosinca, tjedan dana pošto mu je general von Schleicher bio podmetnuo nogu, počeo je Franz von Papen plesti svoju mrežu. Nakon govora u ekskluzivnom *Herrenklubu*, iz čijeg je aristokratskog i bogatog članstva svojedobno regrutirao svoj kratkovjeki kabinet, privatno je razgovarao s kölnskim bankarom Kurtom von Schröderom, koji je nacističku stranku pomagao novčano. Zamolio je financijera da mu utanači tajni razgovor s Hitlerom. U svojim memoarima Papen, doduše, tvrdi da je taj prijedlog potekao od Schrödera, ali priznaje da je pristao. Po nekoj čudnoj podudarnosti, Wilhelm Keppler, Hitlerov privredni savjetnik i veza s privrednim krugovima, došao je istodobno s istim prijedlogom Schröderu u ime Führera.

Ta dvojica, koja su još nekoliko tjedana prije bili veliki protivnici, sastali su se 4. siječnja 1933. prije podne u najvećoj tajnosti – kako su vjerovali – u Schröderovoj kući u Kölnu. Papen se, doduše, iznenadio kad ga je kod ulaska u kuću neki fotograf snimio, ali nije tome pridavao važnosti. Hitler je došao u pratnji Hessa, Himmlera i Kepplera, ali je njih ostavio u salonu, a s Papenom i Schröderom je dva sata vijećao u radnoj sobi domaćinovoj. Iako je Hitler najprije ogorčeno prigovarao Papenu, ubrzo je razgovor krenuo tokom koji se za obojicu i za Njemačku pokazao sudbo-

nosnim. Za Führera nacionalsocijalističke stranke bio je to odlučan trenutak. Natčovječanskim naporima održao je nakon Strasserova otpadništva stranku na okupu. Putovao je uzduž i poprijeko zemljom govoreći na dan na tri ili četiri skupa, potičući stranačke funkcionare da se zbiju čvršće oko njega. Uprkos tome, u stranci je vladala potištenos, a blagajna je bila prazna. Mnogi su vjerovali da joj je kucnuo posljednji čas. Goebbelsov dnevnik zrcali opće raspoloženje tih posljednjih tjedana u godini: »Godina 1932. donijela nam je samo zlu sreću ... Prošlost je bila teška, a budućnost je mračna i sumorna: nestalo je svake nade i izgleda.«

Hitler, dakle, nije bio ni približno u onako povoljnom pregovaračkom položaju kao u ljeto i jesen. Ali ni s Papenom nije bilo bolje; on više nije bio na položaju. U svojoj zloj sreći sjedinili su interese.

U pogledu rezultata njihova razgovora postoje razmimoilaženja. Na nürnberškom procesu i u svojim memoarima Papen je ostao pri tvrdnji da je prema Schleicheru ostao lojalan, a Hitleru da je samo savjetovao da pristupi generalovoj vladi. Međutim, kad se sjetimo Papenovih brojnih prijevara, njegove posve razumljive želje da sebe prikaže u najpovoljnijem svjetlu u Nürnbergu i u svojoj knjizi, pa i kasnijih događaja, ipak se čini da je potpuno suprotni Schröderov prikaz u Nürnbergu vjerojatniji. Prema bankarevoj tvrdnji, Papen je predložio da se Schleicherova vlada zamijeni vladom u kojoj će on i Hitler jednakopravno dijeliti položaj kancelara. Ali:

> Hitler... je odgovorio da bi on, kad bi bio kancelar, morao postati jedini šef vlade. Međutim, Papenove pristaše mogu dobiti ministarske položaje ako su voljni surađivati u politici koja će izmijeniti mnoge stvari. Među izmjenama koje je tog puta nagovijestio bilo je uklanjanje socijaldemokrata, komunista i Židova s vodećih položaja, i uspostavljanje reda u javnom životu. Papen i Hitler u principu su se složili ... Zaključili su da će pojedinosti još morati riješiti, a to mogu obaviti u Berlinu ili na kojem drugom pogodnom mjestu.[161]

I to u najvećoj tajnosti, razumije se! Ali, na Papenovu i Hitlerovu zgranutost, kölnski je razgovor bio sutradan predmet usplamtjelih novinskih naslova u berlinskim listovima koji su u svojim uvodnicima optuživali Papena za nelojalnost prema Schleicheru. Lukavi general, oštrouman kao i uvijek, prikrpio je bio sudionicima u kölnskom razgovoru uhode; jedan od njih bio je, kako je Papen saznao, fotograf ispred Schröderove kuće.

Osim sporazuma s Papenom, Hitler je iz Kölna donio još dvije vrlo vrijedne stvari: prvo, saznao je od Papena da Hindenburg nije ovlastio Schleichera da raspusti Reichstag. To je značilo da nacionalsocijalisti s pomoću komunista u svako doba mogu generala oboriti. Drugo, u Kölnu je još postignut i sporazum da zapadnonjemački privredni krugovi preuzmu dugovanje NSDAP. Dva dana nakon kölnskog razgovora Goebbels spominje u svom dnevniku, doduše, »povoljan politički razvoj«, ali se još žali na »loš financijski položaj«. Deset dana kasnije, 6. siječnja, piše, međutim, da se

financijski položaj stranke »preko noći iz temelja izmijenio«.

U međuvremenu se Schleicher trudio – s optimizmom koji je u najmanju ruku bio kratkovidan – da sastavi stabilnu vladu. Petnaesti prosinca obratio se u govoru preko radija naciji moleći je neka zaboravi da je on general i uvjeravajući je da nije pristaša »ni kapitalizma ni socijalizma«, i da njega »pojmovi kao privatna privreda ili planska privreda više ne zastrašuju«. On vidi svoj glavni zadatak u tome da pribavi posla nezaposlenima a zemlju ponovo privredno osovi na noge. Odsad više neće biti povišenja poreza i smanjenja nadnica. Zapravo, poništio je posljednje smanjenje nadnica i naknada za nezaposlene koje je bio uveo Papen. Nadalje, dokinuo je subvencioniranje velikih zemljoposjeda i, umjesto toga, nagovijestio plan da država preuzme 800.000 jutara zemlje bankrotiranih zemljoposjednika u Istočnoj Pruskoj i podijeli ih na 125.000 bezemljaša. I cijene osnovnih roba, kao ugljena i mesa, održavat će se strogim nadzorom u pristupačnim granicama.

Time je zatražio podršku onih istih masa protiv kojih se bio dotad borio i koje je prezirao. Schleicher je zatim pristupio pregovorima sa sindikalnim vođama nastojeći pobuditi dojam da u organiziranom radništvu i Reichswehru vidi dva buduća stupa nacije. Ali sindikati se nisu dali prevariti od čovjeka prema kojem su osjećali duboko nepovjerenje; uskratili su suradnju.

S druge strane, industrijalci i krupni zemljoposjednici ustali su protiv, kako su tvrdili, boljševičkog programa novog kancelara. Industrijalci su se zgranuti što Schleicher odjednom vrbuje sindikate, a zemljoposjednici su bili bijesni zbog ograničenja subvencija i prestrašeni nagovještajem o podjeli bankrotiranih posjeda. Dvanaesti siječnja udruženje većih zemljoposjednika *Landbund* oštro je napalo vladu, a njegove vođe, medu kojima su se nalazila dva nacionalsocijalista, obratile su se prosvjedujući predsjedniku Reicha. Hindenburg, koji je sad i sâm bio veleposjednik, pozvao je kancelara na odgovornost. Schleicher je nato zaprijetio da će objaviti tajni izvještaj Reichstaga o sablazni oko pomoći u koju su, kako je svatko znao, bile upletene mnoge od najstarijih obitelji junkera, koje su se obogatile time što nisu vratile »zajmove« koje im je vlada dala za unapređenje poljodjelstva. Neizravno bi takvim objelodanjivanjem bio pogođen i sam predsjednik, jer je istočnoprusko dobro koje je dobio na poklon zbog uštede poreza na nasljedstvo protuzakonito prepisano na njegova sina.

Usprkos povici industrijalaca i zemljoposjednika i hladnom držanju sindikata, Schleicher je ostao neobjašnjivo samouvjeren. Četvrti siječnja, na dan Hitlerova i Papenova sastanka u Kölnu, isposlovao je Strasseru, koji se bio vratio iz Italije, audijenciju kod Hindenburga. Kad je nekoliko dana kasnije predsjednik primio Strassera, izjavio je Strasser da je spreman stupiti u Schleicherov kabinet.

Taj korak izazvao je zgranutost u glavnom štabu nacista, koji se tog trenutka nala-

zio u maloj pokrajinskoj državici Lippe, gdje se Hitler sa svojim najvažnijim ljudima ogorčeno borio da pobijedi na izborima za Landtag ne bi li poboljšao svoj položaj u pregovorima s Papenom. Goebbels opisuje kako je oko ponoći 13. siječnja Göring stigao s lošim vijestima i kako su stranačke vođe o njima raspravljale ostatak noći. Priznavali su da će biti težak udarac za stranku ako Strasser stupi u vladu.

Tako je mislio i Schleicher. Kad mu je 15. siječnja došao u posjet tadašnji austrijski ministar pravosuđa Kurt von Schuschnigg, Schleicher mu je rekao: »Hitler ne predstavlja više nikakav problem, njegov pokret prestao je biti politički opasan, cijeli je problem riješen, on je sad stvar prošlosti.«[162]

Ali Strasser nije ušao u kabinet, a niti vođa nacionalističke stranke Hugenberg, koji je još dan ranije, 14. siječnja, uvjeravao Hindenburga da hoće. Obojica su se uskoro obratila Hitleru. Strasser je hladno odbijen. Hugenberg je imao više uspjeha. Petnaesti siječnja, onog istog dana kad se Schleicher hvastao Schuschniggu da je Hitleru došao kraj, nacisti su postigli uspjeh na izborima za Landtag u Lippe. Nije to samo po sebi bila velika stvar jer se radilo samo o 90.000 glasača, od kojih je 38.000, to jest oko 39 posto, dalo svoj glas nacistima. Ali pod Goebbelsovim rukovodstvom »pobjeda« je razbubnjana i začudo se dojmila mnogih konzervativaca, medu njima i Hindenburgove okoline, a nadasve državnog sekretara Meissnera i Oskara von Hindenburga.

Navečer 22. siječnja iskrala su se ta dvojica iz predsjedničke palače, uzela taksi da ih, kao što kaže Meissner, ne opaze i odvezla u predgrađe, u kuću jednog dotad nepoznatog nacista Joachima von Ribbentropa, Papenova prijatelja (bili su zajedno na turskoj fronti u prvom svjetskom ratu). Tu su se sastali s Papenom, Hitlerom, Göringom i Frickom. Prema Meissneru, sve do te sudbonosne večeri Oskar von Hindenburg se protivio bilo kakvom pogađanju s nacistima. Hitler je to možda znao; u svakom slučaju, zahtijevao je da s njim razgovara »u četiri oka«. Na Meissnerovo čuđenje, mladi Hindenburg je pristao. Povukao se na jedan sat s Hitlerom u drugu prostoriju. Što je Hitler tom prilikom rekao predsjednikovu sinu, koji nije bio poznat ni po pameti ni po jakom karakteru, nikad se nije doznalo. U nacističkim krugovima se općenito vjerovalo da je Hitler istodobno nudio i prijetio, nabacujući nagovještaje da će i javnosti otkriti Oskarovu ulogu u skandalu oko subvencija i izbjegavanja poreza za Hindenburgov posjed Neudeck. O ponudama se može samo nagađati na temelju činjenice što je Hindenburgovu posjedu nekoliko mjeseci kasnije dodano 5.000 jutara neoporezovane zemlje, i što je Oskar u kolovozu 1934. od pukovnika bio unaprijeđen u general-majora.

Svakako nema sumnje da je Hitler učinio jak dojam na predsjednikova sina; »U taksiju na povratku,« izjavio je Meissner u Nürnbergu, »bio je Oskar von Hindenburg izvanredno šutljiv, i jedino je primijetio da nema pomoći – naciste će morati uzeti u vladu. Moj je dojam bio da ga je Hitler uspio općiniti.«

Sad je Hitleru preostalo samo da opčini i oca. To je svakako bilo mnogo teže jer, kakve god bile manjkavosti uma starog feldmaršala, starost nije smekšala njegov granitni karakter. Bilo je teže, ali ne i nemoguće. Papen, marljiv kao dabar, svakog je dana obrađivao starca. A lako se moglo razabrati da je Schleicher, unatoč svemu svom lukavstvu, srljao u propast. Nije uspio privući nacionalsocijaliste ni zavaditi ih, a nacionalisti, Centar i socijaldemokrati nisu stali uz njega.

Stoga je Schleicher 23. siječnja otišao Hindenburgu, priznao da nije uspio okupiti većinu u Reichstagu i zatražio da se Reichstag raspusti, a njemu dadu ovlasti da upravlja dekretom po 48. članu Ustava. Prema Meissneru, general je također zatražio »privremeno isključivanje« Reichstaga i otvoreno priznao da će morati pretvoriti svoju vladavinu u »vojnu diktaturu«. Usprkos svim vijugavim putovima, Schleicher je sad stajao upravo ondje gdje se Papen bio našao početkom prosinca, samo su sad promijenili uloge. Tad je Papen tražio izvanredne ovlasti, a Schleicher se protivio i predložio da on sam sastavi vladu s podrškom nacista. Sad je general zahtijevao diktatorsku vlast, a lukavi lisac Papen uvjeravao feldmaršala da će on privući Hitlera u vladu koja će se oslanjati na većinu u Reichstagu. Takvi su usponi i padovi varalica i spletkara!

Hindenburg je podsjetio Schleichera na razloge zbog kojih je 2. prosinca bio otpustio Papena, i rekao da oni još vrijede. Pozvao ga je da se iznova potrudi oko većine u Reichstagu. Schleicher je bio gotov i znao je to. I svi ostali upućeni znali su to. Jedan od takvih, Goebbels, zapisao je sutradan: »(Schleicherov) pad će uslijediti svakog trenutka. Sad pada onaj koji je tolike srušio.«

Njegov kraj je konačno i službeno došao 28. siječnja, kad je predsjedniku, na njegov zahtjev, uručio ostavku svog kabineta. Hindenburg reče razočaranom generalu: »Ja sam već jednom nogom u grobu, i nisam siguran neću li požaliti taj potez kasnije na nebu.« – »Nakon ovog kršenja povjerenja, ekscelencijo, nisam siguran da ćete dospjeti u nebo.« odgovorio je Schleicher i brzo nestao iz njemačke historije.[163]

U podne istoga dana dobio je Papen od Hindenburga zadatak da ispita mogućnosti obrazovanja vlade pod Hitlerovim vodstvom »u okviru Ustava«. Ali, već tjedan dana taj podmukli, ambiciozni čovjek očijukao je s idejom da ipak prevari Hitlera i ponovo, uz podršku Hugenberga, postane kancelar predsjedničke vlade. Dana 27. siječnja Goebbels je zapisao: »Još postoji vjerojatnost da Papen bude ponovo imenovan kancelarom.« Dan ranije Schleicher je bio poslao glavnog komandanta vojske generala von Hammersteina k Hindenburgu da ga upozori da ne imenuje ponovo Papena. U labirintu spletaka kojima je Berlin vrvio, Schleicher je još u posljednjem trenutku preporučio Hitlera kao svog nasljednika. Hindenburg je uvjeravao komandanta vojske da ne namjerava imenovati »tog austrijskog kaplara«.

Idući dan, nedjelja 29. siječnja, bio je presudan. Zavjerenici su zdvojno izigrali

svoje posljednje karte i glavnim gradom kružile su zlokobne i suprotne glasine koje nipošto nisu bile neosnovane. Još jednom je Schleicher poslao odanog Hammersteina da zamuti kašu. Komandant vojske potražio je Hitlera da ga upozori da će ga Papen možda ostaviti na cjedilu, i da bi možda bilo mudro da se nacistički vođa udruži sa srušenim kancelarom i vojskom. Hitler nije pokazao većeg interesa. Vratio se u *Kaiserhof* i, dok je ondje sjedio sa svojim pomoćnicima za kavom i kolačima, stigao je Göring s radosnom vijesti da će Führer sutradan biti imenovan kancelarom. Navečer, dok su vođe NSDAP u Goebbelsovu stanu na *Reichskanzlerplatzu* slavili tu veliku novost, stigao je još jedan Schleicherov emisar. Werner von Alvensleben, čovjek koji je toliko volio spletke da ih je izmišljao ako nijedna nije bila u toku. Saopćio je slavljenicima novost da su Schleicher i Hammerstein »digli na noge« potsdamski garnizon i da se pripremaju odvesti predsjednika na Neudeck i uspostaviti vojnu diktaturu. Bilo je to grubo pretjerivanje. Moguće je, doduše, da su se oba generala bavila tom mišlju, ali je gotovo sigurno da još nisu ništa bili poduzeli. Nacisti su, međutim, od straha zapali u histeriju. Göring je požurio, koliko god mu je to njegov obujam dopuštao, da o tome obavijesti Hindenburga i Papena. Što je Hitler poduzeo, opisao je kasnije sam.

> Moja neposredna reakcija na taj zamišljeni (vojni) puč bila je da pošaljem po komandanta berlinskog SA, grofa von Helldorfa, da on digne na noge cijeli SA u Berlinu. Istodobno sam dao upute majoru Wecku u policiji, u kojeg sam, kako sam znao, mogao imati povjerenja, da spremi šest policijskih bataljona ako zatreba opsjednuti *Wilhelmstrasse*... Naposljetku sam uredio da se general von Blomberg (koji je bio predviđen za ministra vojske u budućem Hitlerovom kabinetu) vrati u Berlin 30. siječnja u 8 sali ujutro, da ga odmah po povratku primi Hindenburg i da položi zakletvu te tako bude u stanju da kao ministar vojske suzbije svaki pokušaj državnog udara.[164]

Iza leđa Schleichera i vrhovnog komandanta vojske – sve se u tom bjesomučnom razdoblju radilo iza nečijih leđa – Hindenburg i Papen, ne Hitler koji još nije bio na vlasti, pozvaše generala Wernera von Blomberga iz Ženeve, gdje je zastupao Njemačku na konferenciji za razoružanje, da ga postave za novog ministra vojske u Hitlerovu i Papenovu kabinetu. On je već, kako je kasnije Hitler izjavio, uživao njegovo povjerenje i bio pod utjecajem svog komandanta u Istočnoj Pruskoj, pukovnika Waltera von Reichenaua, izrazitog nacističkog simpatizera. Kad je Blomberg rano ujutro 30. siječnja stigao u Berlin, dočekala su ga na kolodvoru dva oficira sa dvije različite naredbe. Jedan, major von Kuntzen, bio je Hammersteinov ađutant i predao mu naredbu da se javi komandantu vojske. Drugi, pukovnik Oskar von Hindenburg, ađutant svoga oca, naredio je zapanjenom Blombergu da se javi predsjedniku Republike. Blomberg je pošao k predsjedniku gdje je smjesta položio zakletvu ministra vojske i tako dobio punomoći ne samo da uguši svaki pokušaj vojnog državnog udara nego i da novoj vladi, koja će za nekoliko sati nastupiti, osigura vojnu podršku.

Hitler je uvijek bio zahvalan vojsci što ga je u tom kritičnom trenutku prihvatila. Nekoliko mjeseci kasnije rekao je na skupu nacističke stranke: »Da u danima naše revolucije vojska nije bila na našoj strani, danas ne bismo ovdje stajali.« Vojska je time preuzela na sebe odgovornost koja će je kasnije teško teretiti i koju će na kraju i više nego požaliti.

Tog studenog jutra 30. siječnja 1933. tragediji Weimarske Republike, četrnaestogodišnjem uzaludnom nastojanju Nijemaca da stvore djelotvornu demokraciju, došao je kraj – ali ne prije nego što se u posljednjem trenutku, kad se već spuštala zavjesa, u šarenoj skupini zavjerenika koja se okupila da Republiku odnese do rake odigrala mala farsa. Papen ju je kasnije ovako opisao:

> Oko pola jedanaest članovi predloženog kabineta okupili su se u mojoj kući, odakle smo pješice krenuli kroz vrt do predsjedničke palače gdje smo u Meissnerovu uredu čekali. Hitler se smjesta počeo ponovo žaliti što nije imenovan i komesarom Pruske. Smatrao je da je to izvanredno okljaštrilo njegovu vlast. Rekao sam mu... da to imenovanje može pričekati Nato je Hitler odgovorio da će, ukoliko njegova vlast bude tako ograničena, morati zahtijevati nove izbore za Reichstag.
>
> To je bio potpuno novi moment... Razvila se žestoka debata i Hugenberg se izrazito usprotivio svakoj pomisli o novim izborima.
>
> Hitler ga je pokušao umiriti izjavom da izbori neće nipošto utjecati na sadašnji sastav kabineta, bez obzira na njihov ishod... U međuvremenu je već odavno bilo prošlo jedanaest sati, vrijeme kad je bila zakazana audijencija kod predsjednika. Dr Meissner je nekoliko puta već molio da se debata završi; predsjednik neće više čekati.
>
> Do tada su se naša mišljenja tako bila sukobila da sam se bojao da će se naša nova koalicija raspasti i prije nego što se rodi... Naposljetku su nas uveli predsjedniku i ja sam mu predstavio novu vladu. Nakon kratkog Hindenburgova govora o obavezi da surađujemo u punoj slozi za dobro njemačkog naroda, uslijedilo je polaganje zakletve. Hitlerov kabinet bio je obrazovan.

Na taj način, na mala vrata, s pomoću otrcane političke pogodbe s reakcionarima stare škole koje je u sebi mrzio, postao je bivši bečki skitnica, naplavina prvog svjetskog rata, fanatični revolucionar – kancelar velike nacije.

Razumije se da su nacionalsocijalisti bili u odlučnoj manjini u vladi; imali su samo tri od jedanaest ministarskih položaja koji – izuzev položaja kancelara –. nisu bili ključni. Frick je bio ministar unutrašnjih poslova, ali u njegovu nadležnost nije spadala policija, kao u većini evropskih zemalja – policijom u Njemačkoj upravljale su pokrajinske države. Treći nacistički član kabineta bio je Göring. Međutim, kako mu nisu mogli naći neki određeni resor, bio je ministar bez portfelja, ali se podrazumijevalo da će postati ministar avijacije čim Njemačka dobije zračne snage. Malo je tko uočio da je Göring ujedno imenovan ministrom unutrašnjih poslova Pruske, gdje je pod njegovim nadzorom bila i policija; trenutno je pažnja javnosti bila usredotoče-

na na kabinet Reicha. Goebbelsovo ime se, na čuđenje mnogih, nije pojavilo u njemu; privremeno je ostao na ledu.

Važna ministarstva dobili su konzervativci, koji su bili uvjereni da su upregnuli nacionalsocijaliste za svoje ciljeve. Neurath je ostao ministar vanjskih poslova, Blomberg ministar vojske, Hugenberg je preuzeo ministarstvo privrede i poljoprivrede, Seldte, vođa *Stahlhelma,* ministarstvo rada, a u preostalim ministarstvima sjedili su oni isti izvanstranački »stručnjaci« koje je Papen bio imenovao osam mjeseci ranije. Sam Papen bio je potkancelar Reicha i premijer Pruske, a Hindenburg mu je obećao da neće primati kancelara ako nije u pratnji potkancelara. Papen je čvrsto vjerovao da će, zahvaljujući takvom jedinstvenom položaju, moći kočiti radikalnog nacističkog Führera. Ali još više: ta vlada bila je Papenova zamisao i njegovo djelo i on je bio uvjeren da će, uz pomoć pouzdanog starog predsjednika koji mu je bio prijatelj, divio mu se i štitio ga, i sa znalačkom podrškom svojih konzervativnih kolega brojčano premoćnim glasnim nacistima s osam prema tri, on njome dominirati.

Ali taj lakomisleni politički spletkar nije poznavao Hitlera – nitko nije pravo poznavao Hitlera – niti je shvatio koliko su jake snage koje su ga bile iznijele na površinu. Osim toga, ni Papen ni bilo tko osim Hitlera nije posve sagledao neshvatljivu slabost, koja je već graničila s paralizom, postojećih institucija – vojske, crkava, sindikata, političkih stranaka – ili brojne nenacističke srednje klase i snažno organiziranog proletarijata, koji su svi zajedno, kako je mnogo kasnije Papen turobno primijetio, »odustali bez borbe«.

Nijedna klasa, grupa ili stranka u Njemačkoj ne može izbjeći svoj dio odgovornosti za izdaju demokratske Republike i dolazak Adolfa Hitlera. Kardinalna greška njemačkih protivnika nacionalsocijalizma bila je što se nisu ujedinili protiv njega. Na vrhuncu svoje popularnosti, u srpnju 1932, nacionalsocijalisti su bili dobili samo 37 posto glasova. Ali 63 posto njemačkog naroda, koji je u tim izborima izrazio svoju opoziciju Hitleru, bio je isuviše podijeljen i previše kratkovidan da se ujedini protiv zajedničke opasnosti, o kojoj je morao znati da će ga pregaziti ako se makar privremeno ne ujedini da je ukloni. Komunisti su se predali ludoj ideji da najprije moraju uništiti socijaldemokrate, socijalističke sindikate i ostatke građanskih demokratskih snaga. Držali su se dvojbene teorije da će, ako nacionalsocijalisti i dođu privremeno na vlast, to neizostavno izazvali slom kapitalizma, nakon čega će komunisti uspostaviti diktaturu proletarijata. Fašizam je, po gledištima komunista, marksista, predstavljao posljednju fazu kapitalizma na samrti; poslije njega komunistički potop!

Snage i nastojanja socijaldemokrata iscrpljivale su se četrnaest godina sudjelovanjem u političkoj vlasti u Republici, u svim onim kompromisima potrebnim da bi se koalicione vlade održale, sve dok stranka nije spala na to da na oportunistički način vrši pritisak kako bi iskamčila ustupke za sindikate, na kojima je u prvom redu njezi-

na snaga i počivala. Možda je bila istina, kao što su neki socijalisti rekli, da im sreća nije bila sklona jer da su komunisti, beskrupulozni i nedemokratični, podvojili radničku klasu; depresija je još jače naškodila socijaldemokratima, oslabivši sindikate i oduzevši stranci podršku milijuna nezaposlenih, koji su se u svojoj zdvojnosti priključili komunistima ili nacistima. Ali tragedija socijaldemokrata ne može se pripisati samo zloj sreći. Imali su priliku da preuzmu Njemačku u studenome 1918. i da osnuju državu na onom što su uvijek propovijedali; socijalnoj demokraciji. Međutim, nedostajalo im je za to odlučnosti. Sad, u osvitu trećeg decenija, bili su umorna, defetistička stranka, predvođena starim, dobronamjernim ali većinom prosječnim ljudima. Bili su dokraja lojalni Republici, ali na kraju previše smušeni, previše plašljivi za velike rizike koji su je jedini mogli sačuvati, što su dokazali stojeći skrštenih ruku kad je Papen poslao šaku vojnika da svrgnu ustavnu vladu u Pruskoj.

Njemačkoj je nedostajala između Ljevice i Desnice politički jaka srednja klasa koja se u drugim zemljama – Francuskoj, Engleskoj i Sjedinjenim Državama – pokazala kao temelj demokracije. U prvoj godini Republike građanske stranke – demokrati, Njemačka narodna stranka i stranka Centra – zajedno su osvojile dvanaest milijuna glasova, samo dva milijuna manje od obje socijalističke grupe zajedno. Ali kasnije su njihove snage kopnile u omjeru u kojem su njihove pristaše prilazile Hitleru i nacionalistima. Godine 1919. demokrati su imali 74 mandata u Reichstagu; godine 1932. samo još dva. Snaga Njemačke narodne stranke spala je sa 62 poslanička mjesta u 1920. na 11 u 1932. Samo je katolički Centar zadržao do kraja svoju biračku snagu na istoj razini. U prvim općim izborima 1919. Centar je imao 71 poslanika u Reichstagu; 1932. imao ih je 70. Ali, čak i više od socijaldemokrata, stranka Centra bila je sve od Bismarckova vremena većinom oportunistička, podržavajući onu vladu koja je činila ustupke njezinim posebnim interesima. I premda se dobivao dojam da je lojalna Republici i da podržava njezinu demokraciju, njezine su vođe, kao što smo vidjeli, pregovarale s nacistima i nudili Hitleru položaj kancelara i prije nego što su ih u tome Papen i njemački nacionalisti nadbili.

Ali koliko je njemačkoj Republici nedostajala politička srednja klasa, toliko joj je nedostajala i stabilnost koju je u mnogim drugim zemljama pružala istinska konzervativna stranka. Njemački su nacionalisti 1924. na svom vrhuncu, osvojili šest milijuna glasova i 103 poslanička mjesta u Reichstagu u kojem su bili druga stranka po snazi. Ali tad su, kao i u gotovo svim razdobljima Weimarske Republike, odbili da preuzmu odgovorni položaj bilo u vladi, bilo u opoziciji, uz jedinu iznimku kad su sudjelovali u dva kratkoročna kabineta dvadesetih godina. Njemačka desnica, čiji su glasovi većinom prišli nacionalistima, htjela je kraj Republike i povratak imperijalističke Njemačke, u kojoj bi sve njihove stare povlastice bile ponovo uspostavljene. Zapravo, Republika je tretirala desnicu, pojedince i klasu, krajnje darežljivo i, s obzirom na njihov cilj, izuzetno snošljivo. Ona je, kao što smo vidjeli, dopustila vojsci da

bude država u državi, industriji i bankarima da ostvaruju velike profite, junkerima da održavaju svoje neekonomične posjede s pomoću vladinih zajmova koje nikad nisu vratili i rijetko ih upotrebljavali za unapređenje dobara. Ipak, ta darežljivost nije Republici pribavila ni njihovu zahvalnost ni lojalnost. Uskogrudnošću, predrasudama i sljepoćom, koja se, gledajući unatrag, čini ovom kroničaru nezamislivom, potkapali su temelje Republike dok je, u savezu s Hitlerom, nisu srušili.

Konzervativne klase vjerovale su da su u bivšoj bečkoj skitnici našle čovjeka koji će im, ostajući njihov zarobljenik, pomoći da postignu svoje ciljeve. Razaranje Republike bio je samo prvi korak. Kao slijedeći, htjeli su autoritarnu vladu u Njemačkoj, koja će se obračunati s »demokratskom besmislicom« i sindikatima, a u vanjskoj politici izbrisati osudu iz 1918, otresti lance Versajskog ugovora, izgraditi ponovo veliku vojsku i, zahvaljujući vojnoj snazi, osigurati zemlji mjesto pod suncem. To su bili i Hitlerovi ciljevi. I premda je bio doveo sa sobom ono što je konzervativcima manjkalo, naime masovno sljedbeništvo, ipak je desnica bila uvjerena da joj neće izmaći iz ruku – zar nisu u kabinetu Reicha nadjačani s osam prema tri? U tako nadmoćnom položaju moći će – kako su vjerovali – postići svoje ciljeve bez barbarstva sirovog nacizma. Kao što je svima poznato, bili su to manje–više pristojni, bogobojazni ljudi.

Hohenzollernovsko carstvo bilo je sagrađeno na oružanim pobjedama Pruske, njemačka Republika na porazu nakon velikog rata. Ali Treći Reich nije dugovao ništa ratnoj sreći ni vanjskim utjecajima. Niknuo je u mirnodopsko vrijeme i sami su ga Nijemci oživjeli kao plod vlastite slabosti i jakosti. Nacističku tiraniju su sami sebi nametnuli. Mnogi, možda većina, nisu toga bili svjesni onog podneva 30. siječnja 1933. kad je predsjednik Hindenburg, postupivši potpuno u skladu s Ustavom, povjerio položaj Adolfu Hitleru.

Ali ubrzo im je svanulo.

Bilješke

Šesto poglavlje

* »Prezir i bijes kipe u meni,« pisao je Groener Schleicheru nekoliko mjeseci kasnije (29. studenog), »jer sam se prevario u Vama, stari moj prijatelju, učeniče, posvojeni sine.« (Vidi Gordon A. Craig. »*Reichswehr and National Socialism: The Policy of Wilhelm Groener*, *Political Science Quarterly*« lipanj 1948.)

* U svojim memoarima Papen ne spominje da je Schleicher prisustvovao tom sastanku, ali je iz drugih izvora jasno da jest. To je značajna činjenica s obzirom na događaje koji su uslijedili.

7

NACIFIKACIJA NJEMAČKE:1933–1934.

Teorija koju je Hitler bio razvio u svojim skitalačkim danima u Beču i nikad je više nije zaboravio, naime da se revolucionarni pokret na svom putu do vlasti mora povezali s nekom moćnom postojećom institucijom u državi, sad se potvrdila u praksi. Predsjednik Reicha, oslonjen na vojsku i konzervativce, imenovao ga je kancelarom. Iako je Hitlerova politička moć bila velika, nije bilo potpuna. Morao ju je dijeliti s ta tri faktora koji su ga doveli na položaj, ali su bili izvan nacističkog pokreta i u stanovitoj mjeri nepovjerljivi prema njemu.

Hitlerovi prvi potez bio je da ta tri faktora moći što brže ukloni iz vodstva, da svoju stranku učini isključivim gospodarom u državi i snagom autoritarne vlade i njezine policije provede nacističku revoluciju. Tek što je bio 24 sata na položaju, poduzeo je prvi odlučni korak, svojim lakovjernim konzervativnim »čuvarima« namjestio stupicu i pokrenuo niz događaja kojim će poslije šest mjeseci ostvariti potpunu nacifikaciju Njemačke i sebe pretvoriti u diktatora ujedinjenog, i prvi put u njemačkoj povijesti centraliziranog. Reicha.

Trideseti siječnja 1933, pet sati pošto je bio položio zakletvu, Hitler je sazvao prvu sjednicu svog kabineta. Zapisnik, koji je u Nürnberg dospio zajedno sa stotinama tona zaplijenjenih tajnih dokumenata, otkriva kako je Hitler uz pomoć lukavog Göringa počeo svoje konzervativne kolege brzo i vješto prevoditi žedne preko vode.*[165] Hindenburg nije imenovao Hitlera na čelo predsjedničke vlade već takve koja će se temeljiti na većini u Reichstagu. Međutim, nacisti i nacionalisti, jedine dvije stranke zastupljene u kabinetu, imale su zajedno samo 247 od 583 poslanička mjesta u parlamentu – nedostajala im je većina. Da bi je dobili, bila im je potrebna podrška stranke Centra s njezinih 70 poslanika. Čim je proglašen kancelarom, Hitler je poslao Göringa da razgovara s vođama Centra i tad je izvijestio kabinet da Centar traži »stanovite ustupke«. Göring je stoga predložio da se Reichstag raspusti i održe novi izbori, na što je Hitler pristao. Hugenberg, čovjek neelastična mozga, unatoč svojim poslovnim uspjesima, suprotstavio se tome da se Centar uzme u vladu, ali se

s druge strane usprotivio i novim izborima, dobro znajući da bi nacisti, ako se posluže državnim sredstvima, mogli dobiti apsolutnu većinu i time doći u položaj da se zahvale na uslugama njemu i njegovim konzervativnim prijateljima. Stoga je samo predložio da se zabrani Komunistička partija; ako se briše njezinih 100 mandata, nacisti i nacionalisti imat će većinu. Ali Hitler trenutno nije htio ići tako daleko te je naposljetku postignut sporazum da će sutradan sam kancelar pregovarati s vođama Centra i da će, ako pregovori budu neplodni, kabinet tada zatražiti nove izbore.

Hitler ih je lako napravio neplodnim. Na njegov zahtjev, vođa Centra *monsignor* Kaas podnio je kao osnovu za razgovor listu pitanja koja su se svodila na zahtjev da Hitler obeća da će upravljati po Ustavu. Ali Hitler je, prevarivši i Kaasa i članove svog kabineta, izvijestio kabinet da je Centar podnio nemoguće zahtjeve i da nema izgleda za nagodbu. Zatim je predložio da se od predsjednika zatraži da raspusti Reichstag i raspiše nove izbore. Hugenberg i Papen bili su uhvaćeni u stupicu, ali pošto ih je nacistički vođa svečano uvjerio da neće mijenjati sastav kabineta, ma kako izbori završili, pristali su da idu s njim. Novi izbori bili su najavljeni za 3. ožujka.

Prvi put – u posljednjim razmjerno slobodnim izborima u Njemačkoj – nacisti su mogli upotrijebiti sva golema državna sredstva da privuku glasače. Goebbels je likovao. »Sad će biti lako boriti se,« zapisao je u svoj dnevnik 3. veljače, »jer se možemo koristiti svim državnim sredstvima. Radio i štampa stoje nam na raspolaganju. Priredit ćemo majstorsku propagandu. I, naravno, ovog puta neće sam nedostajati novaca.«[166]

Krupni kapitalisti, zadovoljni vladom koja će organiziranom radništvu pokazati gdje mu je mjesto a pustiti poslodavca da upravlja svojim poslovima kako želi, bili su pozvani da se isprse. Na to su pristali na sastanku 20. veljače u Göringovoj rezidenciji predsjednika Reichstaga, na kojem je dr Schacht nastupio kao domaćin; Göring i Hitler izložili su svoju liniju pred nekoliko desetina njemačkih vodećih magnata, medu njima i Kruppu von Bohlenu, koji je preko noći postao oduševljeni nacist. Boschu i Schnitzleru od I. G. Farbena i Voegleru od Ujedinjenih čeličana. Zapisnik tog tajnog sastanka je sačuvan.

Hitler je počeo svoj dugi govor bacajući mamac industrijalcima; »Privatno poduzetništvo ne može se održati u doba demokracije; ono je zamislivo samo ako narod vodi zdrava ideja koja ima autoriteta i karaktera...

Sva životna dobra koja posjedujemo zahvaljujemo borbi odabranih ... Ne smijemo zaboraviti da se sve dobrobiti kulture moraju manje ili više uvesti željeznom rukom.« Obećao je magnatima da će »likvidirati« marksizam i ponovo izgraditi vojsku (što je bilo posebno zanimljivo industrijama poput Kruppa, Ujedinjenih čeličana i I. G. Farben koje su ponovnim naoružavanjem najviše mogle dobiti). »Sad stojimo pred posljednjim izborima,« zaključio je Hitler i obećao svojim slušateljima da, »bez

obzira na ishod, povlačenja neće biti«. Ako ne pobijedi ostat će na vlasti »drugim sredstvima ... drugim oružjem«. Göring je, govoreći konkretnije, naglasio da su potrebne »financijske žrtve« koje će »industrija jamačno lakše podnijeti ako uvidi da će izbori 5. ožujka svakako biti posljednji u deset idućih godina, možda čak i idućih stotinu godina«.

Sve je to razjašnjeno okupljenim industrijalcima koji su oduševljeno dočekali obećanje da je kraj paklenskim izborima, demokraciji i razoružanju. Kralj oružja Krupp, koji je, prema Thyssenovu tvrđenju, još 29. siječnja bio upozorio Hindenburga da ne imenuje Hitlera, skočio je na noge i izjavio kancelaru »zahvalnost« magnata »za tako jasnu sliku«. Nato je dr Schacht ispružio šešir. »Sakupio sam tri milijuna maraka,« izjavio je u Nürnbergu.[167]

Dana 31. siječnja 1933, dan pošto je Hitler imenovan kancelarom, Goebbels je zapisao u svoj dnevnik: »Na konferenciji s Führerom utvrdili smo liniju za borbu protiv crvenog terora. Za sada ćemo se suzdržati od izravnih protumjera. Najprije se mora rasplamsati boljševički pokušaj da dignu revoluciju. U pogodnom trenutku ćemo udariti.«

Usprkos sve jačim provokacijama nacističkih vlasti, nije bilo znaka da se rasplamsava bilo kakva revolucija, komunistička ili socijalistička, dok se odvija izborna kampanja. Početkom veljače Hitlerova je vlada zabranila komunističke javne skupove i komunističku štampu. Skupovi socijaldemokrata bili su ili zabranjeni ili su ih razbijači SA rastjerivali, a vodeći socijalistički listovi neprestano plijenjeni. Čak ni katolička stranka Centra nije izbjegla nacističkom teroru. Vođu katoličkih sindikata Stegenwalda prebili su smedokošuljaši kad je pokušao govoriti jednom skupu, a Brüning je bio primoran da zatraži zaštitu policije pošto su pripadnici SA bili ranili niz njegovih pristaša. U toku izborne kampanje zabilježeno je pedeset i jedno ubojstvo antinacista, a nacisti su tvrdili da je poginulo osamnaest njihovih.

Sad se počeo primjećivati Göringov ključni položaj ministra unutrašnjih poslova Pruske. Ignorirajući Papenovo kočenje – Göring je kao pruski premijer teoretski bio pretpostavljeni samom sebi – Göring je uklonio stotine republikanskih činovnika i nadomjestio ih nacistima, većinom oficirima SA i SS. Naredio je policiji da pod »svaku cijenu« izbjegava sukobe sa SA i SS i *Stahlhelmom,* ali. s druge strane, da ne pokazuje milosti prema »neprijateljima države«. Poticao je policiju da se »koristi oružjem« i upozorio da će oni koji to ne budu činili biti kažnjeni. To je bio izravan poziv da policija države (Pruske), koja je obuhvaćala dvije trećine Njemačke, posmiče sve Hitlerove protivnike. Da bi osigurao da će posao biti izvršen bez milosti, Göring je 22. veljače uspostavio pomoćnu policiju od 50.000 ljudi, od kojih je 40.000 regrutirano iz redova SA i SS, a ostatak iz *Siahlhelma.* Tako su policijsku

vlast u Pruskoj najvećim dijelom vršili nacistički batinaši. Samo nesmotren Nijemac mogao je od takve »policije« zatražiti zaštitu protiv nacističkih terorista.

Pa ipak, usprkos svem teroru, »boljševička revolucija« koju su Goebbels, Hitler i Göring bili najavili, nije se »rasplamsala«. Kad se ne može provocirati, zar se ne bi mogla izmisliti?

Dana 24. veljače Göringova policija pretresla je Dom Karla Liebknechta, komunističko sjedište u Berlinu. Komunističke vođe su ga nekoliko tjedana ranije bili napustili i mnogi su već prešli u ilegalnost ili neprimjetno klisnuli u Rusiju. Ali u podrumima su ostavljene hrpe propagandnih letaka, što je dostajalo da Göring službeno objavi kako zaplijenjeni »dokumenti« dokazuju da su komunisti spremali revoluciju. Javnost, pa čak i neki konzervativci u vladi, dočekali su tu vijest skeptično. Bilo je očito da treba naći nešto senzacionalnije da bi javnost skočila na noge prije nego što 3. ožujka započnu izbori.

PALEŽ REICHSTAGA

Dvadeset sedmi veljače navečer četvorica najmoćnijih ljudi Njemačke večerala su na dva različita mjesta u Berlinu. U ekskluzivnom *Herrenklubu* u *Vosstrasse*, potkancelar von Papen bio je domaćin predsjedniku von Hindenburgu. U Goebbelsovoj kući kancelar Hitler je večerao u krugu obitelji. Prema Goebbelsu, odmarali su se, slušali gramofon i pričali. »Iznenada,« zapisao je kasnije u svoj dnevnik, »telefonski poziv dra Hanfstaengla: ’Reichstag je u plamenu!’ Uvjeren da izmišlja, nisam to čak ni spomenuo Führeru.«[168]

Ali gosti u *Herrenklubu* bili su tek ugao dalje od Reichstaga.

> Iznenada smo (napisao je kasnije Papen) zamijetili kroz prozore crven sjaj i čuli povike s ulice. Jedan sluga užurbano mi je prišao i prošaptao: ‘Reichstag je u plamenu!’ što sam prenio predsjedniku. Ustao je i s prozora smo ugledali kupolu Reichstaga kao da je osvijetljena reflektorima Svaki čas plamen bi liznuo visoko, a zatim sukno dim i zaklonio vidik.[169]

Papen je svojim automobilom odvezao starog predsjednika kući i požurio se do goruće zgrade. U međuvremenu Goebbels je, prema vlastitoj izjavi, razmislio o »fantastičnoj vijesti« Putzija Hanfstaengla, nazvao nekoliko ljudi i saznao da Reichstag doista gori. Nekoliko sekundi kasnije on i Führer jurili su »brzinom od 100 kilometara niz *Charlottenburger Chaussée* na mjesto zločina«.

Da je to bio zločin, i to komunistički zločin, izjavili su smjesta čim su stigli na

lice mjesta. Göring, znojan, zadihan i posve izvan sebe od uzbuđenja, bio je već ondje, vičući, kako se Papen kasnije prisjećao, da je to »djelo komunistâ protiv nove vlade«. Novom šefu Gestapoa Rudolfu Dielsu Göring je doviknuo: »To je početak komunističke revolucije! Ne smijemo ni časa časiti. Neće biti milosti. Svaki komunistički funkcionar bit će ustrijeljen gdje god bude zatečen. Komunistički poslanici moraju još noćas visiti.«[170]

Cijela istina o paležu Reichstaga vjerojatno se neće nikad doznati. Gotovo svi koji su o tome nešto znali sad su mrtvi, većinu je Hitler umorio u mjesecima nakon požara. Čak ni u Nürnbergu se tajna nije mogla potpuno razotkriti, iako ima dovoljno nesumnjivih dokaza da su nacisti smislili i podmetnuli požar da bi ga upotrijebili za svoje političke ciljeve.[*]

Iz rezidencije predsjednika Reichstaga vodio je podzemni hodnik za cijevi centralnog grijanja do zgrade Reichstaga. Tim je tunelom Karl Ernst, bivši hotelski teklić koji je bio postao vođa berlinskog SA, u noći 27. veljače poveo mali odred jurišnika do Reichstaga, gdje su prolili benzin i samozapaljive kemikalije, pa se brzo vratili u Göringovu rezidenciju odakle su i bili došli. Istodobno je suludi nizozemski komunist sklon paležu Marinus van der Lubbe na svoju ruku ušao u golemu, zamračenu i njemu nepoznatu zgradu i podmetnuo nekoliko manjih požara. Taj slaboumni palikuća bio je nacistima kao od boga poslan. Nekoliko dana ranije pokupili su ga bili pripadnici SA u nekoj gostionici kad se hvastao da je pokušao potpaliti neke javne zgrade, a da će iduća biti Reichstag.

Podudarnost da su nacisti našli umno poremećenog »komunističkog palikuću« koji je poduzeo točno ono što su i oni namjeravali učiniti, zvuči nevjerojatno, ali je poduprta izjavama svjedoka. Zamisao o paležu gotovo je sigurno potekla od Goebbelsa i Göringa. Hans Gisevius, tada činovnik u pruskom ministarstvu unutrašnjih poslova, posvjedočio je u Nürnbergu da je »Goebbels prvi nadošao na ideju da se potpali Reichstag«, a Rudolf Diels, šef Gestapoa, dodao je u izjavi »kako je Göring točno znao da će vatru podmetnuti i naredio mu još prije požara da pripremi popis ljudi koje će pohapsiti smjesta nakon požara«. General Franz Haider, u početku drugog svjetskog rata načelnik Generalštaba kopnene vojske, izjavio je u Nürnbergu kako se jednom prilikom Göring hvalio tim činom.

> Na zajedničkom ručku o Führerovu rođendanu 1942. poveo se u Führerovoj okolini razgovor o zgradi Reichstaga i njezinoj umjetničkoj vrijednosti. Vlastitim sam ušima čuo kako se Göring upleo u razgovor povikom: »Jedini ja doista poznajem Reichstag, pa ja sam ga zapalio!« Pri tom se dlanom pljesnuo po butini.[*]

Čini se jasno da je van der Lubbe bio oruđe nacista. Potaknuli su ga bili da zapali Reichstag. Ali glavni posao trebali su obaviti, naravno, jurišnici, bez njegova znanja.

Na procesu u Leipzigu bilo je zatim utvrđeno da nizozemski maloumnik nije imao sredstava da tako golemu zgradu potpali toliko brzo. Za dvije i pol minute pošto je ušao, golemo središnje predvorje bilo je u plamenu. Za potpalu je imao samo svoju košulju. Glavni požari su, prema svjedočenju stručnjaka na suđenju, bili podmetnuti znatnim količinama kemikalija i benzina. Bilo je očito da jedan čovjek nije mogao sam unijeti u zgradu toliko benzina, a niti je mogao zapaliti tolike međusobno udaljene vatre u tako kratkom roku.

Van der Lubbe bio je uhapšen još u zgradi Reichstaga i Göring ga je htio smjesta objesiti, kako je kasnije rekao sudu. Sutradan se parlamentarni vođa komunista Ernst Torgler sam predao policiji kad je čuo da ga je Göring optužio, a nekoliko dana kasnije uhapšen je Georgi Dimitrov, bugarski komunist, poslijeratni premijer Bugarske, i još dvojica drugih bugarskih komunista, Popov i Tanev. Proces koji je održan pred vrhovnim sudom u Leipzigu pretvorio se u neku .vrstu fijaska za naciste, posebno za Göringa, koga je Dimitrov, braneći se sam, oštrim unakrsnim pitanjima izvrgnuo smijehu. Prema sudskom zapisniku, Göring je u jednom trenutku vrisnuo na Bugarina: »Vi ste podlac koji je već odavno trebao visjeti!«

PREDSJEDNIK SUDA (policajcu): Odvedite ga!

DIMITROV (dok su ga odvodili): Zar se bojite mojih pitanja, *Herr Ministerpräesident*?

GÖRING: Vi ćete se bojati kad vas dohvatim izvan ovog suda! Huljo!

Torgler i trojica Bugara bili su, doduše, oslobođeni optužbe ali su vođu njemačkih komunista smjesta zadržali »pod zaštitom policije« u pritvoru, gdje je ostao do smrti u toku rata. Van der Lubbea su proglasili krivim i smaknuli.[171]

Suđenje je, usprkos servilnom držanju suda prema nacističkim vlastima, bacilo priličnu sumnju na Göringa i naciste, ali je ona došla kasno da bi imala bilo kakve praktične posljedice. Hitler nije gubio vrijeme da u najvećoj mogućoj mjeri iskoristi požar Reichstaga.

Dan nakon požara. 28. veljače, nagovorio je Hindenburga da potpiše »Zakon o obrani naroda i države« stavljajući njime sedam članova Ustava, koji su jamčili osobne i građanske slobode, izvan snage. Prikazan kao mjera »za obranu od komunističkog nasilja protiv države«, dekret je određivao:

Ograničenje osobne slobode, prava slobodnog izražavanja mišljenja, uključivši i slobodu štampe, udruživanja i okupljanja; ukidanje nepovredivosti pismenih, poštanskih, telegrafskih i telefonskih tajni, naredbi za premetačinu i zapljenu, a ograničenja u odnosu na imovinu također su dopuštena mimo uobičajenih određenih zakonitih granica.

Osim toga, dekret je opunomoćio vladu Reicha da preuzme svu vlast u pokrajinskim državama ako zatreba, i predvidio smrtnu kaznu za niz prekršaja, medu njima i za »teško remećenje mira« od naoružanih osoba.[172]

Tako je Hitler jednim udarcem mogao ne samo ušutkati svoje protivnike na zakoniti način i hapsiti ih po volji, nego i, pretvorivši izmišljenu komunističku opasnost u »službenu«, utjerati milijunima građanskih i seljačkih birača strah u kosti tvrdnjom da će boljševici preuzeti vlast ako na izborima za tjedan dana ne glasaju za nacionalsocijalizam. Oko 4.000 komunističkih funkcionara i mnogi socijaldemokrati i liberali bili su pohapšeni, medu njima i poslanici, usprkos imunitetu. Tad su Nijemci prvi put doživjeli nacistički teror koji je potpomagala vlada. Po cijeloj Njemačkoj tutnjili su pripadnici SA u kamionima, upadali u kuće, prikupljali svoje žrtve i odvozili ih u SA kasarne gdje su ih mučili i tukli. Komunistička štampa i skupovi bili su zabranjeni, socijaldemokratski i mnogi liberalni listovi obustavljeni, a skupovi demokratskih stranaka zabranjivani ili raspršeni. Samo nacisti i njihovi nacionalistički saveznici smjeli su neometano voditi izbornu kampanju.

Sad kad su im na raspolaganju stajali svi nacionalni i pruski državni izvori, a stranačke blagajne bili napunili magnati, nacisti su organizirali izbornu propagandu kakvu Njemačka još nije bila vidjela. Prvi put donosili su valovi državnog radija glasove Hitlera, Göringa i Goebbelsa u svaki kutak Reicha. Ulice, prekrivene zastavama s kukastim križem, odjekivale su od marširanja jurišnika. Bilo je masovnih skupova, bakljada, zaglušnih zvučnika po trgovima. Oglasni stupovi bili su oblijepljeni šarenim nacističkim plakatima, a noću su na uzvisinama paljene logorske vatre. Biračima su obećavali brda i doline, ali su ih istodobno zastrašivali smeđokošuljaškim terorom na ulicama i »otkrićima« o komunističkoj »revoluciji«. Dan nakon požara Reichstaga pruska vlada objavila je drugu izjavu o otkrivenim komunističkim »dokumentima« koji su dokazivali

> ... da su državne zgrade, muzeji, palače i ključna postrojenja trebali biti spaljeni ... Žene i djeca zadržani kao taoci... Palež Reichstaga trebao je biti signal za krvavi ustanak i građanski rat... Utvrđeno je da su danas trebale započeti terorističke akcije protiv pojedinih osoba, privatnog vlasništva i miroljubivog stanovništva, te da je trebao započeti građanski rat.

Najavljeno je da će se objelodaniti »dokumenti koji dokazuju komunističku zavjeru«, ali to nikad nije učinjeno. Međutim, činjenica da je pruska vlada jamčila njihovu autentičnost dojmila se mnogih Nijemaca.

Tko se možda još kolebao, tog su uvjerile Göringove prijetnje kada je 3. ožujka, u predvečerje izbora, povikao:

Njemački građani! Moje mjere neće biti onemogućene nikakvim pravničkim smicalicama... Moja zadaća nije da čuvam pravdu, već samo da uništim i iskorijenim... Svakako, iskoristit ću moć države i policije do krajnosti, dragi moji komunisti, stoga nemojte gajiti nikakvih lažnih nada; ali borbu na život i smrt, u kojoj ćete osjetiti moju šaku na grkljanu, vodit ću uz pomoć onih dolje – smeđih košulja.[173]

Gotovo neprimjetan ostao je glas bivšeg kancelara Brüninga, koji je tog dana također govorio i izjavio da će se njegova stranka Centra usprotiviti svakoj povredi Ustava, te zatražio istragu sumnjivog požara Reichstaga. Pozvao je predsjednika Hindenburga »da zaštiti potlačene od tlačitelja«. Uzaludan apel! Sijedi predsjednik je šutio. Sad je podjareni narod dobio riječ.

Usprkos svem teroru i zastrašivanju, većina naroda se 5. ožujka 1933, na dan posljednjih demokratskih izbora za Hitlerova života, izjasnila protiv Hitlera. Nacisti su bili poveli sa 17,277.180 glasova – što je bilo povećanje od otprilike pet i pol milijuna, ali je predstavljalo samo 44 posto od ukupnog broja glasova. Čista većina još je nedostajala Hitleru. Ni svi progoni i tlačenje nisu mogli spriječiti da Centar poveća broj svojih glasova sa 4,230.600 na 4,424.900 i zajedno s Bavarskom katoličkom strankom dostigne 5,5 milijuna glasova. Čak i socijaldemokrati izgubili su samo 70.000 glasova; sa 7,181.620 glasova ostali su druga stranka po jačini. Komunisti su, doduše, izgubili milijun, ali su još dobili 4,848.058 glasova. Njemački nacionalisti pod vodstvom Papena i Hugenberga bili su gorko razočarani: uspjeli su povisiti broj glasova samo za 200.000 i dobili 3,136.760 – samo osam posto od ukupnog broja glasova.

Ipak je vlada sa 288 nacističkih i 52 nacionalistička mandata imala sad u Reichstagu većinu od 18 poslanika. To je dostajalo za obavljanje svakodnevnih poslova vlade, ali je bilo daleko od dvotrećinske većine potrebne Hitleru da provede nov, smion plan, naime uvođenje diktature s pristankom parlamenta.

GLEICHSCHALTUNG: »UJEDNAČENJE« REICHA

Njegov plan bio je naoko jednostavan i imao je prednost da se prisvajanje apsolutne vlasti moglo zaodjenuti plaštom zakonitosti.

Od Reichstaga će biti zatraženo da izglasa ovlaštenje koje će Hitlerovu kabinetu četiri godine dati neograničenu zakonodavnu vlast. Ili jednostavnije rečeno: od njemačkog parlamenta zatražit će se da svoje ustavne funkcije preda Hitleru i pode na dugi odmor. Ali za tu promjenu ustava bila je potrebna dvotrećinska većina.

Glavna tema sastanka kabineta 15. ožujka 1933, čiji je zapisnik iznesen u

Nürnbergu, bila je kako postići takvu većinu.[174] Djelomično je problem rješavala »odsutnost« osamdeset i jednog komunističkog poslanika Reichstaga. Göring je bio uvjeren da se problem može lako riješili još i tako »da se nekolicini socijaldemokrata spriječi dolazak«. Hitler je bio optimistički raspoložen. Naposljetku, mogao je na osnovi Zakona o »zaštiti naroda i države«, čije je potpisivanje postigao kod Hindenburga na dan požara Reichstaga, pohapsiti toliko opozicionih poslanika koliko je potrebno da sebi osigura dvotrećinsku većinu. Stanovit problem predstavljao je još katolički Centar koji je tražio jamstva, ali je kancelar bio uvjeren da će ga ta stranka podržati. Hugenberg, koji nije htio da se sva vlast usredotočiti u Hitlerovim rukama, zahtijevao je da se predsjednika Reicha ovlasti da sudjeluje u pripremama zakona koje će kabinet donositi u okviru svojih punomoći. Državni sekretar Meissner, koji se već bio opredijelio za naciste, odgovorio je »da suradnja predsjednika Reicha neće biti potrebna«. Vrlo brzo je uočio da Hitler neće dopustiti, kao prije njega republikanski kancelari, da ga tvrdoglavi stari predsjednik koči.

Ali u toj fazi Hitler je htio učiniti grandioznu gestu prema starom feldmaršalu, vojsci i nacionalističkim konzervativcima i time istodobno povezali svoj revolucionarni režim s Hindenburgovim časnim imenom i sa svom prošlom militarističkom veličinom Prusije. Da bi to postigao, smislio je s Goebbelsom, koji je 13. ožujka postao ministar propagande, majstorski potez: Hitler će otvoriti novi Reichstag, koji se spremao ukinuti, u potsdamskoj garnizonskoj crkvi, velikom svetištu svega pruskog, koje je u mnogih Nijemaca budilo sjećanje na sjaj i veličinu carstva jer su tu ležale kosti Friedricha Velikog, tu su prisustvovali bogoslužju hohenzollernovski kraljevi, tu je Hindenburg 1866, kad se kao mladi gardijski oficir vratio iz austrijsko–pruskog rata, prisustvovao prvom tedeumu.

I datum, 21. travnja, odabran za otvaranje prvog Reichstaga u Trećem Reichu, bio je značajan jer je pao na obljetnicu dana kad je Bismarck 1871. otvorio prvi Reichstag Drugog Reicha. Kad su se stari feldmaršali, generali i admirali iz carskih vremena okupili u svojim svečanim uniformama, u čemu su predvodili bivši prestolonasljednik i stari feldmaršal von Mackensen u impozantnoj husarskoj uniformi i kalpaku, duh Friedricha Velikog i Željeznog kancelara lebdio je nad skupom.

Hindenburg je bio vidljivo ganut i u jednom trenutku ceremonije, Goebbels, koji je organizirao svečanost i upravljao radio–prijenosom, primijetio je i zapisao u svoj dnevnik kako su starom feldmaršalu navrle suze na oči. Praćen od Hitlera, koji se osjećao nelagodno u formalnom salonskom kaputu, predsjednik u sivoj ratnoj uniformi s lentom najvišeg odlikovanja Crnog orla, sa zašiljenim paradnim šljemom u jednoj i s maršalskom palicom u drugoj ruci, polagano je kročio središnjim prolazom kroz lađu, zastao trenutak da pozdravi prazno sjedište cara Wilhelma II u carskoj loži, i tad ispred oltara pročitao kratak govor u kojem je blagoslovio Hitlerovu novu vladu.

Neka drevni duh ovog starog slavnog svetišta prožme današnju generaciju, neka nas oslobodi sebičnosti i stranačkih borbi i ujedini nas u nacionalnoj svijesti na dobrobit ponosne, slobodne i ujedinjene Njemačke!

Hitlerov odgovor bio je vješto sračunat na to da pobudi simpatije i povjerenje blistavog skupa predstavnika starog režima.

Ni Kaiser, ni vlada, ni narod nisu željeli rat. Samo su propadanje nacije, opći slom primorali oslabljenu rasu da, protiv svog najsvetijeg uvjerenja, primi na sebe krivnju za taj rat.

A tad se obratio Hindenburgu koji je ukočeno sjedio na svom stolcu nekoliko koraka od njega:

Naš je narod pokrenuvši se jedinstveno, za nekoliko tjedana ponovo uspostavio nacionalnu čast i, zahvaljujući vašem razumijevanju, *Herr Generalfeldmarschal*, vjenčao simbole stare slave i novu mladu snagu. Mi vam odajemo priznanje. Zaštitnička providnost postavila je vas da bdite nad novom snagom našeg naroda.[175]

Nato je Hitler, sa svim znacima duboke poniznosti, prišao predsjedniku, kome je još prije isteka tjedna bio naumio preoteti političku vlast, duboko se poklonio i , uhvatio ga za ruku. Pri bljeskanju fleševa i zujanju filmskih kamera, koje je Goebbels s mikrofonima bio postavio na strateške točke, ovjekovječen je za narod i svijet svečani stisak ruku njemačkog feldmaršala i austrijskog kaplara, stisak koji je sjedinjavao novu Njemačku sa starom.

»Kako je (napisao je kasnije francuski ambasador koji je prisustvovao ceremoniji) blještav Hitlerov govor mogao da ne dirne srca muževa koji su sebe držali čuvarima istinske pruske tradicije – Hindenburga i njegovih prijatelja, junkera i monarhističkih baruna, Hugenberga i njegovih nacionalista, oficira Reichswehra? Zar nisu morali nakon tog sjajnog Hitlerovog zaloga u Potsdamu odustati od strahovanja koja su im ulijevali ispadi i zloupotrebe njegove stranke? Zar će još moći oklijevati da mu poklone puno povjerenje, da potpišu sve njegove zahtjeve i dadu mu punomoći koje traži?«[176]

Odgovor je uslijedio dva dana kasnije, 23. ožujka, u Krollovoj opernoj kući u Berlinu gdje se okupio Reichstag. Na debati je bio takozvani Zakon o punomoći – *Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich,* kako se službeno nazivao. Njegovih pet kratkih članova lišavalo je Reichstag vlasti da donosi zakone, nadzire budžet, odobrava ugovore sa stranim državama, pokreće ustavne amandmane, predajući ta prava na četiri godine kabinetu Reicha. Štoviše, njima se predviđalo da nacrte zako-

na koje će kabinet usvajati donosi sam kancelar i da oni »mogu odstupati od Ustava«. Doduše, ne mogu mijenjati »položaj Reichstaga« što je jamačno bila najokrutnija od svih šala a i prava predsjednika Reicha ostaju »netaknuta«.[177]

Na te dvije posljednje odredbe Hitler je nekoliko puta upozorio u svom neočekivano suzdržljivom govoru poslanicima okupljenim u kićenoj Krollovoj operi. To se kazalište davno prije bilo specijaliziralo za operete; sad su prolazi između sjedala bili popunjeni redovima smeđokošuljaša, čija su gruba lica jasno pokazivala da neće trpjeti nikakvih nerazboritosti narodnih poslanika.

> Vlada namjerava (obećao je Hitler) primijeniti taj zakon samo utoliko ukoliko bude potrebno za provedbu mjera od životne važnosti. Time se neće ugroziti opstanak Reichstaga ni Reichsrata. Položaj i prava predsjednika Reicha ostaju nepromijenjeni... Samostalnost pokrajinskih država neće biti ukinuta. Prava crkava neće biti okrnjena a njihov odnos s državom ostat će neizmijenjen. Broj slučajeva kad je potrebno pribjeći takvom zakonu, sam po sebi je ograničen.

Govor vatrenog nacističkog vođe zvučao je umjereno i gotovo skromno. Treći Reich je bio još previše nov a da čak i članovi opozicije budu svjesni vrijednosti Hitlerovih obećanja. Ipak je jedan od njih ustao: Otto Wells, vođa socijaldemokrata, kojih je desetak poslanika »zadržala« policija. Dok su se izvana čuli povici pripadnika SA, »Hoćemo zakon inače ubojstvo i smrt!« suprotstavio se budućem diktatoru. Mirno i vrlo dostojanstveno Wells je izjavio da vlada može lišiti socijaliste vlasti, ali ne i časti.

> Mi njemački socijaldemokrati stojimo u ovom povijesnom trenutku uz principe čovječnosti i pravde, slobode i socijalizma. Nikakav zakon ne može vam dati vlast da razarate ideje koje su vječne i nerazorive.

Razbješnjen, Hitler je skočio na noge i tad je skupština vidjela kakav je pravi karakter tog čovjeka.

> Zakasnili ste, ali ste ipak došli! (povikao je)... Niste više potrebni!... Njemačka zvijezda se diže, a vaša zapada. Vama je odzvonilo... Nisu mi potrebni vaši glasovi. Njemačka će biti slobodna, ali ne vašom zaslugom. (Gromoglasni pljesak.)

Socijaldemokrati, koji su snosili tešku krivnju za propast Republike, htjeli su ostati vjerni bar svojim principima i – bar ovaj put – pasti uzdignutih glava. Ali ne i stranka Centra, koja se bila nekoć u *Kulturkampfu* uspješno oprla Željeznom kancelaru. Vođa stranke, *monsignor* Kaas, pismeno je zatražio Hitlerovo obećanje da će poštovati predsjednikovo pravo veta. Ono mu je već prije izbora bilo obećano, ali ga nije nikad primio. Ipak je vođa Centra ustao i objavio da će njegova stranka glasati

za zakon. Brüning je šutio. Prišlo se glasanju: 441 za i 84 (svi socijaldemokrati) protiv. Nacistički poslanici skočili su kličući i udarajući nogama od radosti, a zatim se priključiše pripadnicima SA u pjesmi Horsta Wessela koja je uskoro zatim postala državnom himnom, uz »*Deutschland, Deutschland über Alles*«.

> Uzdignuta stijega! Redova čvrsto zbitih
> SA mirnim, snažnim korakom stupa ...

Time je parlamentarna demokracija u Njemačkoj konačno bila pokopana. Osim hapšenja komunista i nekih socijaldemokratskih poslanika, sve se odigralo na posve zakonit način, iako popraćeno terorom. Parlament je predao svoju ustavnu vlast Hitleru i time počinio samoubojstvo, premda je njegov balzamirani leš sačuvan sve do kraja Trećeg Reicha, a mumija je ponekad služila kao podloga za bolji odjek Hitlerovih gromoglasnih govora. Poslanike je od tada određivala nacistička stranka jer pravih izbora više nije bilo. Opća zakonska osnova za Hitlerovu diktaturu bio je Zakon o punomoći. Od 23. ožujka 1933. bio je neograničeni diktator Reicha. Doduše, mnogo je toga još trebalo učiniti da bi se cijela nacija i sve njezine institucije potpuno svele pod nacističku čizmu, iako je i to, kako ćemo vidjeli, obavljeno bezglavom brzinom, sirovo, lukavo i brutalno.

»Ulica je zavladala sredstvima velike moderne države,« po riječima Alana Bullocka, »šljam je došao na vlast.« Ali – a time se Hitler nikad nije prestao hvastati – »legalno«, nadmoćnom većinom glasova u Parlamentu. Nijemci nisu mogli kriviti nikog drugog do sebe same.

Sad su jedna za drugom kapitulirale najmoćnije institucije Njemačke. Šutke, bez protivljenja, nestajale su s pozornice.

Pokrajinske države, koje su kroz cijelu njemačku povijest tvrdokorno čuvale svoje posebne ovlasti, imale su pasti prve. Navečer 9. ožujka, dva tjedna prije proturanja Zakona o punomoći, general von Epp, je, po nalogu Hitlera i Fricka, a s pomoću SA, svrgnuo bavarsku vladu i nadomjestio je nacističkim režimom. Za tjedan dana imenovani su komesari Reicha da preuzmu vlast i u drugim pokrajinskim državama, osim u Pruskoj gdje je Göring bio već čvrsto zasjeo. Dana 31. ožujka Hitler i Frick, koristeći se prvi put Zakonom o ovlaštenju, objavili su raspuštanje *Landtaga* svih pokrajinskih država; naredili su da se novi *Landtagi* sastave bez prethodnih izbora a na temelju »broja glasova u– posljednjim izborima za Reichstag unutar svake države«. Komunistička poslanička mjesta nisu se popunjavala. Ali to je rješenje potrajalo samo tjedan dana. Kancelar, radeći grozničavom brzinom, objavio je 7. travnja zakon imenujući u svakoj državi namjesnika *(Reichsstatthalter),* koji je opunomoćen da

obara i postavlja lokalne vlade, raspušta *landtage* te postavlja i otpušta državne činovnike i suce. Svaki pojedini od novih namjesnika bio je nacist, i od njega se tražilo da »provodi opću političku liniju koju je utvrdio kancelar Reicha«.

Tako je Hitler, četrnaest dana pošto mu je Reichstag bio dao sve ovlasti, završio ono što se Bismarck, Wilhelm II i Weimarska Republika nikad nisu usuditi: razorio je staru federalnu strukturu njemačkog Reicha i podvrgnuo sve pokrajine centralnoj vlasti koju je držao u svojim rukama. Prvi put u njemačkoj povijesti doista je ujedinio Reich, a formalno je dopunio svoje djelo 30. siječnja 1934. na prvu godišnjicu svog imenovanja za kancelara, zakonom o »Obnovi Reicha«. »Narodne skupštine« država su ukinute i suverena vlast država prenesena na Reich; sve pokrajinske vlade stavljene su pod nadležnost vlade Reicha a državni guverneri pod upravu ministra unutrašnjih poslova Reicha.[178] Kao što je taj ministar, Frick, objasnio, »vlade pokrajinskih država od sada su samo administrativna tijela Reicha«.

U predgovoru zakonu od 30. siječnja 1934. tvrdilo se da je donesen »jednoglasno u Reichstagu«. To je bilo točno jer su do tada sve političke stranke Njemačke, osim nacističke, bile raspuštene.

Ne može se tvrditi da su propale boreći se. Devetnaesti svibnja 1933. socijaldemokrati – oni koji nisu bili u zatvoru ili izbjeglištvu – listom su u Reichstagu glasali za Hitlerovu vanjsku politiku. Devet dana ranije Göringova policija je zaposjela zgrade i uredništva te stranke a njezinu imovinu zaplijenila. Ipak su se socijalisti još trudili da umire Hitlera. Odrekli su se svojih drugova u inozemstvu koji su napadali Hitlera. Devetnaesti lipnja izabrali su novi odbor stranke, ali tri dana kasnije Frick je dokrajčio njihove pokušaje za kompromis raspustivši Socijaldemokratsku stranku kao »neprijateljsku za narod i državu«. Njezin posljednji vođa Paul Lobe, i nekoliko poslanika te stranke u Reichstagu, bili su pohapšeni. S komunistima su se nacisti, razumije se, već bili obračunali.

Preostale su samo još građanske stranke, ali ne zadugo. Bavarska narodna katolička stranka, čiju je vladu zbacio nacistički udar 9. ožujka, sama je 4. srpnja objavila raspuštanje, a njezin saveznik, stranka Centra, koja se onako tvrdoglavo bila suprotstavila Bismarcku i bila stup Republike, učinila je isto sutradan tako da je Njemačka prvi put u moderno doba ostala bez ijedne katoličke političke stranke – što nije spriječilo Vatikan da četrnaest dana kasnije sklopi konkordat s Hitlerovom vladom. Stara Stresemannova stranka, Narodna stranka, počinila je harakiri 4. srpnja; demokrati (*Staatspartei*) već su to bili učinili tjedan dana ranije.

A što je bilo s Hitlerovim ortakom u vladi, Njemačkom nacionalnom strankom, bez čije podrške bivši austrijski kaplar nikad ne bi uspio zakonito doći na vlast? Usprkos njezinoj bliskosti Hindenburgu, vojsci, junkerima i krupnom kapitalu, te dugu koji joj je dugovao Hitler, pošla je jednako popustljivo putem ostalih. Dana 21.

lipnja policija i jurišnici SA zaposjeli su njezine urede širom zemlje, a 29. lipnja Hugenberg, nakostriješeni vođa stranke, koji je samo šest mjeseci ranije bio pomogao Hitleru da postane kancelar, istupio je iz vlade a njegovi pomoćnici raspustili su dobrovoljno stranku.

Ostala je sama nacistička stranka a 14. srpnja objavljen je slijedeći zakon:

> Njemačka ima samo jednu političku stranku – Nacionalsocijalističku njemačku radničku stranku. Tko god pokuša održavati organizacionu strukturu neke druge političke stranke ili osnuje novu političku stranku bit će osuđen na tamnicu do tri godine ili zatvor od šest mjeseci do tri godine, ako djelo po drugim propisima ne podliježe većoj kazni.[179]

Jednostranačka totalitarna država ostvarena je za nepuna četiri mjeseca otkako se Reichstag odrekao svojih demokratskih ovlaštenja, a da se tome gotovo nitko nije suprotstavio.

Slobodnih sindikata, koji su, kako smo vidjeli, jednom bili skršili puč fašista Kappa jednostavnim objavljivanjem generalnog štrajka, Hitler se riješio na jednako radikalan način kao i političkih stranaka – doduše, uz pomoć vješto izvedenog trika.

Već pola stoljeća Prvi maj je bio tradicionalan praznik njemačkog – i evropskog – radnika. Nacistička vlada je, da uljulja radnike i njihove vođe prije nego što je udarila, proglasila prvi maj 1933. nacionalnim praznikom rada i spremila se da ga proslavi kao još nikad dotad. Radničke vođe, iznenađene prijaznom gestom prema radništvu, staviše se vladi na raspolaganje da se dan dostojno proslavi. Iz svih dijelova Njemačke u Berlin su dopremljeni avionima radničke vođe, tisuće parola je objavljivalo solidarnost nacističkog režima s radnicima, a vani, na uzletištu Tempelhof, Goebbels je organizirao najveći masovni miting koji je Njemačka ikad vidjela. Prije početka Hitler je osobno primio radničke delegate i izjavio: »Vidjet ćete kako je tvrdnja da je naša revolucija usmjerena protiv radnika neistinita i nepravedna. Naprotiv!« Kasnije, na uzletištu, u svom govoru pred više od 100.000 radnika. Hitler je objavio moto: »Cijenite rad i poštujte radnika!« i obećao da će se Prvi maj slaviti »još stoljećima« kao dan njemačkog rada.

Kasno te noći Goebbels je, opisavši najžarkijim bojama oduševljenje radnika tom prvom proslavom Prvog maja koju je on tako sjajno organizirao, dodao jednu neobičnu rečenicu: »Sutra ćemo zaposjesti zgrade sindikata. Ne očekuje se nikakav otpor.«*[180]

Tako se i zbilo. Drugi svibnja zaposjednuti su sindikalni domovi u cijeloj zemlji, imovina zaplijenjena, sindikati raspušteni, a njihove vođe pohapšene, pretučene i bačene u koncentracione logore. Theodor Leipart i Peter Grassmann, predsjednici Saveza sindikata, otvoreno su nacističkom režimu ponudili suradnju. Ipak su bili

uhapšeni. »Leiparti i Grassmanni,« rekao je dr Robert Ley, alkoholičar i vođa nacističke stranke u Kölnu koga je Hitler odredio da preuzme sindikate i osnuje Njemačku frontu rada, »mogu licemjerno izjavljivati svoju odanost Führeru koliko god žele – ali bolje je da budu iza brave.« Tamo su i dospjeli.

Ipak, isprva su se Hitler i Ley trudili da uvjere radnike kako će njihova prava bili zaštićena. U svojoj prvoj proklamaciji Ley je rekao: »Radnici! Vaše su institucije nama nacionalsocijalistima svete. I sam sam sin siromašnog seljaka i znam što je siromaštvo... poznajem eksploataciju anonimnog kapitala. Radnici! Zaklinjem vam se da ćete zadržati ne samo sve što već postoji, već ćemo zaštitu i prava radnika još dalje izgraditi.«

Tri tjedna kasnije i to se nacističko obećanje pokazalo šupljim jer je Hitler objavio Zakon o zabrani kolektivnih pregovora i odredio »povjerenike rada«, koji će »regulirati ugovore o radu« i održavati »mir u radnim odnosima«.[181] Kako su odluke povjerenika i zakonski obavezivale, tim su zakonom, zapravo, onemogućeni štrajkovi. Ley je obećao »vratiti prirodnom vođi tvornice, to jest poslodavcu, apsolutno pravo upravljanja ... Samo poslodavac može odlučivati. Godine i godine su se mnogi poslodavci morali obraćati ‘gazdi u kući’ (tj. *Betriebsratu).* Sad su ponovo oni ‘gazde u kući’.«

Do tada su privredni krugovi bili zadovoljni. Njihovi velikodušni prilozi nacističkoj stranci počeli su se isplaćivati. Pa ipak, za procvat privrede potrebna je i stanovita stabilnost u javnom životu. Proljeće i ljeto donijeli su slom zakona i reda u Njemačkoj jer su pobjedom opijene bande SA kružile ulicama, hapseći, premlaćujući i ponekad ubijajući koga su god htjele, a policija je to promatrala skrštenih ruku. Bezvlađe na ulicama nije bilo posljedica sloma autoriteta države, kao u francuskoj revoluciji; njen autoritet u Njemačkoj nikad nije bio veći ni toliko centraliziran. Suci su bili zastrašivani; kad bi osudili pripadnika SA, morali su se bojati za svoj život, čak i kad je bio kriv za ubojstvo s predumišljajem. Sad je Hitler bio zakon, kao što je Göring rekao, i već u svibnju i lipnju 1933. Hitler je patetično izjavio; »Zakon nacionalsocijalističke revolucije još se nije učvrstio ... Njemačka revolucija ostvarit će se pobjedonosno tek kad cijeli njemački narod bude preobražen.« Na nacističkom jeziku »preobražen« značilo je »zastrašen« do te mjere da svi pokorno prihvate nacističku diktaturu i njezino barbarstvo. Židove Hitler nije smatrao Nijemcima, kako je tisuću puta javno izjavio, i iako ih nije smjesta istrijebio (u prvim mjesecima nacističke vlasti relativno malo – nekoliko tisuća – bilo je opljačkano, pretučeno ili umoreno), objavio je zakone kojim su isključeni iz javnih službi, sveučilišta i iz niza akademskih zvanja. A 1. travnja 1933. proglasio je nacionalni bojkot židovskih dućana.

Privredni krugovi, koje je razbijanje neugodnih sindikata bilo oduševilo, ustanovili su sada da se nacionalsocijalisti lijevog krila, doista uvjereni u socijalizam svoje stranke, trude da preuzmu udruženja poslodavaca u svoje ruke, uklone velike trgo-

vačke kuće i nacionaliziraju industrije. Tisuće nacističkih funkcionara oborile su se na poduzeća koja nisu potpomagala Hitlera, ponekad prijeteći zapljenom ili zahtijevajući dobro plaćena mjesta u upravi. Dr Gottfried Feder, privredni smušenjak i fantast, inzistirao je da se program stranke provede u djelo – nacionalizacija krupne industrije, podjela profita, ukidanje prihoda koji se ne temelje na radu i »kamatnog ropstva«.

I kao da time nisu dovoljno zaplašili privredu, Walter Darré, koji je upravo bio imenovan ministrom poljoprivrede, bacio je banke u strašnu nervozu obećavši seljacima da će se njihova dugovanja drastično smanjiti a kamate za preostala ograničiti na dva posto.

Zašto ne? Sredinom ljeta 1933. Hitler je bio neograničeni gospodar Njemačke. Sad je mogao ostvarili program stranke. Papen je, usprkos svoj svojoj prepredenosti, ostao na suhu. Njegov račun, prema kojem će on i Hugenberg i ostali zastupnici starog poretka s njihovom većinom od 8:3 u kabinetu upravljati Hitlerom i čak ga upregnuti za svoje konzervativne ciljeve, rasplinuo mu se pred očima. Njega samog zbacio je s položaja pruskog premijera Göring. Ostao je, doduše, potkancelar u kabinetu Reicha, ali, kako je kasnije skrušeno priznao, »taj je položaj bio anomalija«. Hugenberg, apostol poslovnog i financijskog svijeta, nije više bio član kabineta a njegova stranka bila je raspuštena. Goebbels, treći čovjek nacističke stranke, primljen je u kabinet 13. ožujka kao ministar narodne prosvjete i propagande. Darré, koga su, kao i Goebbelsa, smatrali »radikalom«, bio je ministar poljoprivrede.

Dra Hansa Luthera, konzervativnog predsjednika Reichsbanke i kao takvog na ključnom položaju njemačkog privrednog sistema, Hitler je smijenio i poslao u Washington za poslanika. Na njegovo mjesto stupio je 17. ožujka 1933. poduzetni dr Schacht, bivši direktor Reichsbanke i odani Hitlerov sljedbenik, koji je spoznao »istinu i nužnost« nacizma. Ni jedan pojedinac u cijeloj Njemačkoj nije Hitleru više od dr Schachta pomogao u izgradnji privredne snage Trećeg Reicha i financiranju naoružanja za drugi svjetski rat. Schacht je kasnije postao i ministar privrede i glavni opunomoćenik za naoružanje (*Rüstungswirtschaft*). Istina, pred sam početak rata odvratio se od svog idola, postepeno odstupio sa svih svojih položaja, ili je bio otjeran, i čak se priključio zavjerenicima protiv Hitlera. Ali već je bilo kasno da se stane na put nacističkom Führeru, kome je tako dugo bio odan i kome je bio stavio na raspolaganje svoj ugled i očigledne sposobnosti.

»NEMA DRUGE REVOLUCIJE!«

Hitler je osvojio Njemačku neobično lako, ali u ljetu 1933. ostao je još niz neriješenih problema. Među njima bilo je najmanje pet krupnih: spriječiti još jednu revoluciju i ukloniti napetost između SA i Reichswehra; izvesti zemlju iz privredne bijede i naći posla za šest milijuna nezaposlenih; postići na konferenciji za razoružanje u Ženevi jednakost naoružanja za Njemačku i ubrzati potajno naoružavanje Reicha koje je počelo u posljednjim godinama Republike; odlučiti tko će naslijediti bolesnog Hindenburga kad umre.

Izraz »druga revolucija« skovao je Röhm, šef SA, zahtijevajući da se ona provede. Njemu se priključio Goebbels koji je u svoj dnevnik 18. travnja 1933. upisao: »Svi govore da mora doći druga revolucija. To znači da prva nije završena. Sad ćemo se obračunati s reakcijom. Revolucija ne smije nikad prestati.«[182]

Nacisti su uništili ljevicu, ali je ostala desnica: krupni magnati, novčari, aristokracija, zemljoposjednici i pruski generali, koji su čvrsto držali uzde u vojsci. Röhm, Goebbels i ostali »radikali« u pokretu htjeli su i njih likvidirati. Röhm, čijih je jurišnika sad bilo oko dva milijuna – dvadeset puta više nego vojnika u redovnoj vojsci zaprijetio je u lipnju:

> Jedna pobjeda na putu njemačke revolucije je dobivena ... SA i SS, čija je odgovornost golema jer su pokrenuli revoluciju, neće dopustiti da je neborci na pola puta iznevjere!... Ako malograđanske dušice misle da »nacionalna« revolucija predugo traje, iznimno ćemo se s njima složiti. Doista je krajnji čas da prestane nacionalna revolucija i da počne nacionalsocijalistička! ... Mi ćemo svoju borbu voditi dalje... a ako zatreba: i protiv njih!... Mi smo nepodmitljivi jamci da će se njemačka revolucija provesti u djelo.[183]

A u kolovozu je dodao u jednom govoru: »Danas ima još ljudi na službenim položajima koji nemaju pojma što je to revolucija. Mi ćemo ih bezobzirno ukloniti ako se usude svoje reakcionarne ideje pretvoriti u praksu.«

Ali Hitler je mislio drugačije. Za njega su nacionalsocijalističke parole bile puka propaganda, sredstvo da se na putu do vlasti privuku mase. Sad kad je vlast dobio, nisu ga više zanimale. Trebalo mu je vremena da učvrsti svoj položaj i položaj zemlje. Bar na neko vrijeme trebalo je desnicu – privredu, vojsku, predsjednika Reicha – umiriti. Nije namjeravao povesti Njemačku u bankrot i time ugroziti i opstanak vlastite stranke. Do druge revolucije nije smjelo doći.

To je 1. srpnja u jednom govoru dao na znanje vođama SA i SS. Njemačkoj je sad potreban red, rekao je. Svaki pokušaj ometanja postojećeg poretka nemilosrdno će suzbiti, pa i takozvanu »drugu revoluciju« koja bi samo prouzročila kaos. To upozorenje ponovio je 6. srpnja u govoru *Reichsstatthalterima* okupljenim u Kancelariji Reicha:

> Revolucija nije trajno stanje, i ne smijemo dopustiti da se u takvo slanje razvije. Potrebno je oslobođeni tok revolucije svesti u sigurno korito evolucije... Ne smijemo stoga otpustiti dobrog privrednika ako je on sposoban, ali još nije postao nacionalsocijalist. A posebno ne tada ako nacionalsocijalist koji će ga zamijeniti nema pojma o privredi. U privredi jedino mjerilo mora biti sposobnost... Povijest nas neće ocijeniti po tome jesmo li otpustili i zatvorili što više privrednika, već po tome jesmo li umjeli pribaviti rada ... Ideje našeg programa ne obavezuje nas da postupamo kao budale i sve srušimo, već da mudro i oprezno ostvarimo svoje tokove misli. Naša politička vlast će u dužem razdoblju biti to sigurnija što je bolje uspijemo ekonomski poduprijeti. Stoga *Reichsstatthalteri* moraju paziti da nijedna stranačka organizacija ne prisvoji funkcije vlade u otpuštanju ljudi i dodjeli položaja, za što je nadležna jedino vlada Reicha, odnosno, što se tiče privrede, jedino ministar privrede Reicha.[184]

Nikad nije neka izjava dana s više autoriteta. Hitler je potvrdio da je nacistička revolucija politička, a ne privredna. Da potkrijepi te svoje riječi, otpustio je niz nacističkih »radikala« koji su pokušali preuzeti kontrolu u udruženjima poslodavaca. Vratio je Kruppu von Bohlenu i Fritzu Thyssenu njihov vodeći položaj u tim udruženjima, raspustio *Kampfbund für den gewerblichen Mittelstand* (Borbeni savez malih trgovaca) koji je ozlovoljio velike trgovačke kuće, a namjesto Hugenberga imenovao ministrom privrede dra Karla Schmitta. Schmitt, jedan od najortodoksnijih poslovnih ljudi, generalni direktor *Allianze*, najvećeg njemačkog osiguravajućeg društva, nije gubio vrijeme da dokrajči planove onih nacionalsocijalista koji su bili toliko naivni da program stranke shvate ozbiljno.

U širokim nacističkim redovima, posebno medu pripadnicima SA, koji su tvorili srž nacističkog pokreta, razočaranje je bilo golemo. Pripadali su velikoj vojsci osiromašenih i nezadovoljnih i postali, na temelju svojih iskustava, protivnici kapitalista. Vjerovali su da će im revolucija, za koju su se tukli po ulicama, donijeti plijen i unosna namještenja. Sad su se njihove nade rasplinule. Stara klika će zadržati namještenja i položaje. Ali takav razvoj nije bio jedini uzrok nemiru u SA.

Stara svađa između Hitlera i Röhma o ulozi SA ponovo se rasplamsala. Hitler je od samog početka nacističkog pokreta zastupao stanovište da je SA politička, a ne militaristička snaga, batina kojom će stranka prokrčiti sebi put do političke moći. Za Röhma SA nije bio samo stup nacističkog pokreta, već i srž buduće revolucionarne vojske kakva je nakon francuske revolucije stajala na raspolaganju Napoleonu. Smatrao je da je došlo vrijeme da reakcionarne pruske generale – »stare jarce«, kako ih je prezirno nazivao – ukloni s puta i uspostavi narodnu revolucionarnu vojsku koju će sam predvoditi.

To se uopće nije slagalo s Hitlerovom zamisli. Uvidio je, jasnije od Röhma ili bilo kog drugog u stranci, da bez podrške ili bar snošljivosti generala ne bi bio došao na vlast i da za sada njegov ostanak na kormilu državnog broda djelomično ovisi o njihovoj daljnjoj podršci, jer su fizički još bili u mogućnosti da ga uklone kad bi im se prohtjelo. Hitler je također unaprijed znao da će se morati osloniti na lojalnost Reic-

hswehra prema njemu osobno kad osamdesetšestogodišnji Hindenburg umre. Štoviše, nacistički je vođa bio uvjeren da samo oficirski kor sa svojom militarističkom tradicijom i sposobnošću može za kratko vrijeme izgraditi jaku, discipliniranu vojsku. SA je bio samo rulja dovoljno dobra za ulične tučnjave, ali malo vrijedna kao moderna vojska. Uostalom, sad je SA ispunio svoj zadatak i trebalo ga je oprezno ukloniti s pozornice. Hitlerovo i Röhmovo gledište bilo je nepomirljivo i od ljeta 1933. do 30. lipnja iduće godine između ta dva veterana nacističkog pokreta i bliskih prijatelja (jedino Ernstu Röhmu Hitler se obraćao sa *ti*) vodit će se bitka doslovno na život i smrt.

Duboko razočaranje u redovima SA iznio je Röhm 5. studenog 1933. u berlinskoj Palači sportova u govoru pred 15.000 vođa SA: »Često se čuju glasovi... da je SA izgubio razlog postojanja,« rekao je i upozorio da tome nije tako. Ali Hitler je bio nepokolebljiv. »Odnos SA prema vojsci,« upozorio je 19. kolovoza u Bad Godesbergu, »mora biti jednak odnosu političkog vodstva prema vojsci.« A 23. rujna, na dan *Stahlhelma,* izrazio se još jasnije:

> Na današnji dan sjetit ćemo se osobito i naše vojske jer svi dobro znamo: da vojska nije u danima naše revolucije stajala na našoj strani, nas danas ne bi ovdje bilo. Možemo vojsci zajamčiti da to nikad nećemo zaboraviti, da u njoj vidimo nosioca tradicije naše stare pobjedničke vojske i da ćemo cijelim srcem i svom snagom podupirati takav duh.

Već neko vrijeme prije toga Hitler je vojsci bio dao tajna jamstva koja su mnoge više oficire privukla na njegovu stranu. Drugi veljače 1933. tri dana pošto je postao kancelar, održao je najvišim generalima i admiralima u kući generala von Hammersteina, vrhovnog komandanta kopnene vojske, dvosatni govor. Sadržaj tog prvog Hitlerovog sastanka s oficirskim korom otkrio je u Nürnbergu rukopis koji je admiral Erich Raeder, pošto je bio pao u sovjetsko zarobljeništvo, sastavio u Moskvi.[185]

Hitler je, piše Raeder, militarističku elitu oslobodio strahovanja da bi vojska mogla biti pozvana da sudjeluje u građanskom ratu, i uvjerio je da će se kopnena vojska i mornarica ubuduće moći nesmetano posvetiti glavnoj zadaći, naime brzom naoružanju nove Njemačke. Admiral Raeder je priznao da su ga ti izgledi vrlo obradovali, a general von Blomberg je kasnije u svojim neobjavljenim memoarima napisao da je Führer otvorio »polje rada s velikim izgledima u budućnosti«.

Militaristi su bili još oduševljeniji kad je Hitler već 4. travnja osnovao Savjet za obranu Reicha da bi potaknuo novi program tajnog naoružanja. Tri mjeseca kasnije. 20. Lipnja, Hitler je objavio novi vojni zakon, ukinuvši jurisdikciju civilnih sudova nad vojskom i biranje vojničkih povjerenika, ostatak vojničkih savjeta iz 1918, tako da je oficirski kor ponovo dobio svoje prijašnje privilegije. Mnogi generali i admirali

počeli su sad nacističku revoluciju gledati u drugačijem, mnogo povoljnijem svjetlu. Da Röhma ušutka, Hitler ga je 1. prosinca imenovao – zajedno s Rudolfom Hessom, Führerovim zamjenikom u stranci – članom kabineta, a na Novu godinu 1934. uputio je šefu SA toplo i prijateljsko pismo. Ponovivši opet »da vojska mora jamčiti zaštitu nacije prema vani, a zadaća SA jest da osigura pobjedu nacionalsocijalističke revolucije i opstanak nacionalsocijalističke države«, ustvrdio je da SA svoj uspjeh zahvaljuje »prvenstveno« Röhmu. Pismo je završavalo:

> Na završetku godišnjice nacionalsocijalističke revolucije osjećam se stoga obavezan da Tebi, moj dragi Ernstu Röhme, zahvalim na neprolaznim uslugama koje si pružio nacionalsocijalističkom pokretu i njemačkom narodu, i da Te uvjerim da sam zahvalan sudbini što takve muževe kao što si Ti mogu nazvati svojim prijateljima i drugovima u borbi.
>
> S iskrenim prijateljstvom i zahvalnim štovanjem
>
> Tvoj Adolf Hitler[186]

Pismo je bilo objavljeno u najvećem nacističkom dnevniku. *Völkischer Beobachteru 2.* siječnja 1934. i mnogo je pridonijelo da se na neko vrijeme neraspoloženje SA ublaži. U božičnom raspoloženju ionako je protivništvo između SA i Reichswehra privremeno palo u zasjenak. Poziv radikalnih nacionalsocijalista na »drugu revoluciju« trenutno je utihnuo.

POČECI NACISTIČKE VANJSKE POLITIKE

»To nije bila pobjeda jer nije bilo protivnika.« primijetio je Oswald Spengler, autor djela »Propast Zapada« (*Untergang des Abendlandes*), komentirajući kako je lako Hitler 1933. osvojio i nacificirao Njemačku. »Sa zlom slutnjom gledam kako se to osvajanje vlasti svakog dana slavi s mnogo buke. Bilo bi bolje da slavlje sačuvamo za dan stvarnih i konačnijih uspjeha, to jest u vanjskoj politici. Drugi ne postoje.«[187]

Taj povjesničar i filozof – kratko vrijeme idol nacionalsocijalista dok se obostrano nisu razočarali – bio je prekomjerno nestrpljiv. Prije nego se uputi u osvajanje svijeta, Hitler je morao osvojiti Njemačku. Ali, čim su njegovi njemački protivnici bili likvidirani – ili su sami sebe likvidirali – nije gubio vrijeme da se posveti onom što ga je oduvijek najviše zanimalo: vanjskoj politici.

Položaj Njemačke u svijetu u proljeće 1933. nije mogao biti gori. Treći Reich bio je diplomatski izoliran a vojno nemoćan. Nacistički ispadi, osobito progon Židova,

ogorčili su cijeli svijet. Njemački susjedi, posebno Francuska i Poljska, bili su neprijateljski raspoloženi i sumnjičavi, pa je već u ožujku 1933, nakon poljske vojne parade u Danzigu, maršal Pilsudski predložio Francuzima da zajednički povedu preventivni rat protiv Njemačke. Čak ni Mussolini, usprkos tome što je naoko pozdravljao nastanak još jedne fašističke sile, nije zapravo bio nimalo oduševljen dolaskom Hitlera na vlast. Führer jedne zemlje potencijalno toliko jače od Italije mogao bi ubrzo zasjeniti Ducea. Osim toga, izrazito pangermanistički Reich sigurno će postaviti teritorijalne zahtjeve Austriji i Balkanu gdje je talijanski diktator već označio svoje interesne sfere. Neprijateljstvo Sovjetskog Saveza, koji je s Njemačkom u doba Republike od 1921. nadalje prijateljevao, prema nacističkoj Njemačkoj bilo je očito. Treći Reich je ostao doista bez prijatelja u neprijateljskom svijetu. A bio je i razoružan, ili razmjerno razoružan, u usporedbi sa svojim teško naoružanim susjedima

Hitlerovu vanjskopolitičku strategiju i taktiku u početku su stoga diktirale krute činjenice slabosti i izoliranog položaja Njemačke. Ali, ironijom sudbine takav je položaj također prirodno pribavljao ciljeve koji su se podudarali s najdubljim željama Hitlera i velike većine njemačkog naroda: da se oslobodi ovakva Versaillesa a da ne izazove sankcije, da se naoruža a da ne riskira rat. Tek kad se ostvare ta dva kratkoročna cilja, bit će slobodan i imati vojnu moć da se upusti u dugoročniju diplomaciju čije je ciljeve i metode tako otvoreno i potanko izložio u *Mein Kampfu.*

Najprije je, razumije se, morao neprijateljima Njemačke u Evropi baciti pijesak u oči, propovijedajući razoružanje i mir, a istodobno tragati za slabim točkama u njihovu naoružanju. Sedamnaesti svibnja 1933. održao je Hitler u Reichstagu svoj »mirovni govor«, jedan od najvećih u svojoj karijeri, majstorsko djelo lažne propagande, kojim je duboko dirnuo i oko sebe ujedinio njemački narod, a istodobno na vanjski svijet učinio povoljan dojam. Dan ranije je predsjednik Roosevelt u jednoj poruci šefovima četrdeset i četiriju država bio ocrtao planove i nade Sjedinjenih Država za razoružanje i mir te pozvao da se odbaci sve ofenzivno oružje – bombe, tenkovi i teška artiljerija. Hitler se požurio da Rooseveltov poziv prihvati i iskoristi ga u svoje svrhe:

> Prijedlog američkog predsjednika Roosevelta, za koji sam noćas saznao, obvezuje njemačku vladu na toplu zahvalnost. Ona je spremna odobriti tu metodu za prevladavanje međunarodne krize ... Predsjednikov prijedlog predstavlja veliko umirenje za sve koji žele surađivati u očuvanju mira ... Njemačka je bez sustezanja spremna da se odrekne sveg ofenzivnog oružja ako... i naoružane nacije unište svoje ofenzivno oružje... Njemačka bi bila bez daljnjega spremna i da rastavi vojna postrojenja i uništi ono malo oružja što joj je ostalo kad bi susjedne zemlje učinile to isto ... Njemačka je pripravna pristupiti svakom ozbiljnom paktu o nenapadanju, jer ne misli na napad nego samo na svoju sigurnost.

Govor je sadržavao još mnogo takvih umjerenih izjava ljubavi prema miru koje su u potištenom svijetu izazvale ugodno iznenađenje. Njemačka ne želi rat. Rat je

»puka ludost«. On bi doveo do »sloma današnjeg društvenog i političkog poretka«. Nacistička Njemačka ne želi »germanizirati« druge narode. »Duhovni mentalitet prošlog stoljeća, koji je rodio uvjerenje da se od Poljaka i Francuza mogu napraviti Nijemci, nama je stran ... Francuzi. Poljaci i ostali jesu naši susjedi i znamo da nikakav povijesno zamisliv događaj ne može tu činjenicu izmijeniti.«

Pa ipak je govor sadržavao jednu prijetnju. Hitler je tražio za Njemačku »istinsku ravnopravnost« sa svim ostalim narodima, posebno »u smislu razoružanja«. Ako se takva ravnopravnost ne može postići, Njemačka će se radije povući s konferencije za razoružanje i iz Društva naroda.

U općoj radosti koju je u cijelom zapadnom svijetu izazvala Hitlerova neočekivana razboritost, ta je prijetnja zaboravljena. Londonski *Times* je pisao da se Hitlerov zahtjev za ravnopravnošću »ne može pobiti«. *Daily Herald,* službeni organ engleske laburističke stranke, tražio je da se Hitler drži za riječ. Konzervativni londonski tjednik *Spectator* zaključio je da je Hitler prihvatio Rooseveltovu pruženu ruku i da je ta gesta izmučenom svijetu pružila nove nade. U Washingtonu je, prema službenoj njemačkoj novinskoj agenciji, sekretar američkog predsjednika rekao: »Predsjednik je bio oduševljen što Hitler prihvaća njegove prijedloge«.

Nacistički diktator nije brutalno prijetio, kako su mnogi očekivali, nego je govorio blago i razborito. Svijet je bio očaran. U Reichstagu su se čak socijaldemokrati, ukoliko nisu bili u zatvoru ili u izbjeglištvu, priključili jednoglasnoj potvrdi Hitlerove vanjske politike.

Ali, Hitler nije prijetio uprazno. Kad se početkom listopada pokazalo da Saveznici nastoje na tome da tek nakon osam godina smanje svoje naoružanje na opseg naoružanja Njemačke, objavio je 14. listopada bez okolišanja da se Njemačka smjesta povlači sa Ženevske konferencije o razoružanju i iz Društva naroda jer joj je u Ženevi uskraćena ravnopravnost. Istodobno je poduzeo tri druge mjere. Raspustio je Reichstag, objavio da će svoju odluku o napuštanju Ženeve dati na plebiscit, i naredio generalu von Blombergu, ministru obrane, da vojsci da tajnu uputu da se suprotstavi oružjem svakom neprijateljskom napadu ako Društvo naroda pribjegne sankcijama.[188]

Taj nagli korak razotkrio je lažnost Hitlerova »mirovnog govora« u svibnju. On nije značio drugo do da se Njemačka namjerava naoružati, bez obzira na sporazume o razoružanju i Versailles. Bio je to sračunat rizik i također prvi od mnogih – a Blombergova tajna direktiva kopnenoj vojsci i mornarici, koja je izbila na vidjelo u Nürnbergu, ne otkriva samo da je Hitler računao s mogućnošću sankcija, nego i to da bi se Njemačka našla u beznadnom položaju da su one bile primijenjene.* Prema toj naredbi, njemačke snage trebale su na zapadu prema Francuskoj, a na istoku prema Poljskoj i Čehoslovačkoj, »držati što dulje« stanovite obrambene linije. Blombergo-

va naredba odaje da bar njemački generali nisu imali iluzija o mogućnosti obrane Reicha.

To je, dakle, bila prva od mnogih kriza u razdoblju koje se protegnulo na tri godine sve do poslije okupacije demilitarizirane lijeve obale Rajne 1936. – za koje su Saveznici mogli primijeniti sankcije; ne zbog Hitlerova istupa iz Društva naroda i napuštanja Konferencije za razoružanje, već zbog povreda odredaba o razoružanju u Versajskom ugovoru, s kojima je Njemačka, uostalom, počela davno prije dolaska Hitlera. Da su Saveznici mogli u listopadu 1933. lako savladati Njemačku, jednako je tako pouzdano kao što je sigurno da bi takva akcija dokrajčila Treći Reich u samoj godini njegova rođenja. Ali, dio genijalnosti bivšeg austrijskog beskućnika sastojao se u tome da je umio slabosti svojih vanjskih protivnika uzeti u račun s jednako neugodnom lukavošću i točnošću kao i svojih unutrašnjih protivnika. U toj krizi, i u većim krizama, koje su do 1939. slijedile brzo jedna za drugom, Saveznici nisu poduzeli ništa. Bili su previše razjedinjeni, pretromi, preslijepi da shvate što se zbiva s one strane Rajne. Na to je Hitler računao i njegovi proračuni bili su jednako točni kao što su nekad, pa i sad, bili točni u odnosu na njegov vlastiti narod. On je jednako dobro znao kakav će biti ishod plebiscita objavljenog istodobno s izborima za Reichstag – u kojima je postojala samo jedna lista, nacistička – 12. studenog 1933, dan nakon obljetnice primirja u 1918, koje su Nijemci još pamtili kao crni dan.

»Pobrinite se da taj dan,« rekao je na izbornom skupu u Breslauu, 4. studenog, »bude kasnije u povijesti našeg naroda zabilježen kao dan spasa – da se govori: jednog 11. studenog njemački je narod izgubio svoju čast, ali je petnaest godina kasnije osvanuo 12. studenog, dan kad je njemački narod svoju čast sam povratio.« Uoči glasanja, 11. Studenog, Hindenburg je dao svoju podršku u poruci naciji putem radija: »Pokažite sutra svoje čvrsto nacionalno jedinstvo i svoju solidarnost s vladom. Podržite sa mnom i kancelarom Reicha principe jednakih prava i časnog mira, i pokažite svijetu da smo ponovo našli njemačko jedinstvo koje ćemo s Božjom pomoću i održati.«

Reakcija njemačkog naroda, koji je petnaest godina duhovno i materijalno trpio od posljedica izgubljenog rata, bila je gotovo jednodušna. Oko 96 posto glasača sudjelovalo je u glasanju, a 95 posto njih odobrilo je istupanje iz Društva naroda. Na izborima za Reichstag, koji su se održavali istog dana, 92 posto dalo je svoj glas za jednu listu (na kojoj su osim nacista bili još Hugenberg i pet–šest ljudi koji nisu pripadali ni jednoj stranci). Doduše, na bezbrojnim mjestima prijetilo se glasačima koji neće pristupiti glasanju ili će predati nevažeći listić, pa su se mnogi ljudi pobojali glasati protiv režima. Ipak je to za Hitlera bio fantastičan uspjeh. Sad je mogao svijetu pokazati da njemački narod stoji uz njega.

Tri dana nakon plebiscita i izbora Hitler je poslao po novog poljskog ambasadora Josefa Lipskog. Poslije razgovora objavljeno je zajedničko saopćenje koje nije začudilo samo njemačku javnost nego i vanjski svijet. Poljska i njemačka vlada složile su se »da rješavaju pitanja koja se tiču obje zemlje izravnim pregovorima te da odbace svaku primjenu sile u svojim odnosima za učvršćenje evropskog mira«.

Poljska je u očima Nijemaca bila još omraženiji, prezreniji neprijatelj od Francuske. Najveću nepravdu Versajskog ugovora vidjeli su u razdvajanju Istočne Pruske od Reicha, u poljskom koridoru, otkidanju Danziga i izručenju pokrajine Posen (Poznanj) i jednog dijela Šleske Poljacima. U doba Republike nijedan njemački državnik nije bio spreman da smatra poljsku teritorijalnu akviziciju trajnim rješenjem. Stresemann je odbio da i razmatra neki »istočni Locarno« s Poljskom, kao dopunu sporazuma u Locarnu koji se ticao Zapada. A general von Seeckt, otac Reichswehra, koji se u prvim godinama Republike često miješao u vanjsku politiku, već je 1922. upozorio nacionalnu vladu: »Postojanje Poljske je neodrživo, nespojivo s osnovnim životnim uvjetima Njemačke. Ona mora nestati i nestat će... Taj cilj mora postati jedna od osnovnih zadaća njemačke politike... Nestankom Poljske propast će i jedan od najjačih stupova Versajskog mira, hegemonija Francuske.«[189]

Hitler je spoznao da bi Poljsku, prije nego što se može »zbrisati«, trebalo izdvojiti iz savezništva s Francuskom. Kurs kojim je sada udario nudio je, osim krajnjeg cilja, i više neposrednih prednosti. Odbacujući upotrebu sile protiv Poljske, mogao je ojačati propagandu o svojoj miroljubivosti i ublažiti nepovjerenje u zapadnoj i istočnoj Evropi koje je izazvalo istupanje iz Društva naroda. Potaknuvši Poljake da s njim izravno pregovaraju, mogao je zaobići Društvo naroda i tako oslabiti i njegov autoritet. A mogao je zadati udarac ne samo zamisli o »kolektivnoj sigurnosti«, koju je zastupalo Društvo naroda, već minirati i francuski sistem savezništva u istočnoj Evropi, sistem u kojem je Poljska bila bastion. Možda to njemački narod, zbog svoje tradicionalne mržnje prema Poljacima, nije shvatio, ali je za Hitlera jedna od prednosti diktature pred demokracijom bilo to što je privremeno mogao slijediti nepopularnu politiku koja je obećavala značajne rezultate, a da u zemlji ne bude urnebesa.

Dana 26. siječnja 1934. četiri dana prije Hitlerova govora u Reichstagu na prvu godišnjicu preuzimanja vlasti, objavljeno je potpisivanje dcsetogodišnjeg pakta o nenapadanju između Njemačke i Poljske. Od tog dana se Poljska, koja je upravo pod diktaturom maršala Pilsudskog i sama uklanjala posljednje tragove parlamentarne demokracije, sve više i više udaljavala od Francuske, svoje zaštitnice od 1919, i sve se više oslanjala na nacističku Njemačku. Bio je to put koji je davno prije isteka pakta »o prijateljstvu i nenapadanju« doveo do uništenja Poljske.

Kad je Hitler 30. siječnja 1934. govorio u Reichstagu, mogao se osvrnuti na jednogodišnja dostignuća bez premca u njemačkoj povijesti. U toku dvanaest mjeseci srušio je Weimarsku Republiku, zamijenio demokraciju svojom osobnom diktatu-

rom, likvidirao sve političke stranke osim vlastite, uklonio vlade i parlamente pokrajinskih država, razbio sindikate, raspustio demokratske saveze svih vrsta, protjerao Židove iz javnog života i mnogih zvanja, ukinuo slobodu govora i štampe, ugušio neovisnost sudova i ukalupio politički, privredni, kulturni i društveni život jednog starog i kultiviranog naroda. Sve to je, kao i njegove odlučne postupke u vanjskoj politici kojim je Njemačku isključio iz Društva naroda i objavio zahtjev za ravnopravnost Njemačke medu velikim silama, podržala premoćna većina njemačkog naroda, kako su 12. studenog pokazali plebiscit i izbori.

Ali, u drugoj godini njegove diktature na nacističkom nebu počeli su se skupljati oblaci.

POKOLJ 30. LIPNJA 1934.

Naoblačenje su izazvala tri međusobno povezana neriješena problema: neprekidni pozivi radikalnih vođa stranke i SA na »drugu revoluciju«, suparništvo SA i vojske te pitanje tko će naslijediti Hindenburga čiji su dani bili već odbrojani.

Röhm, šef štaba smeđih košulja kojih se broj u međuvremenu bio popeo na 2,5 milijuna, nije se dao umiriti ni uvrštenjem u kabinet, a ni Führerovim prijateljskim novogodišnjim pismom. U veljači je podnio kabinetu poduži memorandum predlažući da SA bude temelj nove narodne vojske, a Reichswehr, SA i SS te svi savezi bivših ratnika da budu podređeni ministarstvu obrane, koje će – zaključak se sam nametao – preuzeti on. Ništa nije moglo jače razjariti oficirski kor od takve zamisli. Visoki oficiri su ne samo jednoglasno odbili takav prijedlog, nego su apelirali na Hindenburga. Tradicija militarističke kaste bila bi razorena kad bi prostak Röhm i njegovi bučni smedokošuljaši dobili vojsku pod svoju vlast. Pored toga, generale su zgranjavale sve rasprostranjenije priče o podmitljivosti i raskalašenim ispadima homoseksualne klike oko šefa SA, ili, kako je general von Brauchitsch kasnije iskazao: »Ponovno naoružanje bilo je preozbiljna i preteška stvar a da bi se moglo dopustiti da u njoj sudjeluju kradljivci, pijanci i homoseksualci.«

U tom trenutku Hitler sebi nije mogao dopustiti da izazove vojsku i tako je Röhmovu prijedlogu uskratio svoju podršku. Čak je 21. veljače Anthonyju Edenu, koji je zbog zapinjanja u problemu naoružanja bio došao u Berlin, povjerljivo saopćio da će SA smanjiti za dvije trećine i uvesti nadzor da preostali dio SA ne dobije vojnu izobrazbu ni oružje.

Kad je vijest o tome procurila, ogorčenje Röhma i SA još se više razbuktalo. U toku proljeća odnosi šefa SA i štaba vojske vidljivo su se pogoršali. U kabinetu je

došlo do burnih prizora između Röhma i Blomberga, a u ožujku je ministar obrane prosvjedovao kod Hitlera protiv tajnog naoružavanja posebnih SA jedinica teškim mitraljezima. U tome leži ne samo opasnost za vojsku već, dodao je general von Blomberg, takav javni čin ugrožava i tajno naoružavanje koje se odvija pod okriljem Reichswehra.

Očito je da je Hitler u tom trenutku, suprotno tvrdokornom Röhmu i njegovim suputnicima, već mislio na dan kad će boležljivi Hindenburg konačno izdahnuti. Znao je da su stari predsjednik, vojska i ostale konzervativne snage u Njemačkoj za ponovno uspostavljanje hohenzollernovske monarhije čim feldmaršal umre. Ali, Hitler je imao drugačije namjere i, kad je njemu i Blombergu početkom travnja s Neudecka tajno ali autoritativno saopćeno da su Hindenburgu dani odbrojani, bilo mu je jasno da mora brzo postupiti. Za uspjeh svojih smionih planova trebat će podršku oficirskog kora, a da bi je dobio, bio je spreman ići vrlo daleko.

Prilika za povjerljive razgovore s vojskom pružila se uskoro. Jedanaesti travnja odvezao se Hitler u pratnji generala von Blomberga i vrhovnih komandanata kopnene vojske i mornarice, generala Freiherra von Fritscha i admirala Raedera, krstaricom *Deutschland* iz Kiela u Königsberg da prisustvuje proljetnim manevrima u Istočnoj Pruskoj. Pošto ih je obavijestio o pogoršanju Hindenburgova stanja, Hitler je, potpomognut uslužnim Blombergom, otvoreno objasnio da sam namjerava – uz podršku vojske – postati Hindenburgov nasljednik. Zauzvrat je ponudio da će suzbiti Röhmove ambicije, drastično smanjiti SA i zajamčiti kopnenoj vojsci i mornarici da će i nadalje samo one biti nosioci oružja u Trećem Reichu. Pretpostavlja se da je Hitler Fritschu i Raederu stavio u izgled još i golemo povećanje vojske i mornarice ako ga podupru. Nije bilo sumnje da će puzavi Raeder pristati, ali mnogo žilaviji Fritsch htio se najprije posavjetovati sa svojim generalima.

To je savjetovanje održano 16. svibnja u Bad Neuheimu i, pošto im je bio objašnjen »Pakt *Deutschland*«, najviši oficiri njemačke vojske jednodušno su prihvatili Hitlera kao Hindenburgova nasljednika.[190] Kako se pokazalo, ta je *politička* odluka bila od povijesnog značenja za vojsku. Predavši se dobrovoljno (nakon Zakona o punomoći) u nesputane ruke megalomanskog diktatora, zapečatila je svoju sudbinu. Što se Hitlera tiče, taj je pakt upotpunio njegovu diktaturu. Kad starog predsjednika više ne bude, a opasnost za povratak monarhije bude uklonjena i on postane šef države i vlade, tad će moći nesmetano ići svojim putom. Cijena koju je platio za taj uspon do najviše vlasti bila je beznačajna; žrtvovao je SA. Kad bude posjedovao najvišu vlast, ionako mu više neće biti potreban. Bila je to gruba rulja koja mu je zadavala samo neprilike. Vjerojatno se tog proljeća u Hitleru razvio prezir prema uskogrudnim generalskim mozgovima. Mogu se kupiti, mora da je pomislio, neobično jeftino. Takav je sud zadržao, osim u jednom mračnom trenutku u lipnju, ne izmijenivši ga sve do kraja – njihovog i svog.

Ali. Hitler još nije bio predvidio sve teškoće. Kako se bližilo ljeto, Berlin je slegnula zlokobna napetost. Sve je glasnije bilo pozivanje na »drugu revoluciju«, i to ne samo Röhmovo i vođâ SA, nego je odzvanjalo i u Goebbelsovim govorima i u štampi koju je nadzirao. S druge strane je konzervativna desnica oko Papena i Hindenburga zahtijevala da prestanu revolucija, samovoljna hapšenja, progoni Židova, napadi na crkvu, drsko ponašanje SA i opći teror koji je organizirala nacistička stranka.

U samoj stranci vodila se nova i nepoštedna borba za vlast. Dva najmoćnija Röhmova protivnika, Göring i Himmler, ujedinila su se bila protiv njega. Prvi travnja Göring je imenovao Himmlera, šefa crno uniformiranih odreda SS, koji su još bili sastavni dio SA i podložni Röhmu, za šefa pruske tajne državne policije *(Geheime Staatspolizei – Gestapo),* a Himmler je smjesta prionuo da izgradi vlastito trajno policijsko carstvo. Göring, koga je u kolovozu 1933. Hindenburg bio unaprijedio u pješadijskog generala (iako je bio ministar avijacije), radosno je odbacio svoju otrcanu smeđu uniformu SA i zamijenio je sjajnijom vojnom uniformom. Ta promjena bila je simbolična: kao general i pripadnik oficirske kaste, brzo je u borbi protiv Röhma i SA prešao na stranu vojske. Da se zaštiti u tom obračunu koji se vodio kao rat u džungli, i Göring je formirao vlastitu policiju: *Landespolizeigruppe General Göring,* koja je brojila nekoliko tisuća ljudi i bila stacionirana u nekadašnjoj kadetskoj školi u Lichterfelde, u predgrađu Berlina.

Glasine o zavjerama i protuzavjerama zaoštrile su napetost u glavnom gradu. Schleicher, koji nije mogao podnijeti miran život u sjeni a zaboravio je da više ne uživa povjerenje Hindenburga, Generalštaba i konzervativaca, da je nemoćan, ponovo se stao upletati u politiku. Bio je u dodiru s Röhmom i Gregorom Strasserom i pričalo se, što je Hitleru doprlo do ušiju, da se marljivo trudi oko kombinacije u kojoj bi on sam postao potkancelar umjesto starog neprijatelja Papena, Röhm ministar obrane, a SA bi se stopio s vojskom. Deseci »kabinetskih lista« kružili su Berlinom; govorilo se da bi Brüning trebao postati ministar vanjskih poslova a Strasser privrede. Te su glasine bile prilično neosnovane, ali su tjerale vodu na Göringov i Himmlerov mlin; obojica su, svaki iz drugih razloga, nastojali uništiti Röhma i SA i istodobno se obračunati sa Schleicherom i zlosretnim konzervativcima. Iskitili su glasine i prišapnuli ih Hitleru, čije se nepovjerenje uvijek lako budilo. Göring i Himmler imali su na umu ne samo čistku u redovima SA, nego su željeli likvidirati druge protivnike, medu njima ljude koji su ranije bili istupali protiv Hitlera a sad nisu bili politički aktivni. Potkraj svibnja dobili su Brüning i Schleicher prijateljski mig da im se radi o glavi. Brüning se prerušen prebacio preko granice; Schleicher je pošao na oporavak u Bavarsku, ali se potkraj lipnja ponovo vratio u Berlin. Na početku lipnja Hitler i Röhm zapodjeli su svađu koja je, kako je Hitler kasnije izvijestio Reichstag, trajala gotovo pet sati i »produžila se gotovo do ponoći«. Kako je Hitler objasnio, bio je to

njegov posljednji pokušaj da se sporazumije sa svojim najbližim prijateljem u pokretu.

> Izvijestio sam ga da sam iz bezbrojnih glasina i brojnih izjava odanih starih članova stranke i vođa SA stekao dojam da nesavjesni elementi spremaju boljševičku akciju u nacionalnim razmjerima, koja može donijeti samo golemu nesreću Njemačkoj ... Preklinjao sam ga po posljednji put da dragovoljno napusti tu ludost i da radije uloži svoj autoritet u to da se spriječi razvoj koji u svakom slučaju može svršiti samo katastrofom.

Prema Hitleru, Röhm ga je uvjeravao »da će poduzeti sve da ispravi stvar«. A zapravo je, kako je Hitler kasnije tvrdio, započeo pripreme »da ukloni njega osobno«.

Gotovo je sigurno da to nije točno. Iako cijela istina o pokolju, kao i o požaru Reichstaga, nikad neće biti otkrivena, ipak se, po svim dokazima koji su izišli na vidjelo, može zaključiti da šef SA nikad nije kovao zavjeru da ukloni Hitlera. Na nesreću, zaplijenjeni dokumenti ne osvjetljuju pokolj više od požara Reichstaga; u oba slučaja moguće je da su svi kompromitantni dokumenti uništeni na Göringovu zapovijed.

Kakav god bio pravi sadržaj dugog razgovora između dvojice nacističkih veterana, dan ili dva nakon njega Hitler je ponudio da SA pođe na odmor cijeli mjesec srpanj, za vrijeme kojeg će jurišnicima biti zabranjeno da nose uniformu i priređuju parade ili vježbe. Sedmi lipnja Röhm je objavio da ide na bolovanje, ali je istodobno pustio u javnost prkosno upozorenje: »Ako se neprijatelji SA nadaju da se SA neće više okupiti ili da će se, kad mine odmor, samo djelomice okupiti, mi ćemo im omogućiti tu kratkotrajnu radost. Dobit će odgovor u trenutku i u takvom obliku koji bude potreban. SA jest i ostat će sudbina Njemačke.«

Prije odlaska iz Berlina Röhm je pozvao Hitlera da 30. lipnja dođe na skup vođa SA u Bad Wiessee kod Münchena. Hitler je poziv spremno prihvatio i odazvao mu se, doduše na način koji Röhm nije mogao predvidjeti. Možda ga u tom trenutku ni Hitler nije predviđao. Jer, kako je kasnije u govoru u Reichstagu priznao, oklijevao je »uvijek iznova i iznova prije konačne odluke... Još sam gajio nadu da bih mogao poštedjeti pokret i svoj SA sramote takvog razmimoilaženja i ukloniti štete bez najtežih sukoba.«

»Mora se priznati,« dodao je, »da su posljednji dani svibnja iznijeli na vidjelo sve više i više alarmantnih činjenica.« Ali, je li doista bilo tako? Kasnije je Hitler tvrdio da su Röhm i njegovi suučesnici bili izvršili sve pripreme da zauzmu Berlin i njega uhapse. Ali, ako je bilo tako, zašto su svi vođe SA otišli iz Berlina početkom lipnja, i – a to je još važnije – zašto je Hitler u tom trenutku otišao iz Njemačke i tako šefovima SA pružio priliku da u njegovoj odsutnosti pokušaju prigrabiti vlast u državi?

Naime, 14. lipnja odletio je Hitler u Veneciju na prvi od svojih brojnih sastanaka s

talijanskim diktatorom Mussolinijem. Usput rečeno, taj susret za njemačkog Führera nije protekao najpovoljnije. Čini se da se osjećao nelagodno u svom izblijedjelom kišnom kaputu i izgužvanom mekom šeširu u prisutnosti mnogo iskusnijeg Ducea. u sjajnoj, ordenjem okićenoj fašističkoj uniformi, koji je svog posjetioca dočekao pomalo zaštitnički. Hitler se ozlojeđen vratio u Njemačku i sazvao stranačko vodstvo u nedjelju 17. lipnja na konferenciju u gradić Gera u Thüringiji da izvijesti o svojim razgovorima s Mussolinijem i ocijeni pogoršanu situaciju kod kuće. Slučaj je htio da se te nedjelje u starom sveučilišnom gradu Marburgu odigrao drugi sastanak, koji je u Njemačkoj i u cijelom svijetu privukao mnogo više pažnje i još pridonio zaoštravanju kritičnog položaja.

Papen, koga su Hitler i Göring bili grubo gurnuli na sporedni kolosijek, ali koji je nominalno još bio potkancelar i uživao Hindenburgovo povjerenje, smogao je dovoljno snage da javno istupi protiv ispada režima koji je toliko toga natovario Nijemcima. U svibnju je ispratio Htndenburga u Neudeck – tad je posljednji put vidio svog zaštitnika živog – a oslabljeni stari feldmaršal mu je rekao: »Stvari stoje loše, Papen. Vidite što možete učiniti da se srede.«

Tako ohrabren, Papen je prihvatio poziv da 17. lipnja govori na sveučilištu u Marburgu. Govor je dobrim dijelom napisao jedan od njegovih osobnih savjetnika Edgar Jung, darovit münchenski odvjetnik, pisac i protestant, iako su neke misli pridodali Herbert von Bose, jedan od potkancelarovih sekretara, i Erich Klausener, vođa Katoličke akcije – za što su ubrzo sva trojica platila životom. Bio je to smion govor i, zahvaljujući Jungu briljantna stila i dostojanstvena tona. Tražio je kraj revolucije i nacističkog terora, povratak pristojnosti i stanovite mjere slobode, osobito slobode štampe. Obraćajući se dru Goebbelsu, ministru propagande, Papen je rekao:

> Otvorene muške diskusije više bi koristile njemačkom narodu nego, na primjer, sadašnje stanje njemačke štampe. Vlada (mora) misliti na staru maksimu: »Samo slabići ne podnose kritiku«. Velikani se ne stvaraju propagandom... Ako se netko želi zbližiti i povezati s narodom, ne smije potcijeniti njegovu pamet, mora uzvratiti povjerenjem. Ne treba ga neprestano voditi na uzdama... Nijedna organizacija, nikakva propaganda, ma koliko sjajna, ne može dugo zadržati povjerenje. Ne huškanjem niti prijetnjama bespomoćnim dijelovima naroda, nego samo povjerljivim razgovorom s narodom može se zadržati povjerenje i suradnja... Međutim, ljudi s kojima postupamo kao s glupanima nemaju pouzdanja da ga ulijevaju... Vrijeme je da se ujedinimo u bratskom prijateljstvu i poštovanju prema svim našim zemljacima, da ne ometamo djelo ozbiljnih ljudi i da ušutkamo fanatike.[191]

Govor koji se u Njemačkoj strelovito proširio prasnuo je kao bomba u maloj skupini nacističkih vođa okupljenih u Geri. Goebbels je smjesta poduzeo korake da se govor zataška. Zabranio je emitiranje snimljenog govora preko radija, najavljeno za istu večer, kao i bilo kakav spomen u štampi, a policiji je naredio da zaplijeni primjerke *Frankfurter Zeitunga* koji je objavio djelomičan tekst. Ali ni apsolutna

moć ministra propagande nije dostajala da njemački narod i vanjski svijet ne saznaju sadržaj tog tako izravnog govora. Lukavi Papen opskrbio je unaprijed strane dopisnike i diplomate kopijama svog govora, i otisnuo ga u više tisuća primjeraka na tiskarskim strojevima svog lista *Germania* i dao tajno podijeliti.

Kad je Hitler saznao za marburški govor, podivljao je od bijesa. U govoru, koji je istog dana održao u Geri, napao je »pigmeja koji umišlja sebi da će s nekoliko fraza omesti divovski preobražaj naroda«. Papen je također bjesnio, zbog zabrane svoga govora. Dvadeseti lipnja požurio se do Hitlera i rekao mu da neće trpjeti takav postupak »jednog mladog ministra«, tvrdeći da je govorio kao »predsjednikov pouzdanik«. Zatim je predao ostavku i usput priprijetio da »će smjesta sa svime upoznati Hindenburga«.[192]

Ta je prijetnja, očigledno, zabrinula Hitlera jer mu je bilo doprlo do ušiju da je predsjednik krajnje nezadovoljan stanjem stvari i da razmatra mogućnost da objavi izvanredno stanje i preda vlast u ruke vojsci. Da ustanovi koliko je doista ugrožen opstanak nacističkog režima, odletio je sutradan, 21. lipnja, u Neudeck da vidi Hindenburga. Ondje su se njegova strahovanja mogla samo povećati. Dočekao ga je general Blomberg te je brzo uočio da je odjednom nestalo uobičajenog lakajskog držanja njegova ministra obrane. Blomberg je umjesto toga nastupio kao kruti pruski general i kratko izvijestio Hitlera da ga je feldmaršal ovlastio da mu kaže da će predsjednik – ako sadašnje napeto stanje u Njemačkoj brzo ne prestane – objaviti izvanredno stanje i predati nadzor nad državom vojsci. Kad su Hitleru dopustili da na nekoliko minuta vidi Hindenburga u prisutnosti Blomberga, stari predsjednik je potvrdio taj ultimatum.

Za nacističkog kancelara to je bio katastrofalan obrat. Nije samo bio ugrožen njegov plan da naslijedi predsjednika; ako vojska preuzme vlast, bit će to kraj i njegov i nacističke vladavine. Vraćajući se istog dana avionom, jamačno je zaključio da mu ostaje samo jedno ako se hoće održati. Mora poštovati svoj pakt s vojskom, likvidirati SA i zaustaviti revoluciju čiji su nastavak tražile vođe jurišnika. Bilo je očito da vojska, poduprta predsjednikom, neće prihvatiti ništa manje od toga.

Pa ipak, u tom posljednjem prijelomnom tjednu u lipnju, Hitler je oklijevao – bar u tome koliko da bude drastičan prema šefovima SA kojima je toliko dugovao. U tome su mu Göring i Himmler pomogli. Oni su već bili sastavili račune koje su htjeli naplatiti, dugačke popise starih i sadašnjih protivnika koje su htjeli likvidirati. Trebalo je samo da svog Führera uvjere u opseg »zavjere« protiv njega i u potrebu da postupi brzo i bezobzirno. Prema izjavi Wilhelma Fricka u Nürnbergu. naposljetku je Himmler uspio Hitlera uvjeriti »da Röhm sprema puč«. »Führer je,« dodao je Frick, »povjerio Himmleru da puč suzbije.« Himmleru je bilo naloženo da ga uguši u Bavarskoj, a Göringu u Berlinu.[193]

I vojska je izvršila pritisak na Hitlera i time preuzela dio odgovornosti za krvave događaje koji su uslijedili. Dana 25. lipnja, vrhovni komandant general von Fritsch naredio je pripremno stanje u vojsci, obustavio dopuste i zadržao vojsku u kasarnama. Dana 28. lipnja Röhm je isključen iz Saveza njemačkih oficira – jasna opomena da se protiv šefa SA nešto sprema. A da nitko, prije svega Röhm, ne bi gajio neke iluzije o gledištima vojske, dao je Blomberg – što se nikad dotad nije bilo dogodilo – 29. lipnja u *Völkischer Beobachteru* objaviti članak potpisan njegovim imenom u kojem je pisalo: »Vojska... stoji uz Adolfa Hitlera... koji je ponikao iz naših redova i uvijek ćemo ga smatrati jednim od nas.«

Vojska je, dakle, zahtijevala čistku, ali nije htjela uprljati ruke. To neka obave Hitler, Göring i Himmler sa svojim esesovcima i Göringovom specijalnom policijom.

Dana 28. lipnja otputovao je Hitler iz Berlina u Essen da ondje prisustvuje vjenčanju *Gauleitera* Josefa Terbovena. To putovanje i njegova svrha teško da potiču na zaključak da je na pomolu bila teška kriza. Tog istog dana odredili su Göring i Himmler pripremno stanje u nekim specijalnim odredima SS i Göringovoj policiji. Pošto je Hitler otputovao iz glavnog grada, držali su da mogu postupiti na svoju ruku. Idućeg dana, 29. lipnja, obišao je Hitler logor radne službe u Westfalenu i krenuo poslije podne u Bad Godesberg, u hotel svog ratnog druga Dreesena. Iste večeri pojavio se u Godesbergu i Goebbels. Čini se da je u početku oklijevao na čiju stranu da stane – bio je u tajnoj vezi s Röhmom – ali je sad, kad je odlučio, donio »opasne vijesti« iz Berlina, kako se kasnije Hitler izrazio. Karl Ernst, nekadašnji hotelski teklić i izbacivač u kavani u kojoj su se sastajali homoseksualci, koga je Röhm promaknuo u vođu berlinskog SA, uzbunio je jurišnike. Ernst, elegantan mladić, ali ne odviše bistar, vjerovao je tada i preostala dvadeset i četiri sata svog života da je posrijedi puč desnice, i umirući još povikao: »Heil Hitler!«

Kasnije je Hitler tvrdio da je do tog trenutka. 29. lipnja, odlučio samo da »oduzme šefu štaba (Röhmu) položaj, da njega pritvori a stanovit broj vođa SA, čiji su zločini dokazani, pohapsi... te da jednim ozbiljnim apelom ostale prizove njihovoj dužnosti«.

> Međutim, (rekao je u Reichstagu 13. srpnja) ... u jedan sat u noći primio sam iz Berlina i Münchena dvije hitne alarmantne poruke: prvo, da je u Berlinu određen alarm SA za četiri sata poslije podne ... i da točno u pet počinje akcija iznenadnim zaposjedanjem vladinih zgrada ... Drugo, da je u Münchenu već alarmiran SA; naređeno je da se pripadnici okupe u devet navečer... To je bila pobuna!... U takvim okolnostima preostajala mi je samo jedna odluka... Samo bezobziran i krvav zahvat mogao je možda još spriječiti da se pobuna ne proširi ...
>
> U dva ujutro odletio sam u München.

Hitler nikad nije otkrio tko mu je uputio te »hitne poruke«, ali se pretpostavlja da su mu ih poslali Göring i Himmler. Pouzdano je da su bile i te kako pretjerane. Berlinski vođa SA Ernst namjeravao je tog vikenda otputovati sa svojom mladom ženom u Bremen da odatle krene na svadbeno putovanje u Madeiru. A kako je bilo sa »zavjerenicima« u južnoj Njemačkoj?

Trideseti lipnja, u dva sata ujutro, kad je Hitler u Goebbelsovoj pratnji na uzletištu Hangelar kraj Bonna ušao u avion, Röhm i njegovi pobočnici spavali su spokojno u hotelu *Hanslbauer* u Bad Wiessee. Edmund Heines, *Obergruppenführer* SA u Šleskoj, osuđivani ubojica i poznati homoseksualac s djevojačkim licem na mišićavom tijelu nosača klavira, bio je u krevetu s jednim mladićem. Vođama SA toliko je malo bila pobuna na pameti da je Röhm čak ostavio svoje štapske straže u Münchenu. Reklo bi se da su obilno pijančevali, ali da nisu kovali nikakvu zavjeru.

Hitler se sa svojom malom pratnjom – priključili su im se još njegov šef štampe Otto Dietrich i Viktor Lutze, bezbojni ali odani vođa SA iz Hannovera – spustio u München oko 4 sata ujutro, gdje je ustanovio da je u akciji već nešto poduzeto. Major Walter Buch, šef stranačkog suda USCHLA, i Adolf Wagner, bavarski ministar unutrašnjih poslova, uz pomoć starih Hitlerovih drugova poput Emila Mauricea, bivšeg osuđenika i suparnika u slučaju Geli Raubal, i Christiana Webera, trgovca konjima i bivšeg izbacivača iz kabarea, pohapsili su bili münchenske vođe SA, medu njima *Obergruppenführera* Schneidhubera, koji je istodobno bio šef münchenske policije. Hitler je u međuvremenu zapao u histeričan bijes. Našao je zatvorenike u ministarstvu unutrašnjih poslova. Prišao je Schneidhuberu, bivšem pukovniku, strgnuo mu nacističke oznake s uniforme i obasuo grdnjama zbog »izdaje«.

Ubrzo nakon svitanja Hitler i njegova pratnja pojurile iz Münchena prema Wiessee u dugoj koloni automobila. Zatekli su Röhma i njegove prijatelje kako čvrsto spavaju u hotelu *Hanslbauer.* Buđenje je bilo grubo. Heines i njegov mladi ljubavnik izvučeni su iz kreveta pred hotel i tu, po Hitlerovoj zapovijedi, zajedno ustrijeljeni. Führer je, prema izjavi Otta Dietricha, sâm ušao u Röhmovu spavaonicu, dobro se izderao na njega i zapovjedio da ga otpreme u München u zatvor *Stadelheim*, gdje je šef SA 1923. odsjedio kaznu pošto je s Hitlerom bio sudjelovao u Pivničkom puču. Poslije četrnaest burnih godina dva prijatelja, više od bilo kog drugog odgovorna za postanak Trećeg Reicha, njegov teror i degradacije, koji su, premda se često nisu slagali, stajali jedan uz drugog u krizama, porazima i razočaranjima, stigli su na raskršće, a bučni borac, lica puna brazgotina, koji se tukao za Hitlera i nacizam, na kraj svog nasiljem ispunjenog života.

Hitler je naredio da njegovu starom suborcu na stolu ostave revolver – posljednja gesta koju je vjerojatno smatrao milosrđem. Röhm je odbio da upotrijebi oružje. Kažu da je rekao: »Ako me treba ubiti, neka to učini Adolf.« Prema svjedočanstvu

jednog očevica, policijskog poručnika, iznesenom dvadeset i tri godine kasnije na poslijeratnom suđenju u Münchenu u svibnju 1957, nato su u ćeliju ušla dva oficira SS i ustrijelila ga. »Röhm je htio još nešto reći,« objasnio je taj svjedok, »ali su mu esesovci dali znak da šuti. Tad je Röhm – bio je gol do pasa – prezirna lica stao u stav mimo.«* I tako je umro nasilno kako je i živio, prezirući prijatelja kojem je pomogao da se popne do visina kakve nikad nijedan drugi Nijemac nije dosegao. Gotovo je sigurno da, kao i stotine drugih koji su poubijani tog dana – kao Schneidhuber, za koga kažu da je povikao: »Gospodo, ne znam u čemu je stvar, ali ciljajte dobro!« – nije imao jasnu predodžbu o tome što se zbiva i zašto, osim da se radi o izdaji koju on, koji je tako dugo živio s izdajstvom i tako je često sâm počinjao, nije očekivao od Adolfa Hitlera.

U međuvremenu su u Berlinu Göring i Himmler marljivo prionuli na posao. Pohapšeno je oko 150 vođa SA i u kadetskoj školi u Lichterfelde postavljeno pred zid gdje su ih postrijeljali odredi Himmlerova SS i Göringove Specijalne policije.

Među njima je bio Karl Ernst, čiji su svadbeni put prekinuli naoružani esesovci zaustavivši mu automobil blizu Bremena. Njegova žena i šofer bili su ranjeni; njega su onesvijestili i avionom otpremili natrag u Berlin na smaknuće.

Nisu samo vođe SA pale tog krvavog ljetnog vikenda. Ujutro 30. lipnja odred esesovaca u civilu pozvonio je na vratima Schleicherove vile u predgrađu Berlina. Kad je general otvorio, ustrijelili su ga na pragu, a kad mu je žena, kojom se bio oženio osamnaest mjeseci prije toga – dotad je bio neženja – priskočila, i nju su ubili na mjestu. General Kurt von Bredow, bliski Schleicherov prijatelj, doživio je istu sudbinu te iste večeri. Gregora Strassera uhapsili su u njegovu berlinskom stanu u subotu u podne i ustrijelili nekoliko sati kasnije u ćeliji gestapovskog zatvora u *Prinz Albrechtstrasse* po osobnoj Göringovoj zapovijedi.

Papen je bio bolje sreće. Spasio je život, ali je odred esesovaca izvršio premetačinu njegova ureda i ustrijelio glavnog sekretara Bosea za pisaćim stolom. Njegova povjerljivog suradnika Edgara Junga Gestapo je bio uhapsio nekoliko dana ranije. Ubijen je u zatvoru, a drugi suradnik Erich Klausener, vođa Katoličke akcije, u svojoj kancelariji u Ministarstvu za veze. Ostale Papenove namještenike, zajedno s privatnom sekretaricom barunicom Stotzingen, otpremili su u koncentracioni logor. Kad je Papen otišao Göringu da protestira, ovaj ga je – u tom trenutku nije imao vremena za besposlene razgovore – »manje–više« izbacio, kako je Papen napisao u svojim memoarima, i strpao u kućni zatvor u njegovoj vili koju su čuvali teško naoružani esesovci, gdje mu je telefon bio isključen i bilo mu zabranjeno da stupi u vezu bilo s kim izvana – novo poniženje koje je potkancelar neobično dobro progutao. Jer, nepuni mjesec dana kasnije nije se sustezao da od ubojica svojih prijatelja primi nov položaj, naime položaj njemačkog poslanika u Beču, gdje su nacisti upravo bili umorili kancelara Dolfussa.

Nikad se nije točno ustanovilo koliko je ljudi izgubilo živote u pokolju od 30. lipnja. Trinaesti srpnja u svom govoru u Reichstagu Hitler je objavio da je šezdeset i jedna osoba ustrijeljena, među njima devetnaest »viših vođa SA«, da je trinaest poginulo »opirući se hapšenju«, a trojica da su »počinila samoubojstvo« – ukupno sedamdeset i sedam. U Bijeloj knjizi, koju su objavili u Parizu emigranti, tvrdilo se da je 401 osoba ubijena, ali je navedeno samo 116 imena. U münchenskom procesu 1957. navedeno je da je broj ubijenih bio »veći od tisuću«.

Mnogi su ubijeni iz čiste osvete jer su se bili oprli Hitleru u prošlosti, drugi pak jer su, očito, znali previše, a najmanje jedan zbog pogrešnog identiteta. Leš Gustava von Kahra, o čijem smo suzbijanju Pivničkog puča 1923. već govorili, a koji se odavno već bio povukao iz političkog života, nađen je u močvarama kraj Dachaua; po svemu sudeći, bio je usmrćen trnokopima. Hitler ga nije zaboravio niti mu oprostio. Tijelo oca Bernharda Stempflea, bivšeg redovnika jerolimskog reda, koji je, kako se sjećamo sa prethodnih stranica, pomogao urediti *Mein Kampf* i kasnije, možda, previše brbljao o razlozima zbog kojih je Hitlerova ljubav Geli Raubal počinila samoubojstvo, nađeno je u šumi Harlaching nedaleko od Münchena, slomljene šije, sa tri metka u srcu. Heiden kaže da je njegove ubojice predvodio Emil Maurice, bivši osuđenik, koji je također bio vodio ljubav s Geli Raubal. Među onima koji su »previše znali« bila su trojica pripadnika SA za koje se drži da su s Karlom Ernstom bili podmetnuli požar u Reichstagu. Likvidirani su istodobno kad i on.

Jedno od ubojstava zaslužuje da se posebno spomene. Trideseti lipnja u sedam i dvadeset na večer dr Willi Schmid, poznati muzički kritičar vodećeg münchenskog dnevnika *Münchener Neueste Nachrichten,* svirao je čelo u svojoj sobi dok je njegova žena pripremala večeru, a troje njihove djece, od devet, osam i dvije godine, igralo se u dnevnoj sobi njihova stana u *Schackstrasse* u Münchenu. Zazvonilo je zvonce, pojavila su se četvorica esesovaca i bez objašnjenja odvela dra Schmida. Četiri dana kasnije njegov je leš vraćen u lijesu s nalogom Gestapoa da se ni po koju cijenu ne otvara. Dra Willija Schmida, koji se nikad nije miješao u politiku, esesovci su zamijenili s Willijem Schmidtom, mjesnim vođom SA, kojeg je u međuvremenu jedan drugi odred SS uhapsio i ustrijelio.*

Je li uopće postojala zavjera protiv Hitlera? To se tvrdi samo u njegovoj izjavi u službenom saopćenju i u njegovu govoru u Reichstagu 13. srpnja. Ali za to nikad nije predočio nikakva dokaza. Röhm nije tajio svoju ambiciju da SA postane jezgro nove vojske, a on da joj bude na čelu. O tome je jamačno razgovarao sa Schleicherom, s kojim je to prvi put pretresao dok je general još bio kancelar. Vjerojatno je, kao što je Hitler izjavio, i Gregor Strasser »bio uvučen u to«. Ali takvi razgovori nisu još bili izdaja. I sam Hitler bio je u vezi sa Strasserom i, prema Ottu Strasseru, na početku lipnja mu ponudio položaj ministra privrede.

Hitler je najprije bio optužio Röhma i Schleichera da su zatražili pomoć od jedne »strane sile« – očito Francuske – u čemu je navodno posredovao general von Bredow. Već je to bila »veleizdaja«. Iako je Hitler te optužbe ponovio u svom govoru u Reichstagu i sarkastično spomenuo »da mu je jedan strani diplomat (koji nije mogao biti nitko drugi do francuski ambasador François-Poncet) rekao kako je sastanak sa Schleicherom i Röhmom bio posve nedužne prirode«, nije mogao dokazati da nije bio takav. Svaki Nijemac na odgovornom mjestu, rekao je, počinio je zločin ako se ma i sastane sa stranim diplomatom bez njegova znanja.

> Kad tri veleizdajnika u Njemačkoj dogovore sastanak s jednim stranim državnikom... i strogo zabrane da ja to doznam, onda ću narediti da takve ljude postrijeljaju čak i ako se dokaže da su na tom sastanku, koji su mi zatajili, razgovarali samo o vremenu, starom novcu i sličnom.

Kad je François-Poncet energično protestirao protiv takvih aluzija, njemačko ministarstvo vanjskih poslova službeno je izvijestilo francusku vladu da su optužbe bile potpuno neosnovane i da se vlada Reicha nada da ambasador neće otići. Ostao je i, kao što autor ove knjige može posvjedočiti, François-Poncet je s Hitlerom bio u boljim odnosima od bilo kojeg drugog poslanika iz demokratskih zemalja.

U prvim saopćenjima, osobito u grozomornim opisima Führerova šefa za štampu, očevica Otta Dietricha, pa čak i u Hitlerovu govoru u Reichstagu, obilno je iskorištena moralna pokvarenost Röhma i ostalih ubijenih vođa SA. Dietrich je tvrdio da se prizor Heinesova hapšenja, koga su bili uhvatili u krevetu s jednim mladićem, »ne može opisati«, a Hitler je u govoru preživjelim vođama SA u Münchenu, u podne 30. lipnja, neposredno nakon prvih smaknuća, izjavio da su ti ljudi već samo zbog svoje moralne izopačenosti zaslužili smrt.

Pa ipak je Hitler znao cijelo vrijeme, od samih početaka stranke, da su mnogi njegovi najbliži i najvažniji sljedbenici seksualno izopačene i osuđivane ubojice. Javno se, na primjer, pričalo da je Heines slao svoje ljude iz SA da po cijeloj Njemačkoj traže za njega prikladne ljubavnike. Takve stvari Hitler nije samo tolerirao, nego ih je i branio; nekoliko je puta upozorio svoje stranačke drugove da ne budu preosjetljivi na nečiji osobni moral ako je taj čovjek inače fanatičan borac za pokret. Sad, 30. lipnja 1934, izjavio je da je užasnut moralnom izopačenošću nekih od svojih najstarijih suradnika.

U nedjelju poslije podne. I. srpnja, kad je Hitler, koji se večer prije bio avionom vratio iz Münchena u Berlin, bio domaćin na primanju u vrtu rezidencije kancelara Reicha, ubijanje je većinom već bilo obavljeno. U ponedjeljak je predsjednik Hindenburg zahvalio Hitleru na njegovoj »odlučnoj i smionoj osobnoj intervenciji

koja je ugušila zavjeru u začetku i njemački narod spasila od velike opasnosti«. Također je čestitao Göringu na njegovoj »energičnoj i uspješnoj akciji protiv veleizdajnika«. U utorak je general von Blomberg Hitleru čestitao u ime kabineta, koji je krvoproliće opravdao kao »nužnu mjeru za obranu države«. Blomberg je objavio i dnevnu zapovijed vojsci u kojoj je izrazio zadovoljstvo Vrhovne komande razvojem događaja i obećao da će »s novim SA stupiti u srdačne odnose«.

Potpuno je razumljivo što se vojska obradovala što je nestalo njena suparnika – SA. Ali, što je bilo s osjećajem časti ili poštenja oficirskog kora, koji je ne samo opravdao već i otvoreno hvalio vladu za pokolj bez premca u njemačkoj povijesti, u kojem su dva visoka oficira, generali von Schleicher i von Bredow, pošto su žigosani kao izdajice, hladnokrvno umorena? Samo su osamdesetopetogodišnji feldmaršal Mackensen i bivši vrhovni komandant kopnene vojske general von Hammerstein digli svoj glas, prosvjedujući protiv ubojstva dvojice iz svojih redova i optužbe za izdaju koja je poslužila samo kao izlika.*

Takvo držanje oficirskog kora bilo je ljaga na časti vojske, a bilo je također znak njezine nevjerojatne kratkovidnosti.

Poistovjetivši se s bezakonjem, zapravo s Hitlerovim gangsterizmom od 30. lipnja 1934, generali su sebe stavili u položaj s kojeg se više nisu mogli suprotstavljati nedjelima nacističkog terora ne samo u zemlji nego i kad su bili izvan granica, pa ni kad su bila počinjena nad njihovim pripadnicima; jer vojska je poduprla Hitlerovu tvrdnju da je on zakon, ili, kako se 13. srpnja izrazio u svom govoru u Reichstagu; »Ako mi tko predbaci i upita zašto nisam pribjegao redovnim sudovima, tad mogu reći samo ovo: u tom sam trenutku ja bio odgovoran za sudbinu njemačkog naroda i stoga sam i njegov vrhovni sudac (*Oberster Gerichtsherr*).« A da nitko ne bi ostao u neizvjesnosti, dodao je: »Neka svatko zna za sva vremena: kad podigne ruku protiv države, sudbina mu je sigurna smrt.« Tog upozorenja trebali su se generali sjetiti gotovo točno deset godina kasnije, kad su se naposljetku najsmioniji medu njima usudili podići ruku na svog vrhovnog suca.

Oficirski kor se uz to i zavaravao da se 30. lipnja zauvijek oslobodio opasnosti da nacistički pokret ikad više ugrozi njegove tradicionalne privilegije i moć. Zavaravao se jer je na mjesto SA stupio SS. Dana 26. srpnja SS je, za nagradu što je obavio smaknuća, otcijepljen od SA i, na čelu s Himmlerom kao »*Reichsführerom*«, ubuduće bio odgovoran samo Hitleru. Ubrzo će ta mnogo discipliniranija i lojalnija formacija postati kudikamo moćnija no što je SA ikad bio, te će kao suparnik vojske uspjeti u onom u čemu Röhmovi smeđokošuljaši nisu bili uspjeli.

Ali trenutno su generali bili zadovoljni i samouvjereni. Hitler je ponovio u svom govoru Reichstagu 13. srpnja da će »vojska ostati jedini nosilac oružja u zemlji«. Na zahtjev vojske, kancelar se otarasio SA koji se bio drznuo osporiti tu tvrdnju. Kuc-

nuo je čas da vojska izvrši svoj dio obaveza iz »Pakta *Deutschland*«.

HINDENBURGOVA SMRT

U toku cijelog ljeta naoko neuništivi Hindenburg polagano je kopnio. Drugi kolovoza u devet sati ujutro umro je u osamdeset i sedmoj godini. Tri sata kasnije, u podne, objavljeno je da je, prema zakonu koji je kabinet prihvatio *dan ranije,* položaj kancelara i predsjednika spojen i da će Adolf Hitler preuzeti dužnost šefa države i vrhovnog komandanta oružanih snaga. Naslov predsjednika države se ukida: Hitler će nositi naslov Führer i kancelar Reicha. Njegova je diktatura time bila potpuna.

Da ne ostavi nikakvih pukotina. Hitler je prisilio sve oficire i vojnike oružanih snaga da polože novu zakletvu – ne Njemačkoj, ne ustavu koji je prekršio kad nije raspisao izbore za Hindenburgova nasljednika, već njemu osobno. Glasila je:

> Zaklinjem se pred Bogom ovom svetom prisegom da ću Führeru njemačkog Reicha i naroda Adolfu Hitleru, vrhovnom komandantu oružanih snaga, biti bezuvjetno poslušan i kao hrabar vojnik uvijek spreman da za ovu zakletvu žrtvujem svoj život.

Time su se od kolovoza 1934. generali, koji su sve do tog časa, da su htjeli, mogli lako srušiti nacistički režim, vezali uz osobu Adolfa Hitlera, priznavši ga najvišom zakonitom vlašću u zemlji i obvezavši mu se zakletvom vjernosti, na čije ih je pridržavanje u svim okolnostima obvezivala čast, bez obzira na to koliko te okolnosti ponižavale njih i *Vaterland.* Bila je to zakletva koja će uznemiravati savjest mnogih visokih oficira kad njihov priznati vođa krene putem koji je, kako su smatrali, vodio naciju u propast i koji nisu odobravali. Bila je to također obaveza koja će još većem broju oficira omogućiti da otresu sa sebe odgovornost za neopisive zločine koje su izvršili po naredbi vrhovnog komandanta, u čiju su se pravu narav uvjerili na svoje oči u pokolju od 30. lipnja. Jedna od strahovitih zabluda njemačkog oficirskog kora vukla je korijenje iz tog sukoba sa »zakletvom«: na njihovim ustima – kako autor ove, knjige, na temelju osobnog iskustva, može posvjedočiti – često se čula riječ »čast« o kojoj su imali tako neobičnu predodžbu. Kasnije, kad su se iz tog osjećaja časti slijepo držali svoje zakletve, obeščastili su sebe kao ljudska bića i bezbroj puta pogazili u blato svoj oficirski kodeks časti.

Kad je Hindenburg umro, ministar propagande dr Goebbels službeno je objavio da feldmaršalova oporuka nije pronađena i da treba pretpostaviti da je nije ni bilo. Ali 15. kolovoza, četiri dana prije plebiscita kojim je od njemačkog naroda zatraženo

da odobri Hitlerovo preuzimanje predsjedničkih funkcija, Hindenburgov politički testament je iznenada iskrsnuo. Hitleru ga nije uručio nitko drugi nego sâm Papen, Pohvale Hitleru u njemu pribavile su Goebbelsu snažnu municiju u posljednjim danima kampanje pred plebiscit, a tome je još znatno pridonio pukovnik Oskar von Hindenburg govorom na radiju u predvečerje glasanja:

> Moj otac je u Adolfu Hitleru gledao svog izravnog nasljednika, vrhovnu glavu njemačke države, pa postupam u skladu s namjerom svog oca kad pozivam sve njemačke muževe i žene da glasaju da se dužnosti mog oca prenesu na Führera i kancelara Reicha.*

To gotovo sigurno nije bilo istina jer je Hindenburg, koliko je iz raspoloživih dokumenata vidljivo, preporučio nakon svoje smrti povratak monarhije. Taj dio testamenta Adolf Hitler je prešutio.

Nešto, ako ne i sve, od tajne koja je obavijala istinu oko testamenta starog predsjednika bilo je rasvijetljeno nakon rata Papenovim izjavama u Nürnbergu, a kasnije i njegovim memoarima. I premda Papen nije kao svjedok pouzdan, a možda nije ni rekao sve što je znao, njegov se iskaz ne može zanemariti. On je sam sastavio prvu verziju Hindenburgova testamenta i to, kako sam kaže, na feldmaršalovu molbu.

> Moja je verzija (piše u svojim memoarima) preporučivala da se nakon njegove smrti uvede ustavna monarhija, i upozoravao sam da nije uputno spajati dužnost predsjednika i kancelara. Da bi se izbjeglo da se Hitler nađe povrijeđen, bilo je u njoj stanovitih pohvala nekim pozitivnim dostignućima nacističkog režima.

Papen je, kaže, predao nacrt Hindenburgu u travnju 1934.

> Nekoliko dana kasnije pozvao me ponovo k sebi i rekao da je odlučio da ne odobri dokument u obliku koji sam predložio. Držao je... da nacija kao cjelina, treba da odluči o tome kakav oblik države želi. Stoga je odlučio da kao politički testament ostavi za sobom samo izvještaj o svom radu. Preporuke za povratak monarhističkom obliku države uputit će Hitleru osobno u obliku pisma Tako bitni sadržaj mog nacrta nisu vise sadržavali reci testamenta, već osobno pismo Hitleru. Tom odlukom Hindenburgova preporuka za povratak monarhije više nije bila upućena naciji, nego kancelaru, koji je tu činjenicu poslije iskoristio.

Nitko u Njemačkoj nije bolje od Papena mogao uočiti na kakav je način Hitler tu činjenicu iskoristio.

> Kad sam se iz Tannenberga, sa Hindenburgova ukopa, vratio u Berlin, nazvao me Hitler. Pitao me postoji li Hindenburgov politički testament i znam li gdje se nalazi. Odgovorio sam da ću smjesta upitati Oskara von Hindenburga. »Onda vas molim da mi dokument što prije izručite,« odgovorio je Hitler. Stoga sam u Neudeck uputio svog osobnog sekretara grofa Kagenecka da zamoli Hindenburgova sina da meni preda testa-

ment, ukoliko on još postoji, kako bih ga mogao proslijediti kancelaru. Kako predsjednika nakon njegova odlaska iz Berlina potkraj svibnja više nisam vidio, nisam znao je li testament uništio ili nije.

Oskar von Hindenburg, koji neposredno nakon očeve smrti nije mogao pronaći taj važni dokument, odjednom ga je sad pronašao. Da to baš nije bilo teško, potvrdio je Hindenburgov ađutant, grof von Schulenberg, u svom svjedočenju na Papenovu procesu za denacifikaciju. On je iznio da je predsjednik 11. svibnja potpisao dva dokumenta: svoj testament i posljednju preporuku. Prvi je naslovio »Njemačkom narodu« a drugi »Kancelaru Reicha«. Kad je Hindenburg krenuo iz Berlina na svoje posljednje putovanje u Neudeck, Schulenberg je ponio dokumente sa sobom. Papen kaže da to nije znao. Ali tad se njegov sekretar vratio iz Neudecka i donio sa sobom dvije zapečaćene kuverte koje mu je bio dao Oskar von Hindenburg. Petnaesti kolovoza Papen ih je u Berchtesgadenu uručio Hitleru.

Hitler je vrlo pažljivo pročitao oba dokumenta i diskutirao s nama o njima. Bilo je očito da mu Hindenburgova preporuka o restauraciji monarhije nije bila nimalo po volji. Stoga je iskoristio činjenicu što je na kuverti pisalo »Kancelaru Reicha Adolfu Hitleru«. »Te preporuke pokojnog predsjednika,« rekao je, »upućene su meni osobno. Kasnije ću odlučiti hoću li i kad ću odobriti njihovo objavljivanje.« Uzalud sam ga molio da objavi oba dokumenta. Svom šefu štampe dao je samo jedan, Hindenburgov izvještaj o svom radu, u koji je uključio pohvalu Hitleru.[194]

Što se dogodilo s drugim dokumentom, koji je preporučivao da jedan Hohenzollern postane glava države, a ne Hitler, Papen ne kaže a možda i ne zna. Budući da se taj spis nikad nije pojavio medu stotinama tona zaplijenjenih tajnih nacističkih dokumenata, moguće je da ga je Hitler smjesta uništio.

Vjerojatno se ne bi ništa izmijenilo da je Hitler bio dovoljno hrabar i pošten da ga objavi. Još i *prije* Hindenburgove smrti dao je bio kabinetu da izglasa zakon kojim se ovlasti predsjednika Reicha prenose na njega.

Taj je zakon izglasan 1. kolovoza, dakle dan prije Hindenburgove smrti. To što je »zakon« bio protuzakonit također nije mnogo mijenjalo na stvari u Njemačkoj gdje je zakon sad bio bivši austrijski kaplar. Da je bio protuzakonit, bilo je jasno. Sedamnaesti prosinca 1932. za Schleicherove vlade, Reichstag je potrebnom dvotrećinskom većinom izglasao ustavni amandman kojim je predsjednik Vrhovnog suda, a ne kancelar, trebao vršiti dužnost predsjednika do novog izbora. I dok je Zakon o punomoći, koji je bio »legalna« osnova Hitlerove diktature, davao kancelaru pravo da donosi i takve zakone koji odstupaju od ustava, izričito mu je branio da dira u instituciju predsjedništva.

Ali tko je sad još koga pitao za zakon? Papen, koji je veselo otišao u Beč da služi Hitleru i stiša valove uzburkane nacističkim umorstvom kancelara Dolfussa, nije pi-

tao za njega. Nisu to učinili ni generali koji su žustro prionuli da izgrade Hitlerovu vojsku, a ni industrijalci koji su se oduševljeno posvetili unosnoj proizvodnji oružja. Konzervativci stare škole, »pošteni« Nijemci, kao barun von Neurath u Ministarstvu vanjskih poslova i dr Schacht u Reichsbanki, nisu predali ostavku. Nitko nije . predao ostavku. Zapravo, dr Schacht je 2. kolovoza, na dan kad je Hitler prigrabio vlast predsjednika, prihvatio još i položaj ministra privrede.

A njemački narod? Devetnaesti kolovoza pristupilo je glasanju otprilike 93 posto upisanih birača, a 90 posto, više od trideset i jedan milijun ljudi, odobrilo je Hitlerovu uzurpaciju apsolutne vlasti. Samo četiri milijuna i dvjesta pedeset tisuća Nijemaca imalo je hrabrosti – ili želje – da glasa »ne«.

Nije čudo što je Hitler bio pun samopouzdanja kad se 4. rujna u Nürnbergu održavao godišnji kongres stranke. Promatrao sam ga sutradan ujutro kako, poput pobjedničkog imperatora, kroči središnjim prolazom goleme, zastavama okićene *Luitpoldhalle* dok je orkestar treštao badenweilerski marš, a trideset tisuća ruku bilo podignuto u nacističkom pozdravu. Nekoliko trenutaka kasnije sjeo je ponosno, prekriženih ruku i blistavih očiju, u sredini golema podija, našto je *Gauleiter* Bavarske Adolf Wagner pročitao Führerovu proklamaciju:

> Život Njemačke konačno je utvrđen za tisuću godina unaprijed. Nervozno doba devetnaestog stoljeća s nama definitivno prestaje. U idućih tisuću godina neće u Njemačkoj više biti ni jedne revolucije!

Kako je Hitler bio smrtan, nije mogao živjeti tisuću godina. Ali, dokle god bude živio, upravljat će tim velikim narodom kao najmoćniji i najnemilosrdniji autokrat kojeg je Njemačka imala. Časnog Hindenburga nije više bilo da mu ospori vlast, vojsku je držao u rukama vezanu na poslušnost zakletvom koju nijedan njemački vojnik ne bi lakomisleno prekršio. Da, cijela Njemačka i svi Nijemci bili su u njegovim okrvavljenim rukama sad kad su i posljedni nepokorni bili uklonjeni ili zauvijek nestali.

»To je divno!« povikao je u Nürnbergu stranim dopisnicima na završetku zamornog tjedna ispunjenog paradama, govorima, mimohodima i najoduševljenijim laskanjem jednoj javnoj ličnosti koje je pisac ove knjige vidio. Adolf Hitler je prešao dug put od bečkih ulica dovde. Bilo mu je tek četrdeset i pet godina, a ovo je bio samo početak. Čak i onaj tko se poslije propasti Republike prvi put našao u Njemačkoj, mogao je vidjeti da je Hitler, ma kakvi bili njegovi zločini protiv čovječnosti, oslobodio u njemačkom narodu odavno nagomilanu dinamičnu snagu nepredvidljivih razmjera. U kakvu svrhu, dao je jasno na znanje na stranicama *Mein Kampfa* i u stotinama govora koje nisu primijetili, ili im nisu pridavali važnost, ili su ih čak ismijavali gotovo svi u Trećem Reichu, a posebice oni izvan njega.

Bilješke

Sedmo poglavlje

* Sastanak kabineta bio je, naravno, tajni te zapisnik kao i većine sastanaka i konferencija što ih je u Trećem Reichu Hitler održavao sa svojim političkim i vojnim suradnicima, nije bio pristupačan javnosti sve dok na nürnberškom procesu nisu izneseni njemački tajni dokumenti.

U ovoj knjizi kronološki će se pojavljivati mnoge od tih strogo povjerljivih i tajnih diskusija i odluka – sve su to bile državne tajne – koje se uglavnom temelje na autentičnim dokumentima. One će uvijek biti označene brojem a njihov će izvor biti naveden u Napomenama.

Vjerujem da nikad ranije nije povijest jedne nacije, u određenom vremenskom rasponu, bila tako iscrpno dokumentirana kao historija Trećeg Reicha, pa se autoru činilo da bi, kad bi propustio navesti dokumente koji su bili izvor, to znatno umanjilo moguću vrijednost ove knjige kao autentičnog zapisa.

* Istraživanja koja su vršena nakon izlaska ove knjige na engleskom jeziku, nepobitno dokazuju da je Göring organizator paljevine Reichstaga, koju je izvela grupa SS–ovaca (Prim. red.)

* Na preslušavanju i suđenju u Nürnbergu Göring je do kraja nijekao da je bio u bilo kakvoj vezi s paležom Reichstaga.

* Jedan dokument koji je izašao na vidjelo u Nürnbergu pokazuje da su nacisti još ranije namjeravali uništiti sindikate. Tajni nalog od 21. travnja, koji je potpisao dr Ley, sadržao je potanke upute za likvidaciju sindikata 2. svibnja. Pripadnici SA i SS trebali su »zaposjesti sindikalnu imovinu« i »pritvoriti« sve sindikalne vođe. Sindikalne fondove trebalo je zaplijeniti.[195] Krščanske sindikate 2. svibnja nisu dirali. Njihov kraj došao je 24 lipnja.

* Nekoliko mjeseci ranije, 11. svibnja, lord Hetlsham, britanski ministar obrane, javno je upozorio da bi svaki pokušaj Njemačke da se naoruža bio kršenje mirovnog ugovora i dočekan sankcijama u skladu s ugovorom. U Njemačkoj su vjerovali da sankcije znače oružanu intervenciju.

* Suđenje u Münchenu u svibnju 1957. bilo je prva prilika u kojoj su stvarni svjedoci i sudionici pokolja od 30. svibnja 1934. javno progovorili. U toku Trećeg Reicha to ne bi bilo moguće. Sepp Dietrich koga se ovaj autor osobno sjeća kao jednog od najokrutnijih ljudi Trećeg Reicha, komandirao je 1934. Hitlerovom tjelesnom stražom esesovaca i upravljao smaknućima u zatvoru Stadelheim. Kasnije, u ratu, postao je general-pukovnik SS i 1945. osuđen na dvadeset i pet godina zatvora zbog saučešništva u ubijanju američkih ratnih zarobljenika u toku Ardenske bitke 1944. Pušten je deset godina kasnije. Bio je 1957. dopremljen u München i osuđen 14. svibnja na osamnaest mjeseci zatvora za svoju ulogu u smaknućima 30 lipnja 1934 Njegova osuda i osuda Michaela Lipperta, jednog od dvojice esesovaca koji su zapravo ubili Röhma, bila je prva kazna nacističkim krvnicima koji su sudjelovali u tom pokolju.

* Kate Eva Hoerlin, bivša žena Willija Schmida, dala je o ubojstvu svoga muža zaprisegnutu izjavu 7. srpnja 1945. u Binghamtonu, N.Y. Postala je američka državljanka 1944. Da zataška zločin, Rudolf Hess je osobno posjetio udovicu, ispričao se zbog »zabune« i osigurao joj mirovinu njemačke vlade. Izjava uključena u nürnberški dokument L–135, NCA, VII. str 883–90.

* Oba su visoka oficira i dalje nastojala rehabilitirati Schleicherovo i Bredowljevo ime i uspjela su potaknuti Hitlera, na tajnom sastanku stranke i vojnih vrhova u Berlinu 3. siječnja 1935, da prizna kako je ubojstvo te dvojice generala bila »zabuna« i objavi da će njihova imena biti vraćena u počasni popis njihovih pukovnija Ta »re-

habilitacija« nije nikad publicirana u Njemačkoj, ali ju je oficirski kor prihvatio kao da jest (Vidi Wheeler–Bennett, *The Nemesis of Power*, str 337)

* Zanimljivo je i značajno što je Hitler tad unaprijedio Oskara Hindenburga u general-majora.

8

ŽIVOT U TREĆEM REICHU: 1933–37.

Upravo u to vrijeme, u kasno ljeto 1943. moje me zvanje odvelo na duže vrijeme u Treći Reich. Stranca je u novoj Njemačkoj mnogo toga impresioniralo, zbunjivalo i uznemirivalo. Činilo se da pretežna većina Nijemaca ne mari što su joj oduzete osobne slobode, što je toliko od njezine kulture uništeno i nadomješteno ispraznim barbarstvom, ili što joj život i rad određuju u mjeri kakvu do tada čak ni taj narod, pokoljenjima navikao da mu zapovijedaju, nije bio iskusio.

Svakako, u pozadini je vrebao teror Gestapoa i užas koncentracionih logora za one koji se nisu pokoravali ili su bili komunisti, socijalisti, odviše liberalni ili pacifisti ili Židovi. Krvavi pokolj 30. lipnja 1934. opomenuo je kako nemilosrdni mogu biti novi upravljači. Ali prvih godina Hitlerove vladavine nacistički teror pogađao je razmjerno malobrojne Nijemce i tek pridošli promatrač donekle se iznenadio videći da njemački narod, čini se. ne osjeća u kojoj ga mjeri beskrupulozna i brutalna diktatura zastrašuje i sputava. Naprotiv, podržavao ju je s iskrenim oduševljenjem, na neki način mu je ulijevala nove nade, novo samopouzdanje i začudnu vjeru u budućnost zemlje.

Hitler je naumio likvidirati prošlost sa svim njezinim promašajima i razočaranjima. Korak po korak, vrlo brzo (kako ćemo još vidjeti u pojedinostima), oslobađao je Njemačku okova Versajskog ugovora i, obmanjujući pobjedničke Saveznike, ponovo je pretvarao u vojnu silu.

A upravo je to bila želja većine Nijemaca. Da je postignu, bili su spremni prinijeti žrtve koje je Führer od njih tražio: gubitak osobne slobode, ograničenje jelovnika (»Topove umjesto maslaca«) i naporan rad. Do jeseni 1936. problem nezaposlenosti u nacističkoj Njemačkoj je uglavnom bio riješen: gotovo je svatko bio zaposlen* i mogli su se čuti radnici, kojima je bilo oduzeto pravo da se organiziraju u sindikate, kako se nad punom porcijom šale da pod Hitlerom bar nema više slobode da umreš od gladi. *»Gemeinnutz vor Eigennutz!*« (Opći interes prije osobnog!) bila je u tim danima popularna nacistička krilatica i, premda su se mnoge nacističke vođe, na čelu s

Göringom, tajno bogatile, a dobiti kapitalista strmoglavo rasle, nije bilo sumnje da je novi »nacionalni socijalizam«, koji je prema vani zahtijevao opću korist prije osobne, osvojio mase.

Rasistički zakoni, kojima su Židovi bili isključeni iz njemačke zajednice, činili su se stranom promatraču stravičnim povratkom u primitivno doba, ali budući da su nacističke rasne teorije uzdizale Nijemce kao sol zemlje i rasu gospodara, među Nijemcima nipošto nisu bile nepopularne. Malobrojni Nijemci koje je čovjek susretao – bivši socijalisti ili liberali ili pobožni kršćani iz konzervativnih klasa – zgražali su se i, štoviše, užasavali nad progonom Židova, ali, premda su pomagali ublažiti bijedu brojnih pojedinaca, nisu ništa poduzimali da suzbiju opću plimu. A što su i mogli? To bi vam pitanje često postavili, a odgovoriti na nj nije bilo lako.

Iz svoje cenzurirane štampe i radija Nijemci su malo što znali o zgražanju u inozemstvu, ali su primjećivali da ono ne priječi strance da grnu u Treći Reich i, očigledno, uživaju u njegovu gostoprimstvu. Jer nacistička Njemačka je mnogo više od Sovjetskog Saveza bila otvorena za svijet.* Turizam je cvao i donosio goleme svote nužno potrebnih deviza. Očigledno, nacističke vođe nisu imale što kriti. Stranac, bez obzira u kojoj mjeri bio antinacist, mogao je doći u Njemačku, vidjeti i razgledati što je htio – osim koncentracionih logora i, kao u svim zemljama, vojnih postrojenja. Mnogi su to i činili. Vraćali su se, ako ne pridobiveni a ono bar snošljivi prema »novoj Njemačkoj«, uvjereni da su vidjeli, kako su govorili, »pozitivna dostignuća«. Čak i tako pronicav čovjek kao Llyod George, koji je 1918. vodio Englesku u pobjedu nad Njemačkom, i koji je te godine u izbornoj kampanji nastupio s parolom »Objesimo Kaisera«, mogao je 1936. posjetiti Hitlera u Obersalzbergu i vratiti se očaran Führerom, pun hvale o velikom čovjeku s vizijom i voljom da riješi probleme jedne moderne nacije – a nadasve nezaposlenost, koja je još mučila Englesku i za koju je taj veliki ratni liberalni državnik sa svojim programom »Mi možemo svladati nezaposlenost« u svojoj zemlji našao tek malo interesa.

Olimpijske igre koje su se održavale u kolovozu 1936. u Berlinu pružile su nacistima sjajnu priliku da zadive svijet uspjesima Trećeg Reicha, i oni su je iskoristili do krajnosti.

Natpisi *»Juden unerwünscht«* (Židovi nepoželjni) bili su prešutno skinuti s trgovina, hotela, pivnica i javnih zabavišta, progon Židova i dviju kršćanskih crkava privremeno je obustavljen i najbolje lice zemlje okrenuto posjetiocima. Nijedne dotadašnje olimpijske igre nisu vidjele takve spektakularne organizacije ni tako raskošnu ponudu zabave. Göring, Ribbentrop i Goebbels davali su blistava primanja za strane goste – »Talijanska noć« ministra propagande na Pfaueninselu nedaleko od Wannseea okupila je za večerom više od tisuću uzvanika u prizoru koji je sličio Tisuću i jednoj noći. Turista, naročito onih iz Engleske i Amerike, snažno se dojmilo ono što su vidjeli: očigledno sretan, zdrav i prijazan narod, ujedinjen uz Hitlera – posve

drugačija slika, govorili su, od one koju su zamišljali čitajući kod kuće novinske izvještaje iz Berlina.

Pa ipak, u tim sjajnim olimpijskim danima potkraj ljeta ispod površine, skrivena od turista i neprimijećena od većine Nijemaca ili prihvaćena neobično pasivno, odvijala se – kako se bar strancu činilo – degradacija života u Njemačkoj.

S otprilike trinaest dekreta, kojima su u idućih nekoliko godina dopunjeni Nürnberški zakoni, Židovi su bili potpuno obespravljeni. Ali već u ljetu 1936. kad je Njemačka kao domaćin olimpijskih igara očaravala posjetioce sa Zapada, Židovi su bili protjerani, zakonom ili nacističkim terorom – ovaj potonji je često prethodio prvome – iz javnih službi i privatnih namještenja tako da je bar polovina ostala bez sredstava za život. Godine 1933. u prvoj godini Trećeg Reicha, Židovi su bili isključeni iz javnih funkcija, državnih službi, novinarstva, radija, poljoprivrede, prosvjete, kazališta, filma; godine 1934. izbacili su ih iz burza i, premda zakonska zabrana za obavljanje advokature, medicine ili trgovine nije bila donesena sve do 1938. praktično su bili protjerani i iz tih zvanja već nakon prve četiri godine nacističke vlasti. Štoviše, bile su im uskraćene mnoge životne udobnosti, a često i ono najnužnije za život. U mnogim gradovima Židovima je bilo teško, pa i nemoguće, nabaviti hranu. Na vratima sitničarija, mesarnica, pekarnica i mljekara pisalo je: »Židovima ulaz zabranjen«. U mnogim zajednicama Židovi nisu mogli dobiti mlijeka za svoju malodobnu djecu. Ljekarne im nisu htjele prodavati lijekove, hoteli pružiti smještaj. I uvijek, kuda god pošli, nailazili su na natpise: »U ovaj grad pristup Židovima je zabranjen«, ili: »Židovi koji udu čine to na vlastitu odgovornost«. Na jednom oštrom zavoju blizu Ludwigshafena visio je natpis: »Oprez! Oštar zavoj! Židovi 100 km.«*

Takva je bila sudbina Židova u vrijeme kad su se u Njemačkoj održavale svečane Olimpijske igre. Ali bio je to samo početak puta koji ih je ubrzo odveo do pokolja i istrebljenja.

PROGON CRKAVA

Nacistički rat protiv kršćanskih crkava počeo je mnogo umjerenije, iako se Hitler, nominalno katolik, u *Mein Kampfu* bio oborio na politički katolicizam i napao obje kršćanske crkve zbog toga što nisu uočile rasni problem, ipak je, kao što smo vidjeli, upozorio da »politička stranka nikad ne smije izgubiti iz vida činjenicu da u cijeloj povijesti nijedna sasvim politička stranka nikad nije uspjela izvesti vjersku reformaciju«.

Dvadesetčetvrta točka programa Nacionalsocijalističke stranke tražila je »slobod-

no ispovijedanje svih religija u državi dok se ne ogriješe o ... osjećaj ćudoređa i morala germanske rase. Stranka kao takva zastupa stanovište pozitivnog kršćanstva.« U svom govoru Reichstagu 23. ožujka 1933, kad je to njemačko zakonodavno tijelo predalo svoje funkcije diktatoru, Hitler je hvalio obje kršćanske vjere kao »bitne elemente za održanje duha njemačkog naroda«, obećavši da će poštovati njihova prava i izjavivši da njegova vlada želi miroljubivu suradnju crkve i države. Na kraju je dodao – imajući na umu birače katoličke stranke Centra, čije je glasove dobio – »nadamo se da ćemo unaprijediti prijateljske odnose sa Svetom stolicom«.

Jedva četiri mjeseca kasnije, 20. srpnja, nacistička vlada je sklopila konkordat s Vatikanom kojim je zajamčena sloboda katoličkoj vjeri i pravo »da upravlja svojim poslovima«. Sporazum, koji je u ime Njemačke potpisao Papen a u ime Svete stolice papinski državni sekretar monsignor Pacelli, kasnije papa Pio XII, tek što se bio osušio na papiru a već ga je nacistička vlada prekršila. Ali, kako je konkordat sklopljen u trenutku kad su prvi ispadi nacističkog režima izazvali zgražanje cijelog , svijeta, bez sumnje je dao Hitlerovoj vladi nešto ugleda koji joj je nužno bio potreban.*

Dana 23. srpnja, pet dana pošto je ratificiran konkordat, njemačka vlada objavila je zakon o sterilizaciji, koji je posebno uznemirio katoličku crkvu. Nekoliko dana kasnije nacisti su raspustili Udruženja katoličke mladeži.

U toku idućih godina pohapšeno je na tisuće katoličkih svećenika, redovnica i laika, mnogi su lažno optuženi za »nemoral« ili »krijumčarenje stranog novca«. Ericha Klausenera, vođu Katoličke akcije su, kao što smo vidjeli, nacisti ubili u pokolju 30. lipnja 1934. Na desetke katoličkih listova je zabranjeno, a agenti Gestapoa čak su kršili nepovredivost ispovjedaonice. U proljeće 1937. katoličko svećenstvo u Njemačkoj koje je, poput većine protestantskog svećenstva, pokušalo bilo najprije s novim režimom surađivati, bilo je temeljito razočarano. Četrnaesti ožujka 1937. papa Pio XI objavio je encikliku *Mit brennender Sorge* (»S gorućom brigom«), u kojoj je zamjerio nacističkoj vladi »zaobilaženje« i »povredu« konkordata i optužio je da »sije nepovjerenje, rascijep, mržnju, lažne optužbe i tajno i otvoreno iskazuje neprijateljstvo prema Kristu i njegovoj Crkvi«. Papa je na »horizontu Njemačke vidio prijeteće olujne oblake razornih vjerskih ratova ... kojima je jedini cilj ... uništenje«.

Godine 1933. pastor Martin Niemöller pozdravio je dolazak nacista na vlast. Te godine objavljena je autobiografija *Vom U–Boot zur Kanzel* (»Od podmornice do propovjedaonice«). Priču o tom kako je taj podmornički kapetan iz prvog svjetskog rata postao istaknuti protestantski svećenik nacistička je štampa posebno pohvalila i knjiga je postala bestseler. Za pastora Niemöllera, kao i za mnoge druge protestantske svećenike, četrnaest godina Republike bilo je, kako je rekao, »razdoblje mraka«,[196] i na kraju svoje autobiografije dodaje zadovoljno da je pobjednička naci-

onalsocijalistička revolucija konačno »ponovo probudila naciju« za što se sam tako dugo borio – neko vrijeme i u dobrovoljačkim odredima iz kojih je poteklo mnogo nacionalsocijalista.

Ubrzo je doživio strašno razočaranje.

U Njemačkoj, kao i u Sjedinjenim Državama, protestanti su bili oštro podijeljeni. Mali broj – oko 150.000 od četrdeset i pet milijuna pripadalo je različitim nezavisnim crkvama poput baptističke i metodističke. Ostatak je bio podijeljen na dvadeset i osam luteranskih i reformističkih crkava od kojih je bila najbrojnija Staropruska unija s osamnaest milijuna članova. Fanatičniji nacisti medu njima organizirali su 1932. *Glaubensbewegung Deutscher Christen* (Njemački kršćanski vjerski pokret), kojeg je najenergičniji vođa bio Ludwig Müller, nekadašnji vojni kapelan u istočnopruskoj vojnoj oblasti, odan Hitlerov sljedbenik, koji ga je bio upoznao sa svojim tadašnjim komandantom generalom von Blombergom. »Njemački kršćani« žarko su podupirali nacističke doktrine o rasi i princip vodstva i htjeli ih primijeniti u crkvi koja bi obuhvatila sve protestante. Godine 1933. su »Njemački kršćani« imali otprilike tri tisuće od ukupno 17.000 svećenika; medu vjernicima je vjerojatno postotak njihovih članova bio veći.

»Njemačkim kršćanima« suprotstavljala se druga grupa, Konfesionalna crkva *(Bekennende Kirche).* Imala je otprilike jednak broj svećenika, a kasnije ju je predvodio Niemöller. Protivila se nacifikaciji protestantskih crkava, odbacivala nacističke rasne teorije i digla se protiv protukršćanskih doktrina Rosenberga i drugih nacista. Između te dvije crkve nalazila se protestantska većina koja je, čini se, bila previše plašljiva da se priključi jednoj od dviju borbenih grupa, te je odlučila da čeka, a naposljetku uglavnom pala Hitleru u naručje priznavši mu pravo da se miješa u poslove crkve i pokoravajući se bez otvorenog protivljenja njegovim zapovijedima.

Teško je shvatiti držanje većine njemačkih protestanata u prvim godinama nacističke vlasti ako čovjek nije svjestan dviju stvari: njihove povijesti i utjecaja Martina Luthera.* Veliki utemeljitelj protestantizma bio je strastven antisemit i gorljiv pristaša potpune poslušnosti političkoj vlasti. Želio je da se Njemačka riješi Židova, a kad budu odlazili, da im oduzmu »novac, nakit, zlato i , srebro« i, nadalje, »da njihove sinagoge ili škole zapale, kuće razgrade i razruše... i da ih smjeste pod krov ili u staje kao Cigane... da žive u bijedi i zarobljeništvu jer se neprestano žale i tuže Bogu na nas« – savjet koji su četiri stoljeća kasnije Hitler, Göring i Himmler doslovno izvršili.[197]

U možda jedinom narodnom ustanku u njemačkoj povijesti, seljačkoj buni 1525, Luther je savjetovao kneževima da primijene nemilosrdne mjere protiv »pobješnjelih pasa«, kako je nazvao očajne, seljake pogažene seljake. I tu, kao i u svojim izrekama protiv Židova, Luther je govorio grubim i surovim jezikom kojem u njemačkoj histo-

riji nema ravna do nacističkog vremena. Utjecaj tog snažnog lika osjećao se u Njemačkoj generacijama, posebno među protestantima. Jedna od posljedica toga bila je i lakoća s kojom je njemački protestantizam postao oruđe kraljevskog i kneževskog apsolutizma od 16. stoljeća naovamo sve dok 1918. kraljevi i kneževi nisu bili zbačeni. Nasljedni monarsi i sitni kneževi automatski su postajali poglavari protestantske crkve u svojim zemljama. Tako je u Pruskoj hohenzollernovski kralj bio i glava crkve. Ni u jednoj zemlji osim u carskoj Rusiji nije svećenstvo po tradiciji bilo tako potpuno podložno političkoj vlasti u državi. Svećenstvo je, uz nekoliko iznimaka, stajalo čvrsto uz kralja, junkere i vojsku, a u toku devetnaestog stoljeća poslušno se suprotstavljalo sve jačim liberalnim i demokratskim pokretima. Čak je i Weimarska Republika bila za većinu protestantskih svećenika anatema, ne samo zato što je svrgnula kraljeve i kneževe već i zato što je crpla glavnu podršku od katolika i socijalista. U toku izbora za Reichstag čovjek nije mogao a da ne primijeti kako protestantsko svećenstvo – Niemöller je bio tipičan – posve otvoreno podržava nacionalističke, pa i nacističke neprijatelje Republike. Poput Niemöllera, većina pastora pozdravila je 1933. uspon Adolfa Hitlera na položaj kancelara. Ali vrlo su brzo osjetili nacističku politiku šake koja je Hitlera iznijela na vlast. U srpnju 1933. zastupnici protestantskih crkava predložili su zakon o novoj »Crkvi Reicha« koji je 14. srpnja Reichstag službeno prihvatio. Odmah zatim rasplamsala se vatrena borba oko izbora prvog biskupa Reicha. Hitler je inzistirao da taj najviši položaj bude dodijeljen njegovu prijatelju Ludwigu Mülleru kojeg je već bio imenovao svojim savjetnikom za crkvena pitanja. Vrhovi crkvene federacije predlagali su, naprotiv, istaknutog pastora Friedricha von Bodelschwingha. Ali bili su naivni. Nacistička vlada je intervenirala, raspustila niz pokrajinskih crkvenih organizacija, suspendirala nekoliko vodećih protestantskih dostojanstvenika, nahuškala SA i Gestapo na uporne – ukratko, terorizirala je sve koji su podržavali Bodelschwingha. Uoči izbora delegata za sinod koji će izglasati biskupa Reicha, Hitler je osobno putem radija »preporučio da izbor padne na 'Njemačke kršćane' « čiji je kandidat bio Müller. Zastrašivanje je odlično uspjelo. Bodelschwingha su u međuvremenu bili prisilili da povuče kandidaturu, a »izbori« su završili većinom za »Njemačke kršćane«, koji su u rujnu na sinodu u Wittenbergu, gdje se Luther bio prvi put suprotstavio Rimu, izabrali Müllera za biskupa Reicha.

Ali novi poglavar Crkve, nespretan čovjek, nije uspio ostvariti ujedinjenu crkvu niti potpuno nacificirati protestantsku kongregaciju. Trinaesti studenog 1933, dan pošto je njemački narod premoćnom većinom podržao Hitlera u plebiscitu, »Njemački kršćani« priredili su masovni skup u *Sportpalastu* u Berlinu. Dr Reinhardt Krause, vođa sekte u jednoj berlinskoj četvrti, predložio je odbacivanje Starog zavjeta »i njegovih priča o trgovcima stoke i svodnicima«, te reviziju Novog zavjeta i Isusova učenja »kako bi sasvim odgovarali zahtjevima nacionalsocijalizma«. Bile su sastavljene rezolucije tražeći »jedan narod, jedan Reich, jednu vjeru«, da svi svećeni-

ci polože zakletvu vjernosti Hitleru i da sve crkve primijene zakon o arijevcima i isključe iz svojih redova pokrštene Židove. To je bilo previše čak i za bojažljive protestante koji nisu htjeli sudjelovati u crkvenom ratu, pa je biskup Müller bio primoran da suspendira dra Krausa i odrekne ga se.

U biti se u borbi između nacističke vlasti i crkava radilo o prastarom pitanju, što je carevo a što Božje. U pogledu protestanata, Hitler je imao čvrstu namjeru da njihovo vodstvo, ukoliko »Njemački kršćani« na čelu s biskupom Reicha Müllerom ne uspiju da ih dovedu u red, podredi nacističkoj vlasti. Kao rođeni Austrijanac i katolik, oduvijek je pomalo prezirao protestante iako su predstavljali dvije trećine njemačkog stanovništva. »S njima se može raditi što god čovjek zaželi,« povjerio je jednom svojim pomagačima. »Beznačajni, sitni ljudi, poslušni kao psi, znoje se od neprilike kad ih nagovorite.«[198] Bio je svjestan da otpor nacifikaciji protestantskih crkava pružaju samo malobrojni pastori i još manji broj vjernika.

Na početku 1934. razočarani je Niemöller postao duhovni vođa te manjine u Konfesionalnoj crkvi i Udruženju za pomoć svećenicima (*Pfarrer–Notbund*). Na sinodu u Barmenu u svibnju 1934. i na jednom posebnom skupu u Niemöllerovoj crkvi u Dahlemu, predgrađu Berlina, u studenom, Konfesionalna crkva proglasila je sebe legalnom Njemačkom protestantskom crkvom i osnovala privremenu crkvenu upravu. Tako su sad postojale dvije grupe – grupa biskupa Reicha Möllera i Niemöllerova grupa – koje su postavljale zahtjev da budu legitimna crkva.

Bilo je očito da bivši vojni kapelan, usprkos prisnom prijateljstvu s Hitlerom, nije uspio protestantske crkve ujediniti, i na svršetku 1935. pošto je Gestapo bio pohapsio sedam stotina svećenika Konfesionalne crkve, predao je ostavku i više se o njemu nije čulo. Ali već u srpnju 1935. Hitler je imenovao dra Hansa Kerrla, nacionalsocijalističkog odvjetnika s kojim je prijateljevao, ministrom za crkvena pitanja i povjerio mu da ponovo pokuša »ujediniti« protestante. Kerrl, umjereniji nacist i oprezan čovjek, u prvi mah je prilično uspio. Uspio je ne samo predobiti konzervativno svećenstvo koje je bilo u većini, već i sastaviti Crkveni odbor na čelu s uglednim drom Zöllnerom, kojeg su poštovale sve grupe, odbor koji će izraditi opću nagodbu. Iako je Niemöllerova grupa surađivala s Odborom, ipak je i dalje tvrdila da je jedino ona legitimna crkva. Kad je u svibnju 1936. uputila uljudan ali odlučan memorandum Hitleru, prosvjedujući protiv protukršćanskih tendencija režima, javno ga optužujući za antisemitizam i zahtijevajući da se država prestane miješati u crkvene poslove, nacistički ministar unutrašnjih poslova Frick odgovorio je bezobzirnom akcijom. Stotine su svećenika Konfesionalne crkve pohapšene, dr Weissler, jedan od potpisnika memoranduma, umoren je u koncentracionom logoru u Sachsenhausenu, crkveni fondovi konfiscirani i zabranjeno je prikupljanje milodara.

Dvanaesti veljače 1937. dr Zöllner je istupio iz Crkvenog odbora – Gestapo ga je spriječio da u Lübecku posjeti devet uhapšenih protestantskih svećenika s obrazlože-

njem da ministar za crkvena pitanja sabotira njegovu djelatnost. Dr Kerrl je odgovorio sutradan u govoru grupi poslušnih svećenika, optužujući dra Zöllnera da je zanemario nacističku doktrinu o rasi, krvi i zemlji i otvoreno govorio o neprijateljstvu vlasti prema protestantskoj i katoličkoj crkvi:

> Stranka (rekao je Kerrl) stoji na osnovi pozitivnog kršćanstva, a pozitivno kršćanstvo jest nacionalsocijalizam... Nacionalsocijalizam je djelo Božje volje... Božja volja otkriva se u njemačkoj krvi... Dr Zöllner i grof Galen (katolički biskup od Münstera) nastojali su mi objasniti da se kršćanstvo sastoji u vjeri u Krista kao sina Božjeg. To me nasmijava... Ne, kršćanstvo ne ovisi o apostolskom vjerovanju ... Istinsko kršćanstvo predstavlja Nacionalsocijalistička stranka, i ta stranka, a posebno Führer, pozivaju sad njemački narod na pravo kršćanstvo... Führer je vjesnik novog objavljenja.[199]

Prvi srpnja 1937. dra Niemöllera su uhapsili i zatvorili u berlinski zatvor Moabit. Dana 27. lipnja održao je u crkvi u Dahlemu, koja je uvijek bila krcata, svoju posljednju propovijed u Trećem Reichu. Kao da je slutio što će doći, rekao je: »Mi se isto tako ne želimo služiti svojim ovlastima da bismo izbjegli ruku vlasti kao ni stari apostoli. Nismo više spremni da šutimo na zapovijed čovjeka kad nam Bog nalaže da govorimo. Jer, to jest i mora ostati slučaj kad se moramo pokoriti Bogu, a ne čovjeku.«

Drugi ožujka 1938, nakon osam mjeseci zatvora, izveden je pred izvanredni sud *(Sondergericht)* kakve su nacisti osnovali radi suđenja za zločine protiv države.

Iako je oslobođen glavne optužbe »da je napadao državu«, kažnjen je globom od dvije tisuće maraka i osuđen na sedam mjeseci zatvora zbog »zloupotrebe propovjedaonice« i prikupljanja milodara u svojoj crkvi. Kako je odsjedio i više od te kazne, sud je naredio da ga puste na slobodu, ali ga je Gestapo na izlasku iz sudnice uhapsio i »pritvorio«, a zatim internirao u koncentracioni logor, najprije u Sachsenhausenu a zatim u Dachauu, gdje je ostao sedam godina, sve dok ga saveznička vojska nije oslobodila.

Godine 1937. pohapšeno je 807 drugih pastora i vodećih laika Konfesionalne crkve, a u nekoliko idućih godina još na stotine njih. Ako otpor Niemöllerovog krila u crkvi i nije bio potpuno slomljen, svakako je bio paraliziran. Kao gotovo svi u Njemačkoj, i većina protestantskih svećenika pokorila se nacističkom teroru. Potkraj 1937. posvuda cijenjeni biskup Marahrens od Hannovera, potican od Kerrla, dao je izjavu koja je jamačno osobito ponizila smionije svećenike poput Niemöllera: »Nacionalsocijalistička koncepcija života je nacionalno i političko učenje koje određuje i karakterizira njemačke muževe. Kao takvo, ono je obavezno i za njemačke kršćane.« U proljeće 1938. biskup Marahrens učinio je posljednji korak naredivši svim pastorima svoje biskupije da polože zakletvu vjernosti Führeru. Za kratko vrijeme velika većina protestantskog svećenstva dala je prisegu obvezavši se tako zakonski i mo-

ralno da će slušati zapovijedi diktatora.

Bilo bi pogrešno pretpostaviti da je progon protestanata i katolika u nacističkoj državi podijelio njemački narod ili možda snažno uzbudio mnoge ljude. Narod koji je tako lako napustio svoje političke, kulturne i ekonomske slobode nije bio spreman, osim razmjerno malobrojnih u njemu, da izloži život ili se izvrgne makar samo opasnosti zatvora da bi sačuvao slobodu vjeroispovijesti. Njemački narod su, naprotiv, tridesetih godina snažno uzbudili blistavi Hitlerovi uspjesi, to što je svakom pribavio posla, što je zemlja ekonomski napredovala, što je obnavljao njemačku vojnu moć i što je u svojoj vanjskoj politici bilježio pobjedu za pobjedom. Malo je Nijemaca gubilo san zbog hapšenja nekoliko tisuća pastora i svećenika ili zbog prepirke raznih protestantskih sekti. A još manje se zamislilo nad tim što je nacistički režim, pod vodstvom Rosenberga, Bormanna i Himmlera, poduprt Hitlerom, naumio potpuno uništiti kršćanstvo u Njemačkoj i nadomjestiti ga starim poganstvom germanskih plemena i novim poganstvom nacističkih ekstremista; kao što je Bormann 1941. javno izjavio: »Nacionalsocijalizam i kršćanstvo su nespojivi.«

Što je nacizam predviđao u Njemačkoj bilo je jasno izloženo u trideset točaka programa »Nacionalne crkve Reicha« koji je u toku rata sastavio Rosenberg; on je, između ostalih dužnosti, obavljao i službu »Führerova opunomoćenika za intelektualno i filozofsko obrazovanje i poduku u nacionalsocijalističkoj stranci«. Nekoliko od tih trideset točaka otkriva ono bitno:

1. Nacionalna crkva njemačkog Reicha prisvaja isključivo pravo i isključivu vlast da nadzire sve crkve unutar granica Reicha; njih proglašava nacionalnim crkvama Reicha.

5. Nacionalna crkva će odlučno iskorijeniti čudne i tuđinske kršćanske vjeroispovijesti unesene u Njemačku zlosretne godine 800.

7. Nacionalna crkva nema pisara, pastora, kapelana ni svećenika, već će u njezinim crkvama govoriti predstavnici Nacionalne crkve.

13. Nacionalna crkva traži smjesta ukidanje tiskanja i širenja biblije u Njemačkoj.

14. Nacionalna crkva izjavljuje da je za nju, a stoga i za njemački narod, Führerov Mein Kampf najveći od svih dokumenata. On ... utjelovljuje i sadrži ne samo najveće nego i najčistije i najistinitije moralne zasade za sadašnji i budući život naše nacije.

18. Nacionalna će crkva ukloniti sa svojih oltara sva raspela, biblije i svetačke slike.

19. Na oltarima smije stajali samo Mein Kampf (njemačkom narodu, a stoga i Bogu, najsvetija knjiga), a s lijeve strane oltara mač.

30. Na dan utemeljenja Nacionalne crkve iz svih crkava, katedrala i kapelica mora biti uklonjen kršćanski križ ... i zamijenjen jedinim nepobjedivim simbolom, kukastim križem.[200]

NACIFIKACIJA KULTURE

Deseti svibnja 1933. navečer, otprilike četiri i pol mjeseca pošto je Hitler bio postao kancelar, u Berlinu se odigrao prizor kakav zapadni svijet nije vidio od kasnoga srednjeg vijeka. Oko ponoći stala je na trgu *Unter den Linden,* nasuprot Sveučilištu studentska povorka od nekoliko tisuća studenata s bakljama. Baklje su bačene na golemu hrpu knjiga i, dok se vatra rasplamsavala, studenti su na lomaču bacali sve nove i nove knjige dok ih nije spaljeno oko dvadeset tisuća. Slični prizori odigrali su se još u nekoliko gradova. Počelo je paljenje knjiga.

Mnoge od knjiga što su ih te noći bacili u plamen veseli studenti uz odobravanje dra Goebbelsa, napisali su pisci svjetskog glasa. Od njemačkih pisaca bili su među njima Thomas i Heinrich Mann, Lion Feuchtwänger, Jakob Wassermann, Arnold i Stefan Zweig, Erich Maria Remarque, Walter Rathenau, Albert Einstein, Alfred Ken i Hugo Preuss, koji je sastavio Weimarski ustav. Ali nisu bila spaljena samo djela desetaka njemačkih pisaca. Uključen je i priličan broj stranih: Jack London, Upton Sinclair, Helen Keller, Margaret Sanger, H. G. Wells, Havelock Ellis, Arthur Schnitzler, Freud, Gide, Zola, Proust. Po riječima studentske proklamacije, na plamen je osuđena svaka knjiga »koja djeluje podrivački na našu budućnost ili pogađa u korijen njemačke misli, njemačkog doma i pokretačkih snaga našeg naroda«.

Kad su knjige izgorjele, novi ministar propagande dr Goebbels, koji će ubrzo sapeti njemačku kulturu u nacističku luđačku košulju, obratio se studentima: »Sad se duh njemačkog naroda ponovo može izraziti. Ovaj plamen ne obasjava samo konačan kraj jedne stare ere, nego i početak nove.«

Novu nacističku eru njemačke kulture nisu samo obasjale lomače knjiga i popratili mnogo djelotvorniji, iako manje simbolični, propisi o prodaji knjiga, cirkulaciji knjiga u knjižnicama i objavljivanju novih, već i nadzor i ravnanje u kulturi u mjeri kakvu nijedna druga zapadna zemlja nikad nije bila iskusila. Već 22. rujna 1933. osnovana je Komora za kulturu pod upravom dra Goebbelsa. Zakon je njenu svrhu određivao ovako: »Da bi se slijedila jedinstvena politika u njemačkoj kulturi, potrebno je okupiti sve stvaraoce u jednu organizaciju. Reich će određivati ne samo linije duhovnog napretka nego i ravnati profesijama i organizirati ih.«

Osnovano je sedam komora za nadzor svakog područja kulturnog života: za likovnu umjetnost, glazbu, kazalište, književnost, štampu, radio i film. Svaki kulturni radnik bio je obavezan pristupiti određenoj komori čije su odredbe i direktive imale zakonsku važnost. Između ostalog, imale su pravo uskratiti »politički nepouzdanim« članstvo ili primljene članove izbaciti. To je značilo: tko se prema nacionalsocijalizmu odnosi makar samo neutralno, mogao je biti i obično je bio spriječen u obavljanju svog zvanja i lišen sredstava za život.

Tko god je živio u Njemačkoj u tridesetim godinama ne može zaboraviti mučan pad kulturnog standarda tog naroda koji je vrlo dugo bio na zavidnoj razini. To je,

naravno, bilo neizbježno od onog trenutka kad su nacisti zaključili da likovne umjetnosti, književnost, štampa, radio i film moraju služiti isključivo propagandi novog režima i njenu pogledu na svijet. Za nacističke vladavine nije u Njemačkoj tiskano ni jedno djelo značajnijeg živućeg njemačkog pisca, osim Ernsta Jüngera i Ernsta Wiecherta u samom početku nacionalsocijalizma. Gotovo su svi pisci emigrirali, prvi Thomas Mann; oni malobrojni koji su ostali šutjeli su ili su bili ušutkani. Da bi se djelo moglo objaviti ili postaviti na pozornicu, svaki rukopis knjige ili kazališnog komada moralo je najprije odobriti ministarstvo propagande.

Glazba je prolazila najbolje, ako ni zbog čega drugog a ono zato što je najmanje politička od svih umjetnosti i zato što Nijemci imaju bogatu riznicu glazbenih djela od Bacha preko Beethovena i Mozarta do Brahmsa. Međutim, Mendelssohn se nije smio izvoditi jer je bio Židov (djela židovskih skladatelja bila su zabranjena), a jednako i djela istaknutih modernih kompozitora poput Paula Hindemitha. Iz simfonijskih i opernih orkestara Židovi su brzo nestali. Za razliku od pisaca, većina velikih njemačkih muzičara ostala je u nacističkoj Njemačkoj i mnogi su svoje ime i darovitost vezali uz Novi poredak. Wilhelm Furtwängler, jedan od najboljih dirigenata ovog stoljeća, ostao je, i premda je 1934. pao u nemilost jer je branio Hindemitha, već godinu dana kasnije vratio se dirigiranju. Ostao je i Richard Strauss, možda najveći živi skladatelj, i čak je neko vrijeme bio predsjednik Komore za glazbu, posudivši svoje veliko ime Goebbelsovoj prostituciji kulture. Čuveni pijanist Walter Gieseking nastupao je većinom u inozemstvu na gostovanjima koje je organiziralo i odobrilo Ministarstvo propagande da bi širio njemačku »kulturu« izvan granica Reicha. Budući da glazbenici nisu emigrirali, i zbog bogate riznice njemačke klasične muzike, u doba Trećeg Reicha bilo je sjajnih izvedaba simfonijske i operne muzike. U tome su predvodili Berlinski filharmonijski orkestar i Berlinska državna opera. Velika ponuda odlične glazbe mnogo je pripomogla da njemački narod lakše podnese srozavanje ostalih umjetnosti i mnogih drugih pojava za života pod nacizmom.

Kazalište je, treba reći, zadržalo mnogo od svog prijašnjeg sjaja dokle god se pridržavalo klasičnih djela. Max Reinchardt je, naravno, otišao, pa i svi drugi kazališni direktori, režiseri i glumci Židovi. Nacistički dramatičari pisali su tako užasno loše da je publika izbjegavala izvedbe njihovih djela koje su uvijek zato bile kratka vijeka. Predsjednik Komore za kazališta bio je neki Hans Johst, propali dramatičar, koji se jednom hvalio da zapada u napast da pograbi revolver kad mu tko spomene riječ »kultura«. Ali ni Johst ni Goebbels, koji je određivao što će se izvoditi i tko će tumačiti uloge i režirati, nisu mogli spriječiti da njemačko kazalište ne daje sjajne, često i dirljive izvedbe Goethea, Schillcra i Shakespearea.

Začudo, u hitlerovskoj Njemačkoj smjela su se izvoditi Shawova djela – vjerojatno zato što se rugao Englezima i napadao demokraciju, a možda i zato što nacisti njegovu duhovitost i Ijevičarske političke poglede nisu dobro shvaćali.

Najčudniji je bio slučaj velikoga njemačkog dramatičara Gerharta Hauptmanna. U doba Kaisera Wilhelma II u carskim kazalištima bilo je zabranjeno izvođenje njegovih djela jer je bio socijalist. U Republici je bio najpopularniji dramatičar Njemačke, a taj je položaj zadržao i u Trećem Reichu. Njegova su se djela i dalje izvodila. Nikad neću zaboraviti prizor nakon svršetka premijere njegova posljednjeg komada »Kći katedrale« (*Die Tochter der Kathedrale*) kad je Hauptmann, dostojanstven lik s lepršavom sijedom kosom, izašao ruku pod ruku s drom Goebbelsom i Johstom iz kazališta. On je, kao mnogi istaknuti Nijemci, bio sklopio mir s Hitlerom, a lukavi Goebbels napravio je od toga veliku propagandu, neumorno podsjećajući njemački narod i vanjski svijet da najveći njemački živući dramatičar, bivši socijalist i zastupnik malog čovjeka, ne samo što nije otišao iz Trećeg Reicha nego i dalje piše i djela mu se izvode.

Koliko je iskren, oportunist ili naprosto nepostojan bio taj ostarjeli dramatičar, može se zaključiti po tome što se dogodilo nakon rata. Američke vlasti su, smatrajući da je Hauptmann predobro služio naciste, zabranile izvođenje njegovih djela u kazalištima u svom sektoru Berlina, našto su ga Sovjeti pozvali u istočni sektor Berlina, lijepo primili i izveli cijeli niz njegovih komada, šesti listopada 1945. Hauptmann je poslao poruku istočnonjemačkom »Kulturnom savezu za demokratsku obnovu Njemačke« s najboljim željama i nadom da će uspjeti u »duhovnoj obnovi« njemačkog naroda.

Njemačka, koja je svijetu dala jednog Dürera i Lucasa Cranacha, u modernoj likovnoj umjetnosti, doduše, nije prednjačila, iako su njemački ekspresionizam u slikarstvu i münchenska škola Bauhausa u arhitekturi bili zanimljivi i originalni pokreti, a njemački su umjetnici sudjelovali u svim evolucijama i erupcijama u slikarstvu dvadesetog stoljeća – impresionizmu, kubizmu i dadaizmu.

Hitleru, koji je sebe smatrao pravim umjetnikom, iako je u Beču, u pokušajima da to postane, propao, sva moderna umjetnost bila je izrađena i besmislena. U *Mein Kampfu* je objavio dugačku tiradu o tome, a jedan od njegovih prvih zahvata kad je došao na vlast bio je da Njemačku »očisti« od njene dekadentne umjetnosti i pokuša je nadomjestiti novom, »germanskom«. Iz njemačkih muzeja bilo je izbačeno oko 6.500 modernih slika – ne samo djela njemačkih slikara poput Oscara Kokoschke i Grosza, već i Cézannea, Van Gogha, Matissea, Picassa i mnogih drugih.

Ono što ih je trebalo nadomjestiti bilo je izloženo u ljetu 1937, kad je Hitler službeno otvorio »Dom njemačke umjetnosti« u Münchenu u jednoj bezličnoj, pseudoklasičnoj građevini, u čijem projektiranju je osobno sudjelovao i za koju je rečeno da joj »nema ni premca ni uzora« u svjetskoj arhitekturi. Ta prva izložba nacističke umjetnosti bila je natrpana s oko devet stotina radova, odabranih između petnaest tisuća – najgori kič koji je pisac ove knjige ikad vidio. Hitler je osobno napravio konačan izbor i, prema izjavama nekih funkcionara u njegovoj pratnji, toliko se raz-

bjesnio pred nekim platnima koja je prihvatio nacistički žiri na čelu s Adolfom Zieglerom, osrednjim slikarom i predsjednikom Komore za likovnu umjetnost,* da je odredio da ih izbace, a neke je probušio petom svoje čizme. »Odavno sam odlučio,« rekao je u dugom govoru otvarajući izložbu, »da neću, ako nam sudbina povjeri vlast, nikad o tim stvarima (o umjetnosti) raspravljati nego donositi odluke.« Tako je i bilo.

U svom govoru – 18. srpnja 1937. – izložio je nacističku liniju za »njemačku umjetnost«:

> Umjetnička djela koja se ne mogu shvatiti bez debele zbirke uputa potrebnih da dokažu njihovo pravo na opstanak i nađu svoj put do neurotika koji su skloni takvoj glupoj i drskoj besmislici, neće više javno dolaziti do njemačkog naroda. Neka o tome nitko nema iluzija! Nacionalsocijalizam je krenuo da oslobodi njemački Reich i naš narod od svih utjecaja koji prijete njegovu opstanku i karakteru... Otvaranjem ove izložbe došao je kraj umjetničkom ludovanju, a time i trovanju našeg naroda takvom umjetnošću ...

Pa ipak su bar neki Nijemci, posebno u umjetničkom središtu Njemačke, u Münchenu, više voljeli da budu zatrovani. U drugom dijelu grada, u jednoj trošnoj galeriji do koje se dolazilo uskim stubištem, održavala se sjajna izložba »izrođene« umjetnosti koju je dr Goebbels organizirao da pokaže narodu čega ga je Hitler spasio. Sadržala je odličan izbor modernog slikarstva – Kokoschka, Chagall, djela ekspresionista i impresionista. Onog dana kad sam je posjetio, pošto sam bio dugo lutao prostranim dvoranama Doma njemačke umjetnosti, bila je dupkom puna a dugačak red posjetilaca čekao je na stubištu i na ulici. Posjet je bio tako velik da je dr Goebbels, bijesan i povrijeđen, izložbu ubrzo zatvorio.

NADZOR ŠTAMPE, RADIJA I FILMA

Svakog jutra urednici berlinskih dnevnih listova i dopisnici ostalih listova u Reichu okupljali su se u Ministarstvu propagande da im dr Goebbels ili koji od njegovih pomoćnika saopći koje vijesti da objave a koje da zataje, kako da vijest napišu i naslove, koje kampanje da prekinu ili započnu i kakvi su uvodnici tog dana poželjni. Da ne bi došlo do nesporazuma, uz usmene direktive dobivali su i pismene. Manjim listovima izvan grada i časopisima direktive su slali brzojavno ili poštom.

Urednik u Trećem Reichu morao je u prvom redu biti politički i rasno »čist«. Nacistički Zakon o štampi od 4 listopada 1933. koji je novinarstvo proglasio »javnim zanimanjem« reguliranim zakonom, tražio je da svi urednici moraju biti njemački državljani, arijskog porijekla, i da ne smiju biti oženjeni nearijskim partnerom. Član

14. tog zakona naređivao je urednicima »da u listovima ne objavljuju ono što bi na bilo koji način zavodilo javnost u bludnju, miješalo osobne interese s javnim, slabilo snagu njemačkog Reicha izvana ili iznutra, zajedničku volju njemačkog naroda, obranu zemlje, njezinu kulturu i privredu ... ili vrijeđalo čast i dostojanstvo zemlje«. Taj bi član, da je zakon bio na snazi prije 1933, bio povukao za sobom zabranu svih nacističkih publikacija u Njemačkoj. Sad je uvjetovao da su otpali oni listovi koji nisu bili nacistički, i novinari koji nisu bili nacisti ili su odbili da to postanu.

Medu prvima prestao je izlaziti dnevnik *Vossische Zeitung.* Bio je utemeljen 1704. i u toku 230 godina izlaženja bili su mu suradnici takva imena kao što su Friedrich Veliki, Lessing i Rathenau. Bio je u Njemačkoj isto što *Times* u Londonu i *New York Times* u Americi. Ali bio je liberalan i vlasništvo židovske izdavačke kuće Ullstein. *Berliner Tageblatt,* drugi u svijetu poznat liberalni list, životario je malo duže, do 1937, iako je njegov vlasnik Hans Lachmann–Mosse, budući da je bio Židov, već u proljeće 1933. morao ustupiti svoj udio u listu. Treći po značenju liberalni list Njemačke, *Frankfurter Zeitung,* također je nastavio izlaziti pošto se riješio svog židovskog vlasnika i židovskih urednika. Urednik je postao Rudolf Kircher, njegov londonski dopisnik, anglofil i liberal. Poput Karla Silexa, urednika konzervativnog berlinskog lista *Deutsche Allgemeine Zeitung,* koji je također bio londonski dopisnik, strastveni poštovalac Britanaca i liberal, i on je dobro služio nacistima, bivajući često, kao što je državni šef štampe Otto Dietrich jednom rekao o bivšim »opozicionim listovima«, »papskiji od samog pape«. Što su se ta tri lista održala, zahvaljuju djelomice utjecaju njemačkog Ministarstva vanjskih poslova koje je htjelo da ti listovi međunarodnog glasa impresioniraju inozemstvo. Pružali su nacističkoj vlasti ugled a istodobno širili njezinu propagandu.

Kako je svim listovima u Njemačkoj bilo naređivano što da objavljuju i kako da pišu vijesti i uvodnike, njemačka štampa neizbježno je postala ubitačno jednoobrazna. Čak i narodu toliko naučenu na zapovijedanje i toliko sklonu da sluša vlast, počela je takva štampa dosađivati. Naklade su padale čak i vodećim nacističkim dnevnicima kao što je jutarnji *Völkischer Beobachter* i večernji *Der Angriff.* A ukupna naklada svih tjednika i mjesečnika naglo se smanjivala te su jedan za drugim propadali ili su ih preuzimali nacistički izdavači. U prve četiri godine Trećeg Reicha broj dnevnih listova spao je sa 3607 na 2671.

Ali gubitak slobodne i raznolike štampe bio je dobitak za nacističku stranku – bar financijski. Max Amann, Hitlerov narednik u prvom svjetskom ratu a kasnije šef nacističke izdavačke kuće *Eher Verlag,* postao je financijski direktor Njemačke štampe. Kao direktor štampe Reicha i predsjednik Komore za štampu, imao je zakonsko pravo da zabrani rad svakog izdavača, ako mu to nije bilo po volji, ili da ga kupi za simboličnu svotu. Za kratko vrijeme *Eher Verlag* postao je golemo izdavačko

carstvo, možda najveće i najbogatije na svijetu.* Usprkos niskim nakladama mnogih nacističkih izdanja, naklada dnevnih listova u vlasništvu ili pod nadzorom stranke ili pojedinih nacista iznosila je dvije trećine od dvadeset i pet milijuna primjeraka, sveukupne naklade svih dnevnika u času izbijanja drugog svjetskog rata. U zaprisegnutoj izjavi u Nürnbergu Amann je opisao kako je to teklo:

> Pošto je stranka 1933. došla na vlast... mnogi od tih koncerna, poput kuće Ullstein, u vlasništvu ili pod nadzorom židovskog kapitala, ili politički ili vjerski u suprotnosti s nacističkom strankom, smatrali su preporučljivim da svoje listove ili udio u njima prodaju *Eher Verlagu*. Za takve prodaje nije bilo slobodnog tržišta i *Eher Verlag* je obično bio jedini ponuđač. Na taj je način *Eher Verlag*, zajedno s izdavačkim koncernima kojih je bio vlasnik ili ih nadzirao, stekao monopol u novinsko–izdavačkoj djelatnosti u Njemačkoj... Ulaganja stranke u tim izdavačkim poduzećima materijalno su se i te kako isplatila. Istina je da je osnovna svrha nacističkog programa za štampu bila da iskorijeni svu antinacističku štampu.[201]

U toku 1934. Amann i Goebbels pozvali su redakcije da smanje monotoniju svojih listova. Amann je na suđenju izjavio da se žalio »na opću jednoobraznost štampe koja nije posljedica vladinih mjera i ne odgovara željama vlade«. Ehm Welke, smion urednik tjednika *Grüne Post,* pogriješio je shvativši Amanna i Goebbelsa doslovno i uputio kritiku Ministarstvu propagande zbog birokracije, izjavivši da je štampa upravo zato tako dugočasna što je tišti teška ruka Ministarstva. *Grüne Post* smjesta je obustavio izlaženje na tri mjeseca, a urednika je Goebbels smijenio i otpremio u logor.

Radio i film bili su također brzo upregnuti da posluže propagandi nacističke države. Goebbels je u radiju (televizije još nije bilo) uvijek gledao glavno propagandno oruđe u modernom društvu i s pomoću Odjela za radio u svom ministarstvu i Komore za radio potpuno nadzirao emitiranje, oblikujući ga u vlastite svrhe. Posao mu je bio olakšan jer je i u Njemačkoj, kao u drugim zemljama Evrope, radio bio državna ustanova. Godine 1933. nacistička vlada je automatski postala vlasnik svih njemačkih radio–stanica.

Film je ostao u privatnim rukama, ali su Ministarstvo propagande i Komora za film nadzirali svaki oblik djelatnosti te industrije, sa zadatkom – po riječima službenog komentara – »da uzdignu filmsku industriju iz sfera liberalne *komercijalizacije*... i tako je osposobe da se prihvati zadatka koje mora ispunjavati u nacionalsocijalističkoj državi«.

U oba slučaja posljedica je bila da je njemački narod trpio radio–programe i filmove jednako šuplje i bez duha kao što su bili i dnevni listovi i časopisi. Naposljetku se počela buniti čak i publika koja je inače bez otpora puštala da joj određuju što je za nju dobro, a što nije. Gledaoci su izbjegavali propagandne nacističke filmove i u redovima čekali da vide malobrojne strane filmove (većinom holivudske

proizvode drugorazredne kategorije) koje je Goebbels propuštao u njemačka kina. U jednom razdoblju sredinom tridesetih godina toliko se bilo uobičajilo zviždanje za prikazivanja njemačkih filmova da je ministar unutrašnjih poslova Wilhelm Frick objavio oštro upozorenje protiv »izdajničkog ponašanja jednog dijela kino–posjetilaca«. I radio–programe je građanstvo tako otvoreno kritiziralo da je predsjednik Komore za radio, neki Horst Dressler–Andress, izjavio da je takvo zanovijetanje »uvreda njemačkoj kulturi« i da se neće trpjeti. U to vrijeme, tridesetih godina, njemački slušalac je još mogao na radiju slušati strane stanice bez opasnosti da izgubi glavu, kao što je bilo kasnije kad je počeo rat. I možda su mnogi to i činili, iako je dojam ovog promatrača bio da se, kako su godine prolazile, potvrdilo Goebbelsovo mišljenje – radio je postao kudikamo najdjelotvornije sredstvo nacističke propagande, koje je više nego ijedno drugo pojedinačno sredstvo komunikacije oblikovalo njemački narod u Hitlerove svrhe.

Osobno sam iskusio koliko lako čovjek u onakvoj totalitarnoj državi nasjeda lažnoj i cenzuriranoj štampi i radiju. Iako sam, suprotno većini Nijemaca, svakog dana čitao strane listove, posebno londonske, pariške i švicarske, koji su stizali dan nakon objavljivanja, i premda sam redovno slušao BBC i druge strane radio–stanice, moj je posao tražio da utrošim mnogo sati na dan na čitanje njemačke štampe, slušanje njemačkog radija, razgovore s nacističkim funkcionarima i da prisustvujem skupovima stranke. Bilo je za čudo a ponekad i porazno ustanoviti da, usprkos mogućnostima koje sam imao da saznam činjenice, i usprkos prirođenom nepovjerenju prema informacijama iz nacističkih izvora, čovjek kojeg niz godina kljukaju neistinama i iskrivljenim podacima pada pod njihov utjecaj te često pogrešno zaključuje. Onaj tko nije godinama živio u takvoj totalitarnoj zemlji ne može ni zamisliti koliko je teško izbjeći razornom djelovanju dobro sračunate, neprekidne propagande. Često sam se u kući kakvog Nijemca ili u nekom uredu, a ponekad i u slučajnom razgovoru s neznancem u restoranu, pivnici ili kavani, sukobio s fanatičnim tvrdnjama, iako je bilo jasno da se radi o obrazovanim i inteligentnim osobama. Bilo je očito da papagajski ponavljaju besmislicu koju su čuli na radiju ili pročitali u novinama. Katkad sam bio u iskušenju da im to kažem, a kad sam to učinio, pogledali bi me ukočeno, u nevjerici ili bi zgranuto ušutjeli kao da sam hulio na Boga. Uvjerio sam se da je uzaludno pokušavati uspostaviti kontakt s mozgom koji se iskrivio i kojem su životne činjenice ono što su Hitler i Goebbels, sa svojim ciničnim prezirom za istinu, tvrdili.

ŠKOLSTVO U TREĆEM REICHE

Trideseti travnja 1934. imenovan je za ministra znanosti, prosvjete i narodne

kulture Bernhard Rust, bivši *Obergruppenführer* SA i *Gauleiter* Hannovera, član nacističke stranke od ranih dvadesetih godina i Hitlerov prijatelj. U bizarnom svijetu nacionalsocijalizma u kojem se sve postavljalo naglavce, Rust je za svoju zadaću bio izvanredno prikladan. Bio je učitelj u provinciji, a od 1930. nezaposlen jer su ga te godine republikanske vlasti Hannovera otpustile zbog stanovitih znakova umne nestabilnosti, iako je za otkaz bio možda djelomice kriv i njegov fanatični nacizam. Dr Rust je, naime, propovijedao nacističko evanđelje sa žarom jednog Goebbelsa i sa zbrkanošću jednog Rosenberga. Kad je u veljači imenovan pruskim ministrom znanosti, umjetnosti i obrazovanja, hvalio se da je uspio preko noći »likvidirati školu kao instituciju intelektualnih akrobacija«.

Takvom je čovjeku sad bio povjeren diktatorski nadzor nad njemačkom znanosti, javnim školama, institucijama višeg obrazovanja i omladinskim organizacijama. Školstvo u Trećem Reichu, kako ga je zamišljao Hitler, nije se smjelo ograničiti na zagušljive učionice, nego ga je trebalo unaprijediti spartanskom, uzrastu prilagođenom političkom i vojnom izobrazbom i ne trošiti toliko vremena na sveučilišne studije (ali to se ionako ticalo manjine). već radije misliti na to da u osamnaestoj godini počnu obaveznom radnom službom a zatim vojnim rokom.

Hitlerovo preziranje »profesora« i akademski naobraženih začinilo je stranice *Mein Kampfa* u kojima je izložio nešto od svojih mišljenja o obrazovanju. »Nacionalnoj državi ne smije prvenstveno biti cilj da napuni glave znanjem,« napisao je, »već da odgoji do srži zdrava tijela.« Još je važnije, naglasio je u svojoj knjizi, pridobiti i obučiti omladinu da služi »novoj nacionalnoj državi« – toj se temi često vraćao kad je postao njemački diktator. »Kad protivnik izjavi: ‘Neću prijeći k vama i nećete me dobiti’,« rekao je 6. studenog 1933. u jednom govoru, »mirno mu odgovorim: ‘Tvoje dijete već nam sada pripada ... što si ti? Tebe će nestati. A tvoji potomci već sada stoje u novom taboru. Za kratko vrijeme neće poznavati ništa drugo do tu novu zajednicu’.« A 1. svibnja 1937. je izjavio: »Ovaj novi Reich neće svoju mladež dati nikom drugom, sam će je preuzeti i dati joj svoje obrazovanje i svoj odgoj.« To nije bilo puko hvastanje; upravo se to i dogodilo.

Njemačke škole, od osnovnih do sveučilišta, bile su za kratko vrijeme nacificirane. Nastavni planovi i udžbenici brzo su izmijenjeni, a *Der Deutsche Erzieher,* službeni organ nastavnika, proglasio je *Mein Kampf* »nepogrešivom pedagoškom zvijezdom vodiljom«. Učitelji koji nisu priznavali tu zvijezdu morali su otići. Mnogi nastavnici bili su manje ili više nacionalsocijalizmu skloni, ako već nisu bili članovi stranke. Da se učvrsti njihova ideologija, pohađali su tečajeve za intenzivno proučavanje nacionalsocijalističkih principa s naglaskom na Hitlerovim rasnim doktrinama.

Svaka osoba u školstvu, od dječjih vrtića do sveučilišta, morala se učlaniti u Nacionalsocijalistički savez učitelja, čija je dužnost bila da svi pedagozi imaju »jedno-

obrazna politička i životna gledišta«. Židovi, naravno, nisu smjeli podučavati. Svi predavači morali su se zakleti Adolfu Hitleru na vjernost i poslušnost. Kasnije nitko više nije mogao postati nastavnik ako nije služio u SA, Radnoj službi ili bio u Hitlerovoj mladeži. Kandidati za univerzitetske nastavnike morali su šest mjeseci provesti u logoru za promatranje gdje su njihova gledišta i karakter proučavali nacistički stručnjaci, koji su zatim podnosili izvještaj Ministarstvu prosvjete koje je izdavalo dozvole za podučavanje na temelju kandidatove političke »pouzdanosti«.

Do 1933. njemačke su škole uglavnom bile u nadležnosti lokalnih vlasti, a sveučilišta u nadležnosti država. Sad su sve škole bile okupljene pod željeznom upravom ministra prosvjete Reicha. On je također imenovao rektore i dekane sveučilišta, koje su do tada bili izabirali redovni profesori fakulteta. Ujedno je imenovao vođe studentskih organizacija u koje su se svi studenti morali učlaniti, pa i vođe docentskih organizacija kojima su pripadali svi predavači. Nacistička organizacija univerzitetskih predavača, pod krutim vodstvom starih nacionalsocijalista, igrala je odlučnu ulogu u izboru nastavnog osoblja i brinula se da ono što se podučava bude u skladu s nacističkim teorijama.

Posljedice su za njemačko školstvo i njemačko obrazovanje bile porazne. U novim udžbenicima i predavanjima nastavnika povijest je bila do apsurda iskrivljena. Još je groteskniјa bila »nauka o rasi« kojom su se Nijemci uzdizali na stupanj natčovjeka, a Židovi »žigosali« kao korijen svega zla u svijetu. Samo na Berlinskom sveučilištu, gdje je u prošlosti predavalo mnogo velikih učenjaka, uveo je novi rektor, pripadnik SA, po zvanju veterinar, dvadeset i pet novih predmeta u vezi s »naukom o rasi« (*Rassenkunde*), pa u vrijeme kad je doista uspio izvrnuti univerzitet na glavu student je imao 86 predmeta u vezi s tom »naukom«.

Studij prirodnih nauka, u kojem je Njemačka pokoljenjima prednjačila, naglo je nazadovao. Veliki učenjaci, fizičari Einstein i Franck, kemičari Haber, Willstaetter i Warburg, povukli su se ili su ih protjerali. Od onih koji su i dalje predavali, mnogi je upao u zablude Hitlerove ideologije i pokušao ih primijeniti na nauku. Počeli su učiti *njemačku* fiziku, *njemačku* kemiju, *njemačku* matematiku. Čak je 1937. osvanuo časopis nazvan *»Njemačka matematika*«. a njegov prvi uvodnik svečano je objavljivao da svaka pomisao da se matematika ne može »rasno prosuđivati« nosi u sebi »klice uništenja njemačke znanosti«.

Tlapnje tih nacističkih učenjaka činile su se čak i laicima nevjerojatne. »Njemačka fizika?« pitao je profesor Philipp Lenard na sveučilištu u Heidelbcrgu, jedan od učenijih znanstvenika Trećeg Reicha s međunarodnim ugledom. »Nauka jest i ostat će internacionalna – odgovorit će mnogi. To nije točno. Zapravo, nauka kao svaki drugi ljudski proizvod, ima rasnih obilježja i uvjetovana je krvlju.« Profesor Rudolf Tomaschek, direktor Instituta za fiziku u Dresdenu, otišao je još dalje. »Moderna fizika,« pisao je, »jest instrument (internacionalnog) Židovstva za razaranje nordijske

nauke... Pravu fiziku stvorio je njemački duh... Zapravo, cijela evropska nauka djelo je arijske ili, bolje reći njemačke misli.« I profesor Johannes Stark, šef Njemačkog nacionalnog instituta za fiziku, mislio je isto tako. Utemeljitelji fizikalnih istraživanja, tvrdio je, i veliki istraživači od Galileja i Ncwtona sve do pionira našeg vremena, bili su gotovo isključivo arijevci, pretežno nordijske rase.

Profesor Wilhelm Müller s Tehničke visoke škole u Aachenu, koji je napisao knjigu o Židovima i nauci, vjerovao je u svjetsku zavjeru Židova za uništenje civilizacije. Za njega je Einstein sa svojom teorijom relativiteta bio vrhunski zavjerenik. Einsteinova teorija, na kojoj se zasniva dobar dio moderne fizike, bila je tom neobičnom nacističkom profesoru »usmjerena od početka do kraja na to da preobrazi živi – to jest, nežidovski – svijet životne esencije, rođene od majke zemlje i povezane krvlju, i začara je u spektralnu apstrakciju u kojoj se sve individualne razlike naroda i nacija, i sve unutrašnje rasne granice, gube u nerealnosti, i u kojoj ostaje samo nesupstancijalna raznolikost mnoštva geometrijskih dimenzija koja rađa sve događaje iz prinude svog bezbožnog podvrgavanja zakonitosti.« Svjetsko priznanje koje je Einstein dobio objavivši svoju teoriju relativiteta, izjavio je profesor Müller, samo je odraz radosti »što se približava židovska dominacija svijeta koja bi htjela nepovratno i zauvijek potisnuti njemačke muževe na razinu beživotnog roblja«.

Profesoru Ludwigu Bieberbachu s Berlinskog sveučilišta Einstein je bio »tuđinski trhonoša«. Čak i za profesora Lenarda: »Židovu napadno nedostaje sposobnost da shvati istinu ... i u tom pogledu suprotan je arijevskom učenjaku s njegovom sustavnom i ozbiljnom težnjom za istinom... Židovska fizika je stoga utvara i degenerativna pojava osnovne njemačke fizike.«‘

Pa ipak, od 1905. do 1931. deset njemačkih Židova dobilo je Nobelovu nagradu za svoj doprinos nauci.

U toku Drugog Reicha, sveučilišni profesori, isto kao i protestantsko svećenstvo, davali su slijepu podršku konzervativnoj vladi i njezinim ekspanzionističkim ciljevima, a predavaonice su bile klijalište borbenog nacionalizma i antisemitizma. Weimarska Republika je inzistirala na potpunoj akademskoj slobodi i posljedica je toga bila da je velika većina sveučilišnih predavača, antiliberala, antidemokrata, antisemita kakvi su bili, pomogla potkopati demokratski režim. Dobar dio profesora bio je fanatično nacionalistički raspoložen tražeći povratak konzervativne, monarhističke Njemačke. I premda su premnogi medu njima prije 1933. držali naciste prebučnim i nasilnim da bi stupili u njihove redove, njihova predavanja i učenje pomogli su pripremiti tlo za dolazak nacizma. Godine 1932. se činilo da je većina studenata oduševljena Hitlerom.

Za mnogog promatrača bilo je za čudo koliko je sveučilišnih predavača poslije

1933. mirno primilo nacifikaciju visokog školstva. Iako službeni izvještaji iznose da je u prvih pet godina nacističkog režima otpušteno 2800 profesora i predavača – oko četvrtine od ukupnog broja – postotak onih koji su izgubili mjesta zbog otpora nacionalsocijalizmu, kako je rekao profesor Wilhelm Röpke, i sam protjeran sa sveučilišta u Marburgu 1933, bio je »izvanredno malen«. Premda malen, medu njima su bila imena čuvena u njemačkom akademskom svijetu: Karl Jaspers, E. I. Gumbel, Theodor Litt, Karl Barth, Julius Ebbinghaus i deseci drugih. Većina ih je emigrirala, najprije u Švicarsku, Nizozemsku i Englesku a odatle u Ameriku. Jednog od njih, profesora Theodora Lessinga, koji se bio sklonio u Čehoslovačku, otkrili su nacisti i ubili 31. kolovoza 1933. u Mariánskim Laznima.

Međutim, velika većina profesora ostala je na svojim katedrama i već u jesen 1933. oko 960 njih, na čelu s takvim bakljonošama nauke kao što je kirurg Sauerbruch, egzistencijalistički filozof Heidegger i povjesničar umjetnosti Pinder, dali su javnu prisegu Hitleru i nacionalsocijalističkom režimu.

»Bio je to čin prostitucije,« kasnije je napisao Röpke, »koji je uprljao časnu historiju njemačke nauke.«[202] I kao što je 1945. rekao profesor Julius Ebbinghaus, osvrćući se na ono vrijeme, »njemačka sveučilišta su propustila, dok je još bilo vrijeme, da se javno svim snagama suprotstave razaranju nauke i demokratske države. Propustili su da drže zapaljenu baklju slobode i prava u mraku tiranije.«[203]

Cijena tog propusta bila je golema. Nakon šestogodišnje nacifikacije broj studenata smanjio se za više od polovice – od 127.920 na 58.325. Još se osjetnije smanjio broj upisanih u tehnološke škole iz kojih je Njemačka dobivala svoje tehničare i inženjere – od 20.474 na 9.554. Akademski standardi vrtoglavo su opadali. Godine 1937. nedostajalo je ne samo mladih tehničara i inženjera nego su i njihove kvalifikacije bile slabije. Davno prije početka rata kemijska industrija, užurbano pomažući u naoružanju Njemačke, tužila se u svom organu *Die Chemische Industrie* da Njemačka gubi vodeći položaj u kemiji. Ugrožena je ne samo nacionalna privreda već i sama nacionalna obrana, ustvrdila je, i okrivila za pomanjkanje mladih tehničara i njihov osrednji domet slabu nastavu u tehničkim školama.

Kako se pokazalo, slobodni svijet je izvukao dobitak iz onog što je nacistička Njemačka bila izgubila, posebno u trci oko izgradnje atomske bombe. Priča o tome kako su nacionalsocijalisti pod Himmlerovim vodstvom uspješno zakočili radove na razvoju atomske energije preduga je i prezamršena da se o njoj ovdje govori. Ironija sudbine htjela je da je Amerika uspješno stvaranje atomske bombe u velikoj mjeri mogla zahvaliti ljudima koje su nacisti ili fašisti otjerali u izbjeglištvo, medu njima Einsteinu i Fermiju.

Da bi njemačku omladinu odgojio za ciljeve koje je imao na umu, Adolf Hitler se

nije oslanjao toliko na školu, koju ni sam nije uspio završiti, koliko na organizacije *Hitler–Jugenda.* U borbenim godinama stranke Hitlerove mladeži nije bilo mnogo. Godine 1932. u posljednjoj godini Republike, imala je samo 107.956 članova, dok je u različitim organizacijama ujedinjenim u Savez društava njemačke mladeži Reicha bilo obuhvaćeno deset milijuna mladića i djevojaka. Nijedna zemlja na svijetu nije imala toliko brojan i živ omladinski pokret kao republikanska Njemačka. Hitler je to uočio i odlučio da ga preuzme i nacificira.

Tu zadaću povjerio je mladiću Balduru von Schirachu, lijepe vanjštine i banalna uma ali zato goleme energije, koji je, zapavši pod Hitlerov utjecaj, prišao stranci 1925. u osamnaestoj godini, a 1931. je imenovan vođom omladine u stranci. Medu bučnim smedokošuljašima s brazgotinama na licu Schirach je djelovao neobično, svjež i nezreo poput američkog studenta, a to možda zato što je. kako smo vidjeli, imao američke pretke (medu njima dva potpisnika Deklaracije o nezavisnosti).[204]

Schirach je imenovan vođom omladine Reicha u lipnju 1934. Oponašajući postupke starijih stranačkih vođa, prvo se na čelu pedesetak jakih naoružanih mladića iz *Hitler–Jugenda* uputio da zaposjedne prostorije Saveza društava njemačke mladeži u kojima je sjedio stari pruski oficir general Vogt, predsjednik odbora. Schirach se zatim oborio na jednog od najslavnijih njemačkih ratnih junaka, admirala von Trotha, koji je u prvom svjetskom ratu bio načelnik Admiralštaba ratne flote, a sad predsjednik omladinskih saveza. I taj cijenjeni admiral bio je natjeran u bijeg a njegova organizacija raspuštena. Imovina tih društava, vrijedna milijune (uglavnom na stotine omladinskih prenoćišta razasutih širom Njemačke), bila je zaplijenjena.

Konkordat sklopljen s Vatikanom 20. srpnja 1933. posebno je zajamčio nesmetanu djelatnost Udruženju katoličke mladeži. Prvi prosinca 1936. Hitler je objavio zakon koji je stavljao izvan zakona ovu i sve druge nenacističke organizacije za mladež:

> ... Cjelokupna njemačka mladež u Reichu obuhvaćena je u *Hitler–Jugendu*.
>
> Njemačka mladež se osim u roditeljskoj kući i školi odgaja u *Hitler–Jugendu*, tjelesno, duševno i moralno u duhu nacionalsocijalizma.[205]

Zakon je određivao da Schirach, koji je dotad bio odgovoran ministarstvu prosvjete, odsad bude odgovoran izravno Hitleru.

Taj nedozreli dvadesetdevetogodišnjak, koji je pisao ganutljive stihove u pohvalu Hitleru (»taj genij što pase zvijezde«) i slijedio Rosenberga u njegovu čudnom poganstvu a Streichera u virulentnom antisemitizmu, postao je diktator omladine Trećeg Reicha.

Od svoje desete do osamnaeste godine dječaci i djevojke morali su pripadati različitim organizacijama *Hitler–Jugenda.* Ako su roditelji pokušali djetetu braniti da stupi u organizaciju, mogli su biti osuđeni na zatvor; pa i ako su, kao u nekoliko slučaja, prigovorili što moraju slati kćerke u neke službe gdje su slučajevi trudnoće dostigli sablažljive razmjere.

Dječaci od svoje šeste do desete godine pripremali su se za *Hitler–Jugend* kao takozvani *Pimfi.* Svako dijete dobilo je knjižicu u koju se bilježio njegov napredak i ideološki razvoj za cijelo vrijeme njegova članstva u nacističkom pokretu. S deset godina, ako je položio određene testove iz atletike, logorovanja i nacificirane povijesti, dječak je prelazio u *Jungvolk* gdje je polagao slijedeću zakletvu:

> Kunem se pred ovom zastavom, koja predstavlja Führera, da ću sve svoje snage i energiju posvetiti spasitelju naše zemlje Adolfu Hitleru. Spreman sam i voljan da za njega žrtvujem svoj život, tako mi Bog pomogao!

Četrnaestogodišnji dječak bi tad ušao u sâm *Hitlerjugend* i ostao u njemu do osamnaeste godine kad je prelazio u Radnu službu a zatim u vojsku. *Hitlerjugend* je bila golema poluvojnička organizacija, slično SA, u kojoj je mladež dobivala, osim sistematske sportske izobrazbe, još i ideološku i vojnu. Hitlerov pokret za mladež nije zanemarivao ni djevojke. Od desete do četrnaeste godine bile su obuhvaćene u *Jungmädel* – doslovno, mlade djevojke – te su kao i dječaci nosile uniformu: bijelu bluzu, plavu suknju, dokoljenice i teške cipele. Izobrazba im je bila slična kao u dječaka iste dobi i obuhvaćala potkraj tjedna duge marševe s teškim naprtnjačama i uobičajenu indoktrinaciju. Ali se isticala i uloga žene u Trećem Reichu – da prvenstveno postanu zdrave majke zdrave djece. To se još jače naglašavalo kad su djevojke u četrnaestoj godini prelazile u *Bund deutscher Mädel* (BdM).

Navršivši osamnaest godina, deseci tisuća djevojaka u BDM (ostajale su u toj organizaciji do svoje 21. godine) odradili bi godinu dana na selu – bio je to takozvani *Land Jahr,* što je odgovaralo radnoj službi mladića. Posao im je bio da pomažu seljacima u domaćinstvu i u poljskim radovima. Ponekad su stanovale s domaćinima a često u malom logoru u obližnjem mjestu odakle bi ih kamion svakog jutra razvozio na imanja. Ubrzo se pojavio moralni problem. Prisutnost mlade djevojke katkad je poremetila mir u seljačkom domaćinstvu, a čule su se ljutite pritužbe roditelja čije su kćerke na takvom poslu zatrudnjele. Ali to nije bio jedini problem. Obično je djevojački logor bio blizu logora Radne službe za mladiće. I takav je smještaj, čini se, bio kriv za mnoge trudnoće. Ubrzo se Njemačkom proširila rugalica na *Land Jahr* mladih djevojaka prema stihovima pjesme *»Kraft–durch–Freude«* (otprilike: »Užitkom do snage«) koju je pjevala Radna služba:

U šumi i na polju
Izgubih snagu zbog užitka

Sličan moralni problem uzrokovao je i rad u gradskim kućanstvima u kojima je svake godine oko pola milijuna djevojaka godinu dana pomagalo u kućnim poslovima. Zapravo, fanatični nacisti to uopće nisu smatrali moralnim problemom. Više nego jednom čuo sam ženske voditeljice *Bund deutscher Mädel* – bile su gotovo bez iznimke neugledne i obično neudate – kako tumače svojim mladim štićenicama moralnu i rodoljubnu dužnost da rađaju djecu za Hitlerov Reich – u braku, ako je moguće, ali i izvan njega ako zatreba.

Do kraja 1938. *Hitler–Jugend* imala je 7,728.259 pripadnika. Premda je taj broj bio golem, oko četiri milijuna mladih uspjeli su izmaknuti toj organizaciji, pa je u ožujku 1939. vlada objavila zakon za obavezno stupanje u *Hitler–Jugend* na istoj osnovi kao da su regrutirani za vojsku. Tvrdoglavi roditelji bili su upozoreni da će im djecu oduzeti i smjestiti je u sirotišta ili druge domove ako je ne upišu.

Školstvo u Trećem Reichu dostiglo je vrhunac u iskrivljavanju uvođenjem triju tipova škola za školovanje elite: tzv. škola Adolfa Hitlera pod upravom *Hitler–Jugenda*, nacionalnih instituta za političko obrazovanje i *Ordensburgen* – ova dva posljednja pod vodstvom stranke. Škole Adolfa Hitlera primale su najdarovitiju djecu iz *Jungvolka* kad im je bilo dvanaest godina, i tu bi se po intenzivnom programu školovala za vodstvo u stranci i u javnim službama. Učenici su živjeli u školi u spartanskoj disciplini i sa svojom svjedodžbom škole mogli su prijeći na sveučilište. Nakon 1937. osnovano je deset takvih škola, a glavna je bila akademija u Brunswicku.

Svrha instituta za političko obrazovanje bila je da obnove tip naobrazbe kakva se nekad stjecala u pruskim vojnim akademijama. Prema jednom službenom komentaru, njegovali su »vojnički duh, smionost, osjećaj dužnosti i jednostavnost«. Tome je dodano posebno izučavanje nacističkih principa. Škole su bile pod vodstvom SS iz čijih su se redova regrutirali upravitelji i većina učitelja. Godine 1933. osnovane su tri takve škole, a pred početak rata bilo ih je već trideset i jedna, od kojih tri za djevojke.

Na samom vrhu piramide bili su takozvani *Ordensburgen.* U njima se, u atmosferi dvoraca vitezova teutonskog reda iz 14. i 13. stoljeća, školovala elita nacističke elite. Viteški red zasluživao se na principu potpune poslušnosti Meštru, *Ordensmeisteru,* a red je bio posvećen njemačkom osvajanju slavenskih zemalja na istoku i porobljava-

nju Slavena. Nacistički *Ordensburgen* imali su sličnu disciplinu i svrhu. Onamo su slali samo najvatrenije mlade naciste, obično najbolje učenike škola Adolfa Hitlera i političkih instituta. Postojala su četiri dvorca, i pitomac je postepeno prolazio kroz svaki od njih. Prvu godinu od šestogodišnjeg školovanja učenik je proveo u dvorcu koji se specijalizirao u »nauci o rasi« i drugim oblicima nacističke ideologije. Naglasak je bio na mentalnoj izobrazbi i disciplini, a tjelesno vježbanje bilo je tome podređeno. U drugoj godini bilo je obrnuto; školovanje se nastavljalo u dvorcu gdje su atletika i sportovi, svladavanje planinskih uspona i skakanje padobranom, bili na prvom mjestu. Treći dvorac, gdje su učenici provodili godinu i pol, pružao je političku i vojnu izobrazbu. Naposljetku, na četvrtom i posljednjem stupnju školovanja učenik je upućen na godinu i pol u *Ordensburg* Marienburg u istočnoj Pruskoj, blizu Poljske granice. Ondje, medu zidovima onog istog dvorca koji je pet stoljeća ranije bio tvrđava teutonskih vitezova, njegova politička i vojna izobrazba bila je usredotočena na istočno pitanje i potrebu (i pravo!) Njemačke da se širi u slavenske zemlje u vječnom traženju svog *Lebensrauma* – sjajna priprema, kao što se pokazalo, a bez sumnje je tako i bilo zamišljeno, za zbivanja u 1939. godini i dalje.

Na taj je način u Trećem Reichu bila omladina izobražavana za život, rad i smrt. Iako su im mozgove s predumišljajem trovali, redovno školovanje prekidali, obiteljski odgoj preuzimali u svoje ruke, činilo se da su dječaci i djevojke, mladi ljudi i žene, vrlo sretni, ispunjeni životnom energijom kakva se očekuje od Hitlerova mladog čovjeka. I nije bilo sumnje da je miješanje djece svih staleža i sredina, i to što su siromašna ili bogata djeca, ili ona iz radničkih, seljačkih, trgovačkih ili aristokratskih domova, dijelila zajedničke zadatke – bilo dobro i zdravo samo po sebi. Gradskom dječaku ili djevojčici većinom nije štetilo da provede šest mjeseci u obaveznoj službi, u kojoj se živjelo na zraku i učila vrijednost manuelnog rada i prilagođavanje onima iz drugačijih sredina. Tko god je tih dana putovao Njemačkom i razgovarao s omladinom u njihovim logorima, promatrao je kako radi, igra se i pjeva, nije mogao a da ne vidi da je to, ma koliko mračno bilo ono čemu ih uče, nevjerojatno dinamičan omladinski pokret.

Mlade su u Trećem Reichu odgajali da im tijela budu jaka i zdrava, da vjeruju u budućnost svoje zemlje, u same sebe i u osjećaj drugarstva koje je rušilo sve klasne, ekonomske i društvene zapreke. Sjetio sam se toga kasnije, u svibanjskim danima 1940, kad je uzduž ceste između Aachena i Bruxellesa čovjek opažao razliku između njemačkih vojnika, pocrnjelih od sunca, izraslih iz mladosti provedene na suncu i pravilno ishranjene, i prvih britanskih ratnih zarobljenika, s upalim prsnim košem, povijenim ramenima, žućkastom puti i pokvarenim zubima – tragičnim primjercima omladine koju je Engleska bila neodgovorno zapustila u godinama između dva rata.

SELJAK U TREĆEM REICHU

Kad je 1933. Hitler došao na vlast, seljak se, kao i u većini zemalja, nalazio u očajnom položaju. Prema jednom članku u *Frankfurter Zeitung,* njegov je položaj bio gori nego ikad nakon razornih seljačkih buna 1324–25. Prihod od poljoprivrede se 1932–33. još više smanjio. Bio je za više od milijardu maraka niži nego u najgoroj poslijeratnoj godini 1924–25. Seljaci su dugovali oko dvanaest milijardi maraka, a gotovo cijeli taj dug bio se nagomilao u posljednjih osam godina. Kamate na taj dug odnosile su oko 14 posto ukupnog prihoda seljaka, a povrh toga još su ga prilično teretili porezi i davanja socijalnim službama.

»Neka nam, moji stranački drugovi, bude jasno jedno: njemački seljak ima samo jednu jedinu, posljednju šansu,« upozorio je Hitler kad je stupio na vlast, a u listopadu 1933. izjavio je »da će propast njemačkog seljaka biti i propast njemačkog naroda«.

Godinama se nacistička stranka trudila da pridobije seljake. Točka 17. »nepromjenjivog« programa stranke obećavala im je »... agrarnu reformu ... zakon za konfiskaciju zemlje u općekorisne svrhe bez naknade; ukidanje kamata na poljoprivredne zajmove i sprečavanje špekulacija zemljom«. Kao i većinu drugih točaka programa, nacisti nisu održali ni obećanja seljacima – osim posljednjeg: sprečavanje špekulacije zemljom. Još 1938, nakon petogodišnje nacističke vladavine, u vlasništvu zemlje bilo je većih nerazmjera nego u bilo kojoj drugoj zemlji. Prema službenim podacima statističkog godišnjaka imalo je 2.5 milijuna malih seljačkih posjeda zajedno manje obradive površine nego 0,1 posto veleposjednika. Hitlerov režim se, kao ni republikanska vlast, nije usudio taknuti u goleme feudalne posjede istočno od Elbe.

Ipak je nacistički režim inaugurirao opširan novi poljoprivredni program uz mnogo sentimentalne propagande o krvi i zemlji *(»Blut und Boden«)* i o tome kako su seljaci sol zemlje i najveća uzdanica Trećeg Reicha. Da bi ga proveo u djelo, Hitler je imenovao Waltera Darréa, jednog od malobrojnih stranačkih funkcionara koji je, iako je vjerovao u većinu nacističkih mitova, na svom polju rada bio stručan i sposoban. Taj izvanredni poljoprivredni stručnjak s odgovarajućom akademskom naobrazbom služio je u ministarstvu poljoprivrede u Pruskoj i u Reichu. Bio je primoran da napusti položaj zbog sukoba s pretpostavljenima, povukao se u Porajnje 1929. i napisao knjigu pod naslovom *Seljaštvo kao životni izvor nordijske rase.* Takav naslov nužno je na njega svrnuo pažnju nacista. Rudolf Hess doveo je Darréa k Hitleru, kojeg se Darré tako snažno dojmio da mu je povjerio da za stranku sastavi prikladan poljoprivredni plan.

Nakon otpuštanja Hugenberga u lipnju 1933. Darré je postao ministar za prehranu i poljoprivredu. Do rujna je zgotovio svoje planove za preobrazbu njemačke poljoprivrede. Dva temeljna zakona objavljena tog mjeseca reorganizirala su cijelu strukturu proizvodnje i prodaje osiguravajući seljaku više cijene a istodobno ga postavljajući na nove osnove – i to tako što se, paradoksalno, vraćao na vrlo staru osnovu kad su seljak i njegovi nasljednici, kao u feudalno vrijeme, prisilno bili vezani za zemlju (uz uvjet da su arijevci i Nijemci) na vijeke vjekova.

Zakon o nasljedstvu zemlje od 29. rujna 1933. bio je čudnovata mješavina novog i starog, vraćajući seljaka s jedne strane u srednjevjekovno doba, a s druge ga zaštićujući od zloupotreba moderne novčane privrede. Svako imanje veće od 400 jutara, od čijeg je prinosa jedna obitelj mogla pristojno živjeti, bilo je proglašeno nasljednim ili očevinom. Očevina se nije mogla prodavati, dijeliti, založiti ni opteretiti hipotekom. Nakon smrti vlasnika, zemlju je naslijedio – već prema uvriježenom običaju u toj sredini – najstariji ili najmlađi sin, ili najbliži muški srodnik koji je bio dužan uzdržavati i školovati svoju braću i sestre do njihove punoljetnosti. Samo arijevski njemački državljani, koji su unatrag sve do 1800. mogli dokazati ‘čistoću’ krvi, mogli su biti vlasnici takvih imanja. I samo takvi su smjeli – prema slovu zakona – nositi počasni naslov *seljak,* koji su gubili ako su povrijedili »seljački kodeks časti« ili iz nesposobnosti ili drugih uzroka više nisu mogli obrađivati imanje. Tako je teško zaduženi njemački seljak na početku Trećeg Reicha bio zaštićen od gubitka zemlje prisilnom dražbom ili prodajom komad po komad (jer je nije morao prodavati da otplati dug), ali je istodobno bio uz zemlju vezan kao kmetovi u feudalna vremena.

Svi oblici njegova života i rada bili su određeni strogim pravilima Zakona o prehrani. Ured za hranu (*Reichsnährstand*) koji je Darré osnovao i na čijem je vodstvu stajao, bio je golema organizacija nadležna za sve moguće grane poljoprivredne proizvodnje, prodaju i preradu. Darré je nastojao postići stabilne i unosne cijene poljoprivrednih proizvoda i povećati proizvodnju da bi Njemačka postala neovisna o uvozu hrane.

Koliko je u tome uspio? U početku su se seljaci osjećali polaskani tolikom pažnjom koja im se iskazivala pošto su se onoliko dugo osjećali zanemareni u državi koja se, činilo se, uglavnom brinula o industriji i radnicima. Sad je seljak proglašen narodnim junakom i počasnim građaninom. Još više je seljake obradovao porast cijena, koji je Darré postigao odredivši ih jednostavno svojevoljno. U prve dvije godine nacističke vlasti cijene poljoprivrednih proizvoda na veliko porasle su za 20 posto (cijene povrća, mliječnih proizvoda i stoke još i više), ali je korist za seljaka bila djelomično umanjena sličnim skokom cijena proizvoda potrebnih seljaku – najviše strojevima i gnojivima.

Drugi cilj – da Njemačka sama sebe prehranjuje – koji su nacisti isticali kao bitan jer su, kako ćemo vidjeti, već mislili na rat – nikad nije postignut a niti bi, s obzirom

na kakvoću i površinu obradive zemlje u Njemačkoj u odnosu na broj stanovnika, ikad mogao hiti postignut. Najviše što se u tom pravcu moglo ostvariti, usprkos obilno propagiranoj »Bitki za proizvodnju«, bilo je da je Njemačka sama podmirivala 83 posto svojih potreba. Samo to što je iz okupiranih zemalja dovlačila hranu omogućilo joj je da onoliko dugo ratuje.

PRIVREDA U TREĆEM REICHU

Temelj Hitlerovih uspjeha u prvim godinama nacističke vladavine nisu bili samo njegovi trijumfi u vanjskoj politici, koje je postizao bez prolijevanja krvi, nego i privredni oporavak Njemačke koji su stranački krugovi, pa i neke strane zemlje, hvalili kao čudo. Mnogim ljudima se doista i mogao činiti čudom: nezaposlenost, taj bič dvadesetih i ranih tridesetih godina, u četiri godine, kao što smo vidjeli, značajno se smanjila – sa šest milijuna u 1932. na manje od milijun. Nacionalna proizvodnja skočila je od 1932. do 1937. za 102 posto, a nacionalni dohodak se udvostručio. Promatraču sa strane Njemačka je sredinom tridesetih godina sličila golemoj košnici. Kotači industrije su zujali, svatko je radio marljivo poput pčele

U prvoj godini politika nacionalsocijalističke privrede, koju je dobrim dijelom određivao dr Schacht – jer Hitler se u privredu nije razumio i ona mu je bila dosadna – bila je posvećena uglavnom rješavanju nezaposlenosti otvaranjem opsežnih javnih radova i poticanjem privatne inicijative. Vlada je davala tvrtkama koje su povećale ulaganja, a time i broj radnih mjesta, kredite i velikodušne porezne olakšice.

Ali prava osnova privrednog ozdravljenja Njemačke bilo je naoružanje. Njemu je Hitlerovski režim od 1934. posvećivao svu svoju energiju. Njemačka privreda postala je, u nacističkom žargonu, ratna privreda (*Wehrwirtschaft*) i bila je sva usmjerena na rat.

Godine 1933. pojavila se u Njemačkoj knjiga generala Ludendorffa »Totalni rat« (*Der totale Krieg*). U njoj se naglašavalo da i privredu treba mobilizirati na jednako totalitarnoj osnovi kao i sva ostala područja života ako se zemlja želi spremiti za totalni rat kako treba.

To nije bila posve nova ideja jer se, kao što smo čuli, u Pruskoj u osamnaestom i devetnaestom stoljeću trošilo na vojsku oko pet sedmina državnih prihoda, a nacionalna privreda uvijek se prvenstveno promatrala s militarističkog stanovišta a ne sa stanovišta dobrobiti stanovništva.

Što se podrazumijevalo pod ratnom privredom, sažeo je generalmajor Georg Thomas, šef *Wehrwirtschaftsamta* (Ureda za ratnu privredu), ovako: »U povijesti je

poznat samo mali broj primjera kad je država već u miru svoje privredne snage tako smišljeno i planirano usmjerila na ratne potrebe kao što je u razdoblju između dva svjetska rata bila primorana učiniti Njemačka.«[206]

Njemačka, naravno, nije bila »primorana« da se u takvim razmjerima priprema za rat – tako je odlučio Hitler. Dana 21. svibnja 1935. tajnim Zakonom o obrani imenovao je dra Schachta glavnim opunomoćenikom za ratnu privredu, naredivši mu »da svoj rad počne već u mimo doba«. Ali nenadmašivi dr Schacht nije čekao do proljeća 1935. da počne pripremati njemačku privredu za rat. Već 30. rujna 1934, nepuna dva mjeseca pošto je bio postao ministar privrede, podnio je Führeru dokument pod naslovom »Izvještaj o stanju priprema za privrednu mobilizaciju«, u kojem je ponosno upozorio na to da je svom ministarstvu dao »zadatak da privredu spremi za rat«. Treći svibnja 1935, četiri tjedna prije nego je imenovan generalnim opunomoćenikom za ratnu privredu, Schacht je predao Hitleru osobni memorandum koji je počinjao izjavom »da je brzo i opsežno provođenje programa naoružanja *prvi* zadatak (podvukao on) njemačke politike i da stoga sve ostalo treba podrediti njemu...« Schacht je objasnio Hitleru: »S obzirom na to da se naše naoružanje sve do 16. ožujka 1935. (kad je Hitler ponovo uveo opću vojnu obavezu i objavio formiranje trideset i šest divizija) mora odvijati tajno, a nadalje većim dijelom skriveno, bilo je potrebno da se koristimo tiskarskim strojem kako bismo financirali prve početke.« I pomalo zlurado je istaknuo da su sredstva zaplijenjena od neprijatelja države (većinom Židova) i sredstva s blokiranih inozemnih računa pomogla platiti Hitleru topove: »Tako je naše naoružanje djelomično financirano sredstvima naših političkih neprijatelja.«[207]

Iako je na suđenju u Nürnbergu naivno prosvjedovao protiv optužbi da je sudjelovao u nacističkoj zavjeri za pokretanje agresivnog rata – izjavio je da je učinio upravo suprotno – činjenica je da nitko drugi do Schacht nije toliko odgovoran za *privredne* pripreme za rat koji je Hitler izazvao 1939. To je vojska otvoreno priznala. U povodu njegova 60. rođendana vojni list *Militärwochenblatt,* u svom izdanju od 22. siječnja 1937, slavio ga je kao čovjeka »koji je privredno omogućio obnovu vojske«. I dalje: »Obrambene snage duguju Schachtovoj vještini i njegovu velikom znanju što su se, usprkos deviznim poteškoćama, mogle razviti do svojih sadašnjih razmjera od vojske od 100.000 vojnika.«

Schacht je sve svoje čarobnjačke financijske sposobnosti stavio u službu ratnih priprema Trećeg Reicha. Tiskanje novca bio je samo jedan od njegovih trikova. Manipulirao je valutom takvom opsjenarskom vještinom da su strani ekonomisti u jednom trenutku zabilježili 237 različitih kurseva njegove marke. Ugovarao je s desetak zemalja čudesno unosnu (za Njemačku) robnu razmjenu i dokazao, na čuđenje ortodoksnih ekonomista, da se s nekom zemljom može sklopiti to više poslova što joj više duguješ. Način na koji je ostvarivao kredite u Njemačkoj, koja je imala malo te-

kućeg kapitala i gotovo nikakvih financijskih rezervi, bilo je djelo genija ili – kako su neki mislili – majstorskog manipulatora. Takozvane Mefo–mjenice bile su dobar primjer toga. To su bile zapravo mjenice državne banke, čiju je isplatu jamčila država, a služile su za plaćanje tvorničarima naoružanja. Prihvaćale su ih sve njemačke banke, a na kraju bi ih Reichsbanka isplaćivala. Kako se nisu iskazivale u objavljenim godišnjim računima Reichsbanke, pa ni u državnom budžetu, bitno su pridonijele da se prikrije razmjer naoružavanja Njemačke. Od 1935. do 1938. upotrebljavale su se isključivo za financiranje naoružanja i dostigle vrijednost od ukupno dvanaest milijardi maraka. Objašnjavajući jednom njihov sistem Hitleru, grof Schwerin von Krosigk, uznemireni ministar financija, napomenuo je da su one samo jedan od načina »tiskanja novca«.[208]

U rujnu 1936. uvođenjem četverogodišnjeg plana Njemačka je prešla na totalnu ratnu privredu. Opunomoćenik četverogodišnjeg plana postao je Göring, koji je zamijenio Schachta kao ekonomski diktator iako u tom poslu nije znao mnogo više od Hitlera. Svrha plana bila je da Njemačka za četiri godine postane privredno neovisna tako da joj u ratu blokada ne može naškoditi. Uvoz je smanjen na najmanju moguću mjeru, uveden je oštar nadzor cijena i zarada, dividende su ograničene na 6 posto, podignute su velike tvornice sintetičkih materijala, kao gume, tekstila, benzina i divovska Hermann Göring postrojenja za proizvodnju čelika od domaćih rudača slabe kakvoće. Ukratko, njemačka je privreda mobilizirana za rat, a industrijalci, iako su njihovi dobici strmoglavo rasli, postali su samo kotačići u ratnom stroju. Rad su im ograničavali toliki propisi i toliko popunjavanje formulara da je dr Funk, koji je naslijedio 1937. Schachta i preuzeo ministarstvo privrede, a 1939. postao i predsjednik Reichsbankc, bio primoran priznati »da dopisivanje s vlastima sad premašuje polovicu ukupne korespodencije njemačkih tvrtki«, i da »njemačka vanjska trgovina dnevno vrši 40.000 zasebnih transakcija a za svaku pojedinu treba ispuniti i do četrdeset različitih formulara«.

Pokopan pod brdima formulara, državom dirigiran što može, koliko i po kakvoj cijeni proizvoditi, opterećen sve većim porezima i nutkan da stranci daje beskonačne i sve opsežnije »izvanredne priloge«, kapitalist, koji je oduševljeno bio dočekao Hitlerov režim jer je od njega očekivao da razbije sindikate i omogući nesmetanu slobodu poduzetništvu, duboko se razočarao. Među razočarane pripadao je i Fritz Thyssen koji je valjda prvi bio počeo podupirati naciste velikim novčanim prilozima. Kad je u času izbijanja drugog svjetskog rata pobjegao iz Njemačke, priznao je da je Hitlerov režim upropastio njemačku industriju. I svakom koga bi susreo u inozemstvu, govorio je: »Kakav sam glupan (*Dummkopf*) bio!«[209]

Međutim, u početku su se industrijalci zavaravali da je upravo nacistička vlast ono što su željeli. Doduše, »neizmjenjivi« program stranke, koji je tražio nacionalizaciju trustova, sudjelovanje u dobiti velikih poduzeća, »komunalizaciju velikih

trgovačkih kuća i njihovo iznajmljivanje malim trgovcima uz nisku najamninu« (prema točki 16), zemljišnu reformu i ukidanje renta, činio im se sumnjiv. Ali industrijalci i novčari ubrzo su uočili da Hitler uopće nema namjere da se pridržava i jedne točke tog privrednog programa – ti su radikalni zahtjevi služili samo za pridobivanje glasača. U prvih nekoliko mjeseci 1933. nekoliko radikala nacističke stranke pokušalo se domoći nadzora nad privrednim udruženjima, preuzeti trgovačke kuće i uvesti staleške komore, po uzoru na one koje je bio uspostavio Mussolini. Ali Hitler ih je ubrzo smijenio i na njihova mjesta postavio konzervativne poslovne ljude. Gottfried Feder, borac za ukidanje »kamatnog ropstva«, dobio je, doduše, položaj zamjenika ministra za privredu, ali njegov pretpostavljeni, dr Karl Schmitt, magnat osiguravajućih društava, koji je cijeli život odobravao zajmove i ubirao kamate, nije mu dao nikakvog posla, a kad je ministarstvo preuzeo Schacht, lišio se Fcderovih usluga.

Mali trgovci i poduzetnici, koji su činili većinu Hitlerovih pristaša i od njega očekivali krupne stvari, većinom su uskoro bili primorani da se vrate u redove namještenika. U listopadu 1937. objavljeni su zakoni koji su za osnivanje novog akcionarskog društva propisivali minimalni kapital od 500.000 maraka. Tvrtke s kapitalom manjim od 100.000 maraka nisu se više mogle voditi kao akcionarska društva. Naprotiv, velike kartele, kojima je već i Republika davala prednosti, nacisti su još više ojačali. Zapravo su po zakonu od I5. srpnja 1933. postali obavezni. Ministarstvo privrede bilo je opunomoćeno da osniva nove kartele ili da tvrtke natjera da pristupe već postojećim kartelima.

Sistem bezbrojnih industrijskih i trgovačkih udruženja i saveza koji je nastao u vrijeme Republike nacisti su podržavali, iako je na temelju zakona od veljače 1934. bio reorganiziran po principu vodstva i podvrgnut državnom nadzoru. Svaka tvrtka morala je biti član nekog udruženja. Na vrhu te nevjerojatno zamršene građevine bila je Privredna komora Reicha čijeg je predsjednika imenovala država; ta je komora nadzirala sedam privrednih grana, 23 niže privredne komore, 100 industrijskih i trgovačkih komora i 70 obrtnih. U tom labirintu i mnoštvu ureda i službi Ministarstva privrede i četiri–godišnjeg plana, u poplavi posebnih propisa i zakona čak se ni najspretniji poslovni čovjek više nije mogao snaći tako da su tvrtke morale namještati pravnike da bi mogle poslovati. Sredstva i putovi kojima su se poduzetnici koristili da dopru do mjerodavnih mjesta ili da zaobiđu beskrajne propise i udruženja, zadobili su potkraj tridesetih godina fantastične oblike. »Privredna nužnost,« nazvao je to jedan industrijalac razgovarajući s autorom ove knjige.

Usprkos svim tim nevoljama, kapitalist je ipak dobro zarađivao. Teška industrija, koja je prvenstveno crpla korist iz naoružavanja, povećala je svoju dobit od 2 posto u konjunkturnoj godini 1926. na 6 i pol posto u 1938. posljednjoj godini mira. Čak i zakonsko ograničenje dobiti na šest posto nije bilo nepovoljno za tvrtke. Naprotiv, teoretski je, prema zakonu, svaki iznos iznad toga morao biti investiran u državne

obveznice – o nekoj konfiskaciji nije bilo ni govora. Zapravo je većina tvrtki te nepodijeljene profite ponovo investirala u vlastiti posao. Godine 1932. iznosili su takvi nepodijeljeni dobici 173 milijuna maraka, a do 1938. popeli su se na pet milijardi maraka, dok su ukupni štedni ulozi u toj godini u bankama iznosili samo dvije milijarde ili polovicu manje od nepodijeljenih profita, dok je podijeljena dobit u obliku dividenda dosegla samo 1,2 milijarde maraka. Pored vrlo povoljnih profita, kapitalist je bio zadovoljan i načinom na koji je Hitler ograničio radništvo. Nije više bilo nerazumnih zahtjeva za povišicama. Zapravo su zarade bile i nešto smanjene, usprkos porastu životnih troškova za 25 posto. A nadasve nije više bilo skupih štrajkova. Zapravo, štrajkova uopće nije bilo. Takvi neumjesni ispadi bili su u Trećem Reichu *verboten* (zabranjeni).

KMETSKI POLOŽAJ RADNIŠTVA

Radnik u Trećem Reichu, kome su oduzeli pravo da se organizira, da kolektivno pregovara o visini nadnica i da štrajka, našao se spram poslodavca u sličnom položaju ovisnosti kao seljak u srednjem vijeku spram feudalca. Takozvana Fronta rada, koja je u teoriji bila zamijenila sindikate, nije predstavljala radnika. Prema zakonu od 24. listopada 1934, kad je nastala, bila je to »organizacija njemačkih manuelnih i umnih stvaralaca«. Primala je ne samo radnike i namještenike nego i poslodavce, te pripadnike pojedinih profesija. Bila je to zapravo golema propagandna organizacija i, kako su mnogi radnici govorili, golema prijevara. Njezina svrha nije bila da zaštiti radništvo nego, kako je u zakonu rečeno, »da stvori istinsku narodnu i produktivnu zajednicu svih Nijemaca. Ona se brine o tome da svaki pojedinac nađe svoje mjesto u privrednom životu nacije u onom duhovnom svojstvu koje mu omogućuje najvišu produktivnost i time osigurava najveću korist zajednici.« Fronta rada nije bila samostalna administrativna organizacija već, poput gotovo svake druge institucije u nacističkoj Njemačkoj osim vojske, sastavni dio NSDAP, ili, kako je njezin vođa Dr Ley – »mucava pijanica« – da upotrijebimo Thyssenov izraz – rekao, »oruđe stranke«. Zakon od 24. listopada 1934. predviđao je da njezini funkcionari treba da potječu iz redova stranke, bivših nacističkih sindikata, SA i SS – a tako je i bilo.

Već ranije, 20. siječnja 1934, bio je objavljen Zakon o reguliranju nacionalnog rada poznat kao »Povelja rada«, koji je poslodavcu vratio njegov stari položaj apsolutnog gospodara – iako se i on, naravno, morao pokoravati svemoćnoj državi. Poslodavac je postao »vođa poduzeća«,namještenici i radnici »kadrovi« (*Gefolgschaft*). Član drugi tog zakona određivao je da »vođa poduzeća odlučuje u ime namještenika i radnika o svim pitanjima u vezi s poduzećem«. I baš kao što je u stara

vremena feudalac bio odgovoran za dobrobit svojih kmetova, tako je. po nacističkom zakonu, poslodavac bio »odgovoran za dobrobit svojih namještenika i radnika«. Zauzvrat, određivao je Zakon, »namještenici i radnici duguju mu odanost« – to jest moraju raditi marljivo i dugo, bez prigovora i gunđanja, čak ni na plaće.

Zarade su određivali takozvani povjerenici rada, koje je imenovala Fronta rada. U praksi su zarade određivali u skladu sa željama poslodavaca – nije bilo propisa prema kojem bi se radništvo uopće pitalo o zaradama – iako su nakon 1936, kad je radna snaga nedostajala u industriji naoružanja, neki poslodavci pokušali podići zarade da privuku radnike, ali je ubrzo nacistička vlast zabranila da se nadnice povisuju. Hitler se o tome posve otvoreno izjasnio. »Željezni princip nacionalsocijalističkog vodstva oduvijek je bio,« rekao je u početku svoje vladavine, »da ne dopusti porast satnice, nego da zaradu povisuje samo povećana proizvodnja.«[210] U zemlji, u kojoj se većina zarada temeljila na akordu, to je značilo da radnik može očekivati veću zaradu samo ako radi brže i više sati.

Iako su sad gotovo svi u zemlji imali posla, udio svih njemačkih radnika u nacionalnom dohotku pao je sa 56,9 posto u godini privredne krize 1932. na 53,6 posto u godini konjunkture 1938. Istodobno je dobit od kapitala i proizvodnje porasla sa 17,4 posto od ukupnog nacionalnog dohotka na 26,6 posto. Istina je da je ukupni iznos zarada i plaća porastao zbog mnogo veće zaposlenosti od dvadeset i pet milijardi maraka na četrdeset i dvije, što je povećanje od 66 posto, ali prihod od kapitala i proizvodnje penjao se mnogo više – za 156 posto. Svi propagandisti u Trećem Reichu od Hitlera nadolje običavali su u svojim javnim govorima grmjeli protiv buržuja i kapitalista i izjavljivati svoju solidarnost s radnikom. Ali trijezna analiza službenih statistika – što je vjerojatno malo Nijemaca činilo – otkriva da su mnogo napadani kapitalisti, a ne radnici, najviše dobili nacističkom politikom.

Prije nego što je njemački radnik donio kući svoju platnu vrećicu, zarada mu se još bila smanjila nizom ustega. Pored poreza na zaradu, doprinosa za zdravstveno osiguranje, osiguranje u slučaju nezaposlenosti ili ozljeda, članarine Fronte rada, morao je radnik – kao i svi ostali u nacističkoj Njemačkoj – davati priloge svim mogućim nacističkim dobrotvornim akcijama, od kojih je glavna bila Zimska pomoć (*Winterhilfe*). Visina ustega cijenila se sredinom tridesetih godina na 15 do 35 posto od bruto zarade. Tako nije mnogo ostalo za stanarinu, hranu, odjeću i razonodu.

U Hitlerovoj Njemačkoj radnici su bivali sve više i više vezani uz svoje radno mjesto. Kao što smo vidjeli, zakon je branio seljaku da napusti svoju zemlju. Slično se događalo i s poljoprivednim radnicima; bilo im je zabranjeno da u gradu potraže posla. Doduše, treba reći da je to jedan od nacističkih zakona koji nije poštovan: od 1933. do 1939. više od milijun (1,300.000) poljoprivrednih radnika prešlo je u

industriju i trgovinu. Ali među industrijskim radnicima zakon je proveden u djelo. Različni propisi, počevši od zakona od 15. svibnja 1934, oštro su ograničavali slobodu radnika da prelazi s jednog radnog mjesta na drugo. Nakon lipnja 1935. državnim uredima za zapošljavanje povjeren je isključiv nadzor nad zapošljavanjem; oni su određivali gdje i u kojem svojstvu se tko može zaposliti.

»Radna knjiga« bila je uvedena u veljači 1935. Bez nje se radnik nije mogao uposliti. U nju su se unosili podaci o vrsti i trajanju rada tako da su država i privreda imale podatke o svakom pojedinom zaposlenom. Pored toga, radna knjiga je služila da radnika veže uz njegovo radno mjesto. Ako je htio promijeniti posao poslodavac je mogao zadržati radnu knjigu, što je značilo da se radnik nigdje drugdje nije mogao zakonito uposliti. Dana 22. lipnja 1938. uveden je naposljetku posebnim dekretom Ureda za četirigodišnji plan i obavezni rad. Njime se obvezivao svaki Nijemac da radi ondje gdje ga država rasporedi. Radnici koji su izostali s rada bez opravdanih razloga mogli su biti globljeni i osuđeni na zatvor. Očito je da je u tome postojala i druga strana medalje. Radnika koji je bio raspoređen na rad poslodavac nije mogao otpustiti bez suglasnosti državnog ureda za zapošljavanje. Radno mjesto mu je bilo sigurno, što se u vrijeme Republike rijetko događalo.

Da bi se odvratila pažnja njemačkog radnika od zarada koje su propisi i kontrole održavali na razini jedva dovoljnoj da mu pokrije životne troškove, nudili su mu, kao plebejcima u starom Rimu, uz kruh još i igre. »Moramo skrenuti pažnju masa s materijalnih na moralne vrijednosti,« objasnio je jednom dr Ley. »Mnogo je lakše nahraniti duše nego želuce.«

U tu je svrhu dr Ley izgradio organizaciju *Kraft durch Freude* (Užitkom do snage). Njegova je organizacija pružala organiziranu razonodu. Činilo se da je totalitarna diktatura dvadesetog stoljeća, kao možda i one ranije, smatrala potrebnim da nadzire pojedinca ne samo na radu nego i dok se odmara. To je činila *Kraft durch Freude.* U prednacističko vrijeme Njemačka je imala na desetke tisuća klubova posvećenih svim mogućim razonodama, od šaha do promatranja ptica. Pod nacistima nije mogla djelovati nijedna organizirana društvena, sportska ili rekreaciona grupa osim pod nadzorom i upravom *Kraft durch Freude*.

Za prosječnog Nijemca u Trećem Reichu ta službena sveobuhvatna organizacija svakako je bila bolja nego ništa.

Uz njenu pomoć mogli su članovi Fronte rada, na primjer, vrlo jeftino putovati brodom i kopnom. Dr Ley je sagradio dva broda od 25.000 tona – jedan je nazvao svojim imenom – i unajmio još deset brodova za pomorska krstarenja. I autor ove knjige jednom je sudjelovao u takvom krstarenju; iako su nacistički funkcionari organizirali život na brodu do te mjere da je to bilo mučenje (za autora), njemački radnici su se, činilo se, dobro zabavljali. I to uz smiješno nisku cijenu! Krstarenje do

Madeire, na primjer, stajalo je samo 25 dolara (tada 100 maraka) uključivši i putne troškove do luke i od nje u Njemačkoj. I ostala putovanja bila su podjednako jeftina. Ljetovališta na moru i jezerima bila su zakupljena za tisuće članova ove organizacije; u Rügenu na Baltiku se, na primjer, počeo graditi golem kompleks hotela za 20.000 osoba, koji međutim nisu dovršeni jer je u međuvremenu izbio rat – a zimi su organizirani specijalni skijaški izleti u bavarske Alpe po cijeni od 11 dolara na tjedan, u što je bio uključen prijevoz, pansion, najam skija i poduka učitelja skijanja.

Sportovi – svaku pojedinu granu nadzirala je organizacija *Kraft durch Freude* – bili su omasovljeni te je u njima sudjelovalo, prema službenim podacima, godišnje sedam milijuna ljudi. Posredovanjem *Kraft durch Freude* radnici i namještenici su također dobivali jeftine ulaznice za kazališta, operu i koncerte. Organizacija je uzdržavala i simfonijski orkestar od devedeset glazbenika, koji je neprestano putovao zemljom, svirajući često u manjim mjestima gdje su se dobre izvedbe rijetko mogle čuti. Naposljetku, organizacija je preuzela oko 200 institucija za obrazovanje odraslih koje su cvale u vrijeme Republike – pokret je bio započeo u Skandinaviji – i nastavila rad s njima dodajući, dakako, poduci podosta nacističke ideologije.

Ali na kraju krajeva su, naravno, radnici morali platiti svu tu razonodu koju su im nudili. Prema dru Leyu, godišnji prihod od članarina Fronti rada u 1937. iznosio je 400 milijuna maraka, a pred rat je skočio na 500 milijuna maraka. Međutim, njegovi su podaci bili vrlo neodređeni, jer prihodima Fronte rada nije upravljala država nego stranka, koja nikad nije javno polagala račune. Od članarina Fronte rada odvajalo se, doduše, samo deset posto za organizaciju *Kraft durch Freude*, ali su u godini pred rat iznosi koje su pojedinci uplatili za putovanja i razonodu iznosili čak 3 milijarde maraka. Još je nešto zaposlen čovjek skupo plaćao: Fronta rada, sa 25 milijuna članova najveća organizacija stranke, imala je golem aparat s desecima tisuća namještenika. Prema nekim procjenama, troškovi administracije gutali su 20 do 25 posto njezina prihoda.

Vrijedi da ovdje spomenemo još jednu smicalicu kojom je Hitler njemačkim radnicima bacao pijesak u oči. Radi se o *Volkswagenu* (»narodnom automobilu«) ideji samog Führera. Svaki Nijemac, ili bar svaki njemački radnik, rekao je, trebao bi imati automobil, kao i u Americi. Do tada je u Njemačkoj samo svaki pedeseti čovjek imao automobil (u Americi svaki peti); radnici su se služili biciklima ili javnim prometalima. Hitler je naredio da se konstruira automobil čija cijena neće biti veća od 990 maraka. Navodno je Hitler osobno sudjelovao u nacrtu ovog automobila napravljenom pod nadzorom austrijskog inženjera dra Ferdinanda Porschea.

Kako privatna industrija nije mogla proizvesti automobil za 990 maraka, odredio je Hitler da *Volkswagen* gradi država i povjerio taj posao Fronti rada. Organizacija dra Leya prionula je odmah 1938. podizanju tvornica *Volkswagena* u Fallerslebenu

kod Braunschweiga. Trebale su proizvoditi milijun i pol vozila godišnje – »najveća tvornica automobila na svijetu, veća od Forda«, objavili su nacistički propagandisti. Fronta rada predujmila je kapital od pedeset milijuna maraka. Ali to nisu bili glavni financijski izvori. Genijalna zamisao dra Leya bila je da radnici sami pribave kapital na način koji je postao poznat pod krilaticom »prvo plati, pa nosi«, a sastojao se u otplati unaprijed – pet maraka tjedno, ili deset i petnaest, ako je to radnik mogao sebi dopustiti. Kad je budući vlasnik vozila uplatio 750 maraka, dobio je pretplatnički broj koji mu je davao pravo na automobil čim bude zgotovljen. Ali, jao, za postojanja Trećeg Reicha ni jedan jedini platiša nije dobio svoj automobil! Desetke milijuna maraka uplatili su njemački radnici i namještenici, a ni jedan jedini pfenig nikad im nije bio vraćen. Kad je izbio rat, tvornica je preorijentirana na proizvodnju mnogo korisniju vojsci.

Prevaren u ovoj i u mnogim drugim stvarima, sveden, kako smo vidjeli, na neku vrstu industrijskog kmeta s niskom zaradom, manje sklon od bilo kojeg drugog sloja njemačkog društva nacizmu ili njegovoj neumornoj propagandi, njemački radnik ipak, to treba reći, nije, čini se, bio osobito ogorčen zbog svog podređenog položaja u Trećem Reichu. Moćna njemačka ratna mašina, koja je u zoru 1. rujna 1939. provalila preko poljskih granica, ne bi mogla nastati bez vrlo značajnog doprinosa njemačkog radnika. Zapovijedali su mu i ponekad ga terorizirali, ali tako je bilo i svima ostalima, a stoljeća takvog zapovijedanja navikla su ga, kao i sve ostale Nijemce, da sluša. Iako možda nije pametno pokušati uopćavati takve stvari, dojam autora ove knjige, koji je stekao o radnicima u Berlinu i Ruhru, bio je ovakav: radnik, premda pomalo ciničan prema obećanjima režima, nije bio sklon pobuni više od ostalih u Trećem Reichu. Neorganiziran i bez vodstva, što je i mogao? Radnik bi u razgovoru često odgovorio tim protupitanjem.

Ali glavni uzrok što je radnik prihvaćao svoju ulogu u nacističkoj Njemačkoj bio je, nema sumnje, taj što je imao posla i bio siguran da će ga zadržati. Promatrač koji zna kako je njegov položaj bio neizvjestan u Republici, mogao je shvatiti zašto radnika nije toliko zabrinjavao gubitak političke slobode ili sindikata sve dok je zaposlen. U prošlosti, za mnoge, za šest milijuna ljudi i njihove obitelji, prava slobodnog čovjeka u Njemačkoj bila su zasjenjena, kao što je rekao, slobodom da može umrijeti. Oduzevši mu tu slobodu, Hitler je sebi osigurao podršku radničke klase, možda najkvalificiranije, najmarljivije i najdiscipliniranije u zapadnom svijetu. Nije to bila podrška njegovoj suludoj ideologiji ni njegovim mračnim ciljevima kao takvim, već onom što je njemu bilo najvažnije: proizvodnji za rat.

PRAVOSUĐE U TREĆEM REICHU

Već prvih tjedana 1933, kad su nacistički vlastodršci počeli masovno i samovoljno hapsiti, zlostavljati i ubijati ljude, Njemačka se prestala ubrajati u države u kojima se postupa po zakonu. »Hitler je zakon!« objavljivali su ponosno njezini pravnici, a Göring je to istaknuo kad je 12. srpnja 1934. pruskim državnim tužiocima rekao »da su zakon i Führerova volja jedno te isto«. To je bila istina. Zakon je bio ono što je diktator rekao, a u trenucima krize, kao u krvavom pokolju 1934, on je sam, u govoru Reichstagu neposredno nakon događaja, objavio da sebe smatra »vrhovnim sucem« njemačkog naroda, s ovlašću da likvidira koga god hoće.

U danima Republike većini sudaca je, kao i većini protestantskog svećenstva i sveučilišnih profesora, Weimarska Republika bila duboko nepoćudna i presude sudova, kao što mnogi vjeruju, ispisale su najcrnju stranicu u životu njemačke Republike i pridonijele tako njezinu padu. Ali po Weimarskom ustavu sudstvo je bar bilo nezavisno, podložno samo zakonu, zaštićeno od samovoljnog otpuštanja i bar teoretski obavezno članom 109. da čuva jednakost pred zakonom. Mnogi su suci sa simpatijama gledali na nacionalsocijalizam, ali nisu očekivali ono što su ubrzo doživjeli kad su nacisti došli na vlast. Zakon o javnim službama od 7. travnja 1933. primijenjen je i u sudstvu i ubrzo ga je očistio ne samo od Židova, već i od onih čija je odanost nacizmu bila sumnjiva ili, kako je zakon formulirao, »onih koji pokazuju da nisu voljni da se uvijek založe za nacionalsocijalističku državu«. Doduše, taj zakon nije otjerao mnogo sudaca, ali je sve upozorio kakva im je ubuduće zadaća. Da ne bi ipak bilo sumnje, saopćio je *Reichsrechtführer* (šef pravosuđa Reicha) dr Hans Frank pravnicima u siječnju 1936: »Temelj svih osnovnih zakona je nacionalsocijalistička ideologija, posebno kako je izražena u programu stranke i govorima našeg Führera.« Zatim je objasnio što time misli:

> Ne postoji nikakav autoritet pravosuđa mimo autoriteta Reicha... Pri svakoj odluci koju donosite, upitajte se: »Kako bi na mom mjestu presudio Führer?« U svakoj odluci se pitajte: »Je li ta odluka u skladu s nacionalsocijalističkom savjesti njemačkog naroda?« Tad ćete dobiti čvrstu, željeznu podlogu, koja će, udružena s jedinstvom nacionalsocijalističke narodne cjeline i spoznaje o vječnosti volje Adolfa Hitlera, unijeti i u vaše područje odlučivanja autoritet Trećeg Reicha i to za sva vremena.[211]

To je bilo dovoljno jasno, ne manje od novog Zakona o državnim službama objavljenog godinu dana kasnije (26. siječnja 1937), po kojem je mogao biti otpušten svaki »politički nepouzdan« državni namještenik, pa i sudac. Nadalje, svi su pravnici bili primorani da stupe u Nacionalsocijalistički savez pravnika u kojem su ih često

podučavali u smislu Frankova govora.

Međutim, neki suci, ma koliko bili antirepublikanski raspoloženi, nisu se dovoljno žustro odazvali nacističkim direktivama. Zapravo, bar nekoliko je njih pokušalo svoje presude utemeljiti na zakonu. S nacističkog gledišta jedan od najgorih primjera za to bila je presuda Vrhovnog suda Reicha u ožujku 1934. kojom je na osnovi dokaza oslobodio optužbe trojicu od četiri optužena komunista u procesu za palež Reichstaga. (Samo je van der Lubbe, poremećeni Nizozemac koji je priznao, proglašen krivim.) To je toliko razbjesnilo Hitlera i Göringa da su mjesec dana kasnije. 24. travnja 1934. suđenje za veleizdaju i izdaju, za koje je dotad bio nadležan isključivo Vrhovni sud, povjerili novom sudu. *Volksgerichtshofu* (Narodni sud), koji je ubrzo postao strah i trepet. Sastojao se od dvojice profesionalnih sudaca i petorice drugih izabranih među funkcionarima stranke, SS i oružanih snaga, tako da su oni uvijek imali većinu. Na odluke tog suda nije bilo žalbe, a suđenje se obično obavljalo iza zatvorenih vrata. Međutim, povremeno su, iz propagandnih razloga, bili na suđenje pozvani strani dopisnici ako su se očekivale razmjerno lake kazne.

Tako je jednom 1935. godine i autor ove knjige prisustvovao suđenju pred Narodnim sudom. Suđenje mu se učinilo više prijekim sudom nego procesom na civilnom sudu. Cijeli postupak završen je u jednom danu; praktički nije bilo prilike da se pozovu svjedoci obrane (da se tko i osmjelio istupiti u obranu nekog tko je optužen za »izdaju«), a argumenti branitelja, koji su bili »kvalificirani« nacisti, bili su neuvjerljivi do apsurda. Čitajući novine koje su objavljivale samo presude čovjek je dobivao dojam da je većina nesretnika (ali ne onog dana kad sam prisustvovao suđenju) bila osuđivana na smrt. Naravno, statistički podaci nikad nisu bili objavljivani, iako je u prosincu 1940. Roland Freisler, ozloglašeni predsjednik Narodnog suda (koji je ubijen u ratu kad je američka bomba u toku suđenja razorila njegovu sudnicu), tvrdio da je »samo četiri posto optuženih osuđeno na smrt«.

Još ranije od Narodnog suda ustanovljen je *Sondergericht* (Specijalni sud), koji je od običnih sudova preuzimao političke zločine, zločine koje je zakon od 21. ožujka 1933. kad je specijalni sud ustanovljen, opisao kao »slučajeve podmuklih napada na vlast«. Specijalni sudovi sastojali su se od tri suca koji su morali biti pouzdani članovi stranke. Porote nije bilo. Nacistički tužilac mogao je u takvim slučajevima tužbu podnijeti običnom ili specijalnom sudu, ali ju je redovito podnosio ovom posljednjem, iz očiglednih razloga. Branitelje na ovom sudu, kao i na Narodnom sudu, morali su najprije odobriti nacistički funkcionari. Pa i ako su bili odobreni, ponekad bi loše prošli. Tako su odvjetnici koji su pokušali zastupati udovicu dra Klausenera, vođe Katoličke akcije ubijenog u pokolju 1934, u zahtjevu za odštetu od države, bili otpremljeni u koncentracioni logor Sachsenhausen gdje su ih držali dok god nisu povukli zahtjev.

Hitler, a neko vrijeme i Göring, imali su pravo da se umiješaju u proces. U

nürnberškim dokumentima[212] izišao je na svjetlo dana slučaj kad je ministar pravde preporučio suđenje jednom visokom funkcionaru Gestapoa i grupi pripadnika SA za dokazano strahovito zlostavljanje zatvorenika u koncentracionom logoru. Dokumente s dokazima poslao je Hitleru. Führer je naredio da se slučaj obustavi. I Göring je u početku imao takve ovlasti. Jednom, u travnju 1934, obustavio je proces protiv jednog poznatog industrijalca. Uskoro se pročulo da je optuženi platio Göringu oko tri milijuna maraka. Kao što je Gerhard F. Kramer, tadašnji ugledni berlinski odvjetnik, napomenuo: »Nemoguće je bilo utvrditi je li Göring ucijenio industrijalca ili je industrijalac podmitio pruskog premijera«.[213] Utvrđeno je jedino da je Göring slučaj obustavio.

S druge strane, Führerov zamjenik Rudolf Hess bio je opunomoćen da poduzme »nemilosrdne korake« protiv optuženih koji su, po njegovu sudu, prošli olako. Podaci o osudama onih koji su proglašenih krivim za napad na stranku, Führera ili državu bili su dostavljeni Hessu koji je mogao zatražiti pooštrenje kazne ako mu se činila preblagom. Ono se obično sastojalo u tome da osuđenika pošalju u koncentracioni logor ili da ga objese.

Ponekad su, valja reći, suci specijalnih sudova pokazivali neku nezavisnost, pa i poštovanje zakona. U takvim slučajevima upleo bi se Hess ili Gestapo. Tako je, kao što smo vidjeli, pastora Niemöllera Specijalni sud oslobodio glavne optužbe i osudio ga na kratkotrajnu kaznu koju je već odslužio čekajući suđenje, ali ga je na izlasku iz sudnice ščepao Gestapo i otpremio u koncentracioni logor.

Jer i Gestapo je, poput Hitlera, bio zakon. Osnovao ga je bio Göring 26. travnja 1933. kao zamjenu IA odjela stare pruske političke policije. Göring ga je htio nazvati jednostavno Tajnom policijskom službom (*Geheimes Polizeiamt),* ali su njemački inicijali GPA previše podsjećali na sovjetski GPU. Neki nepoznati poštanski činovnik, od koga su zatražili da pribavi žig za novi ured, predložio je da ga nazovu *Geheime Staatspolizei* (Tajna državna policija) – ili kratko GESTAPO – i tako je nehotice stvorio ime koje je pri samom spomenu izazivalo stravu najprije u Njemačkoj, a zatim i u mnogim drugim zemljama.

U početku Gestapo nije bio mnogo više od Göringova osobnog sredstva za teroriziranje, hapšenje i uklanjanje političkih protivnika. Tek u travnju 1934. kad je Göring imenovao Heinricha Himmlcra zamjenikom šefa pruske tajne policije, pretvorio se Gestapo, sad već sastavni dio SS pod vodstvom svog novog šefa, blagog držanja ali sadističkih sklonosti, bivšeg uzgajivača kokoši, i Reinharda Heydricha, mladog dijaboličnog čovjeka,[214] šefa Službe sigurnosti SS (SD ili *Sicherheitsdienst*), u bič koji je mogao odlučivati o životu i smrti svakog Nijemca.

Već 1935. je pruski Vrhovni sud, pod nacističkim pritiskom, odredio da sudovi ne

mogu preispitivati naredbe i akcije Gestapoa. Zakon o Gestapou, koji je vlada objavila 10. veljače 1936, stavljao je tajnu policiju iznad zakona. Sudovima nije bilo dopušteno da se na bilo koji način miješaju u poslove Gestapoa. Kao što je objasnio dr Werner Best, jedan od Himmlerovih glavnih suradnika: »Sve dotle dok policija vrši volju vodstva, njezini su postupci legalni.«[215]

I samovoljna hapšenja i otpremanje ljudi u koncentracione logore dobili su svoj »zakoniti« plašt. Naziv za to bio je *Schutzhaft* (pritvor u svrhu zaštite), a vršio se na osnovi Zakona od 28. veljače 1933. koji je, kao što smo vidjeli, poništio klauzule ustava koje su jamčile građanske slobode. Ali »pritvor zbog zaštite« nije čovjeka štitio od toga da mu se ne dogodi kakvo zlo, kao što je to slučaj u civiliziranijim zemljama. Time ga se kažnjavalo, jer ga se stavljalo iza bodljikave žice.

Još u prvoj godini Hitlerove vlasti koncentracioni logori počeli su nicati kao gljive. Potkraj 1933. bilo ih je već pedesetak, većinom pod nadzorom SA koji se njima koristio da svoje žrtve može dobro pretući i tad ih izručiti rodbini ili prijateljima uz što veću otkupninu. Bio je to uglavnom grub oblik ucjene. Katkad su, međutim, žrtve bile ubijene, obično iz pukog sadizma i brutalnosti. Na nürnberškom suđenju izašla su na vidjelo četiri takva slučaja koja su se zbila u proljeće 1933. u esesovskom koncentracionom logoru u Dachauu nedaleko od Münchena. U sva četiri slučaja zatvorenik je bio hladnokrvno ubijen, bičevanjem ili davljenjem. Čak je i javni tužilac u Münchenu prosvjedovao.

Kako nakon krvavog pokolja u lipnju 1934. nitko nije bio ustao protiv režima, mnogi su Nijemci mislili da će masovno »interniranje« i zatvaranje u koncentracione logore prestati. Na Badnjak 1933. Hitler je objavio amnestiju za dvadeset i sedam tisuća zatvorenika logora, ali su Göring i Himmler zaobišli njegove naredbe pa je pušten samo mali broj zatvorenika.

Zatim je u aprilu 1934. ministar unutrašnjih poslova Frick pokušao tajnim dekretima ograničiti samovoljna hapšenja, interniranja i slanja u koncentracione logore, ali ga je Himmler sklonio da se toga ostavi. Šef SS spoznao je jasnije od ministra unutrašnjih poslova da koncentracioni logori ne služe samo za kažnjavanje političkih protivnika, već da samim time što postoje predstavljaju sredstvo terora koje ljude odvraća od svake pomisli na otpor nacističkom režimu.

Ubrzo nakon afere s Röhmom Hitler je povjerio logore odredima SS, a oni su se energijom i bezobzirnošću koja se očekivala od tih elitnih trupa bacili na njihovu reorganizaciju. Straže su povjerene isključivo pripadnicima odreda »Mrtvačka glava« (*Totenkopfverbände*), regrutiranim među najfanatičnijim nacističkim elementima; služili su dvanaestogodišnji rok i nosili na bluzama crnih uniformi mrtvačku glavu i kosti. Komandant prvog SS–odreda »Mrtvačka glava« i prvi zapovjednik logora Dachau Theodor Eicke imenovan je tad zapovjednikom svih koncentracionih logora.

Improvizirani i privremeni logori bili su ukinuti a umjesto njih podignuti veći. Glavni (prije rata) bili su Dachau blizu München, Buchenwald nedaleko od Weimara, Sachsenhausen (raniji Oranienburg), Ravensbrück u Mecklenburgu (za žene), a nakon pripojenja Austrije 1938. Mauthausen kod Linza – imena koja je uz Auschwitz. Belsen i Treblinka, koji su kasnije podignuti u Poljskoj, svijet i predobro upoznao.

U logorima je na milijune nesretnika pobijeno a milijuni drugih podvrgnuto je najužasnijim, normalnim ljudima nezamislivim, poniženjima i mučenjima. Ali u početku – tridesetih godina – broj logoraša vjerojatno nije prelazio dvadeset ili trideset tisuća odjednom, i mnoge strahote koje su kasnije izmislili i počinili Himmlerovi ljudi bile su tad još nepoznate. Logori istrebljenja, prisilnog rada, »medicinskih pokusa« na zatvorenicima – pojavili su se tek u ratu. Ali i ti prvi logori bili su sve drugo do humani. Preda mnom je kopija disciplinskih i kaznenih mjera za logor Dachau od 1. studenog 1933, kako ih je sastavio prvi komandant Theodor Eickc i kasnije primijenio u svim logorima:

Član 11. Tko u logoru, na radnom mjestu, u spavaonicama, u kuhinjama i radionicama, zahodima i odmaralištima u svrhu agitacije politizira, drži raspaljive govore, sastaje se s drugima u te svrhe, stvara klike ili se naokolo zadržava, prikuplja istinite i neistinite vijesti o koncentracionom logoru ili njegovu uređenju u svrhu neprijateljske propagande, prima ih. zakopava, prenosi stranim posjetiocima ili ostalima, ili ih prokrijumčari iz logora posredstvom otpuštenih ili premještenih, pismeno ili usmeno, u dijelovima odjeće ili drugim predmetima, s pomoću kamenja baci preko logorske ograde, ili se posluži tajnim pismom... bit će

OBJEŠEN KAO AGITATOR

Član 12. Tko tvorno napadne stražara ili pripadnika SS, uskrati mu poslušnost ili odbije da radi na radnom mjestu, izazove ili izvrši druga djela u svrhu pobune, napusti kolonu ili radno mjesto, druge potiče na to, tko uzvikuje, podvikuje, podbada ili drži govore u koloni ili na radu bit će

KAO BUNTOVNIK USTRIJELJEN NA LICU MJESTA

ili naknadno obješen ...

Sa 14 dana strogog zatvora i 25 batina pred početak kazne i na kraju kaznit će se onaj tko u pismu ili drugom dokumentu iznese pokudne primjedbe o nacionalsocijalističkom Führeru, državi, vladi, vlastima i državnom uređenju, tko hvali marksističke ili liberalističke vođe ili novembarske zločince...

Ruku pod ruku s Gestapoom djelovala je Služba sigurnosti, *Sicherheitsdienst* ili SD, pod kojom kraticom je i ulijevala strah u kosti svakom Nijemcu – a kasnije i u okupiranim zemljama. Himmler ju je osnovao 1932. prvobitno kao tajnu službu SS i podvrgnuo je Reinhardu Heydrichu, kasnije općenito nazvanom »krvnik Heydrich«. Zadatak SD bio je u početku da nadzire članove nacističke stranke i prijavi svaku sumnjivu djelatnost. Godine 1934. postao je i tajna služba Gestapoa, a 1938. je novim zakonom proširio djelatnost na cijeli Reich.

Pod stručnim vodstvom Heydricha, bivšeg oficira kontraobavještajne službe ratne

mornarice, kojeg je u dobi od 26 godina bio otpustio admiral Raeder zato što je odbio da se oženi kćerkom nekog brodograditelja koju je kompromitirao, SD je ubrzo ispleo mreže u cijeloj zemlji, uposlivši oko 100.000 honorarnih doušnika koji su uhodili svakog pojedinca i prijavljivali i najmanju primjedbu ili djelo što su se mogli tumačiti kao neprijateljski za nacistički režim. Nitko se nije usudio da nekom drugom, čije mišljenje nije dobro poznavao, daje izjave koje bi se mogle tumačiti kao »neprijateljske prema nacizmu«, i nitko nije mogao znati ne nalazi li se na radnom mjestu, medu njegovim najboljim prijateljima, pa i među najbližom rodbinom, agent tajne službe.

U tridesetim godinama namještenih agenata SD vjerojatno nije bilo više od tri tisuće, a većina je regrutirana iz redova nezaposlenih mladih intelektualaca – diplomiranih sveučilištaraca koji nisu mogli naći namještenje u struci ili bilo kakvo sigurno mjesto u normalnom društvu. Tako je među tim profesionalnim uhodama uvijek vladala bizarna atmosfera pedanterije. Imali su groteskan interes za takve hobije kao što je proučavanje teutonske arheologije, lubanja nižih rasa i eugenike rase gospodara. Međutim, stranom je promatraču bilo teško uspostaviti kontakt s tim čudnim ljudima, iako se arogantni, hladni i bezobzirni Heydrich mogao povremeno vidjeti u kakvom berlinskom noćnom lokalu okružen plavokosim mladim batinašima. Ostali su se klonili javnosti ne samo zbog prirode svog posla nego, bar 1934. i 1935. zato što je stanovit broj onih koji su uhodili Röhma i njegove suradnike u SA poubijala tajna grupa koja je sebe nazivala »Röhmovi osvetnici«, pobrinuvši se da na leševe pričvrsti takvu posjetnicu.

Jedan od zanimljivih, iako ne bitnih zadataka SD bio je da utvrdi tko je u Hitlerovim plebiscitima glasao s »ne«. Medu brojnim nürnberškim dokumentima nalazi se tajni izvještaj SD u Kochemu o plebiscitu od 10. travnja 1938:

> U prilogu se dostavlja popis osoba koje su u Kappelu, okrug Simmern, glasale s »ne« ili predale nevažeće listiće. Nadzor je izvršen tako da su neke osobe iz izbornog predsjedništva označile prethodno sve glasačke listiće brojevima. Na samim izborima se tad vodio popis. Kako su listići izdavani po brojevima, moglo se naknadno, na osnovi vođene liste, utvrditi koje su osobe predale nevažeće listiće ili glasale negativno ... Označavanje je izvršeno u poleđini listića obranim mlijekom.
>
> Priključen je također glasački listić protestantskog župnika Alfreda Wolfersa.[216]

Šesnaesti lipnja 1936. osnovana je prvi put u njemačkoj povijesti jedinstvena policija za cijeli Reich – do tada je svaka pojedina država u Reichu imala svoju policiju – i Himmler je imenovan šefom njemačke policije. Time je policija dospjela u ruke SS kojem se, od ugušivanja Röhmove »pobune« u 1934, moć naglo povećala. U međuvremenu SS je postao, prvo, pretorijanska garda i jedina naoružana organizacija stranke, zatim i elita iz čijih su se redova birale buduće vođe nove Njemačke, a onda

i nadzorni organ policije. Treći Reich se pretvorio u policijsku državu – razvoj neizbježan u svim totalitarnim diktaturama.

DRŽAVNA UPRAVA U TREĆEM REICHU

Hitler nije Weimarski ustav nikad službeno ukinuo. Zapravo je – što je bilo ironično – »legalnost« njegove vladavine počivala na prezrenom republikanskom ustavu. Tako se tisuće naredaba i odredaba – drugog i nije bilo u Trećem Reichu – oslanjalo isključivo na predsjednički izvanredni dekret od 28. veljače 1933. za zaštitu naroda i države, koji je Hindenburg bio potpisao u okviru člana 48. ustava. Sjećamo se da ga je Hitler izmamio od Hindenburga dan nakon paleža Reichstaga pod izlikom da zemlji prijeti opasnost od komunističke revolucije. Taj dekret, kojim su ukinute sve građanske slobode, ostao je na snazi za cijelo vrijeme postojanja Trećeg Reicha omogućujući Hitleru da vlada uz pomoć svojevrsnog, neprekidnog izvanrednog stanja.

Drugi stup »ustavnosti« Hitlerove vladavine bio je Zakon o punomoći koji je Reichstag bio izglasao 24. ožujka 1933, a kojim je svoje zakonodavne funkcije prenio na nacističku vladu. Svake četiri godine taj je zakon najuslužnije produžavalo tijelo koje se još nazivalo Reichstag, ali nije bilo ni u kakvoj vezi s nekom demokratskom ustanovom i narod ga je nazivao »dobro plaćenim pjevačkim društvom«. To se »predstavničko tijelo naroda« sastalo u razdoblju prije rata možda desetak puta, izglasalo sve u svemu četiri zakona,* nije održavalo debate ni glasanja, i nikad nije čulo drugih govora osim Hitlerovih.

Nakon prvih mjeseci 1933. u kabinetu su prestale ozbiljne rasprave a nakon Hindenburgove smrti u kolovozu 1934. zasjedanja su postajala sve rjeđa. Poslije veljače 1938. kabinet više nikad nije sazvan. Međutim, pojedini članovi kabineta imali su priličnu moć jer su bili ovlašteni da izdaju dekrete koji su, uz Führerovo odobrenje, automatski postajali zakonom. Tajni kabinetski savjet (*Geheimer Kabinettsrat*), osnovan vrlo bučno 1938, možda da bi se izazvao povoljan dojam kod premijera Chamberlaina, postojao je samo na papiru. Nije se sastao nijedanput. Savjet za obranu Reicha (*Reichsverteidigungsrat*), ustanovljen u početku režima, sastao se samo dvaput, iako su neki od njegovih radnih odbora bili izvanredno aktivni.

Mnoge funkcije kabineta prešle su u nadležnost drugih, kao na primjer na ured Führerova zamjenika (u početku Hessa, kasnije Bormana) i na opunomoćenika za ratnu privredu (Schacht), opunomoćenika za upravne poslove (Frick) i za četirigodišnji plan (Göring). Ukupno su 42 izvršna organa državne uprave potpala pod

izravnu jurisdikciju Führera.

U njemačkim državama su, kao što smo već spomenuli, bili ukinuti parlamenti ili *Landtag* i vlade, te su već u prvoj godini nacističke vladavine uvedeni *Reichsstatthalteri* koje je imenovao Hitler. Ukinuta je bila i samouprava općinskih zajednica – jedini oblik demokracije u kojem su Nijemci doista bili postigli napredak.

Općinama je oduzeta autonomija te su potpale pod neposrednu upravu ministra unutrašnjih poslova Reicha, koji je upravljanje reorganizirao po principu vodstva i u gradovima do 100.000 stanovnika imenovao gradonačelnike. Hitler je zadržao sebi pravo da sam imenuje gradonačelnike Berlina, Hamburga i, nakon 1938, Beča.

Centrala preko koje je Hitler vršio svoju diktaturu sastojala se od četiri ureda: Ured predsjednika (iako je taj naslov prestao postojati 1934), Ured kancelara Reicha (taj je naslov ukinut 1939) i Ured stranke, te četvrti poznat kao Ured Führera, koji se brinuo o njegovim osobnim poslovima i izvršavao posebne zadaće.

Zapravo su Hitleru svakodnevne pojedinosti upravljanja bile dosadne i, kad je nakon Hindenburgove smrti učvrstio svoj položaj, prepustio ih je uglavnom svojim pomoćnicima. Tako je starim stranačkim drugovima, kao Göringu, Goebbelsu, Himmleru, Leyu i Schirachu, ostavio slobodne ruke da isklešu vlastita moćna carstva, a obično uz to i goleme materijalne koristi. Schacht je isprva imao slobodne ruke da za sve veće vladine troškove namakne novaca kakvim god trikom je htio. Kad god bi se stranački drugovi međusobno pograbili zbog podjele vlasti ili plijena, Hitler bi se umiješao. Te mu svađe nisu smetale. Zapravo ih je često poticao jer su dodavale status njegovu položaju vrhovnog arbitra i priječile zavjeru protiv njega u redovima njegovih pomoćnika. Tako se čini da je uživao u ogorčenom natjecanju trojice o prevlast u vanjskim poslovima: ministra vanjskih poslova Neuratha, šefa Odjela za vanjske poslove u stranci Rosenberga i Ribbentropa, koji se svojim »Ribbentropovim uredom« upletao u vanjsku politiku. Sva trojica su se svim sredstvima borila jedan protiv drugog, a Hitler je pustio da njihove suparničke službe postoje sve dok nije naposljetku odabrao najsavitljivijeg, Ribbentropa, za ministra vanjskih poslova.

Tako je izgledala uprava Trećeg Reicha. Bila je odozgo do dolje izgrađena na takozvanom principu vodstva, a obavljala ju je golema razgranata vojska činovnika. Ta je vojska imala malo šta od one djelotvornosti koja se obično pripisuje Nijemcima, bila je zatrovana korupcijom, opsjednuta trajnom konfuzijom i ogorčenim suparništvom, što se samo još povećavalo upletanjem stranačkih vrhova. Najčešće je bila i nemoćna zbog pritiska SS i Gestapoa.

Na vrhu te građevine stajao je nekadašnji austrijski skitnica koji je postao, uz izuzetak Staljina, najmoćniji diktator na Zemlji. Kao što je dr Hans Frank podsjetio skup pravnika u proljeće 1936, »u Njemačkoj danas postoji samo jedan autoritet, a to

je autoritet Führera.«[217]

Tim autoritetom Hitler je ubrzo uništio svoje protivnike, ujedinio i nacificirao državu, preustrojio institucije u zemlji i njenu kulturu, ukinuo osobnu slobodu, uklonio nezaposlenost i pokrenuo kotače privrede što za samo tri ili četiri godine vladavine nije bilo malo. Sad se okrenuo zapravo, već se bio okrenuo dvjema svojim glavnim strastima: oblikovanju njemačke vanjske politike za rat i osvajanje, te stvaranju moćnog militarističkog stroja koji će mu omogućiti da taj cilj postigne.

I tako je došlo vrijeme da pogledamo kako je taj neobičan čovjek, na čelu tako velike i moćne nacije, prišao ostvarenju svojih ciljeva. Ni za jednu drugu epohu u modernoj povijesti ne postoji takvo obilje dokumenata.

Bilješke

Osmo poglavlje

* Od veljače 1933. do proljeća 1937. broj registriranih nezapolenih smanjio se sa šest milijuna na nepuni milijun.

* Nacistička Njemačka je dopuštala svim svojim građanima, izuzev onima koji su bili na crnoj listi tajne policije, da putuju u inozemstvo, iako su mogućnosti za takva putovanja drastično ograničavale devizne teškoće jer je Njemačkoj nedostajalo deviza. Međutim, slična devizna ograničenja trpjeli su nakon 1945. i britanski građani Radi se o tome da nacistički vlastodršci, čini se, nisu bili zabrinuti da se prosječni Nijemac neće zaraziti antinacizmom ako posjeti demokratske zemlje.

* Ovog su autora oštro napali njemačka štampa i radio te mu zaprijetili protjerivanjem iz zemlje jer je u svom izvještaju spomenuo da su neki antisemitski natpisi bili uklonjeni za trajanja Olimpijskih igara.

* U jednoj besjedi Svetom kolegiju 2. lipnja 1945. papa Pio XII branio je konkordat koji je potpisao, ali je opisao nacionalsocijalizam kakav je kasnije upoznao, kao »drsko otpadništvo od Isusa Krista, nijekanje Njegove doktrine i Njegova djela spasa, kult nasilja, obožavanje rata i krvi, uništenje ljudske slobode i dostojanstva«.

* Da bi se izbjegle zabune, možda je ovdje potrebno naglasiti da je pisac ove knjige protestant.

* Ziegler je dugovao svoj položaj sretnoj okolnosti što je naslikao portret Geli Raubel.

* Amanov osobni prihod skočio je sa 108.000 maraka u 1934. na 3.800000 maraka u 1942. godini. (Iz pisma koje je autoru uputio profesor Oron J. Hale, pisac studije o djelatnosti *Eher Vertaga* koja se temelji na sačuvanim dokumentima te nacističke izdavačke kuće).

* Zakon o obnovi 30 siječnja 1934. i tri antisemitska nürnberška zakona 15. rujna 1935.

Napomene

Kratice korištene u ovim napomenama:

DBrFP – *Documents on British Foreign Policy*. Arhivi britanskog Foreign Officea.

DDI – *I documenti diplomatica italiani*. Arhiva talijanske vlade.

DGFP – *Documents on German Foreign Policy*. Arhivi njemačkog Ministarstva vanjskih poslova.

FCNA – *Füehrer Conferences on Naval Affairs*. Sažeti zapisnici sa Hitlerovih savjetovanja s komandatom njemačke ratne mornarice.

NCA – *Nazi Conspiracy and Aggression*. Dio dokumenata sa suđenja u Nürnbergu.

N.D. – Nürnberški dokumenti.

NSR – *Nazi–Soviet Relations*. Iz arhive njemačkog Ministarstva vanjskih poslova.

TMWC – *Trial of the Major War Criminals*. Dokumenti i svjedočanstva sa suđenja u Nürnbergu.

TWC – *Trials of War Criminals before the Nürnberg Military Tribunals*. Suđenje ratnim zločincima pred savezničkim vojnim sudovima u Nürnbergu.

POGLAVLJE 1

[1] Hammersteinov memorandum, citira ga Wheeler–Bennett u svojoj knjizi *The Nemesis of Power*, str. 285. Memorandum je Wheeler–Bennettu napisao generalov sin dr Kunrath von Hammerstein, a temelji se na bilješkama i dnevnicima njegova oca. Naslov mu je »Schleicher, Hammerstein i osvajanje vlasti«.

[2] Joseph Goebbels, *Vom Kaiserhof zur Reichskanzelei*, str. 251.

[3] Hammersteinov memorandum, citira ga Wheeler–Bennett, op. cit. str. 280.

[4] Goebbels, op. cit., str. 250.

[5] *Ibid*, str. 252.

[6] *Ibid*, str. 252.

[7] André François-Poncet, *The Fateful Years*, str. 48. Bio je francuski ambasador u Berlinu 1930–1938.

[8] *Goebbels*, Kaiserhof, str. 251–54.

[9] Proklamacija od 5. rujna 1934. u Nürnbergu.

[10] Friedrich Meinecke, *The German Catastrophe*, str. 96.

[11] Adolf Hitler, *Mein Kampf*, američko izdanje (Boston, 1934), str. 3. U priličnom broju citata iz te knjige izmijenio sam donekle engleski prijevod da bih tekst približio njemačkom originalu.

[12] Konrad Heiden, *Der Führer*, str. 36. Svi koji pišu o Trećem Reichu dužnici su Heidenovi u pogledu materijala o Hitlerovoj mladosti.

[13] *Ibid*, str. 41.

[14] *Ibid*, str. 43

[15] *Ibid,* str. 43

[16] *Mein Kampf,* str. 6.

[17] *Ibid*, str. 8.

[18] *Ibid*, str. 8–10.

[19] *Ibid*, str. 10.

[20] *Hitler's Secret Conversations*, 1941–44, str. 287.

[21] *Ibid*, str. 346.

[22] *Ibid*, str. 547.

[23] *Ibid*, str. 566–67.

[24] August Kubizek, *The Young Hitler I Knew*, str. 50.

[25] *Ibid*, str. 49.

[26] *Mein Kampf*, str. 14–15.

[27] Kubizek, *op. cit*., str. 52, i *Hitler's Secret Conversation*, str. 567

[28] Kubizek, *op. cit*., str. 44.

[29] *Mein Kampf*, str. 18.

[30] *Ibid*, str. 21.

[31] Kubizek, *op. cit*., str. 59.

[32] *Ibid*, str. 76.

[33] *Ibid*, str. 54–55.

[34] Konrad Heiden, *Der Führer*, str. 52.

[35] *Mein Kampf*, str. 20.

[36] *Ibid*, str. 18.

[37] Ibid, str. 18.

[38] *Ibid*, str. 21–22

[39] *Ibid*, str. 34.

[40] Heiden, *Der Führer*, str. 54.

[41] *Ibid*, str. 68.

[42] *Mein Kampf*, str. 34.

[43] *Ibid*, str. 22.

[44] *Ibid*, str. 35–37.

[45] Ibid, str. 22, 125.

[46] *Ibid*, str. 38–39.

[47] *Ibid*, str. 35–37.

[48] *Ibid*, str 43–44.

[49] *Ibid*, str. 116–17.

[50] *Ibid*, str. 118.

[51] *Ibid*, str. 55, 69, 122.
[52] Stefan Zweig, *The World of Yesterday*, str. 63.
[53] *Mein Kampf*, str. 100.
[54] *Ibid*, str. 107.
[55] *Ibid*, str. 52.
[56] Kubizek, *op. cit*., str. 79.
[57] *Mein Kampf*, str. 52.
[58] *Ibid*, str. 56.
[59] *Ibid*, str. 56–57.
[60] *Ibid*, str. 59.
[61] *Ibid*, str. 64–65.
[62] *Ibid*, str. 123–24.
[63] *Ibid*, str. 161, 163.

POGLAVLJE 2

[64] *Mein Kampf*, str. 204–205.
[65] Ibid, str. 202.
[66] Heiden, *Der Führer*, str. 84.
[67] Rudolf Olden, *Hitler, the Pawn*, str. 70.
[68] *Mein Kampf*, str. 193.
[69] *Ibid*, str. 205–6.
[70] *Ibid*, str. 207.
[71] *Ibid*, str. 215–16.
[72] *Ibid*, str. 210, 213.
[73] *Ibid*, str. 218–19.
[74] *Ibid*, str. 220.
[75] *Ibid*, str. 221–22.
[76] *Ibid*, str. 224.
[77] *Ibid*, str. 687.
[78] *Ibid*, str. 687.
[79] *Ibid*, str. 354.
[80] *Ibid*, str. 355.
[81] *Ibid*, str. 369–70.
[82] Konrad Heiden, *A History of National Socialism*, str. 36.
[83] *Mein Kampf*, str. 496–97. Kurziv je Hitlerov.
[84] Heiden, *A History of National Socialism*, str. 51–52.
[85] Heiden, *Der Führer*, str. 98–99.
[86] Heiden, *A History of National Socialism*, str. 52.

[87] Heiden, *Hitler*, str. 90–91.

POGLAVLJE 3

[88] Wheeler–Bennett, *Wooden Titan: Hindenburg*, str. 207–8.
[89] *Ibid*, str. 131.
[90] Wheeler–Bennett's *Nemesis*, str. 58.
[91] Franz L. Neumann, Behemoth, str. 23.
[92] Heiden, *Der Führer*, str. 131–33.
[93] *Ibid*, str. 164.
[94] general-major Friedrich von Rabenau, *Seeckt, aus seinem Leben*, II, str. 342.
[95] *Ibid*, str. 371.
[96] Karl Alexander von Mueller, citirao ga je Heiden u *Der Führer*, str. 190.
[97] Zapisnik sa suđenja sadržan je u *Der Hitler Prozess*.

POGLAVLJE 4

[98] Brojčani podaci potječu iz analize izvještaja o isplati autorskih honorara *Eher Verlaga* koju je izvršio prof. Oron James Hale i objavio u *The American Historical Review*, srpanj 1955, pod naslovom 'Adolf Hitler: Porezni obveznik'.
[99] Citati su iz *Mein Kampfa*, str. 619, 672, 674.
[100] *Ibid*, str. 138–39.
[101] *Ibid*, str. 140.
[102] *Ibid*, str. 643 , 646, 652.
[103] *Ibid*, str. 649.
[104] *Ibid*, str. 675.
[105] *Ibid*, str. 654.
[106] *Ibid*, str. 150–53.
[107] *Adolf Hitler Reden*, str. 32. Citirao Bullock, *op. cit*., str. 68.
[108] *Mein Kampf*, str. 247–53.
[109] *Ibid*, str. 134–35, 285, 289.
[110] *Ibid*, str. 290.
[111] *Ibid*, str. 295–96.
[112] *Ibid*, str. 296, za ovaj i dva prethodna citata.
[113] *Ibid*, str. 646.
[114] *Ibid*, str. 383–84.
[115] *Ibid*, str. 394.
[116] *Ibid*, str. 402–4.

[117] *Ibid*, str. 396.

[118] *Ibid*, str. 449–50.

[119] A. J. P. Taylor, *The Course of German History*, str. 24.

[120] Wilhelm Röpke, *The Solution of the German Problem*, str. 153.

[121] *Mein Kampf.* str. 154, 225–26.

[122] *Hitler's Secret Conversations*, str. 198.

[123] Vidi njegovu studiju Chamberlaina u *The Third Reich*, izdanje Baumonta, Frieda i Vermeila.

[124] Sve navedeno, od Chamberlaina unatrag do Fichtea i Hegela, temelji se na djelima autora, navodima i tumačenjima u ssljedećim knjigama: *German Philosophy and Polities* Johna Deweyja; *The German Catastrophe* Friedricha Meineckea; *The Solution of the German Problem* Wilhclma Roepkea: *A History of Western Philosophy* Bertranda Russella; *Thus Speaks Germany*, priredili W. W. Coole i M. F. Potter; *The Third Reich*, priredili Baumont, Fried i Vermeil; *German Nationalism: The Tragedy of a People* Louisa L. Snydera; *German History: Some New German Views*, priredio Hans Kohn; *The Rise and Fall of Nazi Germany* T. L. Jarmana, *Der Führer* Konrada Hadena; *The Course of German History* A. J. P. Taylora; *L'Allemagne Contemporaine* Edmonda Vermeila, *History of Germany* Hermanna Pinnowa.

Bismarck and the German Empire E. Eycka jest studija od neprocjenjive vrijednosti.

Ograničen prostor u djelu ove vrste onemogućio je raspravu o znatnom utjecaju koji je na Treći Reich imao niz drugih njemačkih intelektualaca čija su djela bila popularna i značajna u Njemačkoj: Schlegela. J Goerresa, Novalisa, Arndta, Jahna, Lagardea, Lista, Droysena, Rankea, Mommsena, Constantina Frantza, Stoeckera, Bernhardija, Klausa Wagnera. Langbehna, Langea, Spenglera.

[125] *Mein Kampf*, str. 381.

[126] *Ibid*. str. 293.

[127] *Ibid*. str. 212–13.

[128] Hegel, *Lectures on the Philosophy of History*, str. 31–32. Citirao Bullock, op. cit., str. 3SI.

[129] Citirano u *The Third Reich*, priredili Baumont i dr., str. 204 – 3, iz dva Nietzscheova djela: *Zur Genealogie der Moral* i *Der Wille sur Macht*.

POGLAVLJE 5

[130] Kurt Ludecke, *I Knew Hitler*, str 217–18.

[131] Baynes (prir.), *The Speeches of Adolf Hitler*, I. str. 133–36.

[132] Curt Riess. *Joseph Goebbels*, str. 8.

[133] Ovo i druga citirana sjećanja Hitlerova 16–17. siječnja 1942. o Obcrsalzbergu uzeta su iz *Hitler's Secret Conversations*.

[134] Autoriteti kao Heiden i Bullock navode da su Raubalove došle u Haus Wachenfeld godine 1923, kad je Geli Raubal bilo sedamnaest godina. Ali Hitler jasno iznosi da je vilu nabavio tek 1928, kad je, kako kaže, 'smjesta nazvao sestru u Beč, javio joj novost i zamolio je da preuzme ulogu domaćice'. Vidi *Hitler's Secret Conversations*, str. 177.

[135] Heiden. *Der Führer*, str. 384 – 86.

[136] Vidi zanimljivu analizu prof. Orona Jameta Halea Hitlerovih poreznih prijava u *The American Historical*

Review, srpanj 1955.

[137] *Ibid*.

[138] *Ibid*.

[139] Heiden. *Der Führer*, str. 419.

[140] Govor nije obuhvaćen u Baynesovoj ili u Roussy de Salesovoj zbirci Hitlerovih govora (Hitler, *My New Order*). Bio je objavljen doslovce u *Völkischer Beobachter* (posebnom izdanju za Reichswehr) 26. ožujka 1929. i citiran je opširno u 'Blueprint of the Nazi Underground', *Research Studies of the State College of Washington*, svibanj 194$.

[141] Citati su iz *Frankfurter Zeitung*, 26. rujna 1930.

[142] *Nazi Conspiracy and Aggression* (u daljnjem tekstu NCA], Dodatak A. str. 1194 (Nürnberški dokument u daljnjem tekstu ND EC–440).

[143] Otto Dietrich, *Mit Hitler in die Macht*.

[144] Funkovo svjedočanstvo. NCA. Dodatak A. str. 1194–1204 (ND EC–440), i NSA. V, str. 478–95 (ND 2328–PS). Thyssenove izjave su iz njegove knjige *I Paid Hitler*, str. 79–108.

[145] NCA. VII. str. 512–13 (ND EC–456).

POGLAVLJE 6

[146] Prema Heidenu, *Der Führer*, str. 433.

[147] Heiden, *History of National Socialism*, str. 166.

[148] Goebbels. *Kaiserhof*. str. 19–20.

[149] *Ibid*, str. 80–81.

[150] Wheeler–Bennett, *Nemesis*, str. 243.

[151] Prednji citati su iz Goebbels: *Kaiserhof*. str. 81 – 104.

[152] François-Poncet, *op. Cit.*, str. 23.

[153] Franz von Papen, *Memoirs*, str. 162.

[154] NCA, Dodatak A, str. 508 (ND 3309–PS).

[155] Hermann Rauschning, *The Voice of Destruction*.

[156] Goebbels ovaj put nije bio uhvaćen nespreman kao 13. kolovoza. Smjesta je dao štampi uvid u razmijenjenu korespondenciju i ona je bila objavljena u jutarnjim listovima 2$. studenog. Dostupna je u *Jahrbuch des Öffentlichen Rechts*, svezak 21, 1933 – 40.

[157] Papen, *op. cit*., str. 216–17.

[158] *Ibid*. str. 220.

[159] *Ibid*. str. 222.

[160] François-Poncet, op. cit., str. 43. On pogrdno kaže »sedamdeset dana«.

[161] NCA. II. str. 922–24.

[162] Kurt von Schuschnigg, *Farewell, Austria*, str. 165 – 66.

[163] Zaprisegnuta Meissnerova izjava, NCA, Dodatak A, str. 511.

[164] Hammersteinov memorandum, Wheeler–Bennett, *Nemesis*, str. 280

[165] NCA. III, str. 272–75 (ND 351–PS).

[166] Goebbels, *Kaiserhof*, str. 256.

[167] Vidi zaprisegnutu izjavu Georga von Schnitzlers, NCA. VII, str. 501. (ND EC–439); Göringovi i Hitlerovi govori, NCA. VI. str. 1080 (ND D–203); saslušanje Schachts, NCA. VI. str. 465 (ND 3725–PS); saslušanje Funka, NCA. V. str. 495 (ND 2828–PS).

[168] Goebbels, *Kaiserhof*, str. 269–70.

[169] Papen, *op. cit*., str. 268.

[170] Rudolf Diels, *Lucifer ante Portas*, str. 194.

[171] Za izvore o odgovornosti za palež Reichstaga vidi: Halderova zaprisegnuta izjava. NCA, VI. str. 635 (ND 3740–PS); prijepis unakrsnog ispitivanja Giseviusa 25. travnja 1946. *Trial of the Major War Criminals* [u daljnjem tekstu TMWC], XII. str. 252–53; Diehlova izjava pod zakletvom, Göringovo poricanje, TMWC. IX. str. 423 –36, i NCA, VI. str. 298–99 (ND 3593–PS); Willy Frischauer, *The Rise and Fall of Hermann Goering*, str. 88 –95; Douglas Reed, *The Burning of the Reichstag*: John Gunther, *Inside Europe* (Gunther je prisustvovao suđenju u Leipzigu). Ima mnogo navodnih svjedočanstava i priznanja onih koji tvrde da su sudjelovali u nacističkom paležu Reichstaga ili imaju pouzdane podatke o njemu, ali ništa od toga, koliko znam, nije nikad dokazano. Stanovita vjerodostojnost pridaje se samo memorandumima Ernsta Oberfohrena, nacionalističkog poslanika, i Karla Ernsta, vođe berlinskih odreda SA. Obojicu su nekoliko mjeseci nakon paleža likvidirali nacisti.

[172] NCA. III. str. 968 – 70 (ND 1390–PS).

[173] NCA. IV, str. 496 (ND 1856–PS).

[174] NCA. V, str. 669 (ND 2962–PS).

[175] *Dokumente der deutschen Politik*, I, 1935, str. 20–24.

[176] François-Poncet, *op. cit*., str. 61.

[177] Tekst zakona, NCA, IV, str. 638–39 (ND 2001–PS).

[178] Zakoni od 31. ožujka i 7. travnja 1933, svi u NCA. IV, str. 640– 43.

[179] NCA. III. str. 962 (ND 1388–PS)

[180] Goebbels, *Kaiserhof*, str. 307.

[181] Zakon od 19. svibnja 1933. NCA. III. str. 387 (ND 405–PS).

[182] Goebbels, *op. cit*., str. 300.

[183] NS *Monatshefte*, br. 39 (lipanj 1933).

[184] Citati od 1. i 6. srpnja u Baynes, I. str. 287 i str. 865 –66.

[185] Iz studije pod naslovom *Moji odnosi s Adolfom Hitlerom i strankom*, koju je admiral Raeder napisao u Moskvi, pošto je bio pao u sovjetsko zarobljeništvo, i koja je bila dostupna u Nürnbergu NCA. VIII. str 707.

[186] Baynes, I, str. 289.

[187] Spengler, *Jahre der Entscheidung*, str. Vii.

[188] Blombergova direktiva, TMWC, XXXIV, str. 487–91 (ND C–140).

[189] Citirao Telford Taylor u *Sword and Swastika*, str. 41. Dokumenti o Seecktovoj djelatnosti nalaze se sad u Nacionalnom arhivu u Washingtonu.

[190] Izvor za ‘Pakt *Deutschlan*d’ je *Weissbuch über die Erschiessung des 30. Juni. 1934* (Paris. 1935). str. 52–53. Herbert Rosinski u *The German Army*, str. 222–23. potvrđuje uvjete pakta. Bullock i Wheeler–Bennett

prihvaćaju ih u svojim djelima o tom razdoblju. Izvor za sastanak generalâ 16. svibnja je djelo Jacques Bénoist–Méchina *Histoire de l'Armée Allemande depuis l'Armistice*, II. str. 553– 54.

[191] *Rede des Vizekanzlers von Papen vor dem Universitätsbund, Marburg am 17 Juni, 1934* (Berlin: Germania–Verlag).

[192] Papen, *op. cit*., str. 330–33.

[193] NCA. V. str. 654–55 (ND 29SO–PS).

[194] Papen, op. cit., str. 330–33.

[195] NCA. III. str. 380–85 (ND 392–PS)

POGLAVLJE 8

[196] Leo Stein, *I Was in Hell with Niemoeller*, str. 80.

[197] Neumann, *Behemoth*, str. 109. On kaže da su citati iz istraživačkog projekta 'Antisemitizam' Instituta za socijalno istraživanje, objavljenog u *Studies in Philosophy and Social Science*, 1940.

[198] Rauschning, *The Voice of Destruction*, str. 54.

[199] Stewart W. Herman, Jr., *It's Your Souls We Want*, str. 157–58. Herman je bio pastor Američke crkve u Berlinu od 1936. do 1941.

[200] Tekst se nalazi u Hermanovu djelu, *op. cit*., str. 297 – 300, i u *New York Timesu* od 3. siječnja 1942.

[201] Izjava pod zakletvom od 19. studenog 1945, NCA, V, str. 735–36 (ND 3016–PS).

[202] Wilhelm Röpke, *The Solution of the German Problem*, str. 61.

[203] Citirano u djelu Frederica Lilgea *The Abuse of Learning: The Failure of the German University*, str. 170.

[204] Schirachovo američko porijeklo obrazložio je u svojoj knjizi *22 Cells im Nuremberg*, str. 86– 87, Douglas M. Kelley, američki psihijatar u nürnberškom zatvoru u toku suđenja glavnim ratnim zločincima.

[205] Reichsgesetzblatt, 1936. Dio I, str. 993. Citiran u NSA, III, str. 972– 73 (ND 1392–PS).

[206] Iz njegove knjige, *Basic Facts for a History of German War and Armament Economy*. Citirano u NCA, I, str. 350 (ND 2333–PS).

[207] Izvještaj ministarstva od 30. rujna 1934, NCA, VII, str. 306–9 (ND EC–128): Schachtov izvještaj od 3. svibnja 1935, NCA, III, str. 827– 30 (ND II68–PS); tekst tajnog Zakona o obrani Reicha, NCA, IV, str. 934– 36 (ND 2261–PS).

[208] NCA, VII, str. 474 (ND EC–419).

[209] Thyssen, *I Paid Hitler*, str XV. 157.

[210] Citirao Neumann u *Behemoth*, str. 432.

[211] Ebenstein, *op. cit*.. str. 84.

[212] NCA, III, str. 568– 72 (ND 787, 788–PS)

[213] *The Third Reich*, priredili Baumont i dr. str. 630.

[214] Izraz Eugena Kogona. Vidi njegovu knjigu *Der SS Staat – das System der deutschen Konzentrationslager*. Nešto skraćena verzija pojavila se u engleskom prijevodu, *The Theory and Practice of Hell*. To je najbolja studija o nacističkim koncentracionim logorima koja je dosad napisana. Kogon je u njima bio sedam godina.

[215] Citirano u NCA, II, str. 258 (ND 1852–PS).

[216] NCA, VIII, str. 243 –44 (ND R–142).

[217] *Völkischer Beobachter*, 20. svibnja 1936.

Sadržaj